

Артур Сіренко

ПЕТРОГЛІФИ

(Есеї та новели)

Івано-Франківськ
2019

ББК 87 + 84(0) .44
С40

Сіренко А. Г.

С40 Петрогліфи (есеї та новели) / Сіренко А. Г. – Івано-Франківськ: Голіней О. М., 2019. – 522 с.

«Петрогліфи» - збірник сучасної прози – есеїв та новел, присвячених осмисленню буття та пошуку його сенсу, пошуку відповідей на актуальні питання сьогодення, чи осмислення подій минулого – далекого чи близького, роздуми про літературу та її роль в житті сучасних людей – людей жорстокого ХХІ століття. Багато цих коротких чи навіть мініатюрних творів носять парадоксальний характер чи навіть доходять до абсурду. Тексти написані в різні роки з 1991 по 2018 включно, більшість 2010 року, вони сповнені метафор, символів, алюзій. Книга є цікавою для шанувальників модернізму та постмодернізму і взагалі сучасної літератури.

ББК 87 + 84(0).44

© Сіренко А. Г., 2019

Про знаки намальовані на камені (Спроба передмови)

*«Машина – переможець людини,
Йї потрібен раб для витирання поту...»*

(Максиміліан Волошин)

Блукаючи дикими горами я інколи натрапляв на величезні камені, на яких були або намальовані мінеральними фарбами, або вибиті кременем знаки і малюнки – людей та тварин. А іноді і примітивних інструментів чи вагаданих істот, чи навіть абстрактних знаків. Це насправді не картини, не об'єкт милування чи вдоволення чисто естетичних протреб, ні. Це написи звернені до нащадків – себто, до нас. Вони були нанесені на дикі гірські брили багато тисячоліть тому. Люди, що малювали їх відрізнялись від нас своїм світоглядом та способом життя. Але суть тих чоловіків і жінок, дітей та собак була та сама, що й в нас – вони мріяли, кохалися, співали пісні, думали і розмовляли. Іноді вбивали тварин і споживали їх червоні м'язи. І знали, що в цих горах будуть колись блукати їх нащадки і прочитають ці послання у вічність.

Сенс і зміст одних знаків втратився, і ми можемо лише здогадуватись про значення хрестиків і більш складніших абстрактних фігур. Зміст інших знаків начебто очевидний – олені, мисливці, мамонти, змії. Але насправді, це не просто малюнки. Це послання сакрального змісту, це літературні твори доби неоліту чи навіть більш давніх епох. І ці значки і малюнки - це літери та ієрогліфи забутого нами алфавіту.

І прочитати, і зрозуміти цей епос можливо. Треба лише стати хоча б на хвилику людиною тої доби. Треба три доби поспіль гнати пораненого оленя через бурелом, потім добити його списом на вершині гори серед дрімучого лісу у жорстокому поединку, цілу ніч опісля гонитви відбиватись від зграї голодних вовків, захищаючи себе і свою здобич, і право свого роду бути у Всесвіті, потім розпалити вогнище кременем з сирого хмизу усвідомлюючи, що від цього багаття залежить твоє життя і потім,

скуштувавши підсмаженої на вогні свіжини, дивитися в небо в нескінченну чорноту між вуглинками зір і на ранок вишкрябати на скелі послання нащадкам про богів і людей, про тварин і дерева, про плоть і дух, про життя і смерть, що стали зрозуміліші і соковитіші, аніж ягоди буюхів.

Я часто згадую ці послання, що бачив на кам'яних брилах в горах. І здавалось мені тоді, що все, що ми пишемо звичайними прийнятними нині літерами та словами, для більшості читачів є такими ж незрозумілими, як петрогліфи. Вони не відчули те, що пережили ми - ті, хто пише всі ці слова. Для них це просто набір знаків, в слова вони вкладають зовсім інший зміст, інакші підтексти ховаються для них у безоднях між словами. І все наше життя – це пошук розуміючого читача. Переважно марний пошук. Геніїв (і не тільки геніїв, але й пересічних письменників) не розуміли сучасники. У кращому випадку їх зрозумів хтось із нащадків, і то хибно.

Сучасний постмодерновий світ все більш розвивається по законам дзену – істина передається від серця до серця – позавербально. Люди обмінюються беззмістовними фразами, єдиний зміст, що доходить до співбесідника: «Ти хороший». Все інше губиться або спотворюється.

Страшно жити в світі який позбавлений мети. Страшно прожити життя, що позбавлене сенсу. Нині всі живуть не в ім'я чогось (пізнання, пошуку істини, прекрасного чи створення досконалого суспільства), а просто тому, що живуть. За щось чи проти чогось виступають виходячи з концепції мурашника – так, мовляв, краще. Суспільство все менш цінує індивідуальність, особистість. Зазирати в майбутнє стає сумно. Щось подібне відбувалось в часи Конфуція – цивілізація, як тоді, так і зараз, болісно шукала ідеал після краху традиційних цінностей. Тоді вихід знайшовся у створенні цілісних світоглядних концепцій, за які люди тримались, як за соломинку у вихорі суспільного буття.

Мене завжди дивувало, що творці найбільш геніальних світоглядів, які визначили свідомість людей на тисячоліття вперед були сучасниками або майже сучасниками: Будда,

Махавіра, Конфуцій, Лао Цзи, Сократ... На зламі епох основну заповідь, яку дарували людству ці дуже різні мислителі, можна назвати одним словом – гуманізм. Чи зуміємо ми на новому зламі епох, напередодні великих потрясінь для всього людства зберегти і понести далі цю заповідь – хто знає...

Всю творчість сумного Діно Буцатті можна підсумувати однією фразою – людина повинна лишатися людиною навіть у нелюдських умовах. У ХХ столітті хворе індустріалізоване суспільство охопили антигуманні ідеї – Ленін, Гітлер, Сталін, Муссоліні, Мао, Пол Пот – всі вони заперечували «абстрактний гуманізм», вважали, що можна принести мільйони людей в жертву утопічним ідеям побудови «досконалого» суспільства, були по суті виразниками однієї людиноненависницької ідеології антигуманізму. Тільки дещо різних варіантів.

Нині суспільство знову перебуває на зламі: попереду маячать привиди глобальної екологічної кризи, перенаселення, хронічного дефіциту ресурсів, виснаження біосфери. Умови створюють нове поживне середовище для рецидивів комунізму-фашизму. Чи виробило людство імунітет до цих захворювань, чи знову буде крутитися божевільна рулетка самознищення людства, залежить від самих людей. В тому числі і від нас.

У своїх есеях та новелах я спробував дати відповіді на запитання, на які насправді відповідей словами ніхто ніколи не дасть. Або задавати питання, які ставити просто безглуздо. З одного боку і так все ясно – запитувати намарно, з іншого боку коли оце «ясно» починаєш втілювати в вербальні форми – все розсипається. Наче гніздо чаплі, яке змила повінь. Якийсь чорний птах залишив кладку яєць на осонні, на рінні, що добре прогріта сонцем. І що вилупиться з тих яєць – які пущвірінки чи потвори – хто зна.

Цей збірник текстів здивований читач, напевно, буде розглядати як петрогліфи – що там автор таке незрозуміле нашкрывав? І чому папір важчий базальту і тоне в морі слів і приголосних? Тому це нагромадження літер і знаків (книгу) я розбив на окремі каміння. І на кожному камені зображений

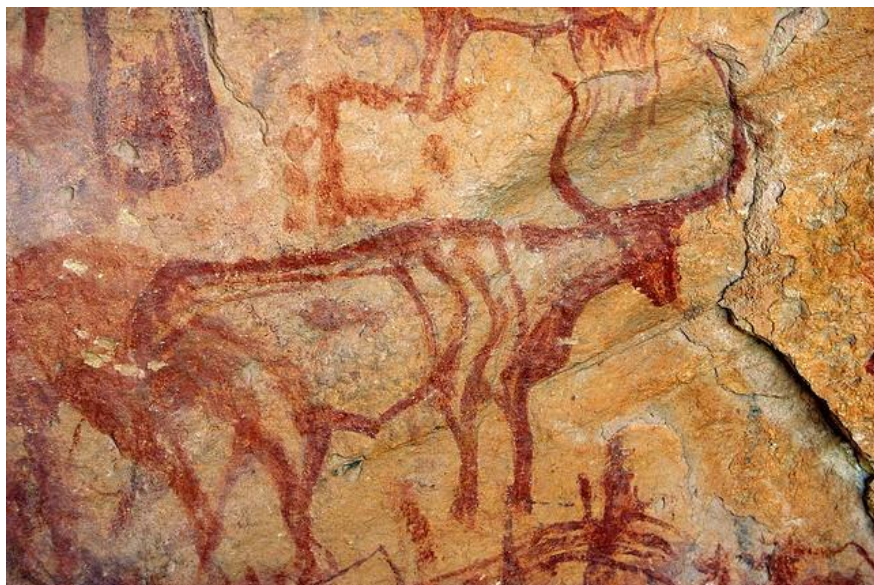
якийсь допотопний звір. Нині від кожного з них лишилися тільки кістяки, що дивляться порожніми зіницями черепа в безодню віків. Але лишилися ще ці звірі на петрогліфах, де полювання триває.

Я не знаю, чому деякі книги бувають такі важкі і такі холодні на дотик. З таких книг можна було б майструвати якір. Тільки не треба ладнати його до корабля, що зроблений з вчорашніх газет.

2010

КАМІНЬ ПЕРШИЙ

ТУР

Жменя сніжинок

«Заячий вечір. Сніг.

Ах! Блакитна стеле суніч

*І лягає як стомлений синій китасць,
З-поза сосонок звіриних ніг...»*

(Майк Йогансен)

Шукав оту істину кляту шукав... Ось же вона – вибігла мишкою кудлатою на долівку – лови! Лови, ти ж кіт сірий, лап! Нема. А може й грані між вигадкою і правдою взагалі немає.... Щось вигадась, а воно виявляється правдою. Все життя думаєш, що воно правда, а потім виявляється, що то вигадка - чи то хтось вигадав, чи то я сам вигадав та й повірив.... Тільки один - дід з сивою бородою знає, що до чого - бо всю ту правду то він і вигадав. Тепер сидить і тішиться: «Шукайте правдоньку, люди, шукайте! Доки я на вас дивитимусь.»

Добре йому – він то розуміє, що в нього вічність попереду, а ми ні. Ото й так і сидимо в шанцях зі скорострілами – сподіваємось, що війна якась трапиться, бо гинути намарно шкода.... Воював би з собою, але де воно оте "я" - в нього й поцілити важко - стріляєш у своє серце самісіньке, а вцілюєш у порожнечу... Отак і козакою доки років вистачить. А як не вистачить – то й по герцю. Хотів грушок натрусити з того дерева пізнання – а вони кулями додолу. І хоч би одна влучила – отак і носитиму оселедця, шлик та жупан (ще й шабельку іржаву) доки не помру. А як помру – то най цимбалістів запросять, щоб веселої заграли. Бо як жив сумував – то хай як помру веселитимусь. Шкода що смерті немає – лишень подорож з одної України до іншої, а то би помер би та й веселився. Чи то в бурсаки на старість років податись – може приймуть – псалми співати навчусь – як світ хворий сповідатись забажає, буду йому співати. Гей-би ворожбит якийсь мені долю начаклував – та не таку нікчемну, як серед отих задрипанців.

Ось жменю сніжинок назбирав – їду, людям дарую – а вони тішаються. Весни би тої дочекався, бо мерзнути в цій хаті вітрами

розшарпаній, де замість вікон дірки від куль, а замість дверей ляда до пивниці (таки до того андеграунду!) невесело. А там на цю хату може й лелека прилетить. Грішним ділом подумав – а найби, як гніздо собі би мастив, до гіллячку палаючу приніс – згоріла б ця стара домовина та нову хати би збудували. Та де. І лелека забариться, і гілляки тліючі на стріху не носить він – байка то нерозумна, і хати старої шкода – хоч покалічена, але дідівська та рідна. Он у куточку тому не одного Скворороду колисали, що жебрачити по світах пішов. А в коморі крім темряви ще ніж гайдамацький лежить – свого Гонту чекає – на хреста перероблю, під серцем носити буду доки світ совою в ту чорноту нескінченну кричати не стане...

2010

Людина, що продавала отруту

«...Із сусіднього дому доносяться дивні звуки.

Я не сплю – я звик не спати цієї пори...»

(Такамура Котаро)

Я блукав містом людей і зайшов на торжище, де торгували всім, де продавали все, що могли продати. Серед гамору я почув голосні і різкі слова: «Від мишей, щурів, тараканів!» Це викрикувала слова в простір між речами і спорудами, в рухливе повітря осені людина, що продавала отруту. Я ще подумав: цікаво, а чи продає він отруту для людей? Чи може люди це теж таргани або саме так він називає людей – тарганями? І місто Тмутаракань, город якого треба пошукати, це місто-людей-тарганів, яких там є тьма? Тоді для чого це місто на Сході, місто на березі моря-лиману шукати? Невже князь Ігор був неправий і всі його мрії це марні сподівання ватажка кметів, що відкриває степ як книгу вітру? І черепи, обернені зиницями на Схід – це вічна прикмета нашого краю? І цікаво (мені все ще цікаво): чи він продає отруту від чи для тарганів, що живуть в голові? Чи ці таргани невмирущі і вічні, і стійкі до будь-яких отрут і тільки плодяться, коли їх намагаються добропорядні господині втруїти?

Запитань роїлось у мене в голові чимало. Треба було мені підійти до того громадянина і спитати. Але я не наважився. Щось нехороше було в тій людині – в людині, що продавала отруту. Якесь вічне зло. Він теж був торговець смертю і нагадував мені гіперборейський політиків, вождів племені андрофагів, що теж продавали смерть. Я ще подумав ось що (я часто думаю, хоч лікар мені категорично це заборонив: лікар-заборона): більшість нинішніх графоманів це продавці отрути. Вони створюють отруту зі слів – отруту для людей. Щурі, миші і таргани рідко коли реагують на отруту зроблену зі слів. Вони від тої отрути інколи навпаки починають плодитися зі страшною силою. А от люди... А люди от. От люди а. Дилю от а. Колись були люди, що писали тексти-протиотрути. Нині навпаки. Нині культивують смерть, вирощують її ніби пеларгонію в горщиках повістей повітових і мініатюр хуторянських. Новел брудного міста і оповідок здичавілого села. Світ перенаселений, і нічого графоманам більше не лишається – вирощувати смерть. Так, нібито, від цього помруть уявні люди-таргани, а не вони самі.

Мене ніхто не розуміє. Мої тексти ніхто не розуміє. І лають не за те, і хвалять не за те. І ті хто захоплюються моїми текстами не розуміють, і ті в кого мої тексти викликають якусь мало не алергічну реакцію – теж не розуміють. Конфуцій тішився тим, що його «розуміє тільки Небо». Я ж не можу тішитись навіть цим – я не впевнений, що Небо розуміє мене – те саме Небо, що «ставиться до людей мов до собак». А може і мені – ось так кинути все і теж поїхати в Італію, жити там у старому як світ будинку і писати книгу про мертвих. Пишуть книги переважно про живих, про читачів. А мені слід як і йому написати книгу про мертвих. Їх більше ніж живих (я так думаю), і порядних людей серед них більше, ніж серед живих. Колись в молодості я ходив по землі патлатим і одна хороша людина, що теж нині приєдналася до більшості – до мертвих, назвала мене нео, порівняла мене з ним – з людиною-птахом, сказала мені, що я новий людина-птах. Корені в мене справді теж з Полтавщини, з села Козаче (о, навіщо даровано мені стільки символів?) і я теж в

душі темний готичний містик. І я бував у Янові, так що я теж трохи яновський. І поїхати в Італію на газовому візочку (коніки перевелися, тоді нехай мою карету штовхає газ). Саме не полетіти в утробі сріблястого крилоптаха, а поїхати. І саме через Гамбург, зайшовши в цьому ганзейському порту на дискотеку в нічний клуб, а потім через Париж – гомінкий і марнослівний – і дивуватись. І не знаходити себе. А потім в Італію. Тільки не в Рим – не в тінь колишніх повелителів світу, там неминуче станеш католиком і розенкрейцером. І не в пишну Флоренцію. Там надто квітчасто-красиво: життя перетвориться в милування. І не в легковажне Ріміні – надто маленьке навіть для пародії на Вічне Місто, надто безтурботне і язичеське (мало не сказав поганське). І не в Равенну – це могила: могила античності і сумного Данте, уламок тої самої Візантії, що не від світу сього. Ні. І не в Венецію: це казка на воді, а я не водяник і не бузько, і не чапля. І не хочу, щоб моє життя було казкою. Хіба в Болонью – місто всього великого і високого. Хоча там надто багато Закону, але де в світі латини його мало? І ходити вечорами на П'яццо Маджоре, до собору Сан-Петроніо, мислити про ренесанс, їсти на обід спагеті з соусом, захоплюватись італійською кухнею. Тільки, звісно, не випрошувати в правителя холодного простору золоті монети, а в перерві між писаниною заробляти на хліб насущний: влаштуватись на заправку і наливати в газові візочки смердючу бензину, чи торгувати моторолерами, чи різати прозоре скло діамантовим ножем... А потім палити рукописи в пічці і померти з відчуттям, що все намарно, все безнадійно.

Не всім в Італії щастило, не всім в країні лавру і отруйного олеандру писалося. Я маю на увазі тих, хто творив тексти-протиотрути, а не тексти-отрути. Не щастило бородатому Ернесту – неприкаяному блукальцю Гемінгвею. Він справжній лікар отруєного покоління. Якби він був просто рибалкою, то міг би і в лагуні святого Марка ловити пічкурів. Але він був не просто рибалкою. І навіть не просто мисливцем за великою здобиччю – якщо ловити, то не в мілководній лагуні, а в Океані, і то велетенську рибу. Якщо полювати, то на слонів і левів в неозорій

жаркій савані – степовому океані трави. Італія була для нього надто сентиментальна. Італія шматувала його тіло і рвала нерви, як рвуть телеграфні дроти вітри-сіроко – злі вітри з Африки, вітри зі Сходу. Ернесту треба було для текстів або свято, яке завжди з тобою, а воно завжди гомінке і невгамовне – як Париж, а не задумливо-співоче як Неаполь. Йому потрібні були сильні емоції двобою – Іспанія гаряча – країна пилу і биків на арені. Крім того Ернест зрозумів, що найцікавіше полювання – це полюванні на людину. І то не духовне. Можна, звісно, одружитися з католичкою, сказати, що одна католицька країна найулюбленіша, але при цьому все одно лишитися модерністом і людиною, що звикла тримати в руках карабін і спінінг – знаряддя вбивства. І поставити крапку в своїй повісті-житті все тією ж рушницею – рушницею для левів.

На фоні італійських двориків, вежі Торре Асінеллі та суцільного бароко – пізнього і невчасного, я часто згадую Діно Буццаті – людину Татарської Пустелі. Хто він? Творець отрути чи протиотрути? Може він забагато думав про смерть, надто глибоко зрозумів її, щоб його тексти про неї могли б когось отруїти. Навіть в сонячній Італії – в країні винограду...

Про себе

*«Моє минуле розвезло свої могили,
прокинулося чимало похованих
живцем страждань, - вони,
закутані в саван, виспалися вволю.»*

(Фрідріх Ніцше)

Я народився в країні Ніппон (європейці – південні бородаті варвари називають її Японія) в селищі Нагато, що біля Оями в рік жовтої миші (1196 році за європейським літочисленням в сім'ї збіднілого самурая. Мій батько Неко Огонськоку служив при дворі місцевого феодала Кавабата. Батько дав мені імя Акіра – життя. Я отримав досить непогану для тих неспокійних часів домашню

освіту. Мій учитель – буддистський монах, якого звали Ікінонакаде Мадо (雪の中で窓) - Вікно в снігу (схимницьке ім'я, справжнє його ім'я всі забули – навіть він сам) краще володів мечем, ніж каліграфією. Але завдяки йому я познайомився з китайською мудрістю, творами Конфуція, сутрами та навчився складати танка. Китайську я вивчив погано і хоча і віршував китайською в стилі «ці», але більше любляв японською – як писати так і читати. Тоді я вперше захопився поезією Оно-но Коматі, хоча самураю це і не личить. Батька більше тішило моє вміння володіти мечем – катаною, аніж мої успіхи в поезії та каліграфії. Коли настав час змінити юнацький одяг та зачіску на дорослі, я був прийнятий на службу до нашого повелителя – його світлості Кавабата. Свої здібності вперше продемонстрував у сутичці з людьми Таро Фудзівара. Після цієї битви мене стали називати Сюєсі Катането (Майстер Меча - 修士片手刀). Проте служба при дворі Кавабати була не довгою – наш повелитель не мирився з владним кланом Ходзьо, і в результаті на його замок напали – майже всі самураї нашого повелителя, що були на той час у замку, загинули у вогні битви разом з нашим повелителем – від замку лишилося одне попелище. Мій батько як і личить справжньому самураю здійснив сеппуку і супроводив нашого повелителя в Країну Високого Неба. Перед самогубством він склав, згідно звичаю, ось таке танка:

*Ранкова роса
Омила цей світ сумний.
Холодне сонце
Сутрою просвітлення
Пробудило зозулю.*

Мати будучи вірною дружиною, закликала служницю (яка одночасно була наложницею мого батька), і вони на «раз-два-три» закололи одна одну ножами. Я не здійснив сеппуку як це від мене очікували, хоча за нашим повелителем дуже тужив. Мені потім все життя (в ту реінкарнацію) було соромно за цей вчинок. Але це не була слабкість чи страх перед смертю – я вже тоді розумів, що ніякої смерті не існує, це було усвідомлення

безглуздості законів світу сього... Я став блукаючим самураєм – роніном. До мене, як до майстра меча просилися в учні. Але я всім відмовляв. У моєму тодішньому становищі роніна не мали учнів. В ті роки якраз спалахнула чергова велика війна – і Камакура, і їх вороги потребували вправних рук і хоробрих сердець. Я наймався то до одної армії то до іншої (навіть у загони акуто) і вправно проливав кров на полях битв. Але скоро все навколишнє перестало мене радувати, я гостро відчув марноту навколишнього безглуздя і постригся в монахи в монастирі Енрякудзі школи Тендай-сю. Я хотів досягти просвітлення і нірвани... У ті роки монахи вміли володіти не тільки вервечками і знали не тільки сутри – між сусідніми монастирями часто спалахували конфлікти в основі яких лежали зовсім не релігійні суперечки. Я став «воюючим монахом». В одній з сутичок з монахами сусіднього монастиря я отримав важке поранення стрілою – меч безсилий проти підступної стріли. Мене підібрали і виходили місцеві селяни. З того часу я став відлюдником, жив в бамбуковій хижці в горах, навчав бажаючих буддистської мудрості. Помер, так і не досягнувши нірвани, у 1256 році за європейським літочисленням.

Після цього я народився в Китаї в рік чорного дракона (у 1336 році за європейським літочисленням) в епоху Юань в селищі Цзянь Си (金寺 - Золотий монастир), що у провінції Шан Дун у сім'ї чиновника. Прижиттєве ім'я батька було Гао Лі, посмертне Ван І. Батько був дрібним чиновником, збирав податки, набирав в армію солдат, писав звіти про урожай. До селян ставився поблажливо, хотів якось полегшити їхню важку долю, недобори податків списував на неврожай. Жодного разу в управі не лунали «м'ясні барабани» (покарання бамбуковими палицями за несплату податків). Крім того, батько мав невеликий масток і кавалок землі. Ім'я при народженні мені дали Ці. Батько хотів, щоб я теж став чиновником, дав мені досить непогану домашню освіту, хоча вчителя в ті часи було знайти важко. Але вчитель знайшовся – старий знавець літератури і відомий конфуціанець Лянь Бо. Я старанно вивчав ієрогліфи та класичну літературу,

хоча мене більше захоплював не «Лунь Юй», а Чжуан Цзи і вірші Ван Вея. Досягши повноліття, я поступив на службу, потрапив у столицю (тоді столицею було Да Ду), але скоро її залишив. Жив у власному маєтку, захопився поезією, даосизмом, буддизмом. Під час відомих подій 1363 року повсталі селяни спалили мій маєток разом з бібліотекою, з'їли мого улюбленого песика породи чау-чау. Хоча я на них не ображався – це вони вчинили з відчаю та голоду... Я знов мусив піти на службу, опинився у військових формуваннях на монгольському кордоні біля Великої Китайської Стіни в Драконових горах (龍山 - Лун Шань) біля міста Лянь Чжоу. Коли громадянська війна затихла і встановилась нова династія Мін, я оселився у столиці – тепер столицею став Ін Тянь (Цзі Лін І - 金陵邑) – Нинішній Нан Цзін (南京). Займався літературою, вчителював. Був несправедливо звинувачений у змові проти імператора і публічно страчений на горло у 1374 році за європейським літочисленням.

Після цього я народився в Уельсі (Кимру), в селищі Одохр, що Гвінеті в родині Овена Ллойда в 1579 році. Батько був дрібним землевласником, розводив овець і назвав мене на англійський манір Джоном. Я був п'ятим сином в сім'ї. З дитинства знав тільки стрижку овець, сироварню, пасовища. Місцевий священник пастор Томас (в миру Ола Сунлід) навчив мене грамоті. Я хотів як і батько стати фермером, але доля судилась мені інакша. У 1596 році після Великодня на овець напала моровиця – батько лишився ні з чим. Голодували. А потім влітку моровиця напала на і людей. Селище вимерло. Поховати померлих допоміг той же пастор, що прийшов у селище одягнувши вбрання чумного лікаря. Я подався в мандри волоцюгою і опинився аж в Брістолі. Там я найнявся матросом на корабель «Ізабелла» яким командував капітан Саймон Бакстер, якого називали «Бородатий Крук» (Бардет Равен). Моряк з мене вийшов не такий уже й поганий, принаймні на морську хворобу я не страждав. Я думав, що це корабель торговий – мріяв я тоді побачити Індію. Але капітан вирішив спробувати примарного щастя і пошукати долі корсаром. Так я став «джентльменом

долі». Кілька років ми грабували іспанські кораблі на просторах морів від Панами до Азорів і щедро проливали на палубу іспанську кров. Інколи я думав про те хто я: матрос флоту Її величності королеви Англії Єлизавети I чи просто пірат? 28 вересня 1603 року недалеко від берегів острова Бардабос запаси пороху у трюмі нашого корабля чомусь вибухнули (певно по необережності когось з моряків, що вже призвичаїлись палити тютюн – тоді він ще був в дивовижку). Я опинився в воді, вчепившись у порожню діжку. Так я гойдався на хвилях три дні, шкодуючи, що в діжці не лишилося хоч трохи рому, аж поки мене не з'їли акули.

Після цього я народився у 1890 році в Коннахті (Ірландія) в сім'ї сільського вчителя в селищі Баллігулі, що біля Слайгьо. Але мої батьки були родом не з Коннахта – вони були з клану О'Донелів і походили з Донеголу. Назвали мене Патріком. Освіту я здобував в Дубліні, в Трінті-коледжі, куди вступив у 1909 році. Спеціалізувався на сходознавстві – вивчав шумерську та тибетську мови. Але освіту не завершив – вступив до лав «Шин Фейн» з метою боротися за свободу Ірландії зі зброєю в руках. У «Шин Фейн», а потім і в ІРА мене називали Рорі. Наша підпільна комірка спробувала висадити в повітря пам'ятник англійській королеві в Дубліні, але невдало. Від англійської поліції я переховувався в Донеголі – жив у маленькій хатинці біля моря, писав прокламації і статті. У 1916 році я взяв участь в Ірландському повстанні в Дубліні, загинув під час вуличних боїв, солдати Ірландської республіканської армії поховали мене прямо на клумбі - бої тривали. Під час поховання хтось із солдат сказав фразу «Рорі врятує Ірландію!» («Rory ach amháin in Éirinn!») і салютував в повітря.

Після цього я народився в Україні у 1965 році у селищі Сніжне, що в козацькому краї (землі Кальміуської паланки Нової Січі), недалеко від знаменитої Савур-могили. Я ще ходжу серед вас, вечорами п'ю запашний чай, згадую пережите і пишу свої химерні новели...

2010

Хлопець Великої Порожнечі

*«...І ранок як гербарій: в ньому бачу
Для снів моїх суцвіття і листки.»*

(Райнер М. Рільке)

Я вам розкажу про долю одного хлопця, що носив імення Юрій Гагарін і осягнув Велику Порожнечу. Він народився в глушині краю, який колись називався Біла Русь. Його батько Олексій змолоду займався хліборобством і теслярством за прикладом великих мудреців давнини. Місцевий грамотій Пустоделов Іван, що був на посаді земського вчителя навчив хлопчика Олексія ще в дитинстві розрізняти знаки на папері і бачити в словах зміст. Що штовхнуло місцевого носія істини до такого вчинку – невідомо, можливо він вважав, що таким чином наближає настання досконалого суспільства.

Сам він був міщанином (з різночинців), випускником Санкт-Петербуржського університету, ще й до того по своєму душевному складу був, по вислову його вчителя Розенберга, «мандрівником на схід», і тому в його валізі було чимало брошурок по буддизму, яким він захоплювався одночасно з марксизмом. Одну таку брошурку вдалось поцупити хлопчику Олексію - батькові нашого героя. Вчитель це помітив і насварив, але зрештою, подарував і вчинок, і саму книжечку з думкою «Се, певно, доля!» О, якби знаття! О, якби він знав до чого це приведе! Але він про це не довідався – повчителював ще трохи у сільській школі і помер від сухот, лишивши по собі слід на Землі і дивного учня – сільського хлопчика який захопився буддизмом.

Олексій так і прожив всеньке своє життя у селі Клушино, приховуючи це своє дивне для земляків орієнтальне вподобання від усіх – як щось таємне, сакральне, передане вчителем. Проте збереглося кілька листків з його «таємного зошита», де він записував свої вірші і думки і який ховав на горищі серед різного господарського непотребу. Уривки, я сподіваюсь, будуть читачам цікаві:

* * *

*На сінокосі
Вітер колихає траву
Холодна роса...*

* * *

*Над селом моїм
Сумом переповнений
Блідий місяць.*

Відкрився Олексій тільки своєму сину Юрію якого хотів назвати Юе Ту на честь китайського міфологічного персонажу, але зашифрував своє бажання у вигляді християнського символу боротьби зі злом.

Нашого ж героя - Юрія буддизм не просто захопив – ідея злитися з Великою Порожнечею перетворилась для нього в сенс життя. Думка про те, що десь там, за межами Землі і світу людей є Велика Порожнеча – першопочаток всього суцього, настільки захопила його, що він вирішив будь-що побачити її, торкнутись її темної суті.

І ці думки юного Юрія лягли не на порожній ґрунт. Ще коли він був немовлятком мати співала йому давню пісню місцевою говіркою (нині зовсім забутою) - колискову – давню народну пісню про Велику Порожнечу:

*.... Пустэча ў хаце маёй
Толькі свечка гоніць цемру...*

Саме тоді, коли Юрій розпочав навчання у світській школі сталася страшна подія – люди масово почали вбивати один одного пояснюючи свої вчинки якимись абстрактними поняттями. Для Юрія це було настільки дивним і незрозумілим, що він остаточно утвердився в думці про марнотність людського суспільства і потайки перечитував уже потріпану і заяложену

брошурку про буддизм. Але всьому настає кінець – навіть великому самознищенню людства.

І Юрій знову почав вивчати світські науки і ремесло металообробки, не полишаючи мрію побачити Велику Порожнечу. У металі Юрія захоплювала метафізична суть цієї стихії: метал постійно змінює свою форму стаючи то мечем, то оралом і в той же час завжди лишається собою – металом. Юрій змінював форму металу і думав: «А може і людина ось так само перетворюється або зливається з Великою Порожнечею і в той же час лишається собою, повертаючись до початкового, до своєї істинної суті...»

Ця мрія – мрія злитися з Великою Порожнечею, знайти свою істинну суть привела його до людей, що конструювали різні пристрої для польотів в небо. Йому дозволили керувати літаючим пристроєм. Він летів над світом людей і думав – он вони - там далеко, марнотні думки і світ затьмарення, далеко внизу, але навколо Повітря - стихія, Великої порожнечі я не бачу, вона десь там, недосяжна...

Його змусили піти до війська, де його знову посади на літальні пристрої – схоже бажання втілювалось. Якраз в той час в суспільстві тодішньому виникла ідея – відправити людину в Велику Порожнечу. І Юрій зрозумів, що це його шанс. Зголосившись волонтером у загін порожнечників, навіть не відав, що пощастить саме йому. В ім'я втілення своєї мрії він навіть вступив до таємної масонської ложі «Молот і серп», сподіваючись на допомогу від впливових в тодішньому суспільстві магістрів тієї химерної ложі, хоча він був дуже далекий від квазіхристиянських (точніше псевдохристиянських) ідей перетворення суспільства, що намагалась втілити ця ложа. Та допомогло йому не це - серед тодішніх конструкторів літальних пристроїв були відомі містики і окултисти, які відчули його думки... Зокрема серед тодішніх конструкторів був відомий містик, магістр таємного католицького ордену Розенкрейцерів, інженер самоучка К. з Житомира. Він зрозумів Юрія без слів.

Юрія посадили у металеву коробку. Назвали цю коробку корабель «Схід». Спочатку хотіли назвати «Мандрівник на Схід», потім – «Світло зі Сходу», «Погляд на Схід», «Прочанин зі Сходу»... Але вирішили назвати просто «Схід» розуміючи, що цим коротким словом все сказано, і хто здатний – той зрозуміє. Під коробкою загорілось велике полум'я, Юрій зрозумів, що мрія його збувається і пережив стан просвітлення – саторі. Він хотів гукнути «Шлях у нірвану!» але в останню мить передумав і гукнув «Поїхали!» розуміючи, що його шлях не універсальний. Він летів над світом людей, над кулькою, що зависла серед Нескінченного Ніщо і до якої чіпляється перелякане невідомістю людство і думав, що Велика Порожнеча – ось же вона, поруч – так і лишилася для нього недосяжною. Між ним і Великою Порожнечею була стіна корабля, повітря, його тіло, що стало в'язницею для Атмана і, що шлях до Великої Порожнечі треба шукати в собі, в глибинах свого «я», а не в фізичному світі - цьому тимчасовому та ілюзорному сукупченні дхарм. Металева кулька в якій він летів впала на землю попередньо розгорнувши великий шмат тканини над собою. Далі були якісь дивні події – всі навколо раділи, він теж мусив зображати радість, його возили по різних країнах світу, він говорив юрбі беззмістовні слова і думав тільки про одне – про Порожнечу. В нього закохувались жінки, боготворила юрба, тиснули руку сильні світу сього, божевільні проголошували себе ним... Тільки Юрію все це було байдуже, все це було дивним і далеким. Велика порожнеча лишалась все такою ж далекою... Він відчував себе артистом у великій безглуздій виставі, згадував роки в Оренбуржському льотному училищі, де серед курсантів ходила по руках потріпана «Праджняпарамітасутра» переписана від руки, згадував свої вірші тих років, більшість яких була втрачена (деякі з них зберіг лейтенант ВВС Просветльонов В. І.):

* * *

*Східний вітерець
Ледве хвилює траву.
Черевики на ногах.*

* * *

*Гублять слова
Люди на землі втомленій.
Запах бензину.*

Згадував і відчував, що Велика Порожнеча стає все більш далекою... Знову почавши літати в повітрі, він раптом зустрів свого однопумця – їм навіть не потрібно було ні про що говорити, зрозуміли один одного без слів, кинувши в простір кілька ключових фраз. Зрозуміли, що вони хочуть одного і того ж. Про все домовившись вони сіли в один літак, направили його в небо, а потім раптово кинули його в обійми землі. Останнє, що побачив Юрій перед стрибком у нірвану були берези. «Шкода, що це не квітучі сакури!» - встиг подумати він...

Перкалаба і порожнеча

*«...Життя як скло несемо в руках...»
(Арсеній Тарковський)*

Я давно чув про місця та куточки моєї замріяної країни «де дідько каже добраніч». Але де це, де саме ці краї я не здогадувався. І от випало побувати мені в селищі Перкалаба. І я зрозумів – це саме там. Є землі забуті Богом. Але є місця забуті не тільки ним. І людьми, і ще кимось. Щоб переконатися в цьому треба відвідати верхів'я Білого Черемошу. Або Чорного – це вже в кого які смаки на колір (це я без будь-яких натяків на політику. Тим паче, що Червоного Черемошу не існує і існувати не може). Саме туди – до витоків. Поїхавши в Перкалабу, я думав, що я знаю, що таке погані дороги. Виявилось, що я досі не зав цього – всі дороги, які я вважав поганими, насправді досить хороші. А от дорога в Перкалабу... Точніше, сукупність величезних ям над прірвою. Водій, який мене віз у те селище на джипі, що багато

бачив, летів по тих ямах на максимально можливій швидкості. При цьому бідолашний джип підкидало вгору більше ніж на метр – і це над прірвою. Черемош десь там далеко внизу, а тут ти літаєш у просторі в середині машини і з гуркотом падаєш у чергову яму. У Селінджера є чудова повість «Над прірвою у жити», а це було над прірвою у джипі. Теж суцільний дзен-буддизм. Для водія це була улюблена розвага – проїхати на швидкості по такій божевільній дорозі. Не знаю, чи справді він отримував задоволення від такої гри з власним життям, але чомусь він не вважав себе екстремалом. При цьому він чомусь думав, що моя звичка ночувати самому в дрімучому лісі – це небезпечно (вовки, мовляв).

Але, як виявилось Перкалаба, не самий закинутий край в Україні – туди ще є хоч якась «дорога». У верхів'я Чорного Черемошу навіть такої немає – під час останньої повені ріка забрала навіть залишки дороги і мости – дістатися туди вже просто неможливо, навіть пішки. Хіба що йти по гірським хребтам. Пам'ятаю десять років тому довелось мені мандрувати в той край – мене вразили кинуті хати і хутори, колиби у яких вже давно ніхто не живе, полонини на яких пасеться тільки вітер. І тоді дорога ще була.

Приїхавши в Перкалабу, я подумав: куди б податися блукати. Була ідея – як в старі добрі часи – нелегально перетнути румунський кордон і мандрувати по горах Волощини (які за хребтом Чивчин химерні і прекрасні). І зовсім не для того щоб зайвий раз почути: «Ну інтелег!» чи відчути в крові зайву порцію адреналіну – села по той бік «полоси» переважно українські і такі ж задрипані як і наші. Просто так. Для споглядання гори Печаль. Чи скель Смерті... О які життєрадісні назви! І головне чисто румунські. Чи то Трансільванські... Але від лісника я довідався, що по той бік кордону днями вирувала лісова пожежа, яку погасив тільки дощ, і звірина масово тікала на цей бік від кордону. Надібати на згарище і пустку, яку кинули навіть вовки, мені не захотілось. Вирішив, послухавши розповіді місцевого сторожа лісу і охоронця звірів, піти туди, де ніхто не ходить. На

хребет, що з'єднує Чивчини та Гриняви, на плоскогір'я Команова (найбільше в Карпатах, до річі...)

Лісник почав розповідати історію про своїх волоських колег – вони на ведмедів почали чіпляти нашійники з радіоіндикатором – для дослідження їх міграцій. Дивляться на екран, а один ведмідь чомусь прийшов на українську прикордонну заставу і там зупинився. Приходять вони на заставу, а там вже ціла буча – хоробрі прикордонники знайшовши на прикордонному стовпі ремінець з електронікою подумали, що це справа рук шпигунів або підступних терористів. Виявилось, що просто ведмедю нашійник заважав і він терся шиєю до прикордонного стовпа доки нашійник не відчепив.

Отак розмовляючи з лісником про те, про се, я заглиблювався в гори. Проминув «клязузу» Кронпринца Рудольфа. «Клязуза» мені чомусь нагадала руїни форту часів Римської імперії – зітлілі колоди ще трималися купи і з під них виривався потік води. Таке було відчуття, що це збудували не сто років тому, а в часи імператора Траяна. Далі звернув на боковий потік – бо прямо по курсу вже була Волощина. Йдучи вздовж прозорого потоку і насолоджуючись спогляданням ялинового лісу, раптом відчув жакливий сморід. Поруч побачив джерело як вибивалось із землі з клетотанням – таке було відчуття, що вода в ньому кипить, хоча на дотик виявилась холодною. Це було джерело з сірководнем. Глибини землі тут відкривали свої нутро. Пройшовши далі натрапив на автомобіль який судячи по всьому стояв тут не перший день і не перший тиждень, і намет, який вже був заплетений павутинням. Лісник-супутник побачивши моє здивуванням почав розказувати, що приїхали пару тижнів тому сюди двоє людей, поставили намет, лишили машину і пішли в гори. І більше їх ніхто не бачив. Приїжджала міліція їх шукати – пошуки полягали в тому, що хоробрі детективи запитали лісника чи не бачив він в лісі двох людей. Лісник відповів, що не бачив і на цьому пошуки завершилися. «І де їх шукати? – зітхнув лісник. – Навколо ліси дрімучі. Стежки всі позаростали – давно тут ніхто не ходить...» Я з ним погодився, але стало якось щемно – пропали

в горах двоє людей, а нікому до того немає ніякого діла. І в новинах ні гу-гу про це... Особливо стало якось сумно після слів лісника: «Та ведмідь, напевно, ними пообідав – що вже там шукати...»

Далі я розпрощався з лісником і подався в гори без цікавого співбесідника. Мені в провідники напросився один місцевий. На пів дорозі до полонини (дорога більше нагадувала «американські гірки» тільки набагато крутіше) діалоги з провідником почались якісь дивні. Він: «А куди ми йдемо?» Я: «На полонину!» Він: «А як мене звати?» Я: «Іван Сусанін. Ти зараз ось ще – розвертайся і йди по дорозі вниз назад, у село – там точно знають як тебе звати і де ти живеш!» Так що далі помандрував у самотності. Галявини навколо були то червоного, то фіолетового кольорів – від ягід брусниці та чорниці які вкривали поверхню суцільним килимом. На палючому цьогорічному сонці вони вже були перестиглі і незвично солодкі. Шлях мій лежав через ліс, полонини, потім знову через ліс мимо озера з чорною водою і скель, що стирчали на вершині хребта зубами якогось втомленого дракона. Траплялись кинуті колиби серед полонин, що заростали молодим лісом і малинками (малина теж швидко набила оскомину – так її було багато). Дивні якісь речі відбуваються в горах. Полонини лісом заростають. А ліс висихає – цілі гектари сухостою. Не дай Бог хтось би недопалок кинув – це були б не гори – а факели.

Стоячи на вершині чергової гори я побачив на горизонті – на сусідньому хребті - велетенські білі вуха, що стирчали з землі. Цими вухами можна було б слухати як розмовляють зорі. Але ці вуха люди використовували зовсім інакше – з лихою метою. А нині вуха хоч і білили як сніг, але потрохи іржавіли та розвалювались. Я ще подумав: «Все минає, навіть гординя людська...» І рушив далі. Йшов собі, слухаючи вітер, минувши криволісся і гору, що нагадувала піраміду. Перейшовши перевал, де я спочивав в тіні дерев, слухаючи птахів, я надібав (на своє здивування) за хребтом на колибу явно населену, хоча дуже потріпану вітром і розхристаним потоком часу. Колиба вразила і зачепила мене своїм якимось потойбічним виглядом – збудована

була химерно – дах був вдвічі більший за саму колибу і нависав спереду хатки над порожнечою. Так ніби під дахом половиною простору було житло, а половиною порожнеча.

Пастух зустрів мене привітно. І навіть не розпитував хто я і звідки в цій пустці і кинутому краї, де давно крім нього ніхто не ходить і ніхто не живе. Питання зайві – і так все зрозуміло – для чого запитувати? Пригостив мене сиром і буцом (від молока я скромно відмовився – я ж не кімерієць-молокоїд). Пастух розуміюче кивнув головою, так нібито "Історія" Геродота змалечку була його настільною книгою. Обличчя в нього було зоране часом і з такою печаткою самотництва, що питати його, як він тут живе і для чого було б і марно, і вульгарно. Розмова полилась якомсь самою собою – про головне. Я більше слухав, ніж говорив слова і речення. Я люблю слухати, особливо відлюдників – їх тихі слова, як пошерхла кора дерева – тихі, хоч і зашкарублі. А краще вже говорити тихо, аніж кричати вітру про те, що він дме намарно. Мені здалося навіть, що старий як світ пастух говорить не мені, а порожнечі...

Монолог був спочатку чисто соціальний:

- Немає в горах ладу, немає порядку ніц. І добра нема – біда одна. Ото, як вбили нашого цісаря Фердинанда ясновельможного, та не стало бабці Австрії, так ото й з того часу й гибіємо...

(Якщо відверто не очікував почути отак от раптом серед пустки і тиші такі дифірамби монархізму. І такі сентименти щодо Габсбургів. Сто літ пройшло, а все Австро-Угорщина для гуцулів щось фундаментальне і незабутнє – а інше – суєта і тлін.)

- А худібку тримати нині то збиток один, за живу вагу копійки платять, то кому-то треба глядіти корови. Йо. Хіба за полосу перегнати – там в кілька разів дорожче заплатять. Та хіба то контрабанда? Ади тож тварина – пішла собі...

Я погодився – це справді, зовсім не контрабанда. Тварини не знають, що таке кордон і для них наші людські умовності – безглуздя. Всі ми під сонцем ходимо. І корови теж. А лінії на карті не для них креслені.

- Нині то я один на полонині, а колись був ще один пастух – Іваном звали. У нього батько за тих французатих совітів був головою сільради. Не тут, а в Гриняві. І хату по містовому бляхом покрили. Ади, щоб файно було. Так батько його в районі на техніка вивчив, а потім у Львові на інжинера. Хтів щоб в начальники син пішов. А той і жінку мав, і гроші, і хату, в місті, і машину гонорову, а потім кинув все та й пішов на полонину пастухувати. Та все тут під деревом сидів. Пес худобину пасе, а він під деревом сидить і на гори дивиться. А потім сказав, що зрозумів геть усе. І пішов до села й людям казав, що все пусте. Так в селі думали, що звар'ював геть чисто хлоп. А потім він моримухів назбирав, зварив, сказав, що то їжа не для вас, а для мене. З'їв їх та й помер. А перед смертю сказав, що як ідете, а тут три дороги, то йдіть середньою... І що як помре хтось, то знову народиться, а всі біди від того, що люди хочуть. А не хотіли б нічого, то й біди б не було. Отаке то було...

(Він замовк, бо зірвався вітер, що зашумів у верховітті смерек, а розмовляти разом з вітром, перебиваючи його не випадало. Вітер слід було вислухати – що він скаже з приводу цього – вітер знав більше за цього старого пастуха. Може тому, що був старішим. Старішим навіть за ці гори....)

- А в селі нині пусте все. І люди пусті, і в кожній хаті пусто. Та й тут на полонині нині все пусте... Зайду інколи на гору дивлюсь навколо – а кругом пустота і нічого крім пустоти... Я ось, що скажу – коли люди казали: «Корови», то вони вже не були коровами, тому їх і називають коровами. А коли люди казали «хата», то вже не була хата, тому її і називають хата. Ото і пустота. Коли люди кажуть «Пусте», воно вже не пусте, тому то його і називають пусте. А як подивитись навколо, то нічого крім тої пустоти немає, все з пустоти – і молоко, і худобина, й люди. Але сама пустота, то не пустота...

Я погодився з дідом. І поцікавившись наостанок як його звуть – чи часом не Василь Пустий (виявилось, що саме так), я пішов блукати далі хребтами, де живе тиша і дивився на порожнечу...

2013

Останній лицар епохи модерн

*«Я нічого не лишу. Я нічого не хочу лишати після себе.»
(Ернест Гемінгвей)*

Десятиліття бувають сірі, бувають задушливі, а бувають яскраві, перенасичені подіями в повітряному океані культури і мистецтва. У химерному і страшному ХХ столітті найяскравішими і найбурхливішими (з естетичної точки зору) роками були шістдесяті. По яскравості і різноманітності літературної палітри їх можна хіба що порівняти з двадцятими роками. Це було свого роду друге пришествя двадцятих. Тільки вже не як постскріптум до епохи модерн, а передмова до постмодернізму. І в ці колоритні роки (хто пам'ятає.... А хто пам'ятає? Який старий дивак?) на книжковій полиці кожного поважаючого себе інтелігента по цей бік залізної завіси (не плутати з бамбуковою) стояв притулений до товстих підписних томів портрет Ернеста Гемінгвея. Це не був культ чи мода. І зовсім не поклоніння. Це будо щире захоплення, це був феномен часу. Феномен який досі не поснений до кінця. І відповідь на пиання: «Чому?» - важливіша ніж воднева бомба для розуміння епохи і нас серед отого (мало не сказав цього, хоча всі ми нинішні, хто хоч раз спробував щось написати, як літератори сповиті там і тоді – серед бубнявіючих паростків капусти шітдесятих. Навіть якщо народились у постмодернові дев'яності...) мережива ідей та думок – невисловлених, сказаних пошепки чи то криком на всю потужність легень.

Отже – чому Ернест Гемінгвей – і саме тоді. Інші бородаті – від Маркса до Леніна (з Толстим включно) були якось відсунуті набік. Якщо їх портрети ще стояли на полицках, то всі робили вигляд, що цих портретів не існує. (Леніна почали чомусь називати «Лукічом» і казати, що «Лукіч все опошлив».) Саме не існує. І то саме не Джек Лондон, який так був співзвучний романтикам свободи та мінімалізму, не парадоксальний Айнштайн (а як тоді любили мислити парадоксами!) і навіть не Марк Твен (і то для покоління яке вміло цінувати жарт!). І

зауважте не в середовищі гіпі чи носіїв молодіжної субкультури (хоча в ті роки всі відчували себе молодими), а саме в середовищі зрілих інтелігентів – і то різних – від фрондуєчих «комсомольських вожаків» до дисидентів, що друкуватися в офіційних газетах вважали образою для своєї честі. У чому був феномен захоплення Гемінгвеем тоді? Безумовно, не в його екзотичності (хоча всі читачі «Снігів Кілімаджаро» жили з впевненістю, що в Африці вони побували насправді, а не в своїх фантазіях), і не його «західності» - мода на Захід ще не прийшла, і не в його «дозволеності» - Ремарка і Тагора теж дозволяли – а вони ще більш екзотичні і ще більш «дозволені». Начебто справжня література потребує «дозволу»... Тут справа в іншому...

Гемінгвей відвертий. Навіть тіні лицемірства несумісні з його прямим і суворим світоглядом. З його міцними руками, що звикли тримати рушницю, а не авторучку. Якщо він ненавидить, то ненавидить щиро. Якщо чимось захоплюється, то теж щиро. І це в світі суцільного лицемірства і брехні, яким просто просякнуто було тодішнє суспільство. І це не могло не імпонувати. Всім. Його проза правдива – там немає отії «внутрішньої цензури» якою просякнута була вся література – від офіційної «соцреалістичної» до андеграундної – написаної «в стіл» невідомо для яких прийдешніх читачів у майбутнє існування яких навіть автори не вірили. А тут – повна відвертість. Автор писав саме те, що думав, як відчував і як сприймав світ – це було нечувано, це було забуте. Тодішній «соцреалізм» насправді був далекий від реалізму – це була суцільна фантазія та вигадка: неіснуючі персонажі діяли в неіснуючому часопросторі (Толкін відпочиває). Тільки ця фантазія була нудна і наперед запрограмована. І ніякого реалізму – це теж було відомо наперед. Будь-який реалізм був небезпечний – виглядав як «наклеп на лад». А тут – на тобі – справжній реалізм – життя без прикрас – натуральне – таке як воно є. Життя в ХХ столітті стало жорстоким і страшним, людина як індивід стала нічим – «жменею таборового пилу», «гарматним м'ясом», життя людське перестало цінуватися

взагалі – особливо в деяких суспільствах. Мільйони людей стали частиною якомось величезного безглузкого жертвоприношення. І цей жорстокий світ постає у творах Гемінгвея без прикрас і масок. Жорстокість світу цього замальовується чесно, але без цинізму. Я тільки за це поставив би йому пам'ятник – це треба зуміти – в цинічному світі не тати циніком. І при цьому не розповідати людям утопічну казочку, а говорити сувору правду. «Переможець не отримує нічого» - це суворі реалії і треба лишатися людиною в цих реаліях. Це світ у якому «про мертвих можна сказати тільки те, що вони мертві». Мужньо сприймати ці реалії і боротися з ними, а не розкисати чи впадати у відчай. Його проза – це справжня чоловіча проза – без зайвих сентиментальностей. Проза сильних людей, які вміють і люблять дивитися в обличчя небезпеці, які зустрічають свою смерть як даність, як неминучу буденність, без страху і навіть без негативних емоцій: «Яке мені діло звідки ти прийшов? Ви всі приходите з якихось жахливих місць, і знову всі йдете туди.»

Його герої реальні живі люди. Справжні. Не вигадані «святі» матеріалізму без вад, сумнівів та недоліків (яких не буває). І ця «натуральність», справжність героїв не могла не захоплювати покоління шістдесятих. Це покоління хотіло, жадало сказати правду, для якої інколи бракувало слів. І ці слова раптом знаходились. Випливали з творів цього бородатого і справжнього чоловіка – мисливця і рибалки. «Нинішні політики нагадують мені ту каламуть, яка лишається на дні пивного горня, в яке повіі накидали недопалків» - зауважте, сказано про політиків взагалі, без прив'язки до якомось суспільного ладу чи країни. О, як це колоритно характеризує і деяких нинішніх політиків, вже початку ХХІ століття.

Гемінгвей, як митець, сформувався в двадцяті роки – колоритні і яскраві, – напевно, найбільш колоритні та яскраві в ХХ столітті. Ці роки були свого роду апогеєм модернізму. Епоха модерн знайшла в них своє довершення, свій останній злет. І вже не у формі декаденсу чи містики (хоча кожен декаденс це в першу чергу містика), а у формі «свята, яке завжди з тобою» - це Ернест

сказав, звісно, про Париж, але це можна було сказати і про епоху. У двадцяті роки люди веселилися, як в останнє, насолоджувались життям, як в останнє, саме мистецтво було насичене ось цими переживаннями – радіємо, бо ця радість остання.

Матеріалізм Гемінгвея суворий. Він не залишає людині ніяких надій, ніяких ілюзій. Таким є не тільки матеріалізм і реалізм Гемінгвея – таким є матеріалізм і реалізм взагалі – безнадійним. Ми жменя праху, далі тільки велике Ніщо. Ми нікому не потрібні, і нам ніхто не потрібен. Єдина втіха – прожити це життя яскраво, відчутти цю шалену гру зі смертю в покер в повній мірі, до кінця. І програти в решті решт, бо переможців в цій грі не буває. А якщо й бувають, то «переможець не отримує нічого», точніше отримує, але Ніщо. Життя (з точки зору Ернеста Гемінгвея) це трагедія, позбавлена сенсу. Але в цій трагедії людина має право на свободу. Якщо не на свободу в житті, то на свободу в смерті. Не знаю, як його переклади пропустила совітська цензура – він же навіть не «попутник» комунізму. Свобода для Гемінгвея абсолютний ідеал, те єдине, чим він жив. Його позитивні репліки в адресу лівих режимів в різних країнах – це лише спосіб демонструвати свою індивідуальну свободу – не більше. Йому ж була огидна будь-яка цензура: «Не дивлячись на будь-яку цензуру, народ все одно довідається правду...» Комунізм з його несвободою був йому такий же огидний як і фашизм. Просто Ернест міг писати лише про те, що бачив. Інакше його реалізм не був би щирим. Для того, щоб писати про комунізм, він мусив би жити в совітах – навіть не бувати з візитом, а жити. А цього він зробити не міг – він хоч і був потенційним самогубцем, але не божевільним. Культ свободи особистості – ось що захоплювало і зачаровувало інтелігентів шістдесятих років! Ось, що зводило їх з розуму. І саме тому цей бородатий дивак запалював душі своїм не модним уже на той час реалізмом.

Колись в молодості він дивувався: «Он він який, Париж!» І оце здивування лишилося у всіх його творах: «Так он воно яке, життя!» І це здивування щире, чесне. Чесність з самим собою –

ось що було головним для Гемінгвея. «Людина повинна знайти те, що не можна втратити». Тільки де його шукати і хоч яке воно приблизно... Чи хоч сам він знайшов в своєму житті оте «те»...

Сучасна література нагадує вино. Інколи терпкий, міцний, запашний мускат. Інколи каламутну, прокислу, смердючу «бормотуху». Кому як пощастить. Що скоштувати. І що кому пасує. Твори Гемінгвея – це віскі. Прозоре, міцне, гірке ірландське віскі. Можна його пити розбавленим, можна обпікати уста і серце. Але стережіться, щоб воно не звалило вас з ніг. Світогляд Гемінгвея густо замішаний філософією Ніцше. А хто в епоху модерн чи одразу опісля не зачитувався висловами Заратустри і кого не ніс у нескінченність вихор цього божевільного філософа з його вірою в життя та людину, що стане колись надлюдиною? Тільки у Максима Горького в творах погано перетравлене ніцшеанство, а тут – добре перетравлене. Ще й поєднане з філософією свободи. Такий синтез просто приречений бути вибухонебезпечним. У совковому середовищі інтелігент уявлення не мав про Ніцше. А тут піднесли його філософію у такій гострій приправі і з таким соусом.

Лицарі в романську чи готичну епоху жили вірою. Хай навіть не у вищу доцільність світу і не в абсолютний довершений дух, а в Прекрасну Даму. Але вірили. І віра була стержнем їх життя. Тут же – в епоху модерн і після (о, цей постмодерн! Ми досі живемо там. Чи тут...) віри і надії у людини не лишилося. Можна спробувати знайти (звісно), але для чого... І в лицаря епохи модерн не лишається жодного ґрунту для мужності – крім самої мужності. І він мусив прожити саме так - полюючи на слонів і левів, ловлячи великих хижих риб в океані. Бавлячись зі смертю в рулетку. Але завжди вигравав. Але так не повинно було бути. Він зіграв зі смертю в цю гру останній раз – і дав їй можливість виграти. Він справді був лицарем. І вбивав тварин і ворогів на війні не тому, що відчував потребу у цьому чи ненависть – він хотів відчутти, що сам ще живий. Часто двобій був не засобом, а самоціллю. Способом бути. Це далеко від буддизму з яким в Ернеста спільне розуміння суті життя. Але він не міг в

принципі іти до спокою і нірвани – спокій йому був не потрібен. Він закреслив своє життя тільки тому, що в кожній грій треба вчасно поставити крапку. І він цю крапку поставив вчасно – після модерну настали роки культурної деградації – всі жили минулим – спогадами про епоху модерн. Ця епоха «ніякості» - тридцяті, сорокові, п'ятдесяті роки – завершилась. Починалась нова епоха, в якій останнім лицарям модерну вже не було місця.

Не буду приховувати – я частенько перечитую його мужні твори, і не тільки тоді, коли їду в гори, чи в край богом забутої землі, куди крук ще не заносив кісток білої людини. І я поважаю його вибір поставити крапку в своєму житті літератора саме таким способом. Це, принаймні, чесно.

Людина огненного міста

*«Я губився серед мертвих полів,
Йшов невідомо куди, прямо вперед,
З криком, що бив з dna божевільного серця.»*
(Еміль Верхарн)

Були на світі поети (я сподіваюсь, що не тільки були, але і є, хоча марно сподіваюсь), яких треба перекладати майстерно, або взагалі не перекладати. Переважно ці поети є знаменнями епохи та віхами часу – явища, де віхи можна ставити тільки поетами, нехай і мертвими, інакше все, трясовина небуття засмоктує поглинає. До таких поетів, безперечно, належав Еміль Верхарн – той самий співець вогненного пекла міста, про якого Маяк сказав: «Небо прогнівалось на Верхарна, він потрапив під трамвай. Хто ж тепер буду писати вірші? Невже Бугаєв?» Місто, оце одвічне Urbi (з часів пихатого Риму, до того, не урбі, а поліс – може й пафосно, але не помпезно і не всепоглинаюче) породило Верхарна, було його світом, надихало його і, зрештою, вбило його. Хоча злі язики казали, що вбив його не трамвай – ця гільйотина бруківок, а поїзд, під який його штовхнула юрба, коли

він намагався місто покинути, і то назавжди. Місто не відпустило його зі своїх залізних обіймів. Але це неправда. Верхарн не хотів та й не міг покинути місто – воно ввійшло в його плоть і кров. Стугонило в його венах та артеріях сірою оливою буднів. Місто просто поставило крапку в його творчості – велику і жирну як чорний макінтош. Хоча навіть я інколи думаю: «А може це був гнів юрби? Гнів юрби на поета?» Адже це відбулося в Руані – в місті двох смертей, двох знищень. Місто, в якому колись намагались спалити свободу Франції прилюдно, і цим милувалась юрба, тепер вбило поезію Бельгії. Та ще й яку – поезію гуркоту машин і розпеченої сталі. Ах, двадцяте століття, яке воно залізне! Свобода – це теж поезія, теж пісня. Руан як місто, що двічі намагалося знищити поезію, писану мовою нащадків галів. Чому? Простий містичний фаталізм? Чи просто Руан побічне дитя вікінгів (бо в Нормандії) і є містом прози – суворої прози саг північних морських волоцюг.

У тих француватих совітах під трамвай-гільйотину потрапляли цензори й пропагандисти від літератури. У Франції – поети огненного міста. Я грішним ділом думаю, що трамвай спеціально винайшли для поетів: на трамваях вони катаються містами мрій, про трамваї і в трамваях пишуть вірші і, нарешті, під колесами трамваїв гинуть. Всі міста на земній кулі діляться насправді не на архаїчні і модернові, і навіть не на пролетарські і торгові, а на міста в яких є і в яких немає трамваїв. У містах, в яких є трамваї, поети є громадянами полісу, трибунами і співцями металевих труб. У містах, в яких немає трамваїв поети сентиментальні, пишуть буколістичні елегії і тікають у ліси і поля. Вергілій тут яскравий приклад, а Овідій – виняток, що підтверджує правило. Римська імперія загинула, тому що не встигла винайти трамвай. Якби встигла – в Римі правив би досі новий Нерон, а не Папа. І Рим би черговий раз би оновлювався пожежею під дзенькіт трамваю, а не слухав би заворожено чергове «Urbi et Orbi».

Емілія Верхарна перекладали поети найвищого гатунку: Юрій Клен, Микола Терещенко, Микола Зеров, Гео Шкурупій,

Макс Волошин, Брюсов, Блок, Елліс. Його іменем називали вулиці і астероїди. Причому, вулиці в місті, де досі їздять трамваї. І астероїди, що мають в утробі металеве осердя. Начебто астероїд теж місто, що має металеве серце. На превелике щастя іменем Верхарна не назвали місто, де стоїть Тадж Махал. Інакше поезія би померла, а муза Калліопа отруїлась би ціанідом.

Верхарн був людиною землі белгів – найбільш войовничого і гордого племені кельтів, що поклонялися богу вогню та блискавки Белу. І цей вогонь давніх белгів у душі Верхарна продовжував палахкотіти. Дарма, що він тепер запалював домни і плавив залізо: Еміль лишився людиною вогню. Він співав про осінь – пору, коли хочеться розтопити пічку і назвати вогонь другом. І коли падолист, всі люди Прометею вдячні – всі, навіть скептики.

*«На довгих нивах,
В дощах, у зливах,
Вітрами трубить Листопад...»**

Так, так – саме він. Цей предвісник вогню в п'єсах, грубках і селянських пічках. Для Верхарна падолист – стихія, епоха, деміург знищення, старість світу сього. Шарль Бодлер – цей творець штучного раю в свій час любив оспівувати і глуху осінь і брудну весну. Весна справді буває брудною – ми всі (люди епохи занепаду) в цьому вже переконалися. І то не раз. Але для Верхарна весна не просто не тема. Весни не буває. Чи то вже не буде – він в цьому свято переконаний. Існують тільки дві частини світу сього – осінь і місто. Осінь конче глуха, зловісна і сіра, де панує вічний вітер – цей провісник знищення:

*«Чи зустрічались ви з вітрами
На роздоріжжі ста шляхів?
Чи зустрічались ви з вітрами,
Коли росте в їх душах гнів?»**

Тут вітер не може бути добрим чи носієм прохолоди. Вітер конче злий. Як для кожного жителя північних країв. А для жителя Гіпербореї тим паче. Геродот помилявся: жителі Гіпербореї не можуть бути блаженими – там сум і нудьга. Верхарн не тільки це зрозумів, але і зумів нам сказати:

*«О шкапо з кістяка і нервів слабосила,
Що я навік загнав! — так у Полярних снах
На конях вершники ебенових летіли
І чули смерть свою у крижаних краях.»***

О, так! Там – в Гіпербореї смерть. Тут у Фландрії чи то в Галії, в яку довелось тікати від божевілля людей, вічний падолист. А там крижана смерть. Недарма Данте у найглибших колах пекла розмістив кригу і холод – крижане пекло Колими. Данте передчував ХХ століття.

Звісно, Верхарн спробував співати про лютий і про грудень. Але диво! І лютий і грудень вийшли в нього як продовження падолисту, його продовження, закономірне завершення. Таке відчуття, що це не зимові, а осінні місяці – саме так. І не треба тут говорити, мовляв, Фландрія, що ж тут дивуватися. Це світобачення – осіннє. Падолистова:

*«Відкрийте, люди, відкрийте двері!
У вікна гримаю і в косяки.
Відкрийте, люди! Я – вітер зимовий,
З мертвого листя шати мої...»****

Крім осені у світі Верхарна існує ще Місто. Але він не співець міста – так говорити гріх. Ця фраза святотатство. Це все одно, що про Данте говорити, що він співець пекла. Світ жахливий і в цьому світі крім сумної осені є ще Місто. У місті не буває осені. У Місті Верхарна взагалі не буває сезонів чи пір року. Це місто без сезонів. Сюгаро Ямамото зобразив нам в своїх новелах «Вулицю без сезону», але в поезії Верхарна отака от

вулиця розростається до розмірів Міста. Саме в цьому Місті правлять криваві диктатори і не менш криваві юрби, що цих диктаторів скидають з тронів, але починають нищити всіх і вся:

*«На чорний ешафот ти голову несеш
Під дзвонів крик і глянеш з п'єдесталу
І крикнуть м'язи і блисне ніж,
І це буде бенкет і крові і металу!»****

Дитя Фландрії – він не міг не писати про революцію Дантона та Робесп'єра, бо це була і його революція, революція, яка створила ЙОГО МІСТО. Не замкнений мурами світ готики, чи навіть романського собору чи пишного ренесансу, де є середмістя та передмістя. І між ними мури – як соціальна градація якщо хочете. Проте, революція для Верхарна це заколот, бунт, що породжує Місто. Місто Верхарна не здатне на революцію, бо це місто без сезону, місто металу і машин-молохів. Тільки на заколот. Це обов'язковий атрибут цього міста:

*«Туди – де над площею ніж гільйотини,
Де заколот кличе, набат по домам!
І мрії – і всі божевільні – отам!»****

Місто Верхарна – це місто чисел. Місто Духу Механіки. Точніше Демона Механіки. І цей «Демон глухонімий», як писав Макс Волошин (великий шанувальник Верхарна), править у цьому Місті. Звісно не вічному, бо це місто хворе на самознищення:

*«Я – божевільний в лісі предковічних чисел,
З розбитим лобом в боротьбі фатальній...»****

У цьому місті навіть Смерть тільки гостя. Вона приходить в Місто щоднини (як же без неї? Як же без дорогих гостей?). Але

навіть вона за свій візит має платити – бо це місто-шинок. І вогні в цьому шинку теж палають – у свічках:

*«Смерть собі просила крові
Тут, у шинку «Три труни».
Смерть іде і на прилавку
Чорний залишає гріш.
Хто попросить в неї решити?
«Вам оце на свічку й траур!»
Вийшла, залишивши гріш...»****

І дарма потім Верхарн пише, що «Всесвіт складається з зірок і людей»***. Всесвіт складається з Міста і Осені. Бо зірки – це вогні всесвітнього міста, а люди – це люди осені. Так відбулося. Може було це і не так (в минулому), але ми цього не знаємо: ми там не жили. Ми живемо у Всесвіті сучасного. А сучасне – це Місто Верхарна. Звісно, в минулому була Еско. Прекрасна і дика. Бо все дике – прекрасне. А все цивілізоване потворне:

*«Еско! Еско!
Прекрасна і дика Еско!
Ти юності моєї нестримна пожежо...»*

Але це в минулому. Минуле пройшло назавжди. І ми грішним ділом сумніємось, чи воно було взагалі... Бо нині – Місто. Огненне. Місто огненного Мінотавра. В якому «...поцілунки мертві років минулих...»***

І деміург – творець Міста – коваль. Цей сучасний Гефест. Сивий коваль, що кидає в своє горнило крик проклять. І кує ножі. Леза ножів. Навіть не мечі, бо мечі можна перекувати на рала. А от ножі – ні. Ножі це назавжди. І хліб ними ріжуть тільки сьогодні. Завтра не стане хліба, але ножі продовжать жадати плоті – і вже не хлібної плоті Христа – плоті людей. І навіть не нині, а:

*«... з часів отих, сховавши гнів,
Лягла руда під молот спраглий...»****

Ні, він не співець міста. Навіть не хронограф. І не його літописець. Він бунтар проти ТАКОГО міста. І Маяковський не правий – Небо не гнівалось на Верхарна. На Еміля прогнівався і вбив його Дух Механіки. Він якщо і влаштовує бунти і революції, то не проти себе. А бунтарів проти себе він не просто карає – він їх вбиває. У тому числі і гільйотиною-трамваєм....

Примітки:

* - переклад Юрія Клена.

** - переклад Миколи Терещенка.

*** - переклад Шона Маклеха.

Анатомія совка

*«Я постав серед світу,
і Я з'явився вам во плоті.
Я знайшов всіх вас п'яними,
Я нікого не знайшов з вас жадаючими,
і душа моя засумувала за дітей людських.»
(Євангеліє від Фоми. 38. 33.)*

Здавалось би совок як типаж і як суспільний «феномен» відійшов в минуле. Хоча окремі «заповідники» совка вперто животіють в часопросторі колишніх неозорих совітів, але совок як різновид антропоїда поволі, але впевнено зникав. Несподівано в суспільстві (і не тільки в нашому) з'явилась дивна тенденція до його реанімації. Безнадійно хворого вирішили знову поставити на ноги і дати йому «путівку в життя». Більше того, декому закортіло народ як такий зробити совком. Виникає відчуття, що нас всіх за вуха тягнуть в совковість. Зусилля марні – совок

приречений, його епоха відійшла. Але думається – чи не варто б проаналізувати цей феномен – феномен совка, щоб хоча б зрозуміти куди і ким намагаються знову стати окремі громадяни. Чи не слід дослідити анатомію цього типажу не такої вже й далекої епохи.

Під совком я тут розумію певний типаж людини. Не тип суспільства (яке інколи теж називають совком), а саме тип людини породженого цим суспільством з усіма його атрибутами – поведінкою, світоглядом, етикою, естетичними уявленнями.

Совок – це було явище потворне. Я маю на увазі чисто естетичну сторону цього феномену. Для совка як такого мистецтво як таке було чимось далеким і незрозумілим. Для совка естетична сторона буття була взагалі чимось не просто другорядним, а взагалі непотрібним атрибутом. Хрущовка для совка була зразком архітектури, картина «Ходоки у Леніна» зразком образотворчого мистецтва – скатертина, ну, просто, намальована як справжня! Для совка мистецтво і саме поняття прекрасного зводилось лише до відображення дійсності – якщо намальовано «як справжнє» - значить художник хороший, якщо «якесь не таке як справжнє», то це витвір поганого художника. Щодо змісту твору мистецтва з совком краще не говорити – сама розмова про зміст для нього є підозрілою. Совок ладен відкинути і заперечити мистецтво як таке взагалі – для нього важливими є тільки матеріальні блага. З самим існуванням мистецтва совок скоріше просто мириться, якщо твір не викликає в нього відчуття чогось незрозумілого. А незрозуміле йому все, що сказано не прямим текстом, а натяком чи образом. А все незрозуміле для нього він сприймає вороже – «і для чого це потрібне?!» Улюбленим мистецтвом для совка є кіно. При цьому фільми він чітко ділить на «хороші» і «погані». «Хороші» - це ті які закінчуються «хеппі ендом» - всі герої наприкінці щасливі. Якщо ж фільм трагедійний – наприклад, «Гамлет» - фільм в принципі поганий.

Совок агресивний до всього чого він не розуміє – все незрозуміле на його думку треба заборонити раз і назавжди. І

дозволити тільки всім зрозуміле. Щоб питань не виникало ніяких. Питання як такі совку неприємні. Він не любить питання – особливо коли вони виникають в нього в голові. Він любить тільки відповіді – прості і однозначні.

Совок жорстокий – все що йому незрозуміле він вимагає не просто заборонити – знищити, носіїв незрозумілого розстріляти. Це єдина кара яку совок визнає – помилилась продавщиця на п'ять копійок – розстріляти її! Підписав директор дурницю – розстріляти його! Забрів сусідський бичок на чужий город – розстріляти сусіда! При цьому совок просто впевнений, що жорстокі покарання не можуть стосуватися його – тільки когось – сусіда, директора, продавщиці. Себе він уявляє святим і в принципі непідсудним. Совок має явні схильності до садизму – смертну кару він хоче бачити публічною, ще й особисто брати в ній участь. Крім садизму совок має схильність ще й до мазохізму: совок поважає тільки жорстоку владу. І чим влада жорстокіша, тим більше совок її поважає. При цьому совок любить повторювати: «Порядок потрібен. Розпустився народ. З нами жорстокіше треба...» Зауважте не «з ними», а «з нами» - совок жадає щоб саме з ним теж поводитись жорстоко і брутально.

Совок не любить працювати. Роботу як таку він сприймає як покарання чи як ганьбу. Принцип за яким він живе: «Де б не працювати, аби не працювати!» Уникання роботи він сприймає як доблесть, досягнення. Своїм завданням він бачить імітацію роботи, створення видимості роботи. При цьому він, звичайно, вважає, що всі мають працювати – обов'язково фізично. Будь-яку інтелектуальну працю він вважає неробством. І вимагає покарання всіх хто не працює фізично. Тільки на його думку працювати має хтось – тільки не він. Взагалі, хтось за нього повинен думати, працювати, організовувати, облаштовувати. Він має тільки споживати. Бо він, мовляв, «цього заслужив». Чим саме заслужив – незрозуміло.

Совок злодійкуватий. Красти для нього – норма життя. При цьому він, звичайно, не каже, що він вкрав – він «взяв». Навколо всенародна власність, а значить і його і він має право «взяти»,

«дістати». Своїми крадіжками він пишається. При цьому обурюється, що «країну розкрадають». Звичайно, не він, а абстрактний «хтось» - «ворог народу». Інколи совок визнає, що краде, але тут же знаходить виправдання своїм ганебним вчинкам: «Не вкрадеш, не проживеш». Найкраща влада, з точки зору совка, це така, що «сама краде і іншим не заважає».

Совок впевнений, що навколо існують вороги у величезній кількості які тільки і мріють, щоб зруйнувати його суспільство, де йому як він вважає зручно. Ці вороги всюдисущі – «ворогом народу», «шкідником» може виявитись будь-хто – сусід чи бабуся, що замітає вулицю.

Совок завжди живе в передчутті чогось поганого – буде гірше – це він впевнений. Зникне якийсь товар з магазину чи подорожчас. При цьому він одночасно свято вірить, що керівництво країни про нього турбується і без партії та уряду він просто пропаде. Совок свято вірить, що раніше було краще, що в старі часи «було все» - не залежно від того який час і які роки за вікном. У сімдесяті совок нив, що зараз все дорого і погано, а от раніше – в п'ятдесяті роки... Для совка існувало якесь щасливе минуле. В щасливе майбутнє він вірить, але формально. Взагалі, всі комуністичні догми совок повторював як ритуальну формулу. Він не вірив жодному гаслу. Але це для нього було способом виявити лояльність. А лояльність для совка обов'язків атрибут поведінки. Він швидко буде змінювати думку і світогляд аби лише бути лояльним до влади. Сьогодні він буде засуджувати «ворогів народу», завтра «культ особи», післязавтра «волюнтаризм», потім «застій». Головне бути лояльним – совок думає так, як думає керівництво. Хоча керівництво погане – совок це усвідомлює і говорить про це пошепки будучи глибоко переконаним, що за такий шепіт треба посадити, знову ж таки, не його, а сусіда. Бо він хоч і шепоче, що «щось тут не так», але керівництву країні відданий.

Совок заздрісний – він просто переконаний, що всі хто мають матеріальних благ хоч трохи більше ніж він здобули їх нечесним шляхом і підлягають тому «розкуркуленню».

Найбільшу радість совку приносить нещастя сусіда, особливо якщо все в нього згоріло нанівець.

Совок воліє менше думати. Якби була можливість взагалі не думати, а тільки їсти і спати – він би тільки це і робив. Совок глибоко переконаний, що всі важливі питання це «не його розуму справа» - все обдумає за нього керівництво. І його офіційна думка завжди з керівництвом має співпадати. Якщо ж хтось думає не так – це особа підозріла – напевно, ворог.

Метою і сенсом життя совка є матеріальні блага. При цьому куций набір цих благ має бути конче не такий як у всіх – це створює для совка відчуття елітарності. При цьому кумиром для совка є поняття «дефіциту» - він буде купувати, «діставати» через знайомих принижуючись річ яка йому зовсім не потрібна. Але вона є «дефіцитом», а значить можна буде похвалитись знайомим, що така річ в нього є. Совок може ціле життя будувати будинок, а потім стягувати в нього «дефіцитні» речі і так в ньому і не жити, цими речами не користуватись. Це буде як музей. Сюди він буде приводити знайомих і сусідів і показувати, що це в нього є.

Совок «консервативний» - він не хоче в принципі нічого змінювати. Поняття «стабільність» він розуміє дивно – для совка важливо щоб нічого в принципі не змінювалось: якщо це загнивання, деградація і бруд то хай так і лишається. Бо він глибоко вірить, що змінюватись все може тільки в гіршу сторону.

Совок до інтелекту ставиться агресивно вороже. Слово «інтелігент» для нього лайливе. Поняття «інтелігент» для нього майже рівнозначне поняттю «буржуй». Якщо інтелігент вдягнений охайно, то це, звичайно, «інтелігент вшивий». Такому на думку совка треба «бити морду» щоб не був «шибко грамотним».

Розмовляє совок якоюсь каліченою мовою, що є мішаниною суржика зі сленгом. Лексикон у нього убогий – складається переважно з кількох нецензурних слів, які він комбінує висловлюючи свої примітивні думки і переживання. Родовід свій він не знає, вважає, що «нічого в минулому копатися». У кращому

випадку знає як звати його дідуся і бабусю, але про них він зневажливо каже «село», «селюки» (якщо живуть в селі) і «відсталі люди» (якщо з міста), але попри свою зневагу регулярно приїжджає до них по овочі інші продукти, бо вважає, що вони просто повинні його все життя годувати. Крім міського є, звичайно, і сільський совок – окрема різновидність нероб та алкоголіків.

Одягається совок зумисно неохайно та без смаку – щоб бути не схожим на інтелігента. Крім того совок не хоче виділятися з юрби – він хоче бути як всі. Соквочини взагалі все робить і говорить «як всі» - свої думки він не має в принципі. Якщо ж він не знає як «говорять всі» - це його ставить у дуже невизначене і неприємне становище. Соквочини буде мовчати доки не довідається, що з цього приводу «думають всі».

Соквочини боягузливий, боїться постійно «як би чого не вийшло», тому залюбки пише брехливі доноси та анонімки «куди слід». А якщо в результаті цієї писанини когось посадять чи виженуть з роботи, совок умиростворено засинає з відчуттям виконаного обов'язку.

Будь-які вчинки влади совок виправдовує, навіть якщо це очевидні жадливі злочини. На його думку «так треба було», «такий час був». Якщо довідується про репресованих чи постраждалих від влади обов'язково скаже такому як він совок, що «так їм і треба». Соквочини в принципі не ініціативний, він свято переконаний, що «будь яка ініціатива карається» і краще «сидіти нижче трави, тихіше води».

Соквочини ксенофоб – вважає, що всі іноземці вороги і тільки й думають про те як зробити якусь підступну шкоду якщо не йому особисто, то суспільству. Він трохи расист і легкий антисеміт. Про інші народи і національності говорить завжди зневажливо і розповідає про них різні принизливі побрехеньки. Про свою національність говорить, що він «советській», культури і мови своєї не знає і не цікавиться, вважає, що це «нікому не потрібно». Цей свій обмежений безкультурний світогляд він схильний

нав'язувати іншим: «Я без цього живу, нехай і інші без цього живуть».

Совок вважає себе атеїстом і вважає, що релігію як таку треба знищити під корінь, а храми перетворити на спортивні зали або знести. При цьому він страшенно забобонний – вірить у чорну кішку, тринадцяте число і ще купу всіляких дурниць. Він взагалі легковірний. Якщо йому сказати, що квітка пеларгонія приносить нещастя і привести кілька вигаданих абсурдних прикладів «про одну тітоньку», він тут же всі вазонки з дому повикидає. Вірить найрізноманітнішим чуткам і пліткам – більше ніж пресі. Газету він, звичайно, передплачує, то так сказали на роботі, але ніколи не читає – тільки робить вигляд, що читає. Інколи збирає бібліотеку (якщо це модно і книжки «дефіцитні»), але ніколи жодну книжку не читає, тільки показує знайомим. До літератури як такої ставиться зневажливо, мріє щоб її взагалі не було. Ті хто читають книжки, а особливо вірші з його точки зору «сволота» і «негідники». Колись доводилось чути репліку одного совка з Луганська: «Ось, пам'ятник поету поставили, тепер біля нього всіляка сволота збирається і вірші читає».

Літературу, театр, мистецтво, філософію совку заміняє вживання алкоголю – це для нього основна радість і сенс життя.

Мислить він примітивно, спрощеними категоріями – «добре» - «погано». Світ для нього чорно-білий, не існує ніяких відтінків чи тонів. Все спрощено однозначно.

Совок як суспільне явище приречений на зникнення. Сам розвиток цивілізації викидає цей типаж як непотріб. Совок несумісний з інформаційним суспільством, а тим паче з технотронним. Розвиток сучасної техніки посилює в людині індивідуалізм, автоматично стимулює розвиток особистості для якої право вибору – основне. А це несумісно з психологією совка. Совок зникне як тінь нікчемного суспільства, що його породила. Постає питання, чи не прийде на зміну совку щось інше – не менш огидне...

Станіслав

*«...Хто бачить сни і пам'ятає імена...»
(Максиміліан Волошин)*

Про Станіслав, як культурний феномен, я хотів написати давно. Я так і називаю це місто – Станіслав. Мене постійно поправляють – кажуть треба писати і говорити Станіславів – так мовляв логічніше (і це в наших то нелогічних краях!). Як на мене, місто назвали ім'ям патрона – святого Станіслава – так воно й має іменуватись. Як Сан-Франціско. Як Сан-Антоніо, зрештою... Святий Станіслав, на відміну від численного сонму бородатих святих, особа молода, навіть занадто юна. Тому і місто під його покровительством просто приречене лишатися вічно юним. Про Станіслав як місто писали багато. Писали і про культуру цього міста. Але про це місто, як певний феномен – історико-культурний, психологічний, ментальний – лише пробували. Спробую і я – сподіваюсь, що це невеликий гріх.

Місто Станіслав – незаконне дитя ренесансу. Витвір його химерних апологетів. Мало є міст у наших скіфських краях які планувались би й будувались *de novo* – як новоутвір, як химерна фантазія, як плід бажання людини у якої надлишок влади і грошей. Місто планувалось і будувалось як ідеальне. У добу високого ренесансу (не пізнього, не старого – ренесанс у XVII столітті ще не зістарівся, він лише набув стану зрілості і мудрості. Зістарівся ренесанс у XVIII хворобливо естетизованому столітті отримавши якихось гіпервикревлених, навіть нервових форм в добу рококо) панувала така чисто платонівська ідея – збудувати ідеальне місто (ширше – ідеальну державу, але тоді місто і держава були поняттями тотожними. Ще тотожними!). Людина доби високого ренесансу взагалі забагато читала Платона. Від Арістотеля у сучасників Спінози та Декарта була алергія. Вроджена. З часів схоластики. Це романське середньовіччя та готика хворіли світом Арістотеля з його ідеями про матеріальність душі. Людина часів Томи Аквінського все бачила матеріальним – від пекла до небесних сфер і мешканців цих

віддалених країв. Ренесанс оперував ідеями, абсолютом, провидінням. Ідеальне місто було збудоване – у формі зірки з ідеальною симетрією та геометрією («Не геометр не ввійде!»), з домінантою ідеї космополітизму (п'ять різних громад – українська, польська, єврейська, німецька, вірменська існували в місті ніби поза світом, поза державами – на планеті Земля, не змішуючись між собою і варячись кожна у своєму казані). Місто справді стало ідеальним для свого часу – поділеним і впорядкованим, як соціально так і просторово. Таким, зрештою і лишилось. Судіть самі.

Всі нормальні міста розташовані на березі річки – Сени, Дніпра, Дунаю чи байдуже якої. Або над річкою – як Львів. Це ж місто розташоване між двома річками. І це не випадково. Всі хто бував у Станіславі зауважили наступне – місто ніби зависло між минулим і майбутнім. У ньому є тільки вічне тепер. Минуле постійно перетворюється в міф, стає неіснуючою абстракцією, про майбутнє не думає ніхто – і не тільки тому, що воно ще не настало. Всі мешканці міста твердо переконані – воно не настане ніколи. Коли прийде це «майбутнє» воно вже стане сьогоднішнім. Стане отим «тепер» яке і є єдино реальним. Через дві річки, що і символізують перехід в «минуле» і «майбутнє» є всього два мости. І місто зависло між цими хиткими ілюзіями, туманними прірвами у своєму вічному сьогодні. Такі міста як Львів чи Луцьк живуть минулим. Для них теперішнє чи майбутнє має сенс тільки якщо воно спирається на фундамент віків. Такі міста як Київ чи Черкаси живуть майбутнім. Для них важливо те, що може статися і станеться неминуче, реалізується колись. Минуле для цих міст лише туманна легенда, казка, міф, які можуть заколисувати чи піднімати настрій (не скажу «бойовий дух», бо...). Тут же – у Станіславі - якесь дивне відношення до часу. Час сприймають як абстракцію. Неіснуючу абстракцію. Недарма годинники і тим паче годинникові крамниці тут сприймають з усмішкою – годинники розглядають як прикраси, як іграшки, забавки, а не як інструмент.

У різних містах панує різне відношення до оточуючого світу як такого. Львів, наприклад, є самодостатнім світом. Для нього безглуздою є фраза «Urbi et Orbi». Це місто і є світом. Просто Orbi і все. Зовнішній світ для Львова ніби не існує. Вірніше існує, але як далекий Космос, з якого можуть приходити лиха та катастрофи. На який можна дивитися з суто астрологічної точки зору. Львів замкнений в собі. Такі міста як Ужгород намагаються розчинитися в оточуючому світі – для них світ це ріка, а місто – грудочка цукру яку в цю ріку кинули. І потрібно розчинитися і стати таким чином рікою. Для таких міст як Рим, Київ, Стамбул, Чернівці світ (мало не сказав «зовнішній світ»), але для цих міст така фраза безглузда – для них немає нічого зовнішнього) це об'єкт перетворень, об'єкт прикладання зусиль. Такі міста як Архімед шукають важеля для того щоб цей світ перевернути. Станіслав же в більшій мірі відчуває себе портом ніж, скажімо, Нью-Йорк чи Одеса. Станіслав лежить на березі величезного моря – Карпат. Тільки це море кам'яне, а хвилі нібито застигли. Хоча в Станіславі розуміють, що це не так – хвилі гір б'ють потужними валами в неіснуючі нині мури міста і місто здригається, як корабель під час бурі... Для Станіслава суходолом завжди була рівнина чи навіть долина Дністра. А нескінченні гори (а з вікон станіславських кам'яниць все здається нескінченним, навіть Космос) рухомою стихією, куди треба плавати, вирушати і завжди повертатись. Оточуючий світ Станіслав сприймає як недосконалу данність. Вона є, вона нікуди не подінеться, вона може нести загрозу чи благо – це не так важливо. Але це данність – її не варто переробляти, бо вона того і не заслуговує, та чи і потрібно це...

Багато міст між собою є подібними – якщо не зовні то по духу. Станіслав часто порівнюють з Сан-Франціско, Цюрихом чи з Одесою (що теж колись була порто-франко тільки на березі водяного моря). Але це невірно. Це міста з зовсім іншою психологією та ментальністю, з іншою філософською складовою урбанізованого ландшафту. Станіслав нагадує Венецію. Саме не пихату і надмірно естетизовану Флоренцію, а Венецію. Хто був у

Станіславі, той зауважив – люди у Станіславі не йдуть по бруківці, а пливуть. Тільки пливуть не по воді, а в повітрі в невидимих оку човнах. І прозорість, прозорість! Станіслав так само прозорий – як Венеція. Здається все в ньому зроблено зі скла, навіть єзуїтський костел. Недарма в місті було аж два храми, що належали єзуїтам – у прозорому місті неможливо сховатись! Але можна розчинитись в повітрі, стати прозорим. Недарма в Станіславі важка польська архітектура набувала якоїсь легкості, а синагоги ставали нотами архітектурної музики. Так само як і Венеція, Станіслав нагадує казку. Тільки не ілюстровану і екзотичну, а казку для малят, яку розповідають перед сном. При цьому страшні епізоди ніби забувають, викидають з розповіді. Уявіть собі казку «Про Червону шапочку» у якій вовк не з'являється взагалі. Всі здогадуються, що він є, але називають зайчиком. У Венеції теж простежується щось подібне – страшну казку на ходу перероблюють в добру і смішну. Подібність Станіслава до Венеції настільки вражаюча, що хочеться інколи говорити італійською на просіках його прямих і кривих вулиць.

У місті Станіславі багато разів планували прокласти трамвайну колію і запустити цей корабель бруківок та часу, але марно – трамваю як не було так і немає, не дивлячись на обіцянки, що тривають більше півтора ста років. Трамвай завжди подорожує з минулого в майбутнє, а не тільки від зупинки де є збіговисько людей і собак до зупинки біля розфарбованих будинків. Для мешканців Станіслава це абсурд. Вони не можуть сісти в трамвай в минулому, а вийти в майбутньому, саме припущення можливості такої події видається їм архаїзмом.

Станіслав, на відміну від інших міст старенької бабці Європи так і лишився таким яким його створили - ренесансним містом. Це Львів є романським містом, якого до невпізнання трансформувала готика, а ренесанс тільки додав яскравих фарб у цю палітру, а модерн довершував цей шедевр божевільного художника. Це Чернівці є сном Візантії впорядкованим епохою ампір. Станіслав зберіг сам дух ренесансу навіть в химерних утворах *fin de siècle* та архітектурного «*demi-saison*». Навіть

вірменська церква Станіслава збудована в тій бароковій духовній піднесеності, а не стилі давніх кам'яних плато Ноя.

Навряд чи існує ще місто на світі де б так зберігся дух Австро-Угорщини поміж будівлями і деревами, як у Станіславі (хіба що в Коломиї, і то...). Львів перегорнув Австро-Угорщину як сторінку, згадує її лише як «бабцю Австрію» - родичку, що дійшла до старечого маразму, Тернопіль робить вигляд, що про неї «майже забув», Чернівці просто Австро-Угорщину не зауважили. Помітили, але не зауважили. І лише тут – у Станіславі ця епоха відчувається гостро, виразно, як портрет цісаря Франца-Йосифа у брудному галицькому шинку. І це не випадково. В Австро-Угорщині все було «нео». Навіть ампір там був неоампіром, мілітаризм смішним, а музика буттям. Життя було якщо не вальсом, то розвагою, грою в рулетку, а смерть святом. Саме це і стало для Станіслава своїм – Станіслав теж вічне «нео». Чи то ренесансне неомісто, чи то саме бажання творити антитезу класичному урбанізму.

Навіть другі совіти – так звана «радянська влада» попри свої шалені зусилля не змогла цю ренесансність знищити. Перше, що зробили ті потворні і бридкі совіти в Станіславі, так це зруйнували лютеранську кірху та єврейський цвинтар. А потім уже почали забудовувати Бельведерську огидними «хрущовками». Бо Лютер і Спіноза для комуністів були небезпечнішими, ніж Петрушевич, Пілсудський і Бандера разом узяті. Більшовизм (і комунізм взагалі) був явищем глибоко середньовічним, антиренесансним по своїй суті. Більшовизм заперечував у людині особистість, її волю, як рушій історії, свободу вибору і творчості, яку так цінували діячі відродження (від Петрарки до Свіфта включно).

І ця вічна ренесансність Станіслава ефемерна (як і сам ренесанс, зрештою. Ренесанс у багатьох поетів асоціюється з ранньою весною – і не випадково). Місто вибудовує свої барокові вежі та дзвіниці з порожнечі Торічеллі.

Станіслав вибудовує своє «вічне сьогодні» з неупередженістю вільного каменяра чи навіть пастуха, для якого

світ – полонина з колибою, як творчим культургейтерським початком. Зараз ми спостерігаємо певний творчий вибух у Станіславі – в першу чергу літературно-мистецький та філософський. Можна було б очікувати і теософічний. Але Станіслав інакше уявляє собі містицизм. Він вільний як від готичних меланхолій так і від модернового декаденсу. Це місто яке складає свою пісню з часточок прозорого повітря.

Легенда про все

*«... Гірке вино поезії
Мушу пити сам.»*

(Богдан-Ігор Антонич)

Чомусь Богдана-Ігоря Антонича всі сприймають виключно як матеріаліста і співця «незнищенності матерії» - модної в прагматичному ХІХ столітті теми. Хоча я бачу його в першу чергу містиком. І то саме католицьким містиком. І зовсім не тому, що в його творах як ніде відчувається дух давнього міста, насиченого псевдоготикою.

Католицизм більш «темна» різновидність християнства ніж православ'я. Сутінки готичних храмів темніші і більш моторошні, ніж ті пошуки світла з гори, очікування світлого чуда у темряві світу сього, яке ми бачимо в східному християнстві – від коптів до кам'яних одкровенень вірменського григоріанства. Чи в світлій приземленості і сакралізованій тілесності аріанства. Але ця «темність» - до чорноти – католицизму дозволяє йому зазирнути більш глибоко у ту безодню порожнечі, якою і є світ. Всесвіт, це нескінченна порожнеча і чорнота, з мізерно малими спалахами світла і матерії, які в свою чергу теж є різновидністю порожнечі. Це особливо відчувається у фугах Баха – особливо в мінорних. Ну, хто, хто ще в музиці зумів сказати так відверто і просто: «Всі люди повинні померти»? Так далеко в Велику Порожнечу світу сього не змогли зазирнути навіть музиканти

Тибету, хоча їм то, їм... Так і хотілось написати: «Сам Бог велів», але ні – не написалося. І зовсім не тому, що в філософії буддизму цей термін не використовують. Але говорять про те ж саме, тільки іншими словами.

Написав ось це, уявив собі оту нескінченність порожнечі і якось болісно подумалось: і як Йому там – у нескінченній порожнечі Вічності дивитися на жменьку тимчасово палаючих «вуглинок», яку ми називаємо Всесвітом.

Думки про нескінченність неминуче приводять до поняття Бога. Просто буддисти це поняття назвали Порожнечою. Татусь Гільйотен колись сказав: «Ви почуєте тільки легкий подих вітру...» Він у своєму механістично-матеріалістичному XVIII Руссо та Вольтера навіть не задавав собі питання: «А далі куди? А ЩО, власне, далі? За цим легким подихом вітру...»

Коли я читав вірші Богдана-Ігоря Антонича з книги «Велика гармонія» в першу чергу вразило ось що. 1933 рік, поруч, за Збручем мільйони людей помирають від штучного голоду, знищується народ частиною якого поет є, а на папір лягають рядки про «каштани в ранок сивий, попелястий». Очевидно епоха ставила перед кожним альтернативи: або писати в цей час «Партія веде» ретельно зашифровуючи у фрази-славлення катів та злочинців страшні реалії часу, як це робив П. Тичина, або пустити собі кулю в скроню з відчаю як це зробив Микола Хвильовий, або в знак протесту кинути гранату в совітське консульство як це робили боївки ОУН чи писати, сидячи в кав'ярні у благополучному ситому Львові і писати про каштани, думаючи про вічне. Ось він – український дзен: філософствувати про вічність і незнищенність матерії коли тебе розстрілюють. Крім українців на таке були здатні хіба що ірландці. Джойс теж філософствував і творив літературу, коли його брати і сестри гинули на барикадах. Виходить стара приказка: «Коли говорять гармати, музи мовчать» глибоко помилкова – музи ніколи не мовчать, навіть під кулями.

Час показав, що третій шлях у тому страшному році був найбільш слухний, тільки на нього вже мало хто був спроможний

в тій безнадії. Хоча такі люди були, і муза до них приходила теж. Мені доводилось бачити листівку 1933 року з закликом до збройного повстання написану від руки в місті Кам'янське – в самому епіцентрі геноциду: «Краще померти від куль у боротьбі, ніж від голоду!»

Хоча до духу боротьби Антонич - цей самотній філософ - не був байдужий. Ніхто так яскраво і поетично не оспівав українську армію часів визвольної боротьби, як це зробив Антонич у віршах «Слово про полк піхоти», «Стяги в куряві», «Слово до розстріляних». Поет може не гинути на барикадах, а тихо померти в лікарні чи тюрмі, але може на віки запалити нащадків полум'яним духом своєї поезії. І це потрібніше за будь-яку зброю. Перемагає дух, а не залізо. Колись Спарту обложили вороги і написали обложеним довжелезний ультиматум: «Якщо ви не відкриєте ворота, то ми захопимо місто, повбиваємо всіх хто тримає зброю, решту продамо в рабство, всі ваші святині зруйнуємо, від міста не лишимо каменя на каменю і т.д. і т.п.» На це величезне послання спартанці відповіли дуже коротко: «Якщо».

Найбільше вражає в поезії Антонича, звісно, неймовірне поєднання матеріалізму з християнським містицизмом. Час для таких неймовірних поєднань явно ще не настав. Інтелектуали ще жили ілюзіями фізики Ньютона. Про те, що матерія може перетворитися в Ніщо, а з Ніщо може виникнути матерія – про це ще не знали. Тільки окремі люди здогадувались, що матерія, це флуктуація Порожнечі. Цікаво, якби Антонич був знайомий з досягненнями сучасної фізики чи не написав би він замість «Пісні про незнищенність матерії» «Пісню про незнищенність порожнечі».

Подумалось ще ось що – ми не маємо право докоряти філософу за те, що він філософ, а не козак з шаблюкою. Кожному своє. Хтось мусить бути Гонтою, а хтось Сковородою. Антонич зумів за свій короткий вік стати новим Сковородою і померти страшного 1937 року одночасно з багатьма нашими співвітчизниками не доживши до приходу своїх катів 1939 року.

Ще вражає глибока самотність поета. Поети-філософи завжди самотні. Це поети-трибуни в натовпі перетворюються в прапор. А філософія вимагає тиші. Вона не може стати прапором. Це марксизм вважав таке можливим (бо вважав себе філософією). Але насправді марксизм не філософія – це заклик набити шунок відібравши кусень хліба у більш працьовитого і кмітливого сусіда. З чисто релігійними обіцянками матеріалістичного раю на Землі.

Світ в якому жив Антонич хворів марксизмом і тоталітаризмом – це була свого роду страшна мода. Тридцять роки були роками божевілля людства. І серед цього божевілля знайшлась людина, яка спокійно думала про вічне. Таких поетів у нас мало – занадто болить нам усе, стан нашої Вітчизни вічно поневоленої і стан нашого народу вічно окраденого, щоб хоч хтось міг би заспокоїтись серед цього вічного болю і прислухатись до Нескінченності. Антонич зумів, хоч це йому давалось нелегко – відчувається, що він поривався до духу боротьби і хто знає – якби доля подарувала йому трохи більше літ і здоров'я, і якби пощастило йому пережити страшний 1939 рік з його Дем'яновим лазом писав би він серед лісу повстанські пісні на клаптику паперу, покладеного на приклад кріса.

Я не випадково згадав Сковороду. В українському православ'ї чітко простежувались дві тенденції – пошук самоідентифікації через православ'я та екуменізм, філософське осмислення світу через християнство, яке інколи не вписувалось суворі канони і догмати. Втіленням другої течії якраз і був Григорій Сковорода. Антонич жив на початку ХХ століття, а не в середині ХVІІІ – він міг мислити мислити (і мислив) тільки як теософ, а не будувати світ з символів, як останній адепт релігійного стоїцизму доби рококо.

Є в Антонича один дуже короткий вірш. Найкоротший. «Тиша – це мова, якою говорить до людини Бог.» У цьому весь Антонич...

Космач

*«Я в пустелі поставлю жертovníк
На широкому тім'ї гори...»*

(Максиміліан Волошин)

Про Космач вперше я почув давненько (то був десь рік 1990) і то від старого знайомого – дивака і тонкого знавця пісень. Він знаючи, що я цікавлюсь різними етнографічними старожитностями подарував мені давній вишитий рушник з Космача. До того я лише чув фразу про «писанки файні як у Космачі» і ще зустрічав цю назву в збірнику казок. Так от, той знайомий, подарувавши цей рушник, розповів про нього таку історію. Вишитий він був не просто в Космачі – він був вишитий космацькою відьмою. І буцімто то та відьма володіла такою таємною силою, що боялись цю стару босорканю навіть найближчі родичі. І помирала вона довго і тяжко – бо відьмі слід перед смертю передати комусь свою силу, інакше чекають на неї в останні години земного буття страшні муки. Ніхто з родичів не посмів зайти до її хати, знаючи, що настав час агонії. Після її смерті родаки за її майном не банували, а деяких речей просто боялися, тому такі-сякі старожитності з тої хати дісталися моему знайомому легко, хоча і через треті руки.

Отримавши і взявши до рук цей дивний рушник я був вражений – від нього повіяло якоюсь таємною і незбагненою силою. Темною і глибинною. Ще мене вразили відтінки – в українських вишивках, тим паче карпатських, рідко зустрічаються відтінки фіолетового, та й сама тональність візерунку і гра кольорів була якась дивна... Розглядаючи орнамент я подумав, що багато українських вишивок нагадують своєю суттю тибетські мандали – візерунок чи один з його елементів є схемою світу сього. І кожен абстрактний знак візерунку це певний символ стихій, живих істот, людей, подій. Сукупність знаків – цей забутий алфавіт символів - створює певний міф світобудови, пояснює якісь неписані закони світу сього... Можемо тільки здогадуватись – але оці знаки, певно,

позначають людей, ці рослини, ці сонце, ці темряву, ці вічність, ці першопочаток, першооснову світу... Але як розшифрувати цю цілісну картину буття, цей універсальний закон записаний таємною мовою знаків, сенс яких давно забутий...

І багато років потому я думав – чому саме це селище стало центром сплетіння різних містичних сил – білих і чорних, що вирують і над вершинами Карпат, і над нашою загадковою країною взагалі...

Я вирішив відвідати Космач – але зрозумів, що для розгадки його таємниць потрібно прийти в Космач своїми ногами, попередньо пройшовши пішки всі оточуючі це селище хребти і зайшовши на всі найвищі вершини гір, що стримлять навколо цього давнього села підпираючи небо. Коли літо добігало до свого завершення, коли день почав меншати, а серпень втомився бути, коли трава втомилася рости, «коли внизу, коли вгорі...» як писали давні шумери, я доїхав автобусом до місцини серед гір де закінчувалось село Микилучин і починалось село Татарів – химерні села, що пам'ятали, як сунула через цю річкову долину через кам'яне море Карпат навала Батія, щоб ринути спустошливою хвилею і бичем господнім на рівнини Паннонії. У цьому місці хребет гори Ліснів довгим язиком лиже кам'яне лоно ріки Прут.

Я подерся навпростець – через сумний ліс (*selva obscura* як сказали би латиняни) – навіть не шукаючи стежки, піднімаючись все вище і вище крутосхилом, що заріс ялиною та ялицею – де вже встигла похазяйнувати сокира, там доводилось дертися крізь хащі ожини та малини. Вона якраз достигла, так що подорож почалась солодко (як і кожне життя – починається солодко з гірчиною лісових ягід). Раптом подумалось, що лісові ягоди створені для підсолодження терпкого життя самотників. Саме тому ці кругленькі лісові смаколики іноді набивають оскомину своєю солодкавою принадою до життя.

Несподівано ялиновий ліс змінився на сосновий – це в Карпатах дивина – сосни росли тут дуже давно, ще коли льодовик не шматував ці пагорби і не волочив з собою греготи. Сосна в цих

краях релікт. Я знаю тільки три місця в Карпатах, де ще росте цей свідок надто далеких часів не поодинокі, а утворюючи світлий сонячний ліс, де навіть повітря стає більш прозорим, а птахи припиняють ховатися в блакиті. Місцевість ставала все більш химерною – я видерся на хребет – його гребінь був усипаний величезними кам'яними брилами, що поросли мохом та лишайником, між ними росли покручені сосни. Окремі брили були обвітрені та суворі – навіть лишайник на них рости не хотів та й не міг. Раптом серед брил я побачив типовий дольмен – на кілька нижніх брил була нагромаджена верхня, утворюючи структуру, що нагадувала стіл. Причому, на верхній багатотонній брилі було видно сліди обробки, хоча сильно стерті часом – вона нагадувала голову змії – очі і рот явно видовбані були штучно. На витвір туристів це явно було не схоже – туристи не мають звички нагромаджувати брили вагою десятки тон. Я ще подумав – як добре, що тут не ходять туристи – ні стежок, ні слідів людських. Інакше на цих брилах вже були б написи «Тут був Вася». Сучасні люди здичавіли і не вміють шанувати навколишнє... Розглядаючи скелі і камені навколо дольмену я помітив брилу на якій було висічене грубе рельєфне зображення сильно стерте часом – обличчя, що нагадувало людське, а над ним – голова змії. Потім трапились мені петрогліфи – малюнки на скелях: знаки, що нагадували зображення змії чи то вужа – тварини священної для багатьох народів, фігурки людей, що підняли руки догори, якісь незрозумілі стилізовані геометричні фігури – Т-подібні та Х-подібні. Я подумав, що саме тут, на цьому хребті, що нагадував хвіст змії було колись святилище – напевно святилище культу змія. Сюди мандрували через ліси і гори прочани, поклонялись Великому Змію – праотцю давніх гірських племен, втіленню мудрості, сину Матінки Землі. Тут приносили жертви бородаті жерці, співали свої протяжні і сумні пісні жриці, танцювали свої священні танці адепти навколо каменів і вогнів під звуки бубнів з волової шкіри... Тут танцювали люди і тіні у світлі Місяця і примарного сонця. Тут час мав би зупинитись – година вужа настала назавжди.

Хребет далі теж був порослий лісом – тепер знову ялиновим та буковим – а потім ліс розступився перед полониною. Ступивши на полониною я побачив скелет барана вибілений сонцем і вітрами, та сліди варти, що ще не встигли порости жорсткою карпатською травою і запашним чебрецем. «Господи! – подумалось мені. – Невже гуцули і досі приносять жертви своїм давнім богам на цьому хребті? На цій лисій горі відьом? Серед цієї високої трави в тіні прадавніх буків?»

Далі мій шлях тягнувся нескінченними полонинами гір Ліснів, Сихолка та Чорний Погар. Пастухів не було видно – тільки зруйновані забуті колиби. Колись гомінкі полонини спорожніли, затихли в очікуванні. Ніхто вже не жене стада на світанні і не кличе світило звуком сопілки. Люди пішли, промінявши волю гір на хатній затишок. Я заночував на одній з полонин знайшовши холодне джерело, що било з-під каменю біля коренів столітньої смереки. Спав на густій траві, дивився на оксамитове нічне небо та виноградини зір, що мерехтіли серед чорноти і хотіли повідати мені про щось таємне. Мені здавалось, що я зрозумів тих людей, які громадили ці дольмени та менгіри багато тисяч років тому – може п'ять, а може і всі сім тисяч років тому – на світанку Старої Європи – країні священних каменів. Ті люди, які малювали петрогліфи на скелях, хотіли нам щось сказати – вони писали свої послання дивними знаками нам – своїм нащадкам. І щоб зрозуміти це послання – треба просто піти в гори – поблукати в самотині кілька днів дрімучими лісами і послухати тишу, шум вітру в кронах старезних дерев і подивитися на ці зорі, на Чумацький Шлях, пірнути в його течію головою...

Наступного дня знову нескінченні полонини і стежка пляями – вгору, вниз, вгору, вниз... Подекуди на вершинах стриміли старезні кам'яні хрести – знаки нової віри пастухів. Стежка привела до гір Горде – двох гір вкритих предковичним лісом, що стриміли як близнюки там, де хребет круто розвертався до гори Лисина Космацька. Піднявшись на вершину гори Горде Доброкиївська (химерна назва - чи то Горде чи то Хорде – щось

та означало це слово...) я побачив дві камяні громади величезних брил, що стриміли одна навпроти одної. Виглядали вони явно неприродньо. Крім того верхній камінь одної громади був більший за нижні. І під ним на плоскому камені була видовбана чаша – явні сліди жертovníка. Я стояв і думав: «Як? Як ці величезні брили можна було нагромадити одна на одну без будь-яких механізмів і ще й на вершині гори? І як дослідники минулих років досі не помічали ці мегалітичні споруди і писали, що в Карпатах мегалітичних споруд немає – як можна було не помічати це??? І тільки зараз історики починають писати про неолітичні святилища в Карпатах... Та тут ще неміряне поле для досліджень. І скільки таємниць ще ховають у собі ці камені...» На горах Горде було явно святилище якогось іншого божества, але якого – петрогліфів віднайти не вдалося, від каменів віял холодом та мовчанням. Вони не хотіли повідати мені свою таємницю.

Далі мій шлях ішов старою австрійською військовою дорогою, що проклали між Микуличиним і Космачем – старим гостинцем, що був викладений бруківкою. Це ж треба – в горах викладати бруківку. Тільки для того, що по ній могли крокувати жовніри. Про таке могла додуматись тільки бабця Австрія. Щоправда, від дороги лишилися одні сліди – все стирає час. Зате поруч знайшлося потужне джерело, що не просто жебоніло – кипіло, виривалось з каменів, клекотало. Там і заночував. Мені снилися скіфи і кіммерійці, сивий Геродот, що намагався щось сказати, але з жахом замовкав. Прокинувся я від шуму вітру – він не хотів спокійно спати, він тривожив, співав...

З дороги я знову звернув на хребет – мене цікавила вершина гори Лисина Космацька. Стежка повела по самому хребту, що поріс криволіссям – по суцільним каменям. І те що я побачив на вершині перевершило всі мої сподівання – там був неймовірний комплекс, велетенське святилище. Велетенські камені - навіть не камені - скелі, що ніби висіли в повітрі, були ідеально припасовані одна бо одної. Під ними були порожнечі, коли них брили зі слідами обробки – ось видовбані очі, ось камінь, що

нагадує птаха, ось брила, що нагадує череп якоїсь істоти... А поруч взагалі дивна споруда - правильна чотирикутна ніша глибиною більша людського зросту, з ідеальними прямими кутами, викладена брилами правильної форми ідеально припасовані одна до одної. Що було тут – на цій горі, до якої сходяться всі навколишні хребти – з Грехоту, Рокети, Горде... І на кожному з цих хребтів залишки якогось свого капища, що присвячені іншому забутому богу. А тут, певно, було головне святилище, центр всіх давніх вірувань краю – святиня святинь. Коли я спускався додолу, на гори зі сторони Грехоту почав наповзати важкий і тягучий туман. Але він зачепився за хребет Лисини Космацької і не міг його подолати – переповзав тоненькими цівками, ховаючи під собою все – старезний ліс, покручені дерева, мох і камені...

Вражений і приголомшений я спустився з гори і ночував на галявині біля джерела, дивився як за обрій котиться сонце – руде божество забутих предків... Наступного ранку я спустився гірською стежкою в Космач. І перша людина яка мені трапилась в Космачі – старезна відьма, типово карпатська босорканя. Помилитись я не міг. Я поговорив з нею – за простими словами нашої розмови ховалося щось, що не виразити вербально. Це було втілення якоїсь темної таємної сили, що досі живе тут, в горах, передається з покоління в покоління... Наступна людина яка мені зустрілась – теж була бабуся, тільки на диво світла. Це було вже якесь втілення світлих таємних сил, що теж струменять в самому повітрі цих гір... Я спускався вниз битою карпатською дорогою, заходив у Космач – селище де люди живуть тисячоліттями – певно з того часу як вперше мисливці приручили гірських кіз і стали пастухами...

Великий пересмішник

«...Є музика, яка містить в собі атоми нашого буття.»
(Осип Мандельштам)

Письменника Носова Миколу Миколайовича (1908 – 1976) сприймають виключно як письменника дитячого. Причому розглядають його прозу в площині тільки російської літератури. Хоча народився він в Києві і виріс в Ірпені. І свою знамениту епопею про Незнайку почав писати для журналу «Барвінок» українською. І його твори сприймають лише як казочки для дітей – не більше. Певно, деяким майстрам слова не щастить – їх так і не встигають зрозуміти сучасники – нажаль, чи то на щастя для них. Було б, наприклад, дивно, якби Джонатана Свіфта сприймали б як автора казочок для дітей, не більше. Сучасники прекрасно розуміли, що його «Гуллівер» написаний для дорослих, як їдка сатира на тогочасне суспільство – глибока і нещадна. Сатиру Носова у його «дитячих» творах вперто не бачили. Я маю на увазі неперевершену, безсмертну трилогію про Незнайку. Для багатьох дітей – і для мене в дитинстві в тому числі, це улюблена книжка.

Це захоплюючий світ створений фантазією майстра в якому цікаво і кумедно жити. Але не тільки. Варто подивитися на ці твори уважніше і починаєш дивуватися. Як?! Невже цензура в ті роки могла це пропустити?! Звісно, хрущовська «відлига», придирались до кожної фрази не так нищівно і людожерськи, але все таки...

Ну де, в якому творі совітської літератури – цього цементного моноліту «соцреалізму», ви ще можете знайти таку сатиру, сарказм і навіть знущання над типажем епохи – радянським міліціонером? Персонаж Свистулькін викликає просто таки гомеричний сміх. Це просто ідіот у формі. Арештовує підозрілих тільки для того, щоб прочитати їм мораль, випадково повертаючись додому потрапляє в чужу квартиру і сприймає її як свою. Його, будять, пояснюють, він, звичайно, йде одягаючи чужу куртку з чужими документами водія Бублика. І

тут перестає розуміти хто він – міліціонер Свистулькін чи водій Бублик як написано в документі. Починається в нього роздвоєння особистості – адже в радянському суспільстві все вирішує папірець: написано Бублик – значить ти Бублик! І потрапляє він до психлікарні будучи переконаним, що він це не він... Ну, хто б ще насмілився в кінці 50-тих так над системою посміятися, навіть у формі дитячої казки!

Перша частина трилогії – «Пригоди Незнайки та його друзів» - це пародія на тогочасне «радянське» суспільство. Не просто пародія – зла сатира. Кожен персонаж – карикатура на певний типаж сучасника. Безтолковий лікар, який лікує всі хвороби виключно касторкою і зеленкою – бо інших методів не знає. Але вважає себе правомочним диктувати кожному його спосіб життя. Бездарний поет, який пише графоманську нісенітницю і всі оточуючі вважають його генієм пера і затамувавши подих слухають заримовану тарабарщину. Бездарний художник який малює за його ж словами «халтуру» по трафаретам, але вважає себе «богемою» і веде відповідний спосіб життя. Ненажери, які бачать сенс життя у поглинанні «делікатесів» - пончиків і сиропу (про інші вони просто не чули). Механіки, які винаходять нікому не потрібні безглузді пристрої (комбінацію магнітофона і пілососа). Інтелігент, який живе в своєму замкненому світі, який нікому не зрозумілий і викликає тільки сміх оточуючих. Письменник, що вишукує теми для романів підслуховуючи чужі розмови. І всі про це знають, що він підсовує в квартири «жучки», але продовжують вважати його шанованим письменником, хоча жодної книги він так і не написав... Як це все схоже на атмосферу певного часу! Того самого часу, коли повітря таке важке і задушливе, що хоч ножем ріж... І всі ці персонажі замикає наш головний герой – абсолютний невіглас і нездара, який, проте, впевнений, що сучасники його просто не розуміють і який жадає одного – бути головним, всім керувати, бути самим-самим... І волею випадку йому це вдається – шантажуючи товаришів по нещастю, яких – абсолютно здорових насильно утримують в лікарні з

незрозумілих причин (точніше для наукової роботи місцевого «доктора» - чергового нездари), він переконає їх заявити, що він їх керівник і великий авторитет в усьому. Ставши каліфом на годину (чи то секретарем парткому на годину) він дає абсолютно безглузді вказівки (які, на щастя, ніхто не виконує), всюди демонструє свою необхідність, важливість і незамінність, не розуміючи наскільки він смішний на цій «посаді». І коли настає розвінчання псевдовченого і лжелідера, настає трагедія – трагедія «людини без кабінету», начальника, який перестав ним бути, вічно колишнього.

Безтолкове суспільство живе тільки за рахунок мініатюрних розмірів його членів – природа дарує гігантські в порівнянні з розмірами мешканців плоди. Інакше все точно пішло б в тар-тарари...

Наш герой потрапляє в країну, де проблеми взаємовідносин статей і непорозуміння між особинами різних статей зайшли настільки далеко, що вони живуть окремо – в різних містах окремими «гомосексуальними» громадами. Зображення цих громад – це ще й їдка сатира на жіночу та чоловічу психології. Поведінка мешканців цих «жіночих» та «чоловічих» міст гротескна, абсурдна, позбавлена сенсу і змісту. Люди самі вигадують собі проблеми і створюють химерні фантими яких самі ж бояться. Хтось вигадує, що в сусідньому місті завівся дракон – і всі цьому одразу вірять. Ну, як же не повірити, якщо всі так кажуть!

Це не персонажі – це карикатури на людей. Написані з натури...

Я досі не розумію, як це не помітила цензура!

Але після виходу книги автору було замало посміятися над тогочасним суспільством. Автору захотілось посміятись не більше не менше як над майбутнім – над комунізмом. У той час всі вірили, що комунізм не за горами, навколо висіли гасла «Нинішнє покоління буде жити при комунізмі!», Хрущов обіцяв, що у 1980 році настане перша фаза комунізму. І ось автор зобразив пародію на цей очікуваний досконалий суспільний

устрій. Ще й назвав: «Незнайка в Сонячному місті». Явно натякаючи на комуністичну утопію Томази Кампанелли «Місто Сонця». Прямі паралелі! Читаєш і дивуєшся – комунізм якийсь тут дивний. Люди живуть і не знають для чого. Мета втрачена. Техніку вигадують все більш і більш химерну – невідомо для чого. Будинки, які крутяться, машини, що замість коліс мають спіралі та інша нісенітниця. І тут раптом просто недопустима крамола! Виявляється при комунізмі теж будуть злочинці! Вони будуть чинити злочини просто так – бо їм це подобається. Схильність до злочинів виявляється вроджена, і ніяк її не виправиш. Та в ті часи про це і говорити ніхто б не посмів. В ті часи і генетика то була заборонена, бо суперечила марксистсько-ленінській ідеї перевиховання. Як Носов насмілювався це написати – не знаю. І хоча закінчується все повним хепі-ендом: мільйонера Свистулькіна виписують із психлікарні, бо він нарешті само ідентифікується, злочинців садять за ґрати, у бовдура Незнайка відбирають чарівну паличку, але лишається слід – це комуністичне суспільство смішне і безглузде.

Та автору і цього видалось замало! Посміявшись над своїм суспільством Носов вирішив посміятися і над західним суспільством. Геній сатири пише завершення трилогії – «Незнайка на Місяці». Тут уже автору можна було не критися і не боятися цензури, і він нищівно сміється над індустрією розваг, бізнесом, біржею, поліцією, безробіттям, монополіями, західним правосуддям, парламентом, психологією буржуа, фільмами жахів. Але раптом – автор починає сміятися над профспілками та революцією! Революція в цьому світі «коротульок» смішна. Хоча зачаровує своєю гуманістичністю – таких гуманних і добрих революцій просто не буває. І все якось казково і смішно – революцію привозять інопланетяни і викликає якийсь бовдур з акціями. І результати революції на тогочасні совіти ну зовсім не схожі – ніякої тобі держави в результаті. Анархія та й годі. Така собі ідеалістична анархія – все організовується само собою.

Завершує трилогію майстер ностальгічно – всі ці химери часу і простору ніщо. Важливий для людини лише шмат рідної

землі, де є сонце і небо, трава і квіти. Все інше – пусте. І комунізм теж.

Зазираючи в майбутнє

*«Нам сниться німа, як каміння земля
І небо сирітське без птиці,
І море без риби і без корабля,
Сухі і порожні очіці...»*

(Арсеній Тарковський)

Вперше я спробував писати прогнози розвитку людського суспільства у 1981 році виходячи з тих знань, уявлень і інформації, що в мене на той час були. Просто було цікаво пофантазувати, що станеться через 10, 20, 30, 50, 70, 100, 130, 150, 200 років. Звісно, в той час я не міг це опублікувати. Пізніше, у 1991 році я відредагував свої прогнози, але ніхто це публікувати не заходив не дивлячись на відсутність цензури – редакторам прогнози видавались занадто песимістичними, сумними і понурими, а це все-таки був час оптимізму. Цікаво, що мої прогнози 1981 року зроблені на 30 років наперед справдилися, хоча дати часто не співпали. Наприклад, я прогнозував, що розпад Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини, крах соціалістичної системи відбудеться у 2001 році. Все відбулось набагато швидше. Послідовність подій часто не співпадала – війни на Кавказі, соціальні та міжнаціональні конфлікти в Закавказзі, Придністров'ї та Середній Азії я прогнозував до розпаду Радянського Союзу, а не після. Але загалом всі прогнозовані події за ці 30 років відбулися, в тому числі спалах міжнародного тероризму, відродження релігій, поразка Радянського Союзу в Афганістані, економічний крах країн соціалістичної системи. І нічого дивного тут немає – те, що та тодішня система приречена було очевидно багатьом, хто хоч трохи міг аналізувати...

Отже – як мені бачився тоді 2111 рік – тоді це був прогноз на 130 років наперед, зараз всього на 100. Не буду стверджувати, що я абсолютно впевнений у перспективі таких подій – все може відбутися абсолютно інакше, швидше або повільніше. Одне якесь несподіване відкриття одного вченого може докорінним чином змінити хід історії. Та й у розвитку подій можливі варіанти. Скажемо так – це один із варіантів – не найгірший, але і не найкращий...

2111 рік. Прошло всього 100 років, але світ змінився докорінно. Змінились навіть обриси материків. У результаті тепличного ефекту атмосфери повністю розтанули полярні льодовики Гренландії та Антарктиди – рівень світового океану піднявся на 70 метрів. Багато країн та регіонів затоплені океаном – такі як Флорида, Нідерланди, Північна Німеччина, Амазонія, Західний Сибір і багато інших нинішніх рівнинних територій суші стали дном морським. Під водою опинились такі міста як Гамбург, Венеція, Петербург, Шанхай, Нью-Йорк, Херсон, Севастопіль і багато, багато інших. Каспійське море з'єдналось зі світовим океаном, Скандинавія стала островом.

Протягом ХХІ століття танення льодовиків спочатку носило поступовий характер, Океан піднімався всього на кілька сантиметрів щороку, але потім цей процес набув характеру ланцюгової реакції. Чим більше тануло вічної мерзлоти, тим більше в атмосферу виділялось парникових газів, чим більше тануло льодовиків, тим більше нагрівалась поверхня суші і Океану – льодовики почали танути катастрофічно, рівень Океану почав підніматися швидко – спочатку на кілька метрів щороку, потім на десятки метрів щороку.

Протидіяти цьому процесу людство вже не могло – одночасно з цим почалась не просто енергетична криза – енергетична катастрофа. Альтернативні джерела енергії задовольняли не більше 10 % потреб людства. Нафту і газ добували у все більш зростаючих об'ємах, як тільки вичерпувалось одне родовище більш інтенсивно починали експлуатувати інші. Сподівались, що скоро будуть знайдені нові

джерела енергії – анігіляція, антигравітація, керований термоядерний синтез, але марно. Технологічний прорив в енергетиці не відбувся.

І раптом нафта і газ закінчились. Це був колапс світової економіки – транспорт, виробництво зупинились. Були ще запаси вугілля, але для добування їх потрібно було робота механізмів, машин, транспорту, а вони зупинились. Припинилось виробництво електроенергії, міста занурилися в темряву, припинився зв'язок. Зупинилось виробництво не тільки промислових товарів, але і продуктів харчування – процес деградації ґрунту в результаті застосування пестицидів та кислотних дощів набув необоротного характеру. Ґрунт ще зберігав подекуди якусь родючість штучно – за рахунок внесення хімічно синтезованих добрив, але виробництво добрив зупинилось.

Населення планети на 2080 рік становило 12 мільярдів чоловік – більше біосфера просто не витримувала, починались процеси деградації біосфери в тому числі внаслідок перенаселення. При цьому з 12 мільярдів 8 жило на грані голоду. В результаті підняття рівню світового Океану і затоплення величезних територій мільярди людей змушені були зриватися з місць проживання і мігрувати. І стримати їх не могли уже ніякі державні кордони, ніякі кулі, ніяка зброя – люди помирали від голоду, їм було все одно.

Держави все-таки якось спробували впорядкувати цей процес – доки вистачало резервних запасів пального для військової техніки – але вони швидко закінчились. Світ занурився в хаос, анархію. Уряди різних країн спробували сховатися і перечекати лихоліття у бункерах, але більшість цих бункерів були знайдені і розгромлені божеволіючи ми юрбами.

Гостро не вистачало не тільки продуктів харчування, але і питної води – дефіцит води відчувався давно. У результаті підвищення температури ріки і озера висихали. Обмілілі ріки несли величезну кількість відходів виробництва та стоків – промислових і побутових – вода в них була не придатна для

пиття. Питну воду добували в результаті роботи складних і енергомістких виробництв, але після колапсу економіки вироблення чистої води припинилось. Маса людей ринулась за міст в пошуках питної води, їжі та землі яке ще зберегла родючість. Серед цих мігруючих мільярдів почався голод, епідемії як давно відомих людству захворювань – чуми, холери так і нових раніше не знаних – віруси і бактерії еволюціонують швидше ніж це можна було уявити. Поширився канібалізм, конфлікти і збройні сутички за джерела води і склади з продуктами харчування.

За лічені роки в результаті цих процесів людство майже повністю вимерло – з 12 мільярдів лишилося на всій планеті менше двох мільйонів людей, які були розкидані по невеликих замкнутих оазах, де ще лишалися джерела питної води та відносно родюча земля.

Клімат на Землі змінився незворотно. Тепер, у 2111 році клімат Землі нагадує клімат верхнього палеозою. Внутрішні області континентів являють собою пустелі – піщані, кам'янисті та солончаки, де панує жаркий і сухий клімат. Рослинність повністю відсутня. Тільки подекуди зустрічаються сухі колючі чагарники. У більш вологих місцях пустеля переходила в сухі степи та напівпустелі. Ліси давно вирубані (це теж внесло свою лепту у зміну клімату), рештки лісів донищили посухи та лісові пожежі. Фауна суцї майже повністю вимерла – збереглись тільки деякі види комах, плазунів, птахів, гризунів. Із ссавців ще подекуди зустрічаються здичавілі верблюди та антилопи. Серед пустелі височать кинуті людьми напівзруйновані міста-привиди. Далі на північ - холодні пустелі з сильними перепадами температури – від мінус 50 до плюс 50. На узбережжі морів та океанів клімат став жарким та надмірно вологим – з океану приходять нескінченні дощі, що виливаються на узбережжях змиваючи в море залишки ґрунту. Температура Океану підвищилась – отримавши надлишок енергії Океан став віддавати її у вигляді потужних небачених досі ураганів, які стали частим явищем. В результаті підвищення температури Океану знизилась

концентрація кисню розчиненого в морській воді – для багатьох видів водних мешканців це стало катастрофою – вони вимерли. Рибні запаси Океану і так були підірвані надмірним виловом, тепер же екосистема Океану змінилась докорінно – пануючими формами стали ракоподібні, медузи та молюски. Біосфера досить сильно деградувала, але збереглась за рахунок бактерій, мікроскопічних водоростей, що продовжували продукувати кисень.

Частими стали руйнівні землетруси – внаслідок звільнення від льодовикових щитів Гренландія та Антарктида почали підніматися і це провокує землетруси і активізацію вулканів по всій земній кулі.

Ведення сільського господарства практично всюди стало неможливим за виключенням невеликих окремих оаз, де живуть люди повернувшись до стадії неоліту. Невеликі громади людей вирощують окремі невибагливі овочі та зернові. Убогого врожаю ледве вистачає щоб не померти з голоду. Сільськогосподарських тварин лишилося дуже мало, але люди пробують налагодити скотарство. На узбережжі морів жити небезпечно, але там теж живуть подекуди невеликі ізольовані громади, які ловлять ракоподібних, медуз та молюсків – риби дуже мало і рибні запаси відновлюються поступово. Продуктів харчування гостро не вистачає – постійна загроза голоду. Тому в оазах розподілу на професії немає – єдина існуюча професія скотар-землероб. І тільки за сумісництвом люди мають додаткову професію – шаман, рибалка, воїн, гончар, повія. Шамани є одночасно старійшинами, лікарями та священиками якихось дивних містичних культів, що замінили забуті давні релігії. Ще одна професія за сумісництвом – здобувач речей. Періодично через пустелі відправляються групи людей до кинутих міст – за металом з якого роблять сокири, ножі, наконечники для списів і стріл. Ще в містах шукають тканини для одягу та паливо – папір, пластик. Іноді знаходять досить дивні речі про призначення яких люди вже забули. Середній час життя людей не перевищує 20 років – дуже висока дитяча смертність та смертність від різних

інфекційних захворювань. Тканина цінується – погода постійно приносить сюрпризи – тіло треба якось захищати. Шматки матерії використовують замість грошей – як засіб обміну. Ходять легенди про казкові руїни фабрик серед пустелі заповнені згортками різних тканин. Але в пустелю люди далеко не заходять, так само як і спроби робити човни-вітрильники обмежені – Океан занадто неспокійний. Тому люди з оаз нічого не знають про існування інших оаз. Інколи оази розташовані недалеко – тоді між громадами періодично виникають конфлікти – навіть війни з застосуванням луків, стріл, списів. Майже в усіх оазах пануючими мовами є китайська, хінді, бенгалі та арабська. Лише в деяких оазах Америки збереглися окремі громади з англійською, іспанською та португальською мовами. Писемність забута. Лише окремі шамани вважають себе носіями якихось таємних знань – бережуть книги зміст яких не розуміють. Державного устрою як такого в оазах немає. Панує анархія. Замість законів – кровна помста. В деяких оазах періодично виникають диктатури шаманів, які в результаті змов і мікроеволюцій замінюються стихійними первісними демократіями. Але починають формуватися звичаї і з зіпсованих говірок та суржиків в різних ізольованих громадах починають формуватися різні нові мови.

Взагалі, найстрашніше для людства вже позаду – велике вимирання вже відбулося, людство як таке вижило, в біосфері є місце для цього біологічного виду. Біосфера потрохи, потрохи відроджується після пережитої екологічної катастрофи. Все більшу площу на материках займають чагарники, які закріплюють піски, в океанах виникають нові види гідробіонтів, а на суші нові види плазунів, птахів, комах та гризунів. Але люди про це не знають та й не можуть знати. У них попереду ще століття деградації, а потім повільний, повільний розвиток зі стану дикості до нової цивілізації....

2011

Метаморфози Мінотавра

*«Важко мати справу лише з жінками і з нікчемними людьми!»
(Конфуцій)*

Джек Лондон сказав колись сакральну фразу, що стала для ХХ століття свого роду прологом: «Я вірю в статевий добір». Майже в той же час А. Чехов писав про свою зневіру в статевий добір, про те, що сучасні йому жінки обирають переважно людей нервових, чоловіків на межі психічної патології. І це все було сказано на фоні пануючих у суспільстві ніцшеанських мрій про «нову людину», «нову расу», ба, навіть, про «надлюдину». Ілюзії химерного і мрійливого ХІХ століття, що досягли апогею в добу модерн в ХХ столітті раптом в щось виродились – потворне і нікчемне – в совок на одному шматі земної кульки і на тупого есесмана на іншому.

Замість надлюдини суспільство витворило споживача котлет і ковбаси, жорстоких солдафонів не здатних мислити. Дивлячись на сучасне людство хочеться волати: «Мрії про досконалу людину померли!» Ні Джек Лондон, ні Чехов, ні Ніцше не розуміли – та й не могли розуміти, що статевий добір завжди сприяє незвичайним формам, навіть якщо вони несприятливі. Доцільність цього парадоксу зрозуміла – це збільшує поліморфізм популяції, збільшує різноманітність форм, що посилює гнучкість, можливість розвиватись популяції в цілому. Різноманітність необхідна. Життєво необхідна! Одноманітність прирікає на виродження, тупик. Цього вперто не хотіли розуміти «сильні світу сього» протягом всього століття великих ілюзій.

Диктатори різного кольору і гатунку намагались зробити підвладний їм народ одноманітним – сіру масу, що слухняно втілювала б у життя їхні маніакальні ідеї. Але марно! Будь-яка популяція маю таку предковичну властивість – вона автоматично стає різноманітною. Скільки не винищували людей які «якись не такі» - по світогляду, мові, звичаям чи ще якимось критеріям, популяції людські знову ставали різноманітними по

світобаченню, поведінці, самому відношенню до суті буття. Комуністи і фашисти взагалі вважали, що з народом можна робити будь-що, створювати з нього найхимерніші конструкції нехтуючи біологічною суттю людських популяцій. Можна, мовляв, перевихованням створити досконалу расу слухняних однакових людино-роботів.

Як говорив Мао: «Народ – це чистий листок паперу. На ньому можна написати будь-які ієрогліфи.» Оця от система – однаковості, що доводилась до абсурду ідеями впровадження однакового одягу для всіх, ліквідації сім'ї, створення свого роду спільності сексуальних взаємин була по своїй суті приречена на провал – вона протирічить біологічному еству людини як виду живих істот, що абсолютно не змінилось за останні 45 тисяч років. Причому «вожді» абсолютно усвідомлювали неможливість загального щастя, яке завжди є короткочасним, майже миттєвим переживанням між періодами незадоволення середовищем чи собою. В цьому і першооснова прогресу як такого. Тому початково висувалася теза: «Комунізм – це тоді, коли всі в однаковій мірі нещасні.» (Пол Пот) Справді, якщо однаково щасливими люди бути нездатні, значить їх треба зробити однаково нещасними!

Публічно, крім вищезгаданого комуністичного лідера і хіба що Мао, цього ніхто не виголошував. Народ треба було годувати казочкою, утопією – інакше хто ж погодиться працювати на таке суспільство? Найзручніше було в такому випадку відсунути загальне недосяжне щастя у якесь невизначене майбутнє (як це було при совітах), або на визначене, до якого виголошуючий цю обіцянку все одно не доживе. Хрущов, як відомо, обіцяв побудувати комунізм до 1980 року. Крайня форма цього маразму була в маоїстських режимах, коли оголошувалось, що досконале суспільство вже створене, народ просто не усвідомлює цього. І чим убогіше живе при цьому народ, тим легше було їм тоді маніпулювати. Якщо щастя вимірюється мисочкою рису чи баланди, таке щастя людям легко подарувати! Як казав Мао: «У бідній та відсталій країні легко і просто збудувати комунізм.»

Тобто треба довести спочатку країну до повного зубожіння і відсталості, а потім комунізм будувати.

Справді, ну хто погодиться на усупільнення своєї власності якщо вона чогось вартує. Інша справа – усупільнити свою подерту тілогрійку з надією, що нову дадуть. Такий народ легко сприймає абсурдні гасла і бачить у них якусь високу незаперечну істину. «Первинне – це вторинне, вторинне – це первинне.» (Мао Цзе Дун) Ну, до якого ідіотизму треба довести людей, щоб вони подібні гасла вчили на пам'ять і скандували їх хором на мітингах?

Маоїзм був шизофренічним, совок – просто тупим і маразматичним. Здавалось би їх викинули на смітник, ніхто всерйоз комунізм будувати не збирається, навіть в Китаї комуністичні гасла повторюють як ритуальну фразу – не більше, будуючи типовий капіталізм тільки державний і недемократичний. Та ба – комунізм виштовхали за двері, а він лізе через вікно. Знову дуже багатьом захотілось, щоб думали за них, а вони були лише гвинтиками машини яка котиться невідомо куди. Комунізм не змінився. Його людино-ненависницька суть лишилась тою самою. Якщо знову він запанує у якійсь країні він буде приречений на крах. Тільки це може коштувати життя дуже багатьох людей...

КАМІНЬ ДРУГИЙ

КОЗЛОТУР

ДОНЕЦЬКІ ЕТЮДИ

Донецьк

*«Пізнавати – не те, що бажати,
Бажати – не те, що насолоджуватись.»*

(Конфуцій)

Я відвідав свою «маленьку батьківщину» - свою дідизну – свій рідний край, який покинув я тридцять два роки тому і більше не вертався... В останнє на Донецькій землі довелось мені бути у новорічну ніч нового 1981 року. І з того часу носило мене по світах і все завітати до рідних степів та байраків не випадало. Нарешті звершилося, збулося – хоч і не на довго, але в гіперурбанізований поліс з яким в мене пов'язано стільки сентиментів, я завітав. І то не мить, а на довгий тиждень. Майже на вічність (з точки зору комахи-одноденки). Місто я не впізнав – це вже інше місто, абсолютно не те яке я бачив і яке мені було до болю знайоме у сімдесятих роках. Це вже не абсолют світу «індастріал», не «Червона пустеля» Антоніоні, не апофеоз індустріального урбанізму (в якому при бажанні можна знайти свою філософію самознищення біосфери і людства заодно) – це вже щось принципово інше, що вирросло на залишках промислових монстрів.

Враження про це «щось», про це «нео» суперечливі. З одного боку – релігійний ренесанс – і це радує: у сімдесяті про це годі було мріяти, це було немислимо – біля доменних пічок і совкових гасел – храм. З іншого боку – замість істинної духовності та глибоких релігійних переживань та одкровенень часто пропонується ерзац. Штамп. Не православ'я, а його бліда ксерокопія. У більшості вчорашніх пролетаріїв і комунарів релігійність лише ритуал – зовнішній атрибут – не більше. Істинна релігійність може бути відроджена лише у випадку свідомого вибору, а не єдино-можливої упаковки псевдодуховного товару. І для моєї церкви місця у мегаполісі не знайшлося. Українське православ'я є чимось недозволимим,

забороненим. Українці тут не мають права мати свою православну церву, а лише робити вибір між католицизмом і російським православ'ям від якого часто-густо відгонить шовінізмом.

З одного боку – місто справді стало набагато чистішим, совкові гори сміття і покидьків зникли, з'явився потяг до естетики, мистецтва. У тому числі і щодо містобудування (хоча потворні сірі «хрущовки» будуть бовваніти ще довго, аж доки не розваляться від старості). З іншого боку – це естетика гігантизму. Витвір мистецтва (архітектури чи скульптури, містобудування чи способу буття) з точки зору сучасних «поціновувачів» у Донецьку повинен вражати своїми розмірами, подавлювати особистість. Якщо це храм, то величезний храм, якщо скульптура, то величезна статуя, якщо будинок, то конче хмарочос. У цьому потязі до гігантизму є щось від стилю тоталітарних суспільств, де прославлялася не людина, не індивідуальність, а сила, маса, влада.

З одного боку чітко видно порив до цивілізованості, сучасності, заперечення потворної совковості. З іншого боку – відбувається не ліквідація, а трансформація совка. Чисто буржуазні форми і християнські в тому числі називаються комуністичними іменами. Те, що комунізм заперечував і знищував тепер називається і вважається комунізмом. Абсурд. При цьому ця «буржуазність» показова, криклива. Тутешні нувориші і скоробагачки та їх підспівувачі полюбляють не просто зображати капіталізм, а виставляти його на загальний огляд у якихось гіпертрофованих формах. Не просто сказати, що нами править жменька мільярдерів та олігархів, а ми нічого не вирішуємо і не повинні вирішувати, а ще й пишатися цим! І поставити серед цього бедламу, цієї пародії на цивілізоване суспільство здоровенний пам'ятник Леніну. Справжній театр абсурду. Місто де живуть і правлять найбагатші люди на планеті має найбільше вулиць названих іменами комуністичних «вождів». Те, що це якесь несумісне, схоже нікого і не дивує.

Яскравим прикладом трансформації комунізму в Донецьку є пам'ятник Артему. Старий пам'ятник який до нашого часу не достояв був пам'ятником-монстром. Таким собі гіперкубізмом – людина-трансформер, людина-машина, людина з геометричних фігур, яка готова переробити і перемолоти все і всіх. Нинішній пам'ятник Артему, що височіє в Донецьку – це пам'ятник такому собі дядечку, який підкаже як правильно налагодити верстат. У цій меланхолійній фігурі вже немає ніякого бажання «до основи руйнувати світ». До речі хто такий Артем і чого йому поставили пам'ятник у Донецьку ніхто не знає. Він зовсім не місцевий. Кажуть, що «він в Донецьку був і в шахту спускався» - яка грандіозна заслуга! Кажуть, що він в Австралії хотів «організувати робітничий клас» - тільки Донецьк тут при чому?! Ще знають, що «був революціонером» і натякають, що судячи по всьому вбили свої ж – комуністи. В останньому – хто би сумнівався... Але чомусь досі найдавніше з нині існуючих міст Донецького краю - Бахмут досі називається Артемівськом. Досі вулиці Донецька називаються іменами катів і організаторів штучного голоду. Досі вулиці міста називаються іменами злочинців, які вбили мільйони людей.

Пам'ятник Леніну в Донецьку – це окрема історія. Такого монстра годі шукати – з порушеними усіма пропорціями тіла. Ленін тут нагадує величезного клоуна, паяце божевільного цирку. Якщо у Кам'янському (Дніпродзержинську) Ленін «модний» і нагадує фотомодель, що рекламує на подіумі піджаки і жилети, то тут клоун, який вирішив насмішити народ. Тільки чомусь не смішно.

Взагалі, якщо сімдесяті роки в Донецьку були культурним вакуумом (пролетаризовані неофіти втрачали свою селянську і національну культуру, а нової так і не отримували – совок був просто відсутністю культури, пролеткульт – просто міфом), це була свого роду *tabula rasa* культури з окремими спробами у цій порожнечі посадити паростки доброго і вічного, то нинішній Донецьк заповнюється псевдокультурою – видовищем. Створюється культ видовища. Це простіше ніж створювати

культуру. Крім того для влади носії культури і інтелекту потенційно небезпечні. А от прихильники видовища... Ними легко маніпулювати. Втіленням цього культу видовища, його апогеєм є місцевий «колізей». Сучасно, не заперечую. Але в мене ця гігантська споруда не викликала естетичних переживань. Так само видовище для якого вона збудована. Я роздивлявся цю споруду і думав – які колосальні кошти витрачені на видовище. І це в той час коли гине наука від нестачі елементарних коштів, бракує фінансів культурі, мистецтву, університетам, школам, музеям і в той же час викидаються просто шалені, божевільні гроші на ось таку захцянку, на ось таку розвагу. Я не помилився – ми справді живемо в епоху занепаду Римської імперії (все повторюється). Все той же культ розваг, імператорів – померлих і нині правлячих, олігархів, розпусти, видовищ та забобонів. І все той же занепад науки і культури. Сучасні скоробагачки Донецька мають поганий смак і туманні уявлення про справжні цінності. І це прикро. Це просто жахливо. Крім того, ці гроші, які вони вийняли нібито з власних кишень вийняли зароблені тяжкою працею багатьох людей – і нас у тому числі. Я особисто, хотів би щоб вони вкладалися в майбутнє якимось розумніше.

Блукаючи по Донецьку, я відчув, що місто втратило щось дуже важливе – в сімдесяти роки склалася в середовищі шахтарів певна ментальність зі своїм специфічним світосприйманням, своєрідним суржиком, яким спілкувалися, зачатком шахтарської субкультури, яка формувалася з людей, що періодично йшли в глибини землі і поверталися. І це втрачено. Або майже втрачено... Нинішнє покоління вже не пам'ятає того шахтарського середовища в якому жив мій дід. Найгірше, що на очах втрачаються залишки історії – тої старої Юзівки ХІХ – початку ХХ століття з нашаруваннями будиночків різних стилів – від класицизму до модерну і конструктивізму. Сучасні власники або все нищать, будуючи щось нове і незугарне, або переробляють старі будиночки обліплюючи їх пластиком – все спотворюється, все втрачається. Неповага до історії абсолютна – більшість просто переконана, що історія почалася 1917 року, а до

того була якась порожнеча, ніщо. І це в Донецькому краї! Давньому як світ... Краї кіммерійців, скіфів, сарматів і ще величезної кількості різних племен і культур з тисячолітніми історіями від яких не лишилося навіть назв, а тільки дивні знахідки археологів в могилах – степових пірамідах та городищах... І це в краї, де власне і починалась європейська цивілізація, де люди вперше в Європі, а можливо й у світі почали плавити мідь, розпочавши Мідний вік, а потім і Бронзовий – через кілька тисячоліть. Це в краї, що був колискою, прабатьківщиною всіх індоєвропейських народів – тут вони виникли і розселилися по світу... Саур-могила сприймається зараз лише як місце боїв у другу світову війну, а не як повита легендами святиня давніх цивілізацій Великого Степу... Немає поваги до історії цього краю, цієї давньої землі.

Що було важливо для мене – так це побувати біля будинку колишнього будинку НКВД, де двічі в підвалах побував мій дід і двічі просто дивом unik розстрілу. Двічі могли розстріляти його (а значить і мене) і двічі йому пощастило – вийти живим і розповісти що коїлося там у 1937 році...

Я блукав містом, і мене не полишала думка і відчуття, що моє рідно місто в мене вкрали, зробили його для мене чужим. Хоча антиукраїнська істерія – створена штучно – в місті потрохи згасає. Мені тільки двічі трапилось негативне відношення: «Прієхали в Данецк так гаваріте на панятнам языке!» і то в доволі помірних тонах. Мені так і хотілося відповісти: «Це ти тут зайда, явно приїхав на цю землю, мігрант в першому поколінні, а я тут живу з діда-прадіда!» Але це вже поодинокі. Мені доводилося чути від місцевих школярів чисту українську мову без будь-якого суржику. Ну, не вдасться зробити з місцевих жителів (більшість з яких українського походження) «чістокровних велікоросов» - ментальність не та... Рано чи пізно відчуття свого, рідного прокинеться – це поклик крові. Козацької крові. Питання тільки в тому, як довго будуть на цій землі метастази совка і коли тих кам'яних ідолів тоталітаризму знесуть.

2013

Ще один візит в місто Донецьк

«Повернувся у місто, знайоме до сліз...»

(Осип Манделштам)

Один мій старий знайомий есеїст якось сказав: «Всі ми родом з міста Донецька...» Я погодився з ним. Справді – з Донецька родом Бернард Шоу, Лінкольн, Моцарт, Стівенсон... Про Калігулу і Сенеку я вже мовчу – це особи культові, і в Донецьку їх шанують особливо. Так само мовчу про Хуана дон Педро – він теж народився в Донецьку, а потім був обраний президентом Уругваю. Щось є в цьому місті загадкове, містичне... Тому я періодично повертаюсь в Донецьк – кожні тридцять три роки. І так триває вже не одне тисячоліття. Є такі міста – їх називають ще Вічними Містами – Рим, Атени, Вавилон, Донецьк, які існують з тих часів як виникло людство... Хоча той же знайомий есеїст довідавшись, що я хочу повернутися черговий раз у Донецьк сказав: «Ну і повертайся у свій Донецьк! А я буду повертатися у Горлівку – місто філософів...» Що ж... Кожному своє. Я не філософ. Не кожному дано бути філософом. Я вважаю, якщо вже повертатися, то у місто краси і радості.

Кожне повернення – візит. А візити – вони як небезпечні бритви – гострі і холодні. Але не завжди. Люблю голити ними колючу щетину здивованих жирафів!

Що найбільше вразило цього разу в Донецьку, так це лимонні дерева. Вони якраз цвіли! Уявіть собі велетенське вічнозелене дерево з блискучими листочками все вкрите білими квітами. І аромат! Насичений запах лимонного квіту, що пливе вулицями... З океану віє легкий бриз, долинає шум хвиль і запах океану змішується з запахом лимонів. У Донецьку взагалі дуже люблять цитрусові дерева, є навіть стара донецька приказка: «Хто вирощує лимонні дерева, той ніколи не помирає!» Магнолії ще не цвіли. Мені багато разів говорили: «Невчасно ти відвідав Донецьк! Треба їхати в Донецьк коли цвітуть магнолії!» Але вони не праві. Донецький край, це звісно країна магнолій, але ці оксамитові квіти занадто сентиментальні і романтичні. Не те що

вони не пасують Донецьку – вони не пасують моему настрою вічного пілігрима.

Справжнє життя в Донецьку починається вечорами. О, ці донецькі вечори! У гіперборейських країнах сонце заходить поступово, купається у кольорах заграви. Зовсім інакше в Донецьку – він на півдні. Сонце там просто падає в Океан і одразу день гасне як свічка, яку задули гігантські губи моря. Бриз стає більш відчутним і приємним – він жене з міста спеку і задуху дня, запахи квітучих лимонів, апельсинів та орхідей стають більш насиченими і терпкими – так пахнуть джунглі – «сельва», як кажуть у Донецьку. Шум автомобілів затихає і місто починає жити своїм справжнім життям – починають звучати знамениті донецькі гітари. І біля кожної таверни (особливо грецької), біля кожного шинку, під кожним балконом чути серенади – довгі і тужливі як сама південна ніч. Старий Донецьк – знаменита Юзівка – це лабіринт вузеньких середньовічних вуличок зі старою, ще колоніальною архітектурою. І по цим вуличкам освітлених місяцем, під густими тінями фікусів пливуть звуки серенад. А над горизонтом сяє сузір'я Південного Хреста, ніби освячуючи вечір. На набережній серенади чути менше – там більше грають фламенко і макіївське танго – шурхотіння листя пальм і нескінченність океану не сприяють сентиментальності. Набережною прийнято прогулюватись в штиблетах. І то конче лакованих. Знамениті донецькі сандалі городяни використовують в центрі міста. Для шпацерування по набережній лаковані штиблети обов'язкові – так само як модні парусинові штани і кристалі капелюхи. Без них Донецьк не Донецьк.

Кажуть, що мені пощастило – в останні дні мого перебування в Донецьку відбувався знаменитий донецький карнавал. Хоча я не люблю карнавалів. Занадто потужне звільнення емоцій. Я ціную веселощі, і розумію, що жителі Донецька народ веселий, який цінує гумор і вміє радіти життю, але донецький карнавал це занадто відверто для моїх пуританських новел. Під час карнавалу, що відбувається щороку якраз на початку березня, коли сезон дощів вже закінчився, а

сезон посухи ще не почався, жителі Донецька йдуть вулицями міста роздягнені до неможливості (звісно, не зовсім голі, але на межі пристойності) і танцюють під звуки різних музичних інструментів танець – знамениту донетчанку. У Донецьку є більше ста шкіл донетчанки – і в кожній школі свої традиції, свої костюми, свої пісні... На карнавалі часто доходить до непристойностей, а я цього не люблю. Хоча народ в Донецьку не є якимось вульгарним чи розпусним – він дуже релігійний (всі дні року крім карнавальних). Храмів в Донецьку більше ніж таверн і танцмайданчиків. Місто Донецьк лежить на пагорбах. І на найвищому пагорбі, що здіймається над містом городяни поставили величезну статую Ісуса Христа, який розкинувши руки хоче ніби обійняти місто.

Сьогоднішній Донецьк живе туризмом – він давно перетворився на туристичну Мекку. Туристи відвідують це місто не тільки заради карнавалів і чудових пляжів. Туристів ваблять і традиційна регата вітрильників, і щорічний фестиваль клоунів (тут навіть поставили пам'ятник клоуну – найбільший в світі, який рукою вказує на цирк). У старі часи Донецьк заробляв переважно як центр торгівлі кокаїном і натуральним каучуком. Тут робили з кокаїну знамениту донецьку кока-колу на основі місцевого рому. Але після того як уряд Анголи і низки інших африканських країн заборонив імпорт кокаїну і виробів з нього (а пам'ятаєте знамениті донецькі тістечка з кокаїном?), вирощування коки на околицях Донецька занепало. З каучуконосами після винаходу штучного каучуку стало ще гірше. Лишилися квіти і туризм. Але це не нашкодило Донецьку – навпаки.

Той самий есеїст, що любить приїздити до Горлівки на знамениті філософські диспути та літературні зустрічі вислухавши мою історію запитав: «А може ти був не в Донецьку?» Жартівник. А де ж іще?

Експрес «Сніжне-Станіслав»

«Спогади наче пустища,

Де тільки круки розсипані петитом...»

(Гійом Аполлінер)

Доброзичливці кажуть, що я сів у поїзд № 1313 «Сніжне – Станіслав» і поїхав випадково. Під впливом експресивного романтичного пориву, начитавшись творів Кафки, проковтнувши його «Процес», як ковтають ще теплі праски зелені нільські крокодили. Ті самі праски, якими чорні люди річкового папірису прасують свої білі сорочки. При цьому з-під прасок валує пара і чути характерний звук «Пш-ш-ш!!!» Але це не так. Це все вигадки. Мало не сказав наклепи, але я не пароплав «Титанік», щоб на мене можна було б зводити металеві наклепи, які так легко руйнуються-розходяться від доторку айсберга – холодного білого носорога. Все насправді було не так. Хоча немає ніякого «насправді», все вигадка, все ілюзія. На залізничну станцію «Сніжне» я прийшов, коли місяць був оповні, листя вишень пахнуло потойбічним морозивом і хотілось ловити рогатих жуків. Снігу не було і близько, навіть жодного замету в балках, навіть жодної сніжинки у холодильниках «Саратов» (а ви ще питаєте, чому морожене м'ясо моржів тоді не продавали...) Віконечко каси було завітчано чорно-білими паперовими квітами, зробленими з цигаркового паперу. Я замість традиційного: «Пліз, ван тікет ту Даблін!» одразу запитав:

- А чому така кольорова гамма?

- Ах, мілорд, чорний колір – це так урочисто, мудро і еротично!

- Перепрошую! Звертайтеся до мене «сер». Я все-таки з аристократичного роду, хоч і збіднілого. Крім того в лицарі мене посвятила Її величність королева Англії та Шотландії Єлизавета II особисто.

- Вибачаюсь, сер! Я одразу помітила, що Ви джентльмен. Невже Ви зібрались кудись їхати? Я як же Ваш маєток з кущами малини та смородини? А як же копальні з гудками й замурзаними

копачами? Як же терикони-вулкани, що так нагадують самурайські Фудзіями?

Я мало не сказав: «Та я не на довго, мадемуазель! Я ж повернусь, я ж поверталець...» Але якесь передчуття, якесь чисто фройдівське переживання здавило моє горло мотузкою.

Довгий запитальний погляд онучки шахтаря вп'явся в мій фейс. Я схаменувся і з якоюсь артистичною, навіть з шекспірівською бадьорістю, імітуючи молодого Гамлета промовив:

- Будь-ласка, один квиток до вагону першої кляси на експрес «Сніжне – Станіслав».

- О, без проблем, сер! Але майте на увазі: зворотні квитки ми не продаємо, бо цей поїзд їде і не повертається. Бо нічого повернути неможливо. І якщо Ви повернетесь, сер, у місто Сніжне, то це буде зовсім інше Сніжне, може навіть сніг буде падати з неба чорний, а не білий, і розгрібати його будуть не лопатами, а ложками, і сон-трава буде цвісти тільки в снах.

- О, мені не звикати, міс. Я поверталець, а повертальці нічому не дивуються. Навіть коли повертаються з майбутнього в минуле.

- Ще раз перепрошую, сер! Я думала, що Ви мандрівець, а не поверталець! Як я помилялася!

- Отже, квиточок прошу. Один. Ось Вам кольорові папірці з хрускотом чіпсів, на яких намальований вождь світового пролетаріату, знавець літератури і сарказму.

- Ці гроші на цей поїзд не дійсні, сер! Так само як не дійсні тут фунти стерлінги, монгольські тугрики і бразильські крузейро короля Педро.

- А як же мені заплатити?

- У Вас необмежений кредит, сер. Оплатити кредит можна в іншому часопросторі рідиною кольору вохри, якої у Вас вдосталь і вона завжди в ціні.

І чарівна мадемуазель простягає мені папірець з чорними літерами на жовтому, не просто квиток, а перепустку. Вона здогадалась, що їду не просто з одної точки поверхні Землі в іншу, а буду переміщуватися в часі.

- І майте на увазі, сер, у цьому потязі навіть у вагоні першої класи, що фарбований в синій колір у скляних вікнах діри від куль.

- Нічого, я люблю хорошу вентиляцію. Крім того, вітер у ці дірки грає веселу мелодію. А я в душі сентиментальний музикант космічних флейт.

- Тоді сім футів під колесами, сер!

Я тримав у руках квиток і блукав станцією – такою тихою і привітною в той день. І цікавився, які ще поїзди куди їдуть і у якій годині. Розклад висів високо і догори ногами, але написано було розбірливо і великими літерами: «15-00 Донецьк – Герніка», «16-00 Луганськ – Бухенвальд», «17-00 Сніжне – Помпеї». Залом очікування тинявся кондуктор в однострої залізничника і круглих окулярах, які колись любив носити Джон Леннон перед тим, як його застрелили. Я одразу із запитанням:

- Перепрошую, добродію кондукторе, а цей поїзд їде в іспанську Герніку Пікассо?

- Він їде до залізничної станції Франко. Така собі станція в Гішпанії вітряків, над якою завжди чисте небо. У Сніжному зупиняється на п'ять хвилин. Якщо Ви з валізою, а не з чаймодадом з шкіри крокодила Гени, то встигаєте заскочити.

- Але мені треба не на станцію Франко, а в місто Порто-Франко.

- Туди поїзд, нажаль, не йде. Бо такого міста вже не існує і більше існувати не може. Це я Вам кажу, як знавець і поціновувач картин Сальвадора Далі. Я так одним оком підглянув до тексту Вашого квитка, який Ви так необачно тримаєте в руках і побачив, що Ви їдете в Станіслав. Краще Вам їхати не в Станіслав, а в Stanislaw Франца Йозефа сплативши за квиток ринськими та крейцерами. І слухати дорогою сонати...

Я подякував, уявивши на мить (лише на мить!) палаючого жирафа і людину-шухляду.

Поїзд на перон подали вчасно (машиністи тоді носили годинники «Ролекс») – він причовгав у клубах пари, насвистуючи замість звичного «Фі-фі!» мелодію Штрауса. Провідниця зустріла мене у чорній уніформі з букетом квітів (гладіолуси). Я ще подумав при цьому, що гладіаторам у Колізеї ніколи не

дарували квітів, тільки палець здіймали вгору, ніби вказуючи шлях до неба.

У моєму купе було порожньо, як в раю. Провідниця приносила мені каву – чорну, як донецька ніч і гарячу, як пекло там же. І розважала мене розмовами про антрацит, награвуючи при цьому мелодію «Пелюстки вишні» на кото. Теж мені гейша...

Донецькі квіти

«На іншому березі,
За рікою, хмари громадяться
Біля гірського храму...»

(Гіда Дакоцу)

Була осінь – тепла і кольорова. Листя клена якраз тільки почали червоніти. Я люблю Донецьк саме цієї пори – він перестає бути легковажним, як весною, чи експресивним і гарячим, як влітку. Золотої осені Донецьк стає на диво сентиментальним, ностальгічним і навіть трохи меланхолійним. І от напередодні Свята Черлених Кленів, яке в Донецьку називають Кюдзіцу Акай Каеде і дуже шанують, я вирішив відвідати свого старого друга – хайдзіна, що пише під псевдонімом Акі-но Кірі - Осінній туман. Він давно кликав до себе в гості – у свій дім споглядання. Хоча в Донецьку він більш відомий як майстер чайної церемонії – садо, а не як поет, я їхав до нього з метою саме повіршувати і почути його нові хокку. Я вирішив поїхати до його дому на рикші – у Донецьку цей вид транспорту називають дзін-рікі-ша. У Донецьку нині в моду ввійшли кінні запряги – двоколісний візочок, що переміщують в просторі один або пара жеребців – переважно буланых, породи місакі. Але до хайдзіна в гості мусить вести тільки рикша – це традиція. І не тільки донецька. До площі Сайгьо, де збираються донецькі рикші я йшов пішки. Можна було, звісно, перейняти рикшу прямо на вулиці чи викликати слугою, але я вирішив обрати рикшу, а не довіряти випадку.

Звісно, їздити на людині багато хто з сучасних «гуманістів» і конфуціанців – цих шукачів «людяності» вважає неприпустимим, але це стара традиція, що вимагає поваги. Крім того, багато хто з рикш просто не хоче міняти свою професію і заробляє на життя саме таким чином. Можете це вважати місцевою екзотикою чи примхою. Чи, навіть, захцянокю туристів. Мені байдуже. Я шанувальник минулого.

У Донецьку велорикші збираються на площі Басьо, а справжні рикші, що обмотують ноги спеціальними білими пов'язками і біжать дорогами, ніби зависаючи в повітрі і ніби не торкаючись землі, на площі Сайгьо. Слід зазначити, що всі рикші в Донецьку немісцеві. Приїжджають вони переважно з міста Чистякове або з Кадіївки. І то всі без власного візочка. У Донецьку приїжджим рикшам видають напрокат візочки спеціальної конструкції – особливо легкі і збалансовані. Є навіть приказка серед рикш: «Хто ж їде Донецьк зі своїм візочком?» Це майже те саме, що сказати «їхати в Афіни зі своєю совою».

У той день бажаючих покататися на рикшах було мало. Туристів не видно – не сезон, а свято Кюдзіцу Акай Каеде було ще було попереду. Я вибрав уже немолодого і явно досвідченого рикшу, що був вдягнений у чорне кімоно з білим візерунком у вигляді гілок бамбуку. Обличчя в нього мені нагадало обличчя монаха, якесь не від світу сього – його зморшки нагадали мені зорану землю, що надто багато бачила. Здавалося, що він ось-ось скаже: «Я везу Вас своєю дорогою, сенсей!» На ньому була нова каса, точніше такухацугаса, плетена з рисової соломи, яскраво жовтого кольору. Донецькі рикші носять каса чи кабурігаса переважно вицвілі, сірі або бамбукові. У нього ж такухацугаса була просто сонячна. Я сів у візочок і кинув рикші: «Таноші судзумі-но торі! Кайка уме-но є! (На вулицю Веселих горобців! Дім Квітучої Сливи!)» Рикша розуміє кивнув, і я поїхав-поплив вулицями Донецька, мимо жовтих лип і черлених кленів. Легенький вітерець ніс мимо мене зірвані листя. Я дивився на такухацугаса рикші і мені здавалось, що це не рикша біжить, а сонце пливе вулицями Донецька.

Я думав у ту мить не про поезію, а про донецький кінематограф. Спочатку згадався чомусь фільм Акіма Курасавського «Сім шахтарів». Фільм про те, як шахта не виконувала план по видобутку на гора кам'яного вугілля. І вирішено було запросити сім шахтарів-ударників. Щоправда, один виявився зовсім не ударником: товариші кепкували з нього «Краще скажи, де ти посвідчення ударника вкрав!» Але його все одно взяли в бригаду. Особливо запам'яталася сцена в шалмані, коли господар забігайлівки показує ударнику миску з рисом: «Дивись, що ти їж! Рис! А що їдять прості шахтарі? Просо! Собаки живуть краще, аніж прості шахтарі...» Зрештою, шахта виконала план, але ударники загинули під завалом породи... Потім згадався фільм-диптих Миколи Осімського «Шахта почуттів», «Шахта пристрасті». Фільм-диптих про ерос та танатос у донецькій культурі, про ці два початки буття, про те, як вони зливаються в одне – в якийсь потойбічний ерос-танатос, про вирування пристрасті, про справжню кориду кохання... Згадався епізод, коли головний герой після ночі бурхливого кохання йде по вулиці шахтарського селища, а назустріч йому марширує бригада шахтарів, що йдуть під землю, в забій. Така зустріч еросу і танатосу. Потім згадався фільм Сергія Імамурського «Легенда про терикон» про давній жорстокий шахтарський звичай відносити старих батьків на терикон, де вони гинули. Згадався вітер з того фільму, що прилітав до героя ніби з потойбічного світу. Як і зараз мені – цього осіннього дня.

Їхали недовго – до дому мого старого приятеля було менше двох рі. Я кинув рикші срібну монету в десять єн із зображенням дракона – ці монети називають в Донецьку ще «вадо-кайтін». Рикша засуетився, щоб дати мені решту – кілька мідних сен, але я посміхнувся, махнув рукою і підійшов до воріт мого друга-хайдзіна, на яких висів фурін і вигравав сумну мелодію осіннього вітру. Мені відкрив слуга – таких людей в Донецьку називають ще «люди в синьому». На ньому справді було просте сине кімоно без візерунку, лише з чорними смугами на рукавах і зачіска дзангірі. Він поклонився і сказав, що господар очікував на мое

прибуття, зараз перебуває в саду і просив провести мене до нього в сад як тільки я прибуду. Я йшов стежкою що була викладена велетенськими камінними плитами і була засипана жовтим листям. Біля стежки цвіли хризантеми – квіти осені. Акі-но Кірі-сана я побачив в глибині саду – він сидів на татамі під гілками дерева тога в стані глибокої медитації - мейсо. Я ще подумав, що це дерево – дерево бодхі під яким Будда отримав просвітлення. Поруч було кілка кущів уцугі і зарості саса. Я навіть не знав, чи помічав сенсей мою присутність. На ньому було жовте кімоно з чорним візерунком в вигляді драконів. Я поклонився йому і помітив, що він вийшов зі стану медитації. «Десять тисяч років довгої весни, сенсею!» - промовив я. У відповідь він посміхнувся, і зовсім не дотримуючись ритуалу промовив: «Радий, що Ви відвідали мій скромний сад восени, коли він особливо сумний! Давайте почнем цю дружню зустріч з чайної церемонії!» Тільки тут я помітив, що ця частина саду являє собою тяніва. Біля старезних сосон і кленів, що ховали чайний будиночок – тясцу лежали величезні кам'яні брили, біля яких ріс бамбук і кипариси, між ними звивалася родзі. І потім я взяв участь у чайній церемонії, які влаштував справжній майстер чаю! Посуд був вишуканий: тябако та тецубін були старовинними – часів Сітоку. Тяван та тясяку були з тонким візерунком – судячи по всьому зроблені майстром Курой Іші в часи Огіматі. Випивши запашного напою сорту «Сто драконів», ми обговорили посуд і трохи почитали віршів – але не своїх – цитували переважно Йоса Бусона та Оно-но Коматі. Мені ще згадалось тоді таке танка Коматі, яке я процитував неточно:

*Ось і фарби квітів
Зблякли, поки в цьому світі
Жили безтурботно,
Споглядаючи довгі дощі,
Забувши про старість таку неминучу...*

Після чайної церемонії господар запросив мене в свій дім. При вході я помітив гета з червоними шнурівками. Мені одразу згадалося хокку Ісікава Такубоку:

*Просила: купи мені гета
З червоними шнурівками.
О, дитинко!*

У домі нас зустріла господиня – дружина господаря. Я зніяковів – для мене це було трохи незвично. Акі-но Кірі-сан побачивши, що я зашарівся, представив: «Це моя гірська колючка. Пише хайку та танка під іменем Хару-но Хана. Вона служить мені з віником і шуфелькою». Дружина у нього була з таких дружин, що в донецьку називають «вайфу». До одруження вона була «модан гару» чи як їх там називають. Вони дотримуються в сімейному житті сучасних звичаїв, але знаючи мої консервативні погляди дружина господаря сховалася за напівпрозору ширму, яка завбачливо була розміщена у вітальні, і вела подальшу розмову з нами з-за ширми. Взагалі, донецькі святенники наполягають, щоб дружина розмовляла з гостями з-за непрозорої ширми. Я до цих святенників ставлюся скептично, знаючи, що вони часом запрошують гейш на чайну церемонію в той час, коли дружина знаходиться на жіночій половині дому. Акі-но Кірі-сан промовив: «Моя гірська колючка іноді вправляється в грі на кото. Майстерності вона не досягла, талантів у неї немає ніяких. Звісно, не можна навіть порівнювати її гру з грою на кото столичних гейш. Я дуже боявся образити Ваш слух такою грубою музикою, але все-таки насмілюсь запропонувати Вам послухати у її виконанні мелодію «Холодний осінній вітер».

І полилася солодка і водночас тужлива музика... Це була казка – осінь втілена в музиці. Я навіть не очікував, що музика може досягти такою витонченої досконалості.

Я подякував господині і висловив своє захоплення. Після цього слуга приніс обід: сусі з кальміуської форелі, йомогімоті,

рис з м'ясо, сембей, хамагурі та sake. Після трапези ми нарешті почали віршувати. Господар запропонував створити ренга – якраз було троє хайдзінів. Точніше два хайдзіни і одна хаййорушідзін. Віршували більше двох годин. Під час віршування я милувався токо-на ма, де висіла картина «Будда і лотоси» з каліграфічним написом, і стояв бонсай старезної сосни. З того ренга я запам'ятав такий уривок (тут я під псевдонімом Кенші):

* * *

*Жовте листя
Падає між життям і смертю.
Осінь сліпа.*

(Акі-но Кірі)

*Вітер шепоче мені
Про таємницю мовчання.*

(Кенші)

*Останні пелюстки
Старої сакури обривають пориви.
Помирає весна.*

(Хару-но Хана)

*Зустрічаю епоху дощів.
Забуваю про Сонце.*

(Акі-но Кірі)

*Зозуля мовчить –
Єдина втіха поета
Вечорів літніх.*

(Кенші)

*Птаха «гірських стежок».
Коли цей крик я забуду?*

(Хару-но Хана)

*Старий самурай
Споглядає заграву
Біля руїн замку.*

(Акі-но Кірі)

*Холодна і зла зима
Землю фарбує в біле.*

(Кенші)

*Падає сніг лапатий.
Світанок нового року
Нагадує білий листок паперу.*

(Хару-но Хана)

Після віршування господар дому зіграв нам на бамбуковій флейті сакухаті мелодію «Осінні сутінки». Якраз доречно, бо на землю і дерева справді впали сутінки. А потім і зовсім стемніло – осінь все-таки, доба коротких днів, осінній вечір. Я озирнувся і побачив, що біля входу в дім господар поклав листок паперу, пензлик і туш. Помітивши моє здивування Акі-но Кірі-сан сказав почекати і спостерігати в щілину не до кінця зачинених сьодзі. Я з цікавістю затамував подих і чекав. Раптом почув за дверима якісь тихі кроки, човгання і сопіння. Потім побачив борсука, що підійшов до дверей. У Донецьку нині розвелось дуже багато борсуків, їх сприймають нині мало не як домашніх тварин. Людей вони перестали боятись, їх часто можна побачити у садах, особливо замиських. На моє велике здивування борсук взяв до рук пензель, занурив його в туш, а потім почав писати на листку ієрогліфи. Коли він закінчив писати, він спочатку став на задні лапи, понюхав осіннє повітря і пошкандибав у темряву саду. Господар дому зітхнув і пояснив мені, що цей борсук давно приходить вечорами до нього в гості ночами і пише вірші. Спочатку борсук для цього таємно забирався в дім і брав без дозволу папір і пензель, але потім Акі-но Кірі-сан почав навмисно

виставляти борсуку все необхідне під двері. Я взяв цей листок і прочитав кілька хокку нашкрябаних невмілою рукою. На мое здивування деякі борсукові хайку були варті уваги. Запам'яталось мені оце:

*Старість відчув.
Завітала до мене
Перед зимовою сплячкою...*

Але цей день закарбувався у мене в пам'яті не цим. Коли згадую цей візит, то згадується не борсук-поет, не звуки кото чи флейти, не смак терпкого чаю чи гіркого sake – згадуються хризантеми – сумні осінні квіти, які дарували аромат холодному осінньому вітру...

Донецькі сни

*«Герцен, Герцен, замогильним вечором
Скажіть будь-ласка, чи не сниться Вам
Як Вас дивно увічніли
Пивом, фокстротом і віденським шніцелем?»
(Володимир Маяковський)*

Що вам розповісти про сни? Акіра Куросава у «Снах» і в снах завжди бачив Японію – замкнений і самодостатній світ, де всі тільки й думають про смерть і порожнечу – тому й не дивно. Але побачити в снах хлопчика, що мусить знайти хатинку лисиць, яка стоїть під веселкою, аби попросити в лисиць пробачення, інакше характері – це вже занадто. Таке можна снити тільки в країні дощу. У нас у Скіфії надто сухо для цього. Ой, даруйте, в Сарматії. Я й забув, що скіфи у Дикому Полі зникли як сон... Сармати лишилися камінними, як спогад про Римську імперію. І снилися би мені ці бородаті номади, що пахнуть козячим молоком і полином, але ж ні – мені знову сниться Донецьк – місто

міст. Чомусь давно не сниться мені моє Сніжне засніжене: чи та балка надто глибока, чи то воно перетворилося в Макондо, яке не знайти, бо за перевалом, ото ж бо. Чи може просто нічого вже немає, навіть Макондо – і можна було б його вигадати. Але де там. Мішок для вигадок виявився дірявим. Добре було тому колумбійцю – у нього сто років самотності було позаду, а в нас попереду. Отож про сні. Людям часто сниться щось недосяжне – муза Ерато, наприклад, чи Терпсихора, а мені – Донецьк. І то часто.

Снилось, що приїхав я в Донецьк на поїзді, який віз задумливий паротяг, що сопів і випускав хмари думок. І прибув він на вокзал, що дуже нагадував вокзал з картини Оскара Клода Моне – не прозорий, а ефемерний, як вокзал Сен-Лазар. І блукав я містом Донецьком, блукав серед його тихих і вузьких середньовічних вуличок, споглядав готичні католицькі собори, слухав звуки власних черевиків, що гупали по блискучій відшліфованій століттями бруківці. А потім я пішов пішки по шосе, що бігло від міста геть, серед височезних скелястих гір, які оточували це місто Вічності і поросли дрімучим височезним лісом. І крилаті криптомерії та секвої схиляли наді мною віти... А потім я піднявся на височезну лису гору, з якої Донецьк був як на долоні. Гора була увінчана скелею, що як палець стриміла в небо, певно вказуючи на бороду дивака Бога і до вершини якої вели видовбані в камені сходи. А біля скелі тулився монастир Святого Августина. Я зайшов під готичні арки храму і слухав піснеспіви Папи Григорія I Великого – месу «Kyrie eleison» на мелодію «Lux et origo». До мене підійшла бабця, що була якось дивно, надто строкато вбрана (не для церкви) і сказала, що вона може показати могилу, де поховані всі яничари султана Османської імперії Мурада III. І в цьому сні Донецьк був нашим містом. Нашим. Ніяких зовнішніх ознак цього не було, але це відчувалось шкірою.

Чому мені сняться такі сні? Не знаю. Я інколи відчуваю, що Донецьк – це моя дитяча хвороба, цим містом треба було перехворіти і видужати. І я постійно шкодую, що цим містом я не

перехворів в дитинстві. Донецьк місто цноти – про розпусту серед його вуличок не може думати ніхто, навіть Пазоліні – цей модерновий Казанова сінематографу. Де ви, «казановісти» східних кресів? В яких богемних кав'ярнях вас шукати? Є міста синтетичного спирту і міста справжні. Донецьк місто справжнє – земля під ним непрозора. А шкода. Яких би химерних почвар палеозою бачили б ми в її глибинах! Карбонові мохоступи і водяники - як часто мислив я про вас. Донецьк надто вже нагадує Париж, і не тільки у моїх снах. Але від Парижу я його завжди відрізняв. І в снах, і наяву. Париж це справді «свято, яке завжди з тобою», як писав старина Хем, але це свято буває безтурботним і легким, але буває брутальним, чи навіть дещо штучним і фальшивим – як клошари чи коти на вікнах. Донецьк на відміну від Парижу завжди серйозний. Сентиментальний, але серйозний. Хто не бачив донецьких котів на вікнах серед пеларгоній, той не знає, що таке справжня серйозність. Мало на світі міст, в яких би відчувалась серйозна сентиментальність – навіть у безтурботних кафе чи в веселих ірландських пабах. Донецьк – це серйозне свято. Я ніколи не думав, що свята можуть бути серйозними, аж до того часу, поки не відвідав Донецьк – ще тоді, в дитинстві. Донецьк – свято серйозне, як Болонья, де карнавали виглядають якось неприродно. Я не знаю, чому в Донецьку ніколи не будували італійських двориків серед барокових кам'яниць, може тому що вони надто ліричні – серед них хочеться грати на мандоліні і класти на музику моря і повітря сонети. Донецьк – це місто кларнетів і органів. Хто не слухав орган в Соборі Святого Патріка в Донецьку – той має хибне уявлення про Баха, той не літав у синяві неба. Навіть, якщо він льотчик чи стюардеса і звик носити синю уніформу. Я завжди мріяв приїхати в Донецьк на кареті, що запряжена трійкою сірих коней в біле яблучко. Конче з чорними гривами і блискучими очима. І щоб кучер був у високому циліндрі і цитував крізь зуби Петрарку. Якщо Ви теж колись будете писати про Донецьк, не забудьте згадати про ароматну тягучу кавову пару, що висить в повітрі і про новий день, відчуття якого приходить з першим ковтком цієї кави –

бразильської, кислуватої, з пінкою. Згадався чомусь Анрі Барбюс з його «Вогнем» і сцена дощу. Сармати на відміну від трипільців ніколи не накликали дощ, їх шамани були не для цього. Номадам що – дорога, яка пахне євшаном. І все. А справжня дорога не має кінця... Колись цю музику номадів назвуть «блюз». Колись, але не зараз. Шкода, що минуле літо було таким холодним. А як хотілось під теплою, майже тропічною зливою пробігтися по калюжам і теплому асфальту Донецька босоніж, лясаючи підшвами ніг голосно, майже аплодуючи Землі і її пісням, здіймаючи бризки і шукаючи очима веселку – ту саму, під якою є хатка лисиць.

Елегія Донецька (Спроба огляду донецької літератури та філософії)

*«Я кличу смерть - дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот...*

.....
*І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом штика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!»*

(Вільям Шекспір)

Визнаю – з деяким здивуванням я відреагував на прохання одного мого старого знайомого написати огляд донецької літератури. Я ще запитав про коректність такого терміну «донецька література». На це мій знайомий (залишу його ім'я incognito) відповів, що якщо існує у нашому зворохобленому світі таке поняття як «англомовна ірландська література», то чому б і не бути такому поняттю як «донецька література». На моє питання, що він має на увазі під цим поняттям, він відповів, що

хотів би бачити втілення на папері писання, точніше есею про поетів і письменників, що народились в Донецьку, жили і писали в Донецьку. І це все одночасно. Я додав: «І померли в Донецьку», на що знайомий відповів: «Це не обов'язково – померати. Ну, як мінімум, що жили і писали в Донецьку всеньке своє життя». Справді – щодо «народились» тут проблематично, бо Донецьк – це мегаполіс, що виник de novo серед степу по волі дивака-кельта Джона Джеймса Х'юза. І жителі його – або поселенці, або нащадки нещодавніх поселенців на колись незорому Дикому Полі. Мій знайомий (такий же творець текстів і гравець словами, що і я) просив написати конче про вартісних авторів, а не графоманів (начебто є якість критерії крім суб'єктивних). Я би так і знаходився в стані перманентного здивування, якби аналогічна пропозиція не надійшла би мені від одного товстого часопису. Я взагалі то, дуже поважаю товсті часописи. Я навіть тривалий час носився з ідеєю заснувати в Донецьку товстий літературний часопис «Кальміус». Шкода, що ця ідея так і лишилася ідеєю. І то не по причині браку талановитих авторів. Отже, есеї я вирішив написати. І назвати його вирішив «Спроба огляду донецької літератури та філософії». Бо саме в Донецьку простежується рідкісний для літератури феномен – майже всі автори: поети і прозаїки лишили нам крім всього іншого ще й свої філософські твори, часом вельми оригінальні. До того ж поезія донецьких авторів різних часів була глибоко філософською, навіть якщо то була пейзажна поезія. Потім я від такої назви відмовився – бо «неможливо досягнути неосяжне», як казав Козьма Прутков. Я зупинився на назві «Елегії Донецька», обмежившись авторами, що писали елегії або називали свої твори елегіями, бо саме елегія, як жанр була біля витоків літератури в Донецьку і нині є найбільш популярним жанром серед донецьких літераторів. У цьому есеї я зумисне не торкаюся літературної групи «Забой» 1920-тих років, не згадую про письменників цієї групи - Олексія Селівановського, Бориса Горбатова, Михайла Снежина, Григорія Баглюка, Павла Безпощадного, Миколу Олейнікова, Порфирія Трейдуба, Фелікса Ковалевського,

Валентина Харчевнікова та багатьох інших. Літературна група «Забой» декларувала себе як літературна група Горлівки. По тій же причині не згадую і літературне об'єднання «Кочегарка», редакція якої була там же. Крім того про цих літераторів потрібно писати окремо і багато. І до елегій вони не мають ніякого стосунку. Зупинюсь на авторах, що жили і працювали саме в Донецьку. Незаслужено забутих, але гідних пам'яті.

Кинувши погляд на донецьких літераторів дивує в першу чергу ось що. Твори їх відірвані від епохи – актуальність чи політичні підтексти там шукати годі (за рідкісним виключенням), твори їх нібито позачасові. Більше того, відносно смаків та вподобань різних епох (а в ХХ столітті десятиріччя – то епоха!) автори з Донецька начебто плили супроти течії, випадаючи з літературної «моди» свого часу, писали те, що або вважалось анахронізмом, або навпаки, випереджало час. Можливо, саме тому вони і були незаслужено забуті.

Писати про літературу Донецька можна виключно в історичному контексті. Це звучить парадоксально – Донецьк завжди був самою сучасністю (начебто) і знаходився ніби поза історією, постійно у теперішньому часі – виключно в present continuous. Але це ілюзія. Будучи втіленням модернізму в урбаністичному розумінні цього слова і тим паче в літературному, втіленням індустріальної та постіндустріальної цивілізацій, Донецьк творив історію, а не озирався назад. Саме це творіння і є найбільш цікавим. Але нині це історія. Нажаль. Нині Донецьк випав з часопростору і продовжує лишатися собою хіба в запіллі та у вигнанні.

Отже, почнемо з витоків. Першими літераторами Донецька (тоді ще Юзівки), яких ми можемо назвати певно, були три автори, що випустили друком у 1903 році альманах «Степовий вітер». Це доволі тоненька книжечка, друкована на дешевому папері мізерним накладом, що навіть не вказаний. На титульній сторінці писано: «Юзовка 1903 Типографія Трепова». Судячи по всьому то взагалі перша книжка друкована в Юзівці, можливо, навіть, напівзапільно і, безсумнівно, за рахунок авторів. На цій же

титульній сторінці значиться, що це альманах літературної групи «Ліхтар». Про цю групу мало писали, хоча вона цікава хоча б тим, що існувала як до, так і після революції, що було рідкістю в історії літератури Срібного віку. В альманасі твори всього трьох авторів: Андрія Козловського (1876 – 1937), що був відомий у літературі та публіцистиці під псевдо Сергій Волін, Володимира Шохрана (1880 – 1937) та Григорія Матанова (1885 – 1937). Про життя і творчість цих авторів відомо доволі мало. Андрій Козловський майже все своє життя прожив в Юзівці, там же і працював земським лікарем. Після революції і громадянської війни, які зумів пережити, фаху свого не залишив і лікував людей мало не до свого останнього дня. Де він отримав освіту – не зрозуміло. Мені цього так і не вдалося вияснити. Відомо тільки те, що лікарем він був, як то кажуть «від Бога». Як земський лікар він був лікарем універсальним – одночасно і хірургом, і педіатром, і акушером, і окулістом, коротше всім. Як у нього ще вистачало часу на літературу і філософію при нескінченному потоці пацієнтів і браку лікарів у Юзівці – незрозуміло. Але люди, що працювали по 25 годин на добу в той час були. Крім літературних творів відомі ще кілька його публіцистичних статей в газеті «Заводський гудок», що видавалася в 1922 – 1925 роках в тій же Юзівці (з 1924 року – Сталіно). Збереглася тільки одна його стаття «Санітарний стан міста Юзівка» (випуск від 24 квітня 1923 року). З його філософських творів відома його стаття «Давня Стоя і Сенека: еволюція думки», що була опублікована в академічному часописі «Філософський спадок» у Харкові в 1926 році. По філософським поглядам він був переконаним стоїком і прихильником «чистого розуму». Як у нього поєднувалось це з тонким ліризмом і чуттєвістю його елегій – незрозуміло. Він часто виступав на зборах «Фільозофічного клубу» в Юзівці, який він сам же і заснував. Цей клуб існував в 1911 – 1914 роках і був відроджений в 1922 – 1928 роках. Заборонений він був по дуже незрозумілим причинам – обидва рази – і до революції і опісля. Мені відомо про дві його доповіді: «Зенон Кіпріот як спогад про Сократа» та «Клеанф та його гімн світобудові». Андрій

Козловський був заарештований 23 вересня 1937 року і розстріляний наступного дня за вироком трійки як «ворог народу». Тіло його було закопане разом з багатьма іншими тілами жертв тодішніх масових розстрілів на Рутченковському полі.

В альманасі «Степовий вітер» надруковано 30 поезій Андрія Козловського під псевдонімом Сергій Волін. Судячи по всьому, це його найкращі вірші, відібрані для публікації самим автором. Чи були в нього інші поезії – невідомо. Поезії ці доволі модернові, як і весь альманах – пейзажні. Відчувається вплив раннього символізму, в першу чергу творів Жана Мореаса, а також поезії Ренесансу – Петрарки та Шекспіра, чий сонети він читав мовою оригіналу. По суті його поезія це теж бароко, тільки в кольорах модерну. Взагалі то, дивно натрапляти на поезію бароко в такому гіперурбанізованому середовищі як Юзівка! Але бароко – це теж урбанізм - *Urbi et Orbi*. Самовільно, коли впливають з глибин свідомості слова «Юзівка» та «поезія», одразу згадується Еміль Верхарн та інші ритми криці і машин. Але ж ні! У цьому альманасі немає нічого подібного, тільки прозорий ліризм з легкими нотками романтизму. Дивують назви. Багато творів названі «етюдами» чи «елегіями», хоча це зовсім не елегії – часто порушуються класичні правила і канони: перший рядок зовсім не гекзаметр, а другий зовсім не пентаметр. Та й для елегій вони не досить сентиментальні. Та все-таки, багато словесних конструкцій – це саме це – елегія – сповнена сумом та меланхолією. Самі назви на диво тонкі і поетичні: «Етюд ковили», «Елегія каміння», «Елегія втомленої людини»... Багато рядків вражають своєю новизною і нестандартним сприйняттям буття:

«... Я дихаю пільмою липкою густою степових пірамід...»

І це написано в 1903 році в місті металургії! Коли читаєш його твори, виникає доволі знайоме відчуття «поза часом і простором». Це могло бути написано коли завгодно – від часів Каллімаха до часів Джима Джармуша:

*«... на шляху своєму не лишаю слідів
Йду камінням поступом легкої тіні...»*

Дивовижно! Тут особливо відчувається Петрарка та Південь як такий – його сумна Тоскана – адже це теж Південь.

Поезія Володимира Шохіна більш експресивна і динамічна, оптимістична, хоча відчувається одна і та ж поетична школа і ті ж впливи. Основні теми поезії – дорога, Шлях (у дещо китайському розумінні цього поняття), нескінченність та її невичерпність, чуттєве пізнання світу. В альманасі 25 його поезій, у тому числі незвичайний вірш «Під зорями», який просто гріх не процитувати:

*«... Йдуть в неозорість
Нескінченні лінії
Шляху мого тіла-антени...»*

Володимир Шохін теж все своє життя прожив в Юзівці, був колієром, як тоді говорили, тобто залізничником. Парових монстрів він ніколи нікуди не вів і не керував ними, займався рельсами та шпалами. Кажуть, що в юності він був стрілочником, потім обхідником. Саме він придумав для літературної групи назву «Ліхтар». Він захоплювався філософією Епікура, написав цілий філософський трактат «Епікур та марксизм», що так і не був опублікованим. Рукопис не зберігся. На зборах «Фільозофічного клубу» двічі виступав з доповідями: «Концепція атараксії як музика в садах Епікура» та «Поняття дружби у ранньому епікурействі» в 1924 році. Він був механіком самоучкою, і, кажуть, чудовим механіком (хоча сприймав світ зовсім не механістично), навчався в свій час трохи в Харківській промисловій школі. Колієри називали його «інжинером» (з наголосом на «и»), хоча це не так – університетів він не закінчував. Але саме це прізвисько виявилось для нього фатальним – у 1930 році він був заарештований і звинувачений у «шкідництві» по «Справі промпартії». Отримав доволі м'який

для тих часів вирок – 5 років таборів. Повернувся, відсидівши термін, на колишню роботу – на залізницю. Знову заарештований в квітні 1937 року. Засуджений трійкою на десять років без права листування. Загинув того ж року на Колімі. Кажуть, що його зарізали карні злочинці, але перевірити це чи довести немає ніякої можливості.

Творчість третього автора альманаху – Григорія Матанова наповнена мотивами та нотами модного в той час ніцшеанства, але якось приховано, у підтекстах:

*«... Людина під цією пустелею Неба
Серед трави – їжі копитних,
Під землею – у кам'яних лабіринтах,
У повітрі – серед птахів Феба
Творить пісню Розуму...»*

Григорій працював вчителем в одній з шкіл Юзівки – і до революції, і опісля. Захоплювався філософією кініків. І в житті дотримувався кінічних принципів: хоча і не жив в діжці, і не ходив вулицями оголеним (вчителю це якось не пасує, не античні ж часи були за вікном), але мешкав у вбогій кімнатці, просто в собачій буді якійсь то, задовольнявся малим, харчувався вкрай скромно, вів аскетичний спосіб життя, майже всі свої нікчемні заробітки совітськими папірцями (грошима то назвати було важко) жертвував комусь – наприклад, голодуючим чи пораненим. Після революції часто філософствував про красу людського тіла, перебував у лавах товариства «Геть сором!» (це було щось типу філії комуністичної партії, тільки в оголеному вигляді), був помічений в 1923 році в Криму в компанії нудистів. Автор брошури «Діоген та пацифізм», яку він видав друком в Катеринославі у видавництві «Пролетарій». У серпні 1937 року до дому, де він жив, під'їхав «воронок». Більше Григорія Матахова ніхто не бачив. Певно, він був або розстріляний у тому ж році або згинув десь на просторах неозорого Сибіру. Родичів у

нього не було, так що його долею ніхто навіть не цікавився і про реабілітацію ніхто потім не турбувався.

Літературна група «Ліхтар» своїм альманахом заявила про себе голосно, хоча наклад був мізерний. Але критики і літератори того часу цей голос не почули. Сучасники – читачі тих років альманах просто проігнорували. Для символістів того часу це було вже архаїзмом, для футуристів це взагалі було допотопним мисленням – і по формі, і по змісту, для реалістів – надто метафізично, для імпресіоністів надто грубо і матеріалістично, для марксистів «архіреакційно та архіконсервативно». Альманах «Степовий вітер» був забутий за загублений серед сум'яття історії. Дивом зберігся один примірник в Бостоні, в особистій бібліотеці Конора О'Браяна. Цей любитель «кельтської старовини» чомусь вважав, що Джон Джеймс Х'юз був ірландського походження і збирав все, що з ним пов'язане, особливо книги – видання XIX і початку XX століття.

Ще одним цікавим поетом Юзівки був Даниїл Осташко (1891 – 1920). Він випустив в Юзівці в 1916 році невелику книжку віршів «Квітка Сонце» (видавництво не вказано). Поезія світла і життєрадісна, хіба що з ледве відчутними нотками ностальгії та сентиментальності, що ріднить її з елегією. Написано і опубліковано під час Першої світової війни, але це зовсім не відчувається:

*«... Мені радість дарує
Жовта квітка Сонце
У цій країні весни вічної...»*

Вдруге цю ж книгу він опублікував в 1919 році. На титульній обкладинці видання – «Типографія Трїпова». Виявляється, ця типографія продовжувала існувати в роки горожанської війни. Друге видання доповнене новими творами, під якими дати – 1917, 1918, 1919 роки. Але в жодному з творів немає навіть натяку на бурхливі події того часу або на політичні вподобання автора. Тільки пейзажі все з тою ж зачарованістю

буттям. Це особливо дивно, якщо згадати, що автор відомий нам не поезією, а своєю книгою «Філософія анархізму», яку він примудрився видати друком в Катеринославі (який він вперто називав Січеславом) в тому ж 1919 році. Сам Даниїл в молодості був шевцем і одночасно філософом самоучкою, під час громадянської війни пішов добровольцем до лав повстанської армії Нестора Махна, загинув в боях на Перекопі.

З прозаїків Юзівки 1920-тих років варто згадати Тимофія Герштена (1899 – 1946). Він з малих років працював на цегельному заводі в Юзівці, потім у майстернях. Невідомо, що його штовхнуло на літературну творчість, але дебют його був вдалим. У 1926 році він завершив роботу над виробничим романом «Клей». Уривки цього роману були опубліковані у видавництві в газеті «Поволжский рабочий» в Самарі російською мовою. У 1927 році роман був надрукований у видавництві «Червоний жовтень» в Одесі, але роман не дійшов до читача – він був тут же заборонений, конфіскований весь наклад і пущений під ніж. Якимось дивом один примірник потрапив за кордон і був виданий друком маленьким накладом в Берліні у видавництві «Крупп» («Krupp») у тому ж році. Кажуть, що видання оплатив Максим Горький, але це легенда. Судячи по всьому, гроші на публікацію зібрав «Союз феміністок Данії» («Fagforeningsmedlemmer feminister i Danmark»), хоча довести це неможливо. Роман виробничий і на перший погляд цілком вписується в «пролеткульт» тих років. Але це тільки на перший погляд. Роман, насправді, дуже далекий від так званого «соціалістичного реалізму». Це взагалі не реалізм. Дія роману відбувається на заводі, що виробляє канцелярський клей. При цьому це гігантський завод і клей виробляють там у неймовірних кількостях гігантські машини – залізні монстри. Функція людини зводиться тільки до обслуговування машин, до «змащування промежин». Головний герой роману захоплений, просто одержимий ідеєю виробництва якомога більшої кількості та якомога кращої якості канцелярського клею. При цьому він пишається своєю професією слуги машин: «Ми ж не просто клей

виробляємо, ми виробляємо клей для радянських канцеляристів, що будуть клеїти не просто папір, будуть клеїти пролетаріат у щось небачене досі і нове – будуть клеїти нову комуністичну людину!» При цьому всі колізії і перипетії виробництва відбуваються в певному заводському мікросуспільстві, де сексуальна революція вже відбулася, мрія Леніна здійснилась, і сім'я, як пережиток буржуазного ладу, знищена. Ця «любов бджіл» - бурхливі відверті сексуальні сцени відбуваються в кімнатах, що всі вимашені мазутом і всіляким шміром, де тхне соляркою, гасом та іншими заводськими речовинами, де робітники і робітниці палко кохають одне одного, зриваючи з себе замаслені та брудні спецівки. У романі простежується вплив фрейдизму хоча, не відомо, де і коли автор познайомився з роботами Зігмунда Фрейда. Секс в романі склеює, гуртує робітничий колектив в єдиному сексуально-трудоному пориві соцзмагання. Власне, секс в романі – це теж клей. При цьому (певно, під впливом Гоголя) автор назвав свій роман «пролетарською елегією». Гоголь назвав свій головний твір «Мертві душі» поемою, а Тимофій Герштен, за його прикладом, назвав свій роман елегією. Крім цього роману, який на щастя до нас дійшов, він ще написав «Філософію пролетаріату», яка, нажаль, так і не була опублікована і до нас не дійшла. Після його смерті родичі його рукописами розтоплювали пічку.

Сам Тимофій Герштен мав доволі прозаїчну біографію. Все життя він прожив в Юзівці (потім Сталіно, потім знову Юзівці, потім знову Сталіно, о, яке все мінливе!) і все своє доросле життя працював наладчиком на заводі Боссе та Геннефельда (потім це Донецький машинобудівний завод). Пережив Першу світову війну, революцію, громадянську війну, погроми, голод 1921 року, голод 1933 року, репресії, Великий Терор 1937 року, Другу світову війну, німецьку окупацію, голокост. На фронт його не брали по причині каліцтва, отриманого ще в молодості. Помер він від голоду в 1946 році – в нього пайок вкрали і до наступного пайка він не дотягнув.

Не можна не згадати і про поезію, що була надрукована в Юзівці під час німецької окупації 1941 – 1943 років. У ті роки в місті, що знову називалось Юзівка видавалася газета «Донецький вісник», де на останній сторінці в деяких випусках друкувалися вірші, у тому числі, часом, вартісні. Серед авторів цієї газети був Леонід Степанов (1905 – 1976), що друкувався під псевдонімом Микола Закат. Для газети він писав статті, замітки і вірші. Одного разу він навіть написав нарис «Сучасна філософія». З віршів він писав переважно сонети, балади, канцони та елегії. Він зумів видати навіть невелику книжку поезії в якості додатку до газети «Донецький вісник». Назвав він свою книгу чомусь «Агора», хоча античних мотивів там мало – переважно любовна та пейзажна лірика з філософським підтекстом. Цікавим є, зокрема, його сонет «Любов Сократа», де явно простежуються паралелі з творчістю Леопольда фон Захер-Мазоха (з новелами якого він навряд чи був знайомий) та елегія «Нескінченне поле», що насичена легкою журбою і спогляданням:

*«... Мій дім – це голе поле,
Що втомилося дарувати врожай
Людям давньої мрії...»*

Він працював до війни бухгалтером на Мушкетовському заводі, потім – після війни бухгалтером у шахтоуправлінні «Петровське». Але ні до, ні після війни він не публікував і, можливо, і не писав віршів. На фронт його не взяли по причині вкрай слабкого здоров'я. Цікаво, що після війни його не зачепили репресії, хоча людей забирали назавжди у пільму таборів і не за такі «провини», як публікації в газеті під час окупації. Тому ходили вперті чутки, особливо в дисидентських колах Донецька в 60-ті та в 70-ті роки, що він співробітник КГБ. Його цуралися як ті, так і ці, він жив і помер у самотності, майже ні з ким не спілкуючись. Але він зумів опублікувати книгу в Мюнхені в 1969 році «Дні безвладдя» під тим же псевдонімом Микола Закат про кілька днів хаосу в місті Сталіно в жовтні 1941 року, коли совіти

та НКВД вже панічно втекли, спаливши перед цим всі папери, а німецькі війська ще не ввійшли, коли місто занурилось в безодню мародерства, грабунків, вбивств, гвалту, погромів. Книгу він опублікував під псевдонімом, злі язички говорили, що ця публікація була «прикриттям його служби в КГБ та ГРУ». Але про це нічого не можливо сказати напевно – це так і лишилося загадкою. Можливо, людині просто пощастило, або його псевдонім вчасно не розкрили...

З післявоєнної поезії Донецька особливий інтерес викликає творчість Михайла Рокотова (1947 – 1995). У 60-тих та 70-тих роках він писав вірші в стилі вже майже забутого футуризму та панфутуризму, наслідуючи твори Володимира Маяковського, Філіппо Марінетті та Михайля Семенко. Спроби опублікувати твори були для нього невдалими і мали вельми сумні наслідки: в 1981 році його запросили «на бесіду» в КГБ, де пояснили «всю несумісність» його віршів з марксизмом-ленінізмом. Після цього вірші та прозу він писати припинив, працював у кочегарці опалювачем, почав зловживати алкогольними напоями, що і стало причиною його передчасної смерті. Але деякі його рукописи збереглися і були опубліковані його друзями в Донецьку у вигляді книжки «Пірамідальний терикон» (2001 рік, видавництво «Шахтар», наклад 100 примірників). Свої твори він чомусь назвав «Елегії майбутнього», що і вказано у підзаголовку. Хоча, вони нагадують що завгодно (більш за все верлібри), тільки не елегії. Хоча меланхолія там є – це факт. Гріх не процитувати найбільш оригінальні рядки:

*«... Громада
Грози неба паротягів,
Труби-атланти Плутона курця.
А мені – Одиссею брудних вулиць
Плити тротуарами снів...»*

І, на останок, згадуючи елегії Донецька, пом'яну добрим словом Давида Грінштейна (1988 – 2014) – дуже цікавого,

непересічного, талановитого та перспективного поета, молодого хлопця, що писав прекрасні елегії в стилі неокласиків. Крім іншого він цікавився буддизмом та неоплатонізмом. Кажуть, що в нього було написаний есей під назвою «Концепція нірвани в буддизмі школи Тхеравада». Він читав свої вірші друзям, публікував в мережі, але нажаль, потім видалив всі свої сторінки. Він лишився в Донецьку в 2014 році, хоча всі йому радили виїхати, хоча б на деякий час. Восени 2014 року він застудився і мав необережність вийти на вулицю, закутавшись кашне з жовтими та синіми смугами. Його розстріляли сепаратисти. Тільки за це – за кашне. Твори його не збереглися – канули у небуття. Сподіваюсь, що це не остання сторінка елегій Донецька...

Тенденції сучасного донецького есею

*«...одбивай похоронні такти,
барабане печалі!
Стукай, серце,
про скорий кінець!
Оплесків не буде
засміяному барабаницику,
велетенському барабанові
всіх сердець.»*

(Гео Шкурупій «Барабан печалі»)

Писати есей про есеї справа невдячна. Особливо, коли під сучасним есеєм розумієш есей ХХ – ХХІ століть – не менше. А писати есей про донецькі есеї справа невдячна в квадраті. А про сучасний і поготів. Одразу посипляться закиди в суб'єктивізм. Так начебто в модернізмі було чи може бути щось об'єктивне. Об'єктивність померла разом з Флобером – вона ще жила у його романах, а потім поспішили заколотити її агонізуюче тіло летаргічної красуні в соснову труну декадентських новел і

покласти на її свіжу могилу трояндовий вінок, коли ще пісок могильного пагорбу був пухким і сипким. Хто в цьому винен? Можливо, Едгар Аллан По, можливо Шарль Бодлер – вони предтечі цього весняного суб'єктивізму, що пахне неолітом і степовою травою. Есей завжди був суб'єктивним – така його природа і не треба мені заперечувати. Тим паче донецький есей. Як новий та оригінальний напрямок есеїстики донецький есей не те що народився – він виринув з металургійної публіцистики початку ХХ століття, коли урбанізм вже вважали чимось банальним. Еміль Верхарн на той час вже був прочитаний, хоч іще не забутий. Але вже мертвий – трамвай поставив крапку в його урбаністичних медитаціях – польотах над Містом. Шкода, що Еміль Верхарн не зміг побувати в Донецьку – тодішній Юзівці. Він зміг би тоді інакше пояснити невігласам що таке Місто.

Отже донецький есей зробив свій перший крик новонародженого, коли божевільного ХХ століття минула чверть. Це були екстраординарні двадцяті – час джазу, постімпресіонізму (Вінсент ван Гог, Поль Гоген, Поль Сезанн, Анрі Тулуз-Лотрек) та заперечення старої естетики. Начебто можливо створити нову естетику. Чим завжди вабив мене донецький есей, що так несподівано з'явився на сторінках різномовних літературних часописів (навіть англійських) у 1925 році, так це таким собі оптимістичним конструктивізмом. Так, ніби і не було довгих років декадансу в літературі, так начебто Чехов і не писав свою «Палату номер шість», і ніби Чехов зовсім не з тутешніх країв – не з донецьких і про нього можна забути. Донецьк (тоді ще Юзівка) багатьма літераторами того часу (від Михайля Семенка до Андрія Чужого) не сприймалось як місто літературне. Зрештою, так воно і було – тоді на літературу в Донецьку дивились як на щось вторинне і додаткове, як на приправу до спагеті життя, як на мастило до паротягу промисловості. Літературними містами в Степовій Елладі в той час вважали крім Харкова ще, звісно, Одесу, Таганрог, Полтаву, Січеслав і... І все. Київ вважали містом літописів, а не літератури.

А літопис з точки зору тогочасних модерністів це, звісно, не література – це минуле. А тут (аж раптом) без попередження з'явився донецький есей і то зовсім не публіцистичний. І зовсім не «південної школи есеїстики». Та взагалі не південної шкли літератури! Це парадокс: елегії, сонети, рондо, канцони у тогочасній Юзівці (пардон, тоді уже Сталіно) були типово «південними», а от есеї... Цікаво, що тогочасні критики чекали від донецьких літераторів того часу переважно нарисів, репортажів та виробничих романів (що теж багатьма авторами писалосся), але аж ніяк не есеїв.

Перший збірник есеїв, що був написаний в Юзівці на початку 20-тих називався «Гроно» і вийшов він друком в Харкові в 1925 році під егідою людей, що через рік створили ВАПЛІТЕ. Причому, на першій сторінці зазначається: «Есеї та нариси», а нижче: «Харків Літературний ярмарок 1925», хоча часопису «Літературний ярмарок» тоді ще не існувало і видавництва такого так само і тим паче, але судячи по всьому ідея такого альманаху висіла в повітрі. У цьому збірнику опублікувалися кілька авторів, що потім були незаслужено забуті. Це зокрема Денис Нетреба (псевдонім Петра Іванова (1896 - 1937), Степан Гуляйвітер (псевдонім Христофора Гольштейна (1900 - 1937) та П'єр Морен (псевдонім Григорія Гарбузенка (1899 - 1937)). Збірник складається з двох нерівнозначних частин: це есеї літературознавчого та філософського спрямування та нариси на тему індустріалізації. Останній нарис так і називається: «Індустріалізація». Як на мене цей нарис – абсолютно бездарно написана писанина, що складається з газетним штамів і гасел того часу і не становить навіть історичної цінності. Підписаний він якимось Іваном Ковальським – хто це такий невідомо. Може це колективний псевдонім, або черговий псевдонім когось з есеїстів, що захотів лишитись incognito. Судячи по всьому цей нарис і два інших нариси – менш графоманські («Кроки прогресу» та «Поступ металургії») були написані і поміщені в цей збірник з єдиною метою – замилити очі цензурі. Автори ніби писали собі тест індульгенції чи то робили такою писаниною собі

щеплення від розстрілу. Хоча це не допомогло в майбутньому – у страшних тридцятих. Автори, звісно, перебували в полоні комуністичних ілюзій – це відчувається, багато чого утопічного тут написано щиро. Більшовицький режим у ті роки ще не був таким людожерським, але чекісти вже стигли показати своє звіряче обличчя і можна було б ще тоді зрозуміти все, але люди люблять сподіватися на краще і вірити в прекрасне. Мовляв, всі ті жахіття червоного терору минуться, і настане нове, світле. Їм так хотілось вірити в «Загірну комуну», в УСРР та загальне братерство (з ким? З оцими?). Цікавлять, звісно, есеї, а не нариси про «розвиток промисловості» та «поступ пролетаріату». Такі есеї як «Нескінченні перспективи», «Дороги прозорих паротягів», «Думки після зими», «Місто і ранок», «Веселощі сумного П'єро» вражають свіжістю та динамічністю. Більшість тексту присвячена тогочасному панфутуризму, в який автори були просто закохані. Але ця любов не була взаємною. Панфутуристи сприйняли ці есеї як просто літературну критику в рамках тодішньої «літературної дискусії». Михайль Семенко назвав цей збірник «критиканством волохатих троглодитів», Гео Шкурупій сказав, що «краще б вони писали крейдою на паркані вірші про труби заводів», Юліан Шпол висловився, що ці есеї «кумедні роздуми писарів про поезію, яку вони ніколи не розуміли». Чому панфутуристи так образились на авторів «Грона», чому так відреагували – неясно. Можливо, справді, ці автори виглядали блідо на фоні есеїв та памфлетів Миколи Хвильового, можливо просто в той час ніхто нікого розуміти не хотів – всі хотіли лише висловитись. Так чи інакше цей збірник був всіма забутий. Автори збірника «Гроно» більше не писали есеїв, а в 1934 році були заарештовані в тій же Юзівці (Сталіно) майже одночасно – 20 та 21 вересня. Можливо, слідчий вирішив заарештувати їх саме тримаючи в руках збірник «Гроно» і довідавшись справжні імена авторів. Потім всі троє були засуджені на 10 років таборів за «шпигунську діяльність» і «антирадянську літературну змову». Не виключно, що всі троє пішли по одному етапу. Так чи інакше, всі троє опинилися на

Соловках у сумнозвісному СЛОНі, а в 1937 році вони були розстріляні за вироком «трійки». Ходили вперті чутки, що вони не були розстріляні, а були повантажені на списаний корабель разом з іншими в'язнями рокованими на страту і цей корабель був зумисно затоплений в білому морі – таку вигадали страту «лицарі плаща і кинджала», точніше «м'ясники маузера та шкірянки» для економії часу.

У тридцяті роки писати і публікувати есеї стало неможливо. Сам факт написання есею був вироком. Статті літературної критики перетворились або в форму доносів (негативний відгук мав наслідком арешт) або пустим славослів'ям бездарної і беззмістовної писанини. Але були автори, в тому числі і в майбутньому Донецьку (і вже не Юзівці) які писали есеї. Більше того, вони наважувались ці есеї зберігати. Зберігати рукописи в ті часи було небезпечно. Сам факт наявності рукопису в людини, що не була офіційним письменником був вироком. Люди, які щось писали, особливо вірші, написавши вчили це напам'ять, а потім рукопис знищували. Але, як це не дивно, саме в пост-Юзівці (постлітературному на той час місті) жив Марк Клаппен (1902 - ?), що лишив по собі цілу низку блискучих есеїв. Про його життя майже нічого невідомо. Кажуть, що він походив з українізованої німецької родини (колоністи херсонських степів), в молодості він працював помічником машиніста паротягів, а потім працював механіком у колійовій майстерні по ремонту все тих же паротягів – «залізних слонів води». Так, принаймні, він про них писав. Прекрасно усвідомлюючи, що єдиним вартісним явищем у цьому світі є література, він писав есеї саме про неї (про що ж іще? Невже про театр? Так життя – це форма театру, а воно жахливе...). Про сучасних авторів писати есеї було неможливо – щоб не було написано чи негативне, чи позитивне, але якщо воно було написано у формі есею, це автоматично ставало доносом і вироком. Лишалось писати або тільки про авторів минулого (і то далекого, бо лишались в совітах родичі померлих письменників і поетів) або про авторів далекого майбутнього. Але зазирати в майбутнє Марк Клаппен не вмів чи то не хотів. А було би

страшенно цікаво, якби він написав есей, скажімо, про Йосипа Бродського чи Сергія Довлатова. Але це мрії за межею реальності. Есеї він писав про творчість Данте Аліг'єрі, Джованні Боккаччо та Франческо Петрарки. Судячи по чисельним цитатам, якими всипаний кожен есей їх твори він читав мовою оригіналу, яку знав блискуче. Де він взяв твори цих авторів італійською і де він вивчав мову пісень моря і винограду – незрозуміло. Але явно з перекладами він був не знайомий. Також він був не знайомий з есеєм Осипа Мандельштама про Данте (що і не дивно), хоча читав критичні роботи Де Губернатіса «Петрарка та його ювілей», Кореліна «Петрарка як політик», Зайцева Б. К. «Данте та його поема» та книгу Ландау «Die Quellen des Decameron» німецькою мовою, яку він теж знав блискуче. Про це ми можемо сказати напевно виходячи з чисельних цитат і згадок цих авторів у тексті есеїв. І хоча відчувається, що Марк Клаппен слабко орієнтувався в історії Італії раннього ренесансу і проторенесансу та й в самій атмосфері треченто та квадріченто, але його есеї вражають блискучою та оригінальною стилістикою, літературними прийомами, метафорами – всім тим, що робить есей перлиною прози. Найбільш віртуозно написані есеї «Той, хто зазирнув за межу», «Вітер у кроні лавра», «Сміх і сльози під час чуми», «Пісні про лагідне сонце», «Mare Nostrum». Що вражає в цих есеях, так це відчуття якоїсь безмежної меланхолії, що ховається за кожним рядком тексту. Якби Гео Шкурупій міг би дожити і прочитати ці есеї він назвав би їх безперечно «Барабанами печалі» - настільки вони насичені безнадією. Інквізиція вічна, бо вічні тирани думки, урбанізм спотворює людину, машини великого міста знищують в людині людину і лишаять тільки оболонку і видимість людини, антигуманний напрямок розвитку суспільства закономірний і ніякі гуманісти не можуть цьому завадити, всі ми – всі люди приречені блукати колами пекла, це суть земного існування, людина гріхозна по своїй суті, кожен, хто творить текст, творить його під час вічної чуми, яка ніколи не закінчується. Краса ілюзорна, а цивілізація рухається від культу краси античності до культу потворності

індустріального суспільства – ось тільки деякі думки які впливають з підтекстів цих есеїв. Такого «антиурбанізму» годі шукати у будь-якого автора. І одночасно з цим заперечуючи урбанізм автор не показує альтернативи. Його песимізм остаточний. Подібний песимізм ми можемо знайти хіба що у Діно Буцаті в «Татарській пустелі» і то... Під кожним есеєм автор вказував час написання і місце. Наприклад, «Юзівка, 1934». Писав саме «Юзівка», а не «Сталіно». Так написати в той час вже було смертним вироком. Але для нього це, певно, було принципово. Зрозуміло, що опубліковані ці есеї на той час бути не могли, автор писав «у стіл», для себе, без будь-якої надії на публікацію. І все-таки ці есеї побували в стані, коли їх можна було читати відчуваючи запах типографської фарби. Під час Другої світової війни рукопис потрапив на Захід і був опублікований в Бостоні (З'єднані Стейти Америки) в 1958 році мізерним накладом в 300 примірників. Книжка вийшла під назвою «Крізь темряву з Данте. Есеї та проби.», далі зазначається: «Бостон. Видавництво Смолоскип. 1958». У книжці є невелика передмова (півсторінки) підписана «Н. К.», де зазначається, що автор був «знищений червоною Москвою». Для мене це не очевидно – доля Марка Клаппена лишається невідомою. Його дочка – Катерина Клаппен стверджувала, що Марк Юлійович Клаппен був заарештований 30 грудні 1940 року в Харкові, коли відвідував свого знайомого Роберта Маєрштейна на його квартирі разом з господарем. Так чи інакше, але по ньому пропав і слід. Яким чином рукопис потрапив на захід – невідомо. Загадковий Н. К. про це нічого не пише. Злі язика мололи, що цей Н. К. і був сам Марк Клаппен, що з таборів ГУЛАГу потрапив у Червону армію, звідти внаслідок оточення в німецьку окупацію, потім з біженцями на Захід, бо мовляв тільки йому і було відомо, де зберігаються рукописи в Юзівці. Але я цьому не вірю. Рукописи на Захід міг вивезти будь-хто, кому вони потрапили до рук. Цікаво, що видання збірника фінансував Патрік О'Доннелл – римо-католицький священик та єпископ Бостона ірландського походження (написав це і подумав – було б дивно, якби людина з

іменем Патрік О'Доннелл була не ірландського, а якогось іншого походження, наприклад, українського. Хоча Катерина Маркевич була ірландкою – всіляке буває...) Зберігся навіть лист якогось Джованні Петруччо до Патріка О'Доннелла. Дозволю собі привести його повністю – текст невеликий, переклад з англійської: «Ваша Ексселенціє! Звертаюсь до Вас з проханням – профінансувати видання книги, бодай мізерним накладом. Рукопис цікавий з різних точок зору. Книга присвячена дослідженню творчості італійських поетів і письменників часів Авіньйонського Полону. Автор книги був вбитий комуністами і безперечно був глибоко віруючою людиною і католиком. Я переклав ці статті італійською, на видання бракує коштів, крім того в мене нині є інші видатки на справу нашої Святої Церкви. Tempus dicam in quo est realis aurum et in quo est unde falsa. З повагою, щиро Ваш Джованні.» Зазначу, що книга вийшла двомовна – українською та італійською. Переклад, до речі, не витримує ніякої критики. Зокрема, слово «безнадія» було перекладено як «impotenza», що зовсім не коректно... Книга була не помічена ні в діяспорі, ні тим паче в Україні. Про Донецьк я вже мовчу. Добре хоч не канула в Лету, як багато інших книг і творів, вже навіть опублікованих...

Щодо подальших спроб донецького есею (про розвиток мова не йде) згадаю Володимира Прунька (1938 – 1999), що писав есеї в 1962 – 1969 роках і навіть пробував їх опублікувати, але марно. Окремі його есеї були опубліковані тільки в 1996 році – альманах «Сторожа» (Харків, видавництво «Рекс»). Побачили світ есеї «Етюди на даху хрущовки», «Художник і його коханка Муза», «Роздуми після Гемінгвея», «Ротор». Мотиви есеїв доволі сумні. Основна тема – криза, яка мала місце в розвитку малярства в Європі та Бразилії у повоєнний час, безперспективність сучасної цивілізації, так званий «кінець філософії», що на думку автора неминучий у сучасній йому культурі. По суті ці есеї теж «барабани печалі». На час публікації автор не тільки давно втратив інтерес до есеїстики, але і перебував у психіатричній

лікарні міста Донецька після глибокої депресії, що тривала більше 10 років.

Донецький есей живе. Як це не дивно і нині. Періодично трапляються досить цікаві публікації есеїв різних авторів різної статі і віку, що родом з Донецька. Тенденція простежується все та ж – основні мотиви есеїв, не залежно від теми - печаль, меланхолія. Сподіваюсь, що з'являться вартісні твори, що будуть гідні обговорення. Байдуже, що вони будуть «барабанами печалі» чи то «флейтами журби»...

Донецька осінь

*«...О, моя ностальгія
На метелика схожа...»*

(Мійосі Тацудзі)

Сентиментальне місто Донецьк я відвідував переважно весною і влітку. Весною, коли цвіте мигдаль (і хочеться писати легкі світлі вірші) і влітку, коли жовте сонце кидає промені на кристалі болівари, а вони - тінь на бруківку (і хочеться пірнати в море і слухати вечорами тужливі донецькі серенади). Нині відвідав я Донецьк восени, коли дерева стають золотими і черленими і холодний осінній вітер спонукає писати мудро. Приїхав я в Донецьк швидким поїздом «Берлін – Донецьк», тим самим – фірмовим, що їде через Лейпциг та Прагу, в якому пасажирів безкоштовно пригощають справжньою колумбійською кавою сорту «Пакамара». Я не люблю літаків – під час польоту мені здається, що я зависаю між твердю планети і Космосом, а в нескінченність мені ще зарано. Літаками я подорожую тільки в Нову Зеландію – край папороті та клишоногих птахів. І то – плив би тоді пароплавом, якби жив в Австралії, а не в стрій добрій Європі – в країні Священних Каменів. Їхав я в Донецьк разом зі своїм старим знайомим – музикантом Клаусом фон Людендорфом, якого теж запросили на

літературний фестиваль «Донецька осінь» - з автором сентиментальних мелодій в стилі Лоренса Стерна. Пospати в поїзді не вдалось – аж дві причини завадили моїй подорожі в царство Морфея під стук коліс: добра кава та невгамовний Клаус. Він всю дорогу філософствував про музику Бетховена, про те що саме поняття германі кельтське, означало «кельтів, що прийшли з-за ріки», себто жили по той бік Рейну. Ще він періодично грав на скрипці то «Заставу на Рейні», то «Тиху ніч», то «Сім сорок». Потім, в Донецьку, я кілька разів з'являвся в його товаристві на різних літературних збіговиськах – від неокласиків до панфутуристів. І всюди: «Артуре! Звідки? Яким вітром?» А я гонорово, показуючи рукою на Клауса, голосом Остапа Бендера: «Ми з колегою приїхали з Берліну!» По приїзді Клаус зупинився в готелі «Континенталь». Мені ніколи не подобався цей готель за показову крикливу пишноту у стилі псевдомодерну і докучливий сервіс. Я зупинився в готелі «Бісмарк» з його суворим лаконізмом і навіть аскетизмом, чорно-білим забарвленням всього і якимось аристократичним підходом до естетики. Там менше зірочок, але й менше відволікаючих факторів – можна у вільний час і подумати, і почитати, і щось навіть написати. У головному холі готелю зі смаком зроблений бюст патрона і чудова баварська кухня в ресторації – пиво привозять прямо з Мюнхена. У готелі зустрів мене старий знайомий, з місцевих любителів музики епохи ренесансу і власник цього готелю заодно. Вручаючи ключ від номера він здивовано підняв брови догори, я відповів своєрідним виразом обличчя, яке можна було асоціювати з фразою: «Бо так...» Але він все-таки озвучив своє здивування, перетворив його з емоції в набір звуків і слів:

- Що принесло Вас у це місто синього неба і степового вітру нині? Туристичний сезон завершився. Карнавал давно відгрімів тамтамами, регата відлопотіла вітрилами, джазові фестивалі та виставки орхідей минули, канули у вічне «вчора». Гей-парад був ще в червні, собачі перегони – в липні, тарганові перегони – в серпні. Конкурс ірландських танців і то вже став історією. Навіть

оксамитовий сезон і той зів'яв. Все цікаве минуло в цьому році. Нині в Донецьку, як то кажуть, мертвий сезон...

- Література.

- О, розумію! – про щорічний осінній літературний фестиваль навіть він багато чув, він, людина від поезії і прози далека.

Осінній Донецьк – це місто, як то кажуть, «високого туризму» - елітарного. Люблю блукати його тихими вулицями, особливо Старою Юзівкою з її колоніальною архітектурою, дивитися як у вікнах мружаться коти, слухати фальшивих клошарів, що співають фальшивими голосами. У той день я трохи пройшовся, милуючись жовтим листям лип і кленами, що тільки почали червоніти, побачивши безсоромницю осінь. Я йшов і милувався вітринами ювелірних магазинів та крамниць антикваріату, з дверей яких визирали власники – вусаті греки і неголені турки. Вітер зривав осіннє золото листя і кидав мені його під ноги. На розі Старолютеранської біля пам'ятника Епікуру співав клошар, граючи на акордеоні:

*«...Ну, а чому, ну, а чому
Донецьк до смаку так йому...»*

Я хотів голосно сказати: «А тому!» Але промовчав і кинув клошару купюру – сто американських доларів. Клошар глянув на банкноту і зневажливо криво посміхнувся – в Донецьку цінують тільки одну іноземну валюту – аргентинські песо. Всі інші демонстративно зневажають. Чому – не знаю. Певно, причина сього – Хуліо Кортасар – його новелами в Донецьку зачитуються, а вірші цитують де треба і де не треба. І то всі: від бургомистра до панянок, що розносять ель у пабах. Звісно, цитують у перекладах. Хоча в тавернах інколи цитують іспанською чи креольською. Особливо коли грапа або джин, чи азартна гра розв'язують язики. Зазначу, що клошари в Донецьку майже всі фальшиві. Вони, переважно мають добру роботу і добрі заробітки – працюють в квітникарстві. Але на дозвіллі перетворюються на акторів – одягаються клошарами, беруть катеринку або акордеон, ну,

зрідка гітару чи саксофон і грають, і співають на вулиці – переважно мелодії і пісні які самі ж і придумали.

Трохи прийшовши до тьми і переглянувши ранкові літературні газети, я вирушив пішки до кав'ярні «Місяць в тумані». Не знаю хто придумав кав'ярні таку назву і вирішив обладнати в японському стилі. Кава – напій зовсім не японський, з іншого культурного світу, хоча теж орієнтального. Хто не знає Донецька, то скажу про всяк випадок (тільки не сприймайте це як рекляму): кав'ярня «Місяць в тумані» розташована на вулиці Кафки, 10. Пройти до неї можна з вулиці Староюзівської, через площу Чевенгур, далі по вулиці Андрія Платонова, до провулка Пролетарської Сили. А там – поруч. Можна простіше. Сісти на трамвай номер 62 і їхати до зупинки «Вулиця Нестора Махна». Це лютеранський квартал – колишня німецька колонія, що існує з часів Джона Х'юза. Цікаво, що німці-католики селились і селяться в Донецьку не тут, а в ірландському кварталі, який ще називають на сленгу «Малий Бостон». Донецьк взагалі місто германофільське. Тут зачитуються творами Герріха Гейне, Гофмана, Томаса Манна, Кафки, Германа Гессе, Рільке, Ахіма фон Арніма, Шеллінга, Клеменса Брентано і зовсім не знають Золя і Анатолія Франса. Франкофілів в Донецьку майже немає. Німецьку мову на його вулицях чути частіше, аніж іспанську чи грецьку – я свідок.

Але повернусь до теми кав'ярень та фестивалю (літературного). Все дійство фестивалю «Донецька осінь» відбувалось у кав'ярнях. Навіть урочисті відкриття і закриття. Це і зрозуміло – місцева богема збирається завжди в кав'ярнях і тут же часом і пише, і декламує свої твори. У Донецьку кава і література сплелися в якусь колоритну субкультуру. На цьогорічному фестивалі хайдзіни, любителі хокку і танка збиралися в кав'ярні «Місяць в тумані», автори та любителі сонетів, рондо, елегій збирались в кав'ярні «Оксфорд». Там навіть з цієї нагоди повісили портрет Вільяма Шекспіра. Прозаїки до глибокої ночі сиділи за кавою в «Марселі» - у непоганому закладі, оформленим у стилі ренесансу. Поціновувачі та автори

верлібрів збирались в кав'ярні «Модерн», де всі написи виключно італійською. Панфутуристи збирались в кав'ярні «Сатурн», що справді оформлена футуристично, а неокласики в кав'ярні «Парнас», що більше нагадує грецьку таверну, аніж кав'ярню. Тільки шанувальники лімериків збирались не в кав'ярні, а в пабі «Белфаст» - по зрозумілим причинам. Там між виступами грала жива ірландська музика (гурт «Банші») і пиво «Гіннес» лилось рікою.

Але повернемося до збіговиська хайдзінів. Кав'ярня «Місяць в тумані» мене завжди зачаровувала якимось своєю справжністю: оформлено вишукано з живими бонсай та оригіналами японського живопису – картинами Фукусі Тацумаро та каліграфічними роботами Харуяма Катано на яких написані танка Оно-но Коматі старовинним письмом. У будні дні там тихо і безлюдно – можна зайти, замовити чаю чи sake (щоб зовсім зануритись у світ Ямато), подумати, заглибитись в себе і писати хокку. Людно там з п'ятниці по неділю включно. Але справжня жива японська музика лунає там тільки в суботу ввечері. Тут грають на сямісені, кото, бамбукових флейтах такефуде та шакухачі місцеві знавці японської музики і гості за далекої Ниппон. По п'ятницях у цій кав'ярні грає скрипаль Давид Гербсштейн. Це виглядає трохи дивно – японський колорит і серед нього скрипаль, що ніби примандрував з казок Гофмана. Але це дивує тільки мене. Решта публіки сприймає цього бороданя органічно. Майже як сезон чи стихійне явище. На час фестивалю – все як ніколи. Я прийшов дочасно, хоч і споглядав дорогою тріумф осені. Але як це не дивно, але я прийшов мало не останнім – всі учасники і гості були вже на місці і пили хто чай, хто каву. Згідно ритуалу треба було представитись після поклону. Я назвався своїм старим псевдонімом Росо Цукійо. Мене впізнали, хоч знали більше під псевдонімом Кенші. Але емоції на зібраннях хайдзінів висловлювати не прийнято, тому обличчя присутніх лишилися незворушні, а мене служниця в синьому кімоно з білими візерунками бамбуків запросила взяти участь у чайній церемонії – садо. Спочатку присутні пили чай, що був

приготовлених у них на очах майстром чаю витонченими рухами, потім обговорили красу порцеляни, потім слухали мелодію «Канаші акі-но кадзе» виконану на кото. Потім виступив місцевий хайдзін, що пише хокку під псевдонімом Курой Сора. Він читав хокку зі свого останнього збірника «Шляхами осіннього вітру». Потім звучала бамбукова флейта (грав один монах секти дзен) і знову читали хайку. Мене запросили до слова, коли на місто впала темінь – не просто сутінки, густа, як земля, п'ятьма і в кав'ярні горіли японські ліхтарики замість електричних жарівок. Я читав свої хокку зі збірника «Осінній туман» і серед них таке:

*Старезна журба.
До неї шлях падолист
Листям застелив...*

Після зібрання я ще довго блукав нічним містом і споглядав місяць оповні – хмари розвіялись і п'ятьма перетворилась на срібну донецьку ніч... У голові продовжувала звучати мелодія бамбукової флейти під назвою «Хайкьо-но дзіін». На мить мені здалося, що я пережив саторі. Наступного ранку я відвідав місцевий дацан секти Сінгон. Запалив ароматну паличку біля бронзового Будди, покрутив колесо з текстами молитв та мантр, ударив у дзвін і плеснув два рази в долоні. Навіть почув луну від цих плесків в глибини храму...

Потім ще були збіговиська модерністів і постмодерністів, символістів і реалістів, формалістів і футуристів. І всюди хотіли щоб старина Клаус зіграв їм на скрипці веселу або тужливу мелодію, і конче заграв «О, мій милий Августин, Августин, Августин...», всюди були потоки слів і метафор, автори, автори, автори. Творці текстів і графомани, поети і барди, меланхолійні прозаїки та іронічні оратори дурниць... Потім я приєднався до любителів нової модної розваги – споглядати паротяги, які тікають в степ у хмарах пари під голос свистків, стукіт і сопіння. Є в Донецьку міст, що дуже нагадує Тагайський міст новел

Миколи Хвильового. Любителі романтики (а я теж романтик) заходять на цей міст і милуються паротягами. У мене склалося враження, що паротяги в Донецьку запускають саме для цього. Але ця донецька осінь лишилася в моїй пам'яті звуками бамбукової флейти, світлом місяця оповні і черленими кленами, що були освітлені японськими ліхтариками...

Яма

*«Не бійся того, що люди не розуміють тебе,
Бійся того, що ти не розумієш людей.»*

(Конфуцій)

Костянтин Петрович Хацапетрів ніколи не казав «поховання» чи «тризна» - не було таких слів у його лексиконі. Він завжди казав «яма». Якщо хтось у селищі помирав, або, скажімо, когось у черговий раз у черговій бійці зарізали, він дізнавався про це першим і казав: «Буде яма!» Він також ніколи не казав про покійного «пішов під землю» - цей вираз його ображав до глибини душі. На його думку, під землю можна було йти тільки в шахту, а шахта – місце сакральне, ніби вхід у царство Плутона, навіть містичне. Слово шахта Петрович вимовляв з особливою повагою і трепетом. Його ніколи не називали по прізвищу, хіба що бригадир один раз ще під час прийому на роботу покликав: «Товаришу Хацапетрів!», але потім знітився, зрозумів, що це недоречно. І на те були свої причини. Але про це пізніше. Його інколи називали по імені та по батькові одночасно – з поваги, але частіше просто Петрович. Фамільярно і навіть зухвало, але він ніколи не ображався і на таке звертання реагував особливо охоче. Слова «кладовище» чи «цвинтар» він теж ніколи не вживав: «Не збираюсь я там нічого класти!» - обурювався він. А слово «погост» викликало в нього особливий гнів. Це слово він почув на літературних читаннях імені Пушкіна в Криндачівці і відреагував дуже бурхливо: «Не гостювати я там зібрався!» -

судячи по всьому, думка про загальне тілесне воскресіння була йому глибоко чужа.

Петрович мав підземного стажу п'ятнадцять років, а це не аби що, а це не кіт наплакав. Я колись необережно спитав його товариша по забою Степана Івановича Шваблікова: «І скільки ж Петрович видавав на гора?» На це я почув відповідь: «У-у-у!» Працював Петрович на вісімнадцятій шахті, на тій самій, що називали її «Американка». Крім того у нього було «хазяйство»: вирощував він помідори, тримав свиней і кролів породи «Совітський мардер» та «Фландр». Вирощував ще картоплю, але після одного випадку вирішив з картоплею «зав'язати». І просто купляв мішок чи два, якщо була потреба, чи міняв самогон на картоплю. Оказія після якої він перестав бути картоплярем була така. Якось, коли картоплю збирати було ще рано, хтось повадився ночами в нього картоплю з городу красти. Петрович був злий не на жарт. Взяв він до рук сокиру і сказав: «Зарубаю!» І пішов вночі на город злодія пантрувати, засів з сокирою в куцах. Серед глумої горобиної ночі під'їхала до городу машина, з якої вийшли три здоровенних мордовороти з лопатами в руках і почали його картоплю копати. Петрович зрозумів, що його там же на цьому городі і заринють, тихенько свою сокиру в землю запорпав. Мужики, копаючи картоплю і складаючи її до мішків, Петровича в куцах виявили: «Мужик! Ти що, за картоплею? Вилазь, не бійся, тут на всіх вистачить!» Петрович з кущів виліз і став руками свою ж картоплю викопувати, намагаючись врятувати хоч частину врожаю, і по причині відсутності під рукою мішка складав її на піджак, який розстелив на землі. Три мордовороти посміялися з нього: «Ти чого, мужик? За картоплею без лопати прийшов? Слухай, допоможи!» І попросили помочі закинути мішки з картоплею в машину. Цей момент Петрович згадував з особливою скорботою: «Сам же і допоміг свою ж картоплю їм до машини покласти! Сам же!» Це була найсумніша подія його хаотичного життя.

Батька він втратив маючи неповних шістнадцять років. Про смерть його батька говорили різне, справа була темною і глухою.

Батька свого він соромився – він хоч був і людиною поважною, працював у конторі на шахті, був грамотним, але страждав ганебною вадою: палав любовною жагою до людей своєї ж статі, навіть до хлопчиків найніжнішого віку. Від переслідування односельців та «кічі» його рятувало тільки те, що він був близьким другом місцевого прокурора і секретаря райкому партії, що малу таку саму пристрасть. Мати його була жінкою розпущеною і навіть мало не потрапила на заслання по юлієвому закону на острів Пандатерія, але померла отруївшись огірками. А тому, соромившись прізвища свого, Костянтин Петрович, досягнувши віку шістнадцяти літ під народження, отримуючи паспорт, в анкеті прізвища свого не написав. «А прізвище то, прізвище то яке в тебе буде, сиротинко?» «А ось не скажу і все тут!» «І звідки ти такий взявся?» «З Хацапетрівки!» У паспорті так і написали – Костянтин Петрович Хацапетрів. У Хацапетрівці він дійсно народився, але майже все своє життя прожив в шахтарському селищі під Сніжним.

У молодості він писав вірші, зберігся навіть один його двовірш:

*«Селищем дивним ночами блукав
Кульгавий шульга камчадал...»*

Злі язики плескали, що під «камчадалом» Костянтин Петрович мав на увазі товариша Леніна, а під «селищем дивним» Симбірськ чи Шушенське. Але це неправда. Сам Петрович це всіляко заперечував. У школі крім віршів та літератури Костя (тоді ще Костя) захоплювався квантовою парапсихологією і навіть зробив доповідь на засіданні шкільного гуртка альтернативної історії на тему: «Теорії квантової парапсихології і методи їх застосування в умовах розвинутого соціалізму». Ця доповідь навіть була нагороджена грамотою райкому комсомолу.

Після виходу на пенсію Петрович всю свою кипучу енергію приділив «хазяйству», в якому в ті роки він бачив певний сенс життя, хоча часто любив повторювати: «Немає в житті сенсу!»

Він так і не одружився, і причиною цього було його ставлення до медсестри шахти – Людмили Борисівни Рюміної, в ті роки теж неодруженої. Якось перед зміною в бригаду зайшла ця медсестра і сказала, що всім потрібно пройти медогляд. Петрович взяв та й ляпнув не подумавши: «Сестричко! А в мене сифіліс!» На це медсестра, суворо подивившись на нього, підійшла і командирським голосом наказала: «Давай! Показуй!» Петрович дуже збентежився – а він був людиною дуже сором'язливою – і сказав: «Я пожартував...» Але після цього випадку він тої медсестри уникав, хоча селищем ходили вперті чутки, що вони з медсестрою взаємно небайдужі. Чутки ці дійшли і до Людмили Борисівни, почувши які, вона обурилась, хоча все одно була улещена. І якось влітку, Петрович купався на ставку тридцять другої шахти, у який крім всього іншого скидали шахтну воду, але все одно, ставок цей був улюбленим місцем відпочинку жителів навколишніх шахтарських селищ. Людмила Борисівна потягла штани Петровича і сховала їх в кущах, таким чином пожартувавши. Петрович же, своїх штанів не виявивши, подумав, що їх вкрали і навіть не думав їх шукати. Гумору, як то кажуть в Одесі, він не зрозумів. А оскільки ходити по території копальні в трусах було йому непристойно і соромно, він так до ночі серед корчів і просидів і тільки коли сутеніло, пішов через ліс в такому от напівоголеному вигляді до дому до хати свого друга водія Овчіннікова. Про витівку він потім все дізнався – чутки, знаєте, плітки, патякав хтось. Але з того часу Петрович жіночу стать дуже не злюбив за підступність.

Про себе Петрович казав, що він алкоголік. Але це неправда. Якщо б він випив хоча б соту частку спирту з його оповідок про свої п'ятики, то до поважних років він би не дожив і давно би помер. Біля «шалману» його ніколи не бачили, під парканом п'яний він ніколи не валявся. Але кращого знавця самогону не знайти було на цілому Донбасі, не те що в Сніжнянському районі. Самогон Петрович цінував і поважав, називав його «народним трунком». Дегустував він його поетапно, спочатку оцінював аромат, потім пробував на язик і маленький

ковток полокав у роті. По одному ковтку він міг сказати: с чого, де і як гнали цей зразок самогону. Він крєктав і виголошував урочистим тоном фразу: «Варили самогон з цукру з додаванням хліба та яблук, гнала цей самогон Верка Крабова з тридцять другої копальні вентиляційної!» І ніколи не помилявся. Знав він більше ста двадцяти «точок» тільки в Сніжному та Чистяковому, де гнали якісний самогон. Більше самогону він любив тільки пєпсі-колу, особливо свою, домашню. Сам він самогон гнав в основному для друзів, не на продаж і секрет свого особливого самогону не відкривав, казав, що це таємниця таємниць.

Крім віршів, «хазяйства» та самогону була в нього ще одна пристрасть – поховання. Любив він поховання влаштувати особисто, якщо ж вже без нього і його порад вирішили обійтись, то хотів він хоча б бути присутнім. Він говорив, що якщо він на похованнях не був присутній, то цих поховань для нього ніби то і не було. Про місцеві шахтарські звичаї поховання він знав все. Навіть найтонші і неймовірні особливості місцевого поховального ритуалу. Все це знали місцеві жителі і якщо щось, кликали тільки його – як кличуть сватів на весілля. Він свого роду і був сватом, тільки сватом Смерті. Петрович відчував себе Хароном. Люди вміють швидко придумувати різні звичаї, особливо при виникненні різних нових соціальних прошарків та субкультур, як шахтарі в цьому випадку. Петрович знав, як і що потрібно сказати, кому і коли, де плакальниць поставити, коли голосити, що покійному до труни покласти та інші тонкощі. Я просто впевнений, що більшість цих звичаїв він сам же і придумав, але це не так важливо. Сам він казав, коли не хотіли слухати його чергову абсурдну раду: «Звичай шахтарський такий!»

Крім того, він був знавцем різного роду шахтарських легенд, казок, міфів та забобон. Він годинами міг розповідати про «Доброго Шубіна» - містичної істоти з потойбічного світу, яка начебто живе в шахтах і допомагає шахтарям, якщо вони потрапили в біду. Сам він запевняв, що Доброго Шубіна бачив дванадцять разів і три рази він рятував йому життя. Крім того, він

розповідав купу жахливих історій про гігантських щурів метрової величини, не рахуючи хвоста товщиною з кабель. «Чим же ті щурі там живляться?» «Та ось шахтарями і живляться! Зазиваєшся – ту же і загризуть! Ось був такий випадок, спускаємось ми з бригадиром Потапом в забій...» І починається! Жах суцільний! За його словами, у копальнях живе багато найрізноманітніших жахливих створінь, зустріч з якими крім смерті то найжахливішої, нічого не обіцяє. Різні там «білі вурдалаки», «шурхотячи сліди», «слимаки п'тьми», «тінь мертвого директора» і таке інше. Але найстрашніша істота, по його словам, це літаюча голова Климента Ворошилова, яку бачили в штреках та штольнях вісімнадцятої та тридцять третьої копалень і яку бачив він сам і єдиний з побачивши її лишився живим.

Коли я почув цю історію з його уст, я тут же заперечив:

- А чому Ви думаєте, що це була голова саме Климента Ворошилова?

- А як же інакше! Я ж його одразу впізнав! Адже Клімка на нашу копальню приїжджав. І в забій опускався. І зі мною навіть бухав – простяцький він такий був... Сказав, мовляв, давай, Петрович по сто грамів самогону...

- Не виходить, Петровичу! Ворошилов коили помер? У 1969 році. А ти коли в забій пішов?

- Нічого ти не розумієш! Клімка і після смерті з того світу приходив до шахтарів і з ними бухав! А коли Ворошиловограду назву Луганськ повернули, то він являтися їм во плоті перестав, а його літаюча голова в шахтах з'являтися стала і смерть з собою несла...

Дискутувати тут вже не було сенсу.

Ще до війни вісімнадцяту копальню закрили. Селище прийшло в занепад і поступово перетворювалося в руїни. Петрович постарів і господарство своє закинув. Серед руїн селища йому було жити нудно, хату свою він заколотив і перебрався жити до Юзівки. Про Юзівку він теж знав чимало. Можна сказати він був свого роду юзівкознавцем – був просто закоханий в стару Юзівку. Міг довго розповідати про кожду

кам'яницю і кожну вулицю: «Тут жив парторг шахти Ольховатська на другому поверсі – Іван Іванович Кадочкін. Син його розбився на мотоциклі в 1976 році – п'яний був, а сам він помер від раку шлунку в 1979 році, а його дружина поїхала жити до брата в Воркуту...» І так він міг годинами розказувати...

Останній раз я бачив Петровича в тій же Юзівці зовсім нещодавно. Пропустили ми по чарочці самогону, закусили сухарями з маргарином (традиція). Потім про те, про се, про Юзівку, про те, як «великий піф-паф» почався і що воно далі буде – про різне. По останнє велике поховання в Юзівці розмова просто не могла не зайти:

- Петровичу, а як тобі остання велика яма?

- А що? Чудово все пройшло, пишно, багато, яскраво. Свято було для людей, не часто таке влаштовують в Юзівці. Я ось що тобі скажу – частіше б влаштовували такі ями, і життя було б веселіше і цікавіше. Мені сподобалось навіть. Хоча, до моїх порад зовсім не прислухались, всі звичаї шахтарські забули, мене навіть слухати не захотіли. Я для цих шантрапістів ніхто... Багато що розчарувало. Багато що. Адже всі очікували, що заповіт Пашки-Телефона зачитають. Чекали, чекали, а заповіт так і не прочитали. Приховали його зумисно – я впевнений.

- А Ви той заповіт бачили?

- А як же не бачити? Бачив! Я ж з Пашкою-Телефоном разом бухав! Захоче він бухнути буало, тут же мені дзвонить – давай сюди, мовляв, Петровичу! Самогон є! Я бігом до нього, по стопарику одразу – буль! А потім «коксу» доріжку – це він так кокаїн коксом називав, давай, мовляв, Петровичу по доріжці на доріжку. Я йому, ти чого, Телефоні, я ж навіть тютюн не нюхаю, я тільки буль. Тоді він мені «кокс» до самогону насипає, я хлобись – і пішла справа. Щедра в нього душа була – шахтарів, а друзів особливо, завжди кокаїном пригощав. А порошок то дорогий, не дешевий. А на ліфті як він покатався! Ніхто так у Юзівці ще на ліфті не катався! Сказав: «Ех, прокачу!», а потім: «Поїхали!» І – ба-ба-бах! Ото вже поїзка була! Куди там Гагарину! Веселий він був хлопець Пашка-Телефон! Нудьги він не любив

страшенно. Бувало на фронті все затихло, нудьга неймовірна, так він з мінометів спочатку по чужим, потім по своїм, потім по місту, щоб мирні теж не нудьгували, щоб їм веселіше було. І пішла веселуха! І пішло гуляння! А він ірже як кінь, все йому весело. Попів він не любив і в Бога не вірив. Зловить, інколи, попа, бороду йому запальничкою припалить, потім гранату за рясу засуне – жарти в нього такі були. І дивак він був великий. У нього в бліндажі портрет висів – козла з мордою на людську схожу, а навколо нього п'ятикутна зірка догори ногами. Так він часом нап'ється, портрет той дівичі оголеній до рук дасть, а сам поклони б'є. Дивак!

- А про заповіт ви знаєте?

- А як же інакше! Знаю! Заповідав він, щоб поклали йому до труни чи до могили ящик горілки і пакет кокаїну. Ех, не виконали останню волю покійного! Пошкодували! І я то знаю, що горілку купили і кокаїн теж, а потім все собі заникали. Такі от вони нинішні. Не те, що Клімка Ворошилов. Крім того, Телефон заповідав, щоб на його останню путь цистерну самогону привезли, або хоча б діжку і всіх безкоштовно пригощали. Теж пошкодували. Крім того, покійний хотів, щоб на його могилі жертву принесли – немовлятко зарізали і кров'ю могилу скропили. Можна було б волю покійного виконати – донецькі баби ще понароджують. Не захотіли...

- А звичаї то які були порушені? Як би Ви те поховання влаштували?

- По перше, якщо вже вирішили ховати Телефона на землі шахтарській, а не в Росії, треба було ховати по звичаям шахтарським. Є такий звичай – якщо шахтар у ліфті від вибуху загмнув і його розірвало, то прийнято було замість нього ховати ляльку, а залишки його тіла згодувати птахам чи собакам – як на Тибеті, щоб швидше колесо сансари обернулось, і швидше його душа втілилась в іншу живу істоту. І потрібно було в цьому конкретному випадку осиковий кілок йому до грудей забити. Ярозумію, що з ліфту його частинами виймали, але все одно, можна було зшити і осиновий кілок в серце забити. Тоді він би

знайшов спокій і з того світу би не приходив. А то буде тепер блукати шахтарськими селищами і в людей кров пити...

Петрович засумував і дивився в одну точку, споглядаючи щось мені не видиме. А за вікном шуміла Юзівка – моє місто...

Петрович зітхнув, підвівся (час, мовляв, прощатися) і сказав:

- У мене тут зі своєї старої роботи трохи динаміту лишилося – старий запас. Піду його на колію покладу. Разом з оцим шнуром. Мені той динаміт все одно не потрібен. А там поїзд має з Росії приїхати з танками та військовими – яма велика буде...

КАМІНЬ ТРЕТІЙ

МАМУТ

ЖИТТЯ СЕРАФИМА

Дитинство Серафима

«Я люблю дивитися, як помирають діти...»

(Володимир Маяковський)

З деяким хвилюванням і навіть душевним трепетом візьмусь я за повість сію про дитинство Серафима. Бо вже чую обурені репліки і навіть крики проникливих читачів: мовляв, Серафим небожитель, і ніякого дитинства в нього бути не могло, бо він суть вічна, початкова, а значить змужніла до творіння людини. Інші проникливі читачі будуть висловлювати заперечення іншого гатунку: Серафим безхатько, а яке може бути дитинство в безхатька? Якщо в нього дитинство і було, то це було дитинство не Серафима, а зовсім іншої людини з тим же іменем, групою крові та мітохондріальною ДНК. І нічого нас тут плутати і вводити у спокусу. Але я насмілюсь. Не ображайтеся, любі друзі, хлопчики й дівчатка. А там – лайте, не лайте, заперечуйте, захоплюйтеся – мені все одно. Моя справа – написати. А ваша справа – прочитати і грішити любомудрієм лукаво опісля.

Отже, Серафим був народжений на світ Божий в роки шістдесяті століття двадцятого в родині цілком порядній, навіть модерністській і прогресивній для свого часу, хоч і молодій. Батько його був інженером та вченим. Працював у лябораторії по розробці нового ракетного палива. Була така лябораторія у ті роки у славному місті Новочеркаську, була. Матінка його працювала вчителькою математики в школі сліпих, яка в ті роки теж стояла самотньо на околиці того ж степового міста, і вчилися у ній діти, які сприймали світ звуків та доторків, але світ кольору і світла був їм невідомий, або відомий незначно. Батьки Серафима були родом з України, але занесла їх доля до Московщини, хоча Дон – то не зовсім Московщина, точніше зовсім не Московщина - дуже довго той край був окремішнім і своєрідним. Батьки на час появи Серафима на Світ Божий були молодими – ледве отримали освіту і поєднали долі путами шлюбу

(точніше слюбу), і Серафима сотворили. Майна на той час не мали вони ніякого. Точніше, з майна був у них матрац і стара валіза з білизною. Оселились вони в комунальній квартирі, де в двох кімнатах жили чотири сім'ї. І щоб одне одного не гнітати різними відвертостями і одкровеннями, жителі цієї обителі відгородились одне від одного завісами в кімнатах. А кухня та інші потрібні приміщення були в них спільними.

Коли Серафим з'явився на світ, батьки його довго думали, яке ім'я йому дати. Вирішили, що вони вийдуть на прогулянку на вулицю, першого ж хлопчика, якого зустрінуть, будуть питати про імення його земне. І що він відповість, таке ім'я рожденному і дадуть. Але перший зустрічний хлопчик був настільки неохайно вбраний і так перелякано промовив слово Хведір, що від імені Теодор вони однозначно відмовились. А тут, як на біду, о тій порі до батьків немовляти приїхала з візитом родичка, що була сестрою батька народженого. Своїх дітей в неї не було, але вона була читачкою. В одній книзі, яку вона щойно прочитала героя звали Серафим. Їй так сподобався той образ, що вона почала наполягати і просити назвати дитя саме так. Крім того, в неї в голові постійно крутився рядок з Пушкіна: «... І шестикрилий Серафим на роздоріжжі тут з'явився...» Сестру вшанували, проявили до неї якесь співчуття, і доля хлопчика була вирішена (ім'я теж визначає долю, між іншим) – він став Серафимом.

Дитинство Серафима збіглося з шістдесятима роками, епохою на диво прозорою та повітряною. Люди не ходили по землі – літали над нею, мислили майбутнім – неймовірним та фантастичним, про минуле забували або не пам'ятали його, навіть якщо воно було зовсім нещодавнім. Події десятирічної давнини, а тим більше двадцятирічної мислились якимись неймовірно далекими, а події, що відбулися до 1917 року, сприймалися як події такої неймовірної стародавності, що відбулися як мінімум до нової ери.

Ріс Серафим у місті Новочеркаську, що був у роки минулі й далекі центром патріархальної цивілізації втікачів, що була віднесена Доном. Але Серафим про це навіть не здогадувався і в

ті роки ніколи про це не думав. Навколо нього мислили про майбутнє, про Космос, про науку, а не про минуле.

Батьки Серафима майна ніякого не тільки не мали, але навіть не намагались його отримати. Жили як живеться. Але їсти хотілося дуже, а заробітна плата була вбога і мізерна, допомоги від батьків, що теж весь вік бідували, ніякої. А тому батько Серафима щоб прогодувати родину свою вдень був вченим та інженером, а вночі вантажником – розвантажувач вагонів. Як в нього вистачало на це сил – невідомо. Певно він був двожилним. А мати його вчила сліпих дітей математиці. Оскільки місце в дитячих яслах та садочках не було, і сидіти вдома з дитиною теж не було можливості ніякої, Серафима змалку, з річного віку і далі закривали одного у порожній комунальній квартирі і йшли собі на роботу. Ув'язнення своє Серафим щоразу сприймав надто емоційно і лишаячись у самотності – у вимушеному відлюдництві сприймав це як трагедію і плакав. Сусідські діти часом приходили до закритих дверей і питали його: чому він плаче. На це юний Серафим відповідав, що одна причина сього – самотність, а інша – дуже страшений ніж, у товаристві якого він змушений гаяти час і марнувати дні свої молоді. Справа в тому, що йдучи на роботу батьки суворо забороняли Серафиму брати до рук кухонний ніж і пояснювали на жахливих прикладах, який цей предмет моторошний («ось один хлопчик якось бавився кухонним ножом...»). Серафим би його зроду до рук не брав, але якщо про цю річ сказали і брати заборонили, то він тільки про нього цілими днями і думав, на кухню знаходив, ніж знаходив і долучав його до гри. Діти, почувши про це, дивувались і просили цей жахливий предмет показати. Він показував його через замкову шпаринку, але діти, звісно, нічого побачити не могли. Тоді він просив їх підійти з іншого боку дому і показував ніж через вікно. Діти сміялись і казали, що ніж цей зовсім не страшний. На це Серафим ображався і остаточно нічого не розумів.

Іграшок в малого Серафима було мало. Був лише один старий подертий плюшевий ведмедик. Дістався він йому вже

старим і подертим (колишнім власникам шкода було його викидати і вони подарували Серафиму). Ведмедика цього Серафим дуже любив, відносився до нього як до живої істоти і часто з ним розмовляв. Довгі роки він був його єдиним співрозмовником і другом. Пізніше, коли Серафима вже не закривали в порожній квартирі, а випускали на цілий день гуляти, Серафим цілими днями блукав пустищами. Дім цей, як і школа сліпих, стояв на самій околиці міста. Ведмедик на той час став таким непридатним, що його викинули на смітник. Але Серафим, заливаючись сльозами, знайшов його на смітнику і приніс додому. Батьки цим його вчинком обурились і ведмедика знову викинули – на цей раз далеко і надійно. Серафим плакав і шукав його пустищами. Йому здавалося, що друга його вбили, і якщо він його знайде, то зможе воскресити – повернути до життя. Але сподівання його були марними, і Серафим продовжував оплакувати ганчіркового друга.

Потім Серафиму подарували іграшкову пластикову рушницю. Тоді Серафим уявив себе мисливцем в далекій Африці, блукав вже не пустищами, а саванами і полював на уявних левів, слонів і крокодилів. І казав, що як виросте, буде мисливцем за фахом. Але потім раптом усвідомив, що коли звірів вбивають, то їм боляче і страшно. Тоді він викинув свою рушницю і більше в такі ігри не бавився. Йому подарували олівці, фарби, пензлики і папір. І Серафим цілими днями малював. І казав, що мріє стати художником. Малюнки в нього були досить дивні. Наприклад, він малював тайгу, хоча крім степу іншої природи в своєму житті не бачив. Ще він малював атомні бомби і ядерну війну. Хоча теж ніколи нічого подібного не бачив – навіть по телевізору, про Хіросіму навіть і не чув. Мотиви ці він вбирав з розмов дорослих, які часом розмовляли на тему, а що буде, якщо раптом ядерна війна. Дорослі дивилися на його малюнки і казали, що схоже. І дивувались, де все це він міг побачити.

У домі, де пройшло дитинство Серафима, водилося чимало щурів, вони бігали по дому прямо серед білого дня. Але щурів Серафим чомусь зовсім не боявся і дивувався, чому дорослі їх

боятися. Одного разу на кухні здійнявся галас і крик, коли величезний щур виліз з дірки в підлозі під час процесу приготування їжі мешканцями квартири. За щуром довго бігали, кричали, нарешті накрили щура порожнім відром, а сусідка, яка щурів особливо боялася, сіла на це відро, щоб щур не втік. Щура оцього волохатого й сірого, судячи по всьому, втопили в тому ж відрі, але Серафим цієї жорстокої сцени суду Лінча не побачив – його з кухні прогнали. У тому кам'яному домі, звісно, жило чимало котів – смугастих і плямистих, але щурів вони теж боялись і на них не полювали. А полювали вони на ящірок, яких водилося біля отого самого дому та в степу багацько. І не полічити. Одного разу Серафим побачив, як товстий кіт зловим ящірку зелену і живцем її пожирав. Це криваве видовище так вразило Серафима, що він цю подію довго з відразою згадував, навіть в роки зрілі.

Сусідські діти Серафима чомусь не любили (може відчували в ньому істоту потойбічну, хто зна), часто принижували його, іноді навіть над ним знущалися і били – зовсім не заслужено. Серафим з цього приводу сумував і відчував себе ізгоем. До забав Серафима брали неохоче, іноді тільки як спостерігача. Одного разу діти знайшли біля дому хліб – доволі свіжий та апетитний на вигляд. Тут же розділили цей хліб і почали їсти. Серафиму, звісно, не дали. Він з сумом і образою спостерігав, як діти наминають хліб та ще й знущальним тоном розповідають: «А хліб який смачний! Але ми тобі його не дамо!» Але потім виявилось, що цим хлібом труїли щурів і діти поласувавши цією знахідкою потім отруїлися і померли не дивлячись на зусилля лікарів. Якби Серафим був дорослішим, він би подумав, що це Провидіння врятувало його для якоїсь високої і важливої місії, але Серафим про це тоді не мислив. Малий він ще тоді був для таких роздумів.

Слід відмітити, що Провидіння ще не раз проявляло прихильність до Серафима і рятувало його. Коли Серафиму було десь років шість, він, блукаючи пустищем, помітив дітей, що бавлячись розпалили вогнище і щось туди кинули. Серафим

вирішив підійти до тих дітей і спитати: в яку гру вони бавляться і чи не візьмуть вони його до своєї веселої компанії. Та не встиг він зробити і кроку, як пролунав вибух, і дітей, що бавились біля вогню розірвало на шматки. Як виявилось пізніше, діти знайшли снаряд часів війни і кинули його до вогню – подивитися, а що з того буде. І це був не останній випадок в дитинстві Серафима, коли він віч-на-віч зітнувся зі Смертю, побачив її жах і бруд. Саме в шість років – за рік до школи батьки Серафима все-таки змогли влаштувати його в дитячий садочок, і безпритульне дитинство Серафима закінчилось. Почалось притульне дитинство. Впорядковане. Проте, від садочку в Серафима лишилися дуже сумні спогади: садочок був брудний і неохайний, дітей в садочку за непослух лякали темною коморою: «Зараз зачиню тебе в комірчині, і там тебе з'їдять великі і страшні щурі!!!» Іноді дитину навіть тягнули до комірчини, дитина пручалася і кричала. Найсильнішим і найсумнішим враженням від садочка став для Серафима один випадок. Підлога у роздягалці садочку була кахляною. Якось вихователька послизнулася, впала, розбила собі голову. Померла в агонії на очах у Серафима, що кликав когось на допомогу. Потім Серафиму все життя ввижалася кров черлена на білому кахлі та конвульсії агонізуючого жіночого тіла, пусті мертві очі. Хоча страху в той день він не відчув ніякого.

Страх в дитинстві Серафим відчув тричі. Навіть не страх, а якийсь глибинний жах. Вперше це трапилося біля телевізора. На весь будинок, де було чимало квартир, був один єдиний маленький чорно-білий телевізор на другому поверсі. У той вечір на екрані була прем'єра фільму «Біле сонце пустелі». Зібралися всі сусіди, у кімнаті стало тісно, Серафима посадили біля самого екрану. З перших же кадрів фільму (голова, що стирчала з піску) Серафим відчув такий неймовірний жах, що вирвався з обіймів дорослих і втік з кімнати і забився під сходами в куток і там кілька годин тремтів від страху. Його довго потім шукали. Другий випадок жаху теж був пов'язаний з кіно. Батько взяв його в кінотеатр на фільм «Пригоди Одісея» - кольоровий і широкоформатний. З самого початку фільму Серафиму стало

моторошно: ці греки нагадували йому не еллінів, а варварів, і світ навколо них був диким. Але коли дійшло до циклопа Поліфема та його осліплення, Серафимо стало не просто страшно – в його душу вселився глибинний - чисто античний жах. Втекти з кінозалу не було ніякої можливості. Серафим заплющив очі і здригаючись просидів весь фільм. Відрив очі він тільки один раз і побачив, як Цирцея перетворила супутників Одиссея на свиней, і Серафиму стало ще страшніше. Але ці переживання жаху ще можна було б якось пояснити. Третій випадок був приступом зовсім незрозумілого жаху. Серафим бавився в пісочниці біля школи сліпих. Інших дітей та й людей взагалі навколо не було. Серафим звик гуляти в самотності, і таке оточення було йому не новим. Але раптом Серафим помітив, як з піску вилазає оса амофіла піщана (*Ammophila sabulosa* L.). Серафиму здалося, що це якась істота з потойбічного світу, створіння з Тартару, з безодні пекла вилазить на світ. Серафима злякала не оса як така. Серафим відчув нескінченну самотність у Всесвіті, його жах і безодню нескінченності, якось усвідомив, що все навколо може раптом закінчитись назавжди, настане вічне Ніщо, все навколо плинне і короточасне, що всі люди лише епізоди, флуктуації Небуття, цієї Пітьми, яку неможливо навіть виміряти. І що всі люди колись помруть, і Світу настане кінець... Йому стало так моторошно і страшно, що він кинув свої іграшки і побіг навмання в пошуках захисту від жорстокого світу сього.

Книжки Серафиму в дитинстві читали різні. Москальські народні казки йому не сподобались – вони його лякали. Навіть давні богатирі викликали в нього підсвідомий жах. Можливо виною цьому були ілюстрації – художник зобразив всіх цих носіїв меча страшнувато. Корній Чуковський його захопив – Айболить, Бармалей, Тараканище, «Телефон» здавались йому кумедними (підтекстів і метафор він ще не розумів), як і фільм «Айболить-66». Але дике захоплення викликала в нього трилогія Миколи Носова про Незнайку, яку йому читали перед сном. Він настільки захопився героями та сюжетом, що вирішив стати вже не художником, а письменником і самому придумувати свій світ і

написати щось захоплююче. Перша книга, яку він спробував прочитати самостійно в віці п'яти років, але зміг осягнути тільки малюнки, підписи під ними і окремі абзаци, була «Астрономією» - шкільний підручник для десятої класи. Про те, що існує величезний Космос, він чув від батьків і раніше. Дивився здивовано на Місяць вечорами, йому показували пальцем яскраву зірку на небосхилі і казали, що то планета Венера. Але прочитане вразило Серафима до глибини душі: «Так ось він який – цей Світ! Неймовірно величезний і прекрасний! Ось вона – велич Світобудови!» Першою книгою, що була прочитана Серафимом повністю була казка «Пригоди Буратіно» Олексія Толстого. Тоді книга його захопила і зачарувала. Образ Країни Дурнів його особливо здивував, і йому вже тоді здалося, що ця країна дуже вже схожа на ту, в якій він живе і це просто зла карикатура на СРСР. «Пригоди Пінокіо» Серафим ще тоді не читав, і сприймав «Буратіно» як неопит Євангеліє. Тільки пізніше в Серафима з'явилась глибока відраза і зневага до Олексія Толстого і його творчості, виникло відчуття вторинності, примітивності, плагиату, усвідомленої брехні.

У домі, де пройшло дитинство Серафима люди жили різні. Але комуністів не було. Щурі та таргани жили, а от комуністи – ні. З щурами та тарганами жителі дому боролися як могли, а от з комуністами – ні. І зовсім не тому, що вони були прихильниками вчення Маркса та Леніна, а просто із-за відсутності таких в полі зору. (написав я оце і якось стало не по собі: я уявив собі, як би жителі дома труїли комуністів мишаком чи стрихніном, або топили б їх у відрі з водою.)

В одній комунальній квартирі з батьками Серафима жили в двох кімнатах чотири сім'ї, як я вже про це писав. Сварилися часом, тісно було (це м'яко кажучи), але якось жили. І не вони одні так у ті роки. Дві сім'ї – так звані «рабоцяги», що тягнули щоденну лямку важкої фізичної праці – безпросвітної. Ще одна – доволі дивна. Вона, як тоді казали «проста баба», товста, стервозна, з жахливим характером. Родом не місцева, десь з «російської глибинки», такої дрімучої та угро-фінської, що навіть

уявити важко. Борщ вона називала «свинячою їжею», але все одно просила навчити його варити, пробувала, але без успіху – виходив не борщ, а місиво. Він – німець на ймення Генріх. З російських німців, здається з поволзьких – «фольксдойче». Працював кухаром у заводській їдальні. Але зовні був нетиповим кухаром – не просто худий – очеретяний. Перед одруженням він приходив і розпитував всіх жителів дому – хто вона, яка і чи варто. Всі відповідали: «Та, нічого, нормальна, звичайна...» Після одруження він ображено й докірливо дивився на всіх і зітхав: «Що ж ви не попередили мене...» Проте, він змирився з долею і махнув на все рукою. Пара вийшла оригінальна: товста і сварлива холерична «баба» і худий меланхолік.

Розмови дорослих Серафим засмоктував як губка. Час був ще прозорий – шістдесяті, час надій. Ще не було густої задушливої атмосфери сімдесятих – густого повітря безнадії, хоч ножем ріж. Про нещодавні жахливі роки, що були вже й тоді «майже билинні, коли в терміни величезні вплітали етапи довгі» говорили мало. Уривками. У всіх було таке відчуття, що ці роки пішли в минуле назавжди, більше не повторяться, і краще їх не згадувати, хоча мимоволі згадувалося. Ну, винесли вампіра з мавзолею, і то добре. Хоча слова і фрази з тої ще епохи проривалися мимоволі в розмовах ріжучим нагадуванням: «Чого дивишся на мене, як на ворога народу?! Надто грамотний?» Серафим інтуїтивно розумів, що натякають на щось страшне і потаємне. Хоча по руках ходив потріпаний «Один день Івана Денисовича» з «Нового міра» і про повість сію говорили пошепки на кухні. Але частіше говорили про інше. Про порожні полиці в магазинах, про напівголодне існування, про черги. Ще глухо і з якимось відчаєм говорили про розстріл демонстрації трудящих Новочеркаського вагонного заводу 2 червня 1962 року. Шепотіли на кухні: «Як же так? Робітники вийшли на демонстрацію, їсти не було чого, магазини порожні, хліба не було, зарплату знизили. А їх розстріляли... Теж мені совітська влада називається...» Обговорювали різні чутки, часто неправдиві, про епідемію холери в Астрахані, про те, як якийсь китаєць хотів влаштувати

вибух в мавзолеї Леніна, але бомба вибухнула в черзі, говорили про термоядерну бомбу на сто мегатонн, про стронцій, від якого «помічна тепер столична». Дорослі говорили, а Серафим все слухав: «... Буде час, люди будуть згадувати про ці часи, що ми пережили, як про наймоторошніші і найстрашніші часи історії...» Хоча казку Серафиму теж розповідали: «Ось скоро побудують комунізм, тоді в магазинах все буде – і хліб, і ковбаса, і масло, і все буде безкоштовно – бери скільки хочеш. І замків на дверях не буде, тому що ніхто красти не буде...» Серафим слухав і думав; «А дорослі то самі вірять в це все? Чи розповідають мені це так само як про Бабу-Ягу та Івана-царевича?» Ще Серафиму запам'ятався робітник, що стояв на вулиці і довго дивився на табличку «вулиця Жертв Революції», а потім сказав сам собі з ненавистю і голосно: «Ми їм покажемо вулицю Жертв Революції!» Потім назву вулиці змінили.

Серафим слухав і запам'ятовував, але говорив мало. Якось на рівні підсвідомості розумів, що багато чого з почутого говорити не можна. Це ж не Індія, де казали про вчення Будди: «Так я чув». Пізніше Серафим здивовано зрозумів, що діти наче папуги повторюють розмови дорослих. Опинившись у дитячому садочку почув розмову трьох хлопчиків, які явно повторювали суперечку батьків. Один хлопчик епічно розповідав про розстріл Тухачевського, інший затято йому заперечував: «Сталін нічого не знав, то все Єжов та Берія!» А третій хлопчик вигукував: «Вбивця цей твій Сталін! Стільки народу знищив ні за що, ні про що!»

Серафим багато чого потім згадував зі свого дитинства. Пам'ять в нього була дивовижна, якщо не сказати дивна. Серафим пам'ятав багато такого, що людина в принципі пам'ятати не може. Наприклад, був у нього спогад: принесли його до фотографа та посадили на стілець. Батьки стали переживати, що він зі стільця впаде, але все-таки хотіли, щоб його зазнимкували окремо. Серафим ще дивувався: «Чому вони так бояться, адже я вмію сидіти!» Потім виявилось, що такий епізод справді був, але Серафиму було тоді всього п'ять місяців від народження. І фотографія потім ця знайшлася. Були в нього ще

більш дивовижні спогади. Він згадував, як раптом відкрив очі і вдарило йому в свідомість яскраве світло, він зробив вдих і йому було боляче дихати, він закричав. А над ним схилилась жінка в білому халаті і сказала: «Хлопчик! І вії є і брови! Диво якесь! І на діда свого схожий!» І ще був дивовижний спогад: плаває він в якійсь теплій рідині, темно, але приємно і затишно. І він не дихає, але дихати і не потрібно... Це взагалі дивовижно – невже Серафим пам'ятав своє перебування в утробі матері? Або ще спогад: Серафим стоїть на дерев'яній палубі корабля, вітер дме в вітрила, поруч якийсь чоловік брудно лається мовою Шекспіра, недалеко гойдається на хвилях каравела з жовто-червоним прапором, Серафим підходить до короткої чавунної гармати і підносить до неї палаючий гніт. І тут гуркіт, хмара диму... Це взагалі незрозуміло. Серафим ніколи на вітрильнику не плавав і в кіно ніколи не знімався, тим паче в Англії...

У школі Серафим дружби з дітьми не водив, був замкнутий у собі. До слів вчителів ставився скептично. І якось дуже рано усвідомив, що так звана ЦК КПСС – це просто банда мафіозі, що думає тільки про владу і власні привілеї, що комунізм вони будувати зовсім не збираються, і що на народ їм наплювати, і все що вони говорять – суцільна брехня...

Філософом Серафим вирішив стати несподівано і доволі пізно. Було йому років десять. Про філософію як про науку він вже встиг щось прочитати. Серафим був в гостях у бабусі, що жила в Донецькому краї в шахтарському селищі. Серафим був з іншими дітьми на ставку, що був заповнений брудною та смердючою шахтною водою. Для місцевих жителів купання в цьому відстійнику – з дозволу сказати водоймі було мало не улюбленою розвагою, особливо дітям. Про те, що це для здоров'я м'яко кажучи не корисно, ніхто, природньо, не думав. Серафим розважався на такому імпровізованому пляжі і побачив шахтаря, що після купелі засмагав. На тілі в нього було татування: «Немає в житті сенсу!» І Серафиму захотілося до болю знайти ось той самий сенс життя – і для себе, і для інших людей...

Так закінчилось дитинство Серафима і почалась молодість.

Вибачаюсь, що оповідання це вийшло в мене сумним. Я хотів вас, читачі, розсмішити. Я не хотів так написати. Але так вийшло. Даруйте мені...

Юність Серафима

«Якби ви читали етикетки шоколадок, замість того, щоб їх викидати, ви би могли уникнути багатьох розчарувань...»

(Федеріко Фелліні)

Як і в усіх людей, які проходять весь цикл життя від зачаття до старості і смерті, в Серафима була юність. Щоправда, я знаю кількох кадрів, що перескакували одразу з дитинства в зрілість, оминаючи юність, або навіть з дитинства одразу в старість, але Серафима це не стосується – у нього все було як книжка пише: дитинство, юність, зрілість, старість. До смерті Серафим ще не дожив – він ще ходить серед нас, жує канапки, мислить та говорить слова. Щодо наступного народження та наступного життєвого циклу в нього ще ніяких планів немає. І хто зна, може він досягне нирвани, і взагалі не буде в нього наступного життєвого циклу?

Отже, юність Серафима пройшла в Місті. Він так і називав його – Місто – з великої літери. Всі інші міста були для нього з літери маленької, а потім вже йшла назва. А тут просто Місто. Навіть коли Серафим говорив, а не писав, все одно відчувалося, що він вимовляє слово «Місто» з великої літери. І на питання: «Чому?» Серафим відповідав так: «Тому, що це не просто місто, а місто Сергія Клімова!» Хто такий отой Сергій Клімов і що він такого видатного здійснив – так і лишилося загадкою. Серафим про це мовчить. І матінка Історія також.

Юність Серафима співпала з сімдесятими та початком вісімдесятих – епохою понурого маразму, нудьги та сірості «зрілого совка», з часом, коли «нічого не відбувається» і періодом

передчуття майбутньої катастрофи. Якщо не всесвітнього Апокаліпсису, то країни.

Серафим в юності жив у кімнатці, яку знімав в якоїсь жалісливої старушенці (бабуся-кульбабка). Ходили вперті чутки, що вона йому була родичкою, але це неправда. Кімнатку він знайшов через знайомих своїх родичів по крові. В якості подяки за дах над головою Серафим дарував тій бабусі папірці з портретом бородатого Леніна, варив їй густу кашу та довгі білі макарони і здійснював для неї ритуал товарно-грошового обміну в маленьких крамницях. Серафим крім усього іншого в юності дихав повітрям, говорив слова, читав книги та газети, доглядав за кицею, якій чомусь дав ім'я Полковник. При цьому він щоденно зазирає у поштову скриньку, голосно зітхав і промовляв: «Полковнику ніхто не пише!» Слід відмітити, що відповідний твір Габріеля Гарсія Маркеса він тоді ще не читав і мав про нього туманне і зовсім хибне уявлення. (Хоча хіба буває в цьому світі якесь уявлення зовсім хибним?) Ще він вчив ту кицьку нявкати. Кішка замість класичного «няв!» видавала звуки, що дуже нагадували слово «мама». Серафим показував кішці шматок ліверної ковбаси і говорив: «Скажи няв, тоді дам!» Але кішка знову казала: «Мама!» Серафим сумно зітхав, на його обличчі з'являвся вираз безнадії, і кицьку він ковбасою пригощав. Так тривало неодноразово. Ще він любив читати киці твори Арістотеля. Особливо «Нікомахову етику».

А ще Серафим любив залізати на дах (жив він на дев'ятому поверсі), довго там сидіти, споглядаючи хмари або порожнє синє Небо, а потім кликати біду: «Бідо! Прийди! Явись!» Робив це він не зі зла, і не в наслідок поривів мізантропії, а по тій причині, що вважав – якщо біди не буде, то і щастя в людей не буде. Таким вже Серафим був діалектиком. Того, що біди навколо і так вистачає – в різних людей, Серафим навіть не зауважував. У своєму житті біди він не помічав. Все йому приносило радість. Сонце зійшло – радість! Дощ пішов – радість! Можна ходити під дощем з парасолькою і слухати, як краплі води барабанять і падають в калюжі, утворюючи кола і бризки. Радість! Перехожі

блукають, машини сунуть – радість! Значить рух існує і можна пересування об'єктів у просторі споглядати.

В юності Серафим дуже любив кіно. Точніше мистецтво синематографу. Він чудово розумів, що кіно – це ілюзія. І дивитися кіно – це заглиблюватися в світ ілюзій. Але Серафим і саме життя, і весь оточуючий світ теж вважав ілюзією, а тому не бачив суттєвої різниці між спогляданням кінофільмів і спогляданням життя, бо воно теж нереальне. Як взагалі можливо це оточуюче марення вважати чимось реальним? Особливо Серафим любив старі вестерни, розуміючи, що це казка для дорослих чоловіків. І мріяв, що він в наступній реінкарнації народиться не майбутньому, а в минулому – на Дикому Заході XIX століття. І буле розводити на ранчо буланих коней, пити віскі і влучно стріляти з важкого металевого «Сміт-Вессона».

З живопису в юності Серафим особливо поважав голландських майстрів пізнього ренесансу. Темний світ їх картин сутінок епохи викликав в нього побожний трепет. Іспанський живопис XVI століття він називав «козлимим», французький XVIII століття вважав легковажним і куртуазним, німецький живопис епохи Лютера зневажав за грубість і однозначність. Для Альбрехта Дюрера він робив виключення, але вважав його надто сумним і безнадійним. Франсіско Хосе де Гойю-та-Лус'єнтеса Серафим вважав понурим психопатом, його картин не любив і боявся. Розуміння живопису модернізму та постмодернізму прийшло до Серафима пізніше, коли юність добігла до свого передчасного завершення. Тоді то він і захопився Ван Гогом, Клодом Моне та П'єром Огюстом Ренуаром, але колишнє гостре сприйняття прекрасного (що властиве юності) було вже втрачене.

З поезії в молодості він поважав Олександра Блока, Волта Вітмена, Генрі Водсворта Лонгфелло, Лі Бо та Басю. Пушкіна, якого він так поважав в дитинстві, він закинув і згадував його твори з якоюсь зневажливою посмішкою. По Велемира Хлебнікова він багато чув, але не читав, хоча і мріяв почитати. Володимира Маяковського перестав розуміти, повернувся до нього знову вже в зрілості. Хоча, переважно буває навпаки. З

прози він особливо цінував Достоевського, Анатолія Франса та Ернеста Гемінгвея. «Сади Епікура» були його настільною книгою.

В юності Серафима переслідували сумніви. У дитинстві йому одного разу стало все ясно: і сенс життя, і його суть і таке інше. А тут знову з'явилися сумніви, особливо щодо вічних та проклятих питань. Серафим думав: «А чи існує Бог? А якщо існує, то що це? І чи потрібна наша віра і наші ритуали? А нам самим вони потрібні? А що насправді дає звільнення і порятунок від страждань? І чи справді сенс життя в осягненні Істини? А може Істини ніякої і немає? Може все на світі відносно і мінливе? І те, що є Істиною тут, десь там далеко в часопросторі є брехнею?» Знайомство з роботами Айнштейна та з книгами Паулі, Планка, з монографіями з квантової механіки ці сумніви не тільки не розвіяли, але і посилили. Істина, що була така ясна й зрозуміла в дитинстві, загубилась в тумані. І Серафим зрозумів, що пошуки її будуть довгими і важкими.

І питання суспільного ладу викликали в нього о тій порі сумніви: «А може Маркс був правий? А може комунізм не страшна й жорстока утопія, а реальність майбутнього?» У пошуках відповіді він спробував читати твори Карла Маркса – вони викликали в нього приступи нескінченної нудьги та меланхолії. Якимось він зрозумів, що Маркс відкрив лише один аспект буття суспільства в вузькому діапазоні історії, а подумав, що відкрив все. Крім того, Маркс викликав у нього відчуття плагиату та неоригінальності. Ленін викликав у нього відчуття наявності примітивного і жорстокого словоблудства. Після впертого читання роботи Леніна «Що робити?» Серафим з силою зашпурнув її в куток з криком: «Та це ж марення сивої кобили!» Мріяв прочитати твори Троцького та Мао, інтуїтивно розуміючи (по цитатам), що по мізкам ці твори б'ють сильніше, аніж твори Леніна, але в ті роки роздобути писання цих «мислителів» було неможливо. Тай смертельно небезпечно. Пізніше Серафим в комунізмі остаточно розчарувався.

Але доки його терзали сумніви, він пробував, примушував себе читати всілякі комуністичні видання, навіть чавунноголовоу газету «Правда». Це нагадувало якусь форму мазохізму, коли Серафим читав передовицю «Правди» у пошуках якогось прихованого змісту, особливо різні там постанови пленумів ЦК КПСС та рішення з'їздів. Якось він вичитав постанову пленума, де говорилось про підвищення виробництва молока. Він одразу зримо уявив собі, як парторг колгоспу заходить до корівника і читає цю постанову коровам, і вони у відповідь радісно махають хвостами, і надої молока тут же підвищують. «Ну, тепер молока в країні буде хоч залився! – подумав Серафим. – Воно буде текти прямо з водогінних, тепер вже молокогінних труб та кранів, і чадолюбиві матусі будуть купати в молоці своїх діток!» На радощах він прочитав постанову пленума ЦК бабусі. Старенька похитала головою, з докором подивилась на юнака: «Зовсім звихнувся хлопець! Вірять партійним постановам і передовицям совітських газет! Потрібно його до психіатричної лікарні покласти, нехай полікують! І книжки Леніна подалі сховати. Правду люди кажуть, що хто Леніна всього прочитає і до «Квітневих тез» дочитається, той остаточно звихнеться!» Серафим на правду злякався, що його будуть примусово лікувати в психушці, і більше газети «Правда» вголос нікому не читав. А твори Леніна якщо і читав, то нікому про це не казав.

На кляті питання (не вічні, він був у цьому впевнений), після розчарування в комунізмі Серафим давав однозначні відповіді: «Хто винен?» - «Очільники совітської влади!», «Кому на Русі жити добре?» - «Їм же!», «Що робити?» - «Мислити, читати, писати, бо слово для нинішнього режиму небезпечніше всього!» Про ліхтарі, яких вистачить завжди, він ніколи не думав. І подальша юність Серафима проходила за читанням всього, на чому тільки зупинявся його погляд. І спробами писати.

До гебешки Серафим потрапив тільки один раз, і то випадково. Хтось з колег-студентів написав на нього донос, що, мовляв, Серафим зберігає в себе «Один день Івана Денисовича». Але це була брехня. Просто під час розмови з друзями Серафим

якось натякнув, що цю повість читав. А серед друзів-студентів був провокатор. Серафима наступного дня загребли, але при обшуку літератури не знайшли, рукописів в нього тоді не було, щоденника він не вів, на допиті пристрасному Серафим все заперечував і вів себе обережно. Його спробували завербувати, але марно. Серафим просто не розумів, як це можна доносити на студентів і викладачів і бути таємним агентом КГБ відмовився. Його ще помуржили три години на перехресному допиті з лампою в морду, але потім відпустили – без наслідків. Можна сказати, що Серафиму пощастило. Хоча «на олівець» його взяли і там він знаходився ще довго, аж поки ті клятві совіти не завалились.

Одним із нетипових періодів юності Серафима, що мало не змінив долю нашого героя і філософа був період армійський, що тривав два роки. Потрібно сказати, що Серафим довгий час взагалі не уявляв себе в такій ролі – військового, і навіть не думав, що візьме до рук зброю. Була точка в часопросторі, де Серафим захоплювався світоглядом хіпі: всілякі там діти-квіти, загальна любов і таке інше. Навіть кудлатим ходив – патлатим точніше. Але йому випало бути студентом в ті роки, коли всіх до армії загібали – і студентів також. З дитинства Серафима армією лякали: «Ось заберуть тебе в армію, буде тоді тобі не солодко! Важко тобі буде! Дізнаєшся по чому міх гречаної вовни!» Але Серафима це не лякало. У роки студентства, під час короткочасного захоплення стоїцизмом йому стало навіть цікаво: а як це – бути воїном? І в армію піти він навіть захотів: побачити інше життя, світ, мужніх людей, що виконують свій обов'язок. Але служба в совітській армії стала для Серафима найбільшим розчаруванням в житті, крахом усіх ілюзій, одкровенням, втратою сумнівів. У совітській армії він побачив тільки бруд, жорстокість, найгіршу лайку, розбиті морди, вибиті зуби, дикість, підлість, алкоголізм. Серафим раптом побачив комунізм, побачив суспільство, яким воно буде, якщо комунізм не дай Боже побудують: суспільство спільних онучів та трусів, перлової каші зі спільного казана, кирзи та безглуздої виснажливої роботи. Він

раптом побачив так званий «радянський народ» таким, яким він є насправді, зрозумів, що тут людина людині вовк. Зрозумів, що типова «радянська людина» - це алкоголік. А нетипова «радянська людина» - це наркоман. Побачив, яка вона в реальності ота «дружба народів» в Совітському Союзі, в яку він чомусь до того вірив, побачив, як людей били і навіть вбивали тільки по причині їх національності. Сумніви в Серафима зникли, він раптом остаточно переконався, що комунізм – це маразм і тупик, совітський лад – безглуздя, а Совітський Союз – імперія зла і тюрма народів.

Усі два роки служби він провів в караулах – ходив «через день на ремінь» і бачив тільки колючку, бетонку, понурі одноманітні цегляні будови – склади, зелений паркан, караулку. Заздрив тим, хто їздив на навчання (його чомусь на навчання не брали), хоча навчання насправді зводилось до процедур: поставити антену, згорнути антену, переїхати на інше місце і знову те саме. Але Серафим мріяв побачити ліс, дерева, траву, квіти. Цього він два роки не бачив. Спочатку він тішив себе ілюзією, що він «захищає Вітчизну» і виконує якусь важливу місію охороняючи склади. Він уявляв собі, що в середині цих боксів і споруд схована якась надзброя, що здатна змінити світ. Яке ж було його розчарування, коли його відправили якось вантажити, а не охороняти. В одному боксі він побачив купу металобрухту і уривки старого кабелю, в іншому стару іржаву вантажну машину, що вже не підлягала ремонту, ще в іншому купу всілякого армійського непотребу, якій місце тільки на звалищі, ще в іншому порожні металеві діжки, ще в іншому – купу ганчірок. Відчуття безглуздості такої служби переросло в нього в відчуття безглуздості існування будь-якої імперії. Він відчув себе космополітом – громадянином Всесвіту. І кініком. І як усі кініки почав відчувати відразу до будь-якої війни і будь-якого мілітаризму.

Кілька разів Серафим бачив загибель солдат – по власній дурості або із-за горілки. Те, що при цьому він лишався живий,

вселяло в нього впевненість в існування таємного призначення і великої місії його власної особи.

З собою в армію Серафим взяв том Арістотеля – «Нікомахову етику» і всі два роки цю книгу вивчав, особливо в караулці. Хоча думки його часто були далекі від світогляду цього античного філософа. В армії він захопився містицизмом, потім дзен-буддизмом. Атмосфера цьому сприяла. Він ходив назад-вперед на посту і думав про потойбічне, про Сведеборга, про Якоба Беме, про таємниці агонії, про життя після життя, спробував довести існування Бога і виправдати його творіння, що сповнене злом.

З армії Серафим повернувся зломленим та спустошеним. Ночами йому снилися жахи казарми. Він відчував, що став гіршим – у всіх відношеннях. У нього з'явилася відраза до фізичної праці. Але це потім пройшло. Як хвороба. Серафим повернувся в попередній стан і згадував про службу в совітській армії як про страшний сон. Крім оцього Серафим відчув себе голодним, захопився вченням Епікура, почав шукати насолод, читав Омара Хайяма і почав чіплятися до дівчат.

Перший сексуальний досвід був для Серафима невдалим. Дівчатам він читав вірші і говорив про філософію, вони в відповідь називали його схибленим диваком і після перших же побачень стосунки розривали. А одна назвала його наостанок козлом, ботаном та гомиком. Серафим потім довго роздивлявся себе в дзеркалі і дивувався відсутності схожості з вищевказаними істотами та людьми. І вирішив, що вона помиляється. Але все одно Серафим дивувався і нічого не розумів. Потім дивуватися перестав і пішов в себе.

Кінець юності був у Серафима одночасним з прочитанням деяких оповідань Гемінгвея і його повісті «Прощавай, зброє!» Прочитавши, Серафим зрозумів, що не просто «щось завершилось», а завершилась його юність. І почалось зріле життя. Крім того, саме тоді він примудрився вчинити дві несумісні речі – закінчити філософський факультет та вельми невдало одружитися – дружина дуже нагадувала дружину Сократа. Тоді

Серафим усвідомив себе не тільки зрілим чоловіком, але і доконаним філософом...

Так почалися зрілі роки Серафима.

Зрілі роки Серафима

*«Люди майбутнього! Хто ви?
Ось я – суцільний біль та рана
Я вам заповів сад фруктовий
Моєї душі...»*

(Володимир Маяковський)

У людей – у тих, хто обтяжений цим іменем – «людина» - дитинство поступово переходить в юність, юність – у зрілість, а зрілість – у старість. У всіх. Крім Серафима. У нього все змінювалось раптом: так само, як з іншими етапами життя, юність в нього моментально закінчилась і перейшла в зрілість. Тільки не кажіть, що це моє суб'єктивне сприйняття: це була його реальність. Прихід зрілості Серафим відчув одного літнього дня: після закінчення філософського факультету університету він здійснив вчинок незворотній і фатальний – він примудрився одружитися. Де, в якому філософському трактаті він вичитав, що це потрібно зробити – невідомо. Яким логічним чи інтуїтивним шляхом він прийшов до висновку, що так треба зробити – лишається великою загадкою мислення та історії науки. Але факт лишається фактом – це відбулося. І в ту мить, як на нього начепили металеве кільце і подивилися хижим поглядом, Серафим з сумом і відчаєм зрозумів: безтурботне життя закінчилось. Юність минула назавжди. Все перед очима закрутилось і стало як в тумані: і люстра, і зловтішні погляди державних службовців, і серпасто-молоткастий герб. З безодень свідомості випливла цитата Сергія Єсеніна: «... Все пройшло як білих яблунь дим, я не буду більше молодим...» Прийшла сумна зрілість з її турботами про хліб насущний, який чомусь не давали

днесь, а доводилось заробляти його в поті чола свого. Завершилась романтика юності, настав суворий реалізм.

Зрілі роки Серафима збіглися з вісімдесятима та й з дев'яностими роками століття двадцятого – епохою цікавою і незвичайною. І можна було б очікувати, що життя Серафима стане якщо не втіленням, то відображенням цієї яскравої епохи. Аж ніяк! Серафим ніби випав з часопростору, замкнувся в собі, пішов у свій ментальний світ (до речі, доволі цікавий!). Епоха його наче й не торкнулась. Щодо причин сього можна сперечатись, але навряд чи варто.

Дружина Серафиму трапилась на диво сварлива, шкандальна і стервозна. Зрозумів це він наступного дня після шлюбної ночі, щодо якої в новоспеченої дружина була ціла купа претензій. Але Серафим цим не засмутився. Він тільки подумав про прийдешній «медовий місяць» і процитував Біблію: «...вкусих мало меду, і се аз помираю...» Потім неодноразово торкаючись теми невдалого одруження, Серафим згадував Сократа і казав, що така дружина дарована була йому Небом для випробування міцності його філософських поглядів. І якщо він терпить отаку дружину, то витримає будь-які випробування. Крім нестерпного характеру дружина Серафима мала дуже непривабливу зовнішність, що з роками, нажаль, змінювалась не в кращу сторону. Крім іншого негативу, в неї почала рости борода і вуса, голити які вона категорично відмовлялась. Але це Серафима не засмутило. Жартома він казав їй: «Моя вусата грецька красуня!» На це дружина ображалась і заперечувала, що вона зовсім не гречанка, а халдейка, дочка турецького підданого. Проте, вусатість-бородатість дружини не викликала в Серафима естетичних трагедій та переживань. Він навіть зображав якусь радість, заявляючи, що в деяких племенах Океанії є звичай наносити жінкам татуювання в вигляді вусів та бороди, а тут і тату не потрібно – все природньо, все і так є! У шлюбному ложі дружина Серафиму відмовляла, так що Серафим хоч і дуже-дуже хотів виконувати подружній обов'язок, але можливості такої не мав. Але, все таки, дщерь – отроковицю вони на світ Божий

сотворили якимось дивом (не інакше). Дочка була точною копією мами, а по стервозності навіть перевершила її. Але про це не зараз – пізніше. Серафим висловив гіпотезу, що це був партеногенез, але, схоже, він помилявся. Проте, в домі Серафима не завжди лунали ораторією лайки, сварки та крики. Дружина йшла собі по справах, і в домі зависала в повітрі іржавою сокирою тиша. Дружина Серафима була лікаркою, лікувала нещасних хворих по жіночій частині, і тому заробляла набагато більше Серафима – наукового співробітника Інституту філософії Академії Наук. Що теж було причиною постійних докорів. Дружина постійно нагадувала судженому, що вона, мовляв, постійно «має живі гроші» і «працює не тільки за дякую». На що Серафим відповідав, що гроші не можуть бути живими, це матерія мертва, засоби обміну, а працювати треба в першу чергу за дякую. Проте, Серафим не особливо реагував на докори, свою скромну зарплату дружині повністю і покійно віддавав без залишку, радів тому, що він «малим ситий». Дружина обзивала його при цьому козлом безрогим і додавала лагідно: «Щоб ти здохнув, чмо задрипане! Сам собі їсти готуй!»

Працював Серафим філософом, але ремесла свого соромився. Причиною сього був такий собі випадок. Якось Серафим поспішав на роботу, запізнювався і зупинив таксі. Водій взяв його на борт машини, як беруть метеори на космічний корабель чи робінзонів на каравелу, повіз і спитав його – ким він працює. Серафим чесно признався, що працює філософом. Водій тут же почав на чому світ стоїть лаяти філософію і філософів. Паплюжив Сократа, Платона, Епікура, Демокріта найгіршими словами. Потім почав ганьбити Тому Аквінського і Декарта. А потім взагалі дійшов до Леніна (водій чомусь вважав Леніна філософом) і почав щодо нього так сквернословити, що Серафим від страху закрив вуха і заплющив очі, подумав, що водій везе його прямо на Колиму.

Серафим мріяв працювати в відділі Історії філософії, але вакантне місце біло тільки в відділі Наукового комунізму, і Серафиму довелося влаштуватись на роботу туди. І написати

дисертацію на тему: «Методи вирішення філософських проблем мислення в процесі побудови комунізму», яку успішно захистив по закінченні аспірантури. Він розумів, що пише повне марення, нісенітницю і словоблуд, і навіть навмисно писав дурниці цілими абзацами. Але всі навколо розуміли, що це така гра – писати марення про комунізм, всі так робили, тому в совковому інституті прийняли його як свого, і він захистився на ура. Отримавши науковий ступінь Серафим зітхнув, усвідомивши, що мірою його роботи віднині будуть написання і публікації ось такого марення і продовжив писати статті в тому ж дусі: «Ідеї матеріалізму в ранніх марксистів і збільшення надоїв молока в корів в умовах Тамбовської області», «Критика модернізму та соціалістичне змагання на хімічних заводах», «Філософія виконання і перевиконання планів дев'ятої п'ятирічки», сподіваючись, що ось така от псевдотворчість буде йому індульгенцією, і він зможе з часом писати в собі стіл те, що думає про неоплатоніків часів доміанату та ранніх схоластів Ірландії. Але безглузда імітація роботи і побут настільки відволікали його і заважали творчості, що він зрозумів, що нічого істинно великого не напише, і слід його в науці буде вбогим у будь-якому випадку.

Бавився він трохи літературою – писав повісті та оповідання, новели, п'єси та сценарії до кінофільмів, трохи пробував себе в поезії – писав сонети та елегії, які були настільки сумними, що редактор часопису «Москва» після прочитання так розплакався, що його довго не могли заспокоїти ні молоді секретарки, ні краплі з бромом. Весь у сльозах редактор сказав, що не може друкувати настільки сумні вірші, не може він так засмучувати весь совітський нарід – комунізм тоді перестануть будувати з жалю та печалі. Збереглися рукописи повістей Серафима: «Кондратій Ножиков та його іржавий трактор», «Втеча старого віслиюка», «Уламок Місяця та гранчак». Була в нього спроба написати п'єсу не в стіл, а для глядача і спробувати домогтися постановки цієї п'єси в МХАТі. П'єса називалась «Березневі дні ударника Івана Ложкіна». Але п'єсу відхилили, критики сказали, що там забагато надто відвертих еротичних

сцен, що межують з явною порнографією. Герої п'єси в процесі виконання плану виробництва акумуляторів віддавались настільки бурхливому коханню, що жоден рецензент не міг дочитати п'єсу до кінця. Один критик після прочитання цієї п'єси навіть захворів на еротоманію. Серафим почув, що його п'єсу заборонили і дуже здивувався: «Як же так? Ми живемо в марксистській країні, яка будує комунізм. І Маркс, і Ленін писали про необхідність ліквідації сім'ї та приватної власності, про необхідність сексуальної революції, як частини революції соціальної, про вільне кохання при комунізмі, і тут мені цензура забороняє еротичні сцени! Де логіка?» Обуренню його не було межі, цей факт його остаточно переконав, що ніхто комунізм будувати в СРСР навіть не збирається, а уся ця ідеологія тільки ширма, маска державного феодалізму під назвою совок.

Наприкінці вісімдесятих років, як і багато хто з совкових та білясовкових інтелігентів, Серафим «вдарився» в релігію. Якщо в юності його вабив католицизм, він з насолодою слухав орган, особливо фуги Баха, подовгу сидів в костьолах, спеціально для цього їздив до Вільнюса і навіть мав контакти з таємним католицьким орденом «Троянда та хрест», то в зрілі роки його понесло на Схід – Серафим захопився зороастризмом, який він називав, звісно, не зороастризмом, а вагві-дена-маздаясна. Серафим поклонявся вогню, схилявся перед чистими стихіями, ходив у білих шатах, зазивав себе чи то мобедом, чи то мопедом (при цьому голосно і протягло деренчав), мріяв, що після смерті його тлінні залишки віднесуть до Башти Мовчання, а 25 грудня славив Митру. І славив його так голосно і натхненно, що сусіди оборювались. Збіглися всюдисущі журналісти, що навперейми задавали питання:

- Серафиме Петровичу, а чому Ви славите Митру замість того, щоб поставити ялинку і покликати Діда Мороза і Снігуроньку?
- Культ Діда Мороза поганський, негоже його дотримуватись людині істинної віри. А Митру я славлю, бо це язат, втілення Ахура-Мазди.
- А чому Ви поклоняєтесь Ахура-Мазді?

- А ви що, хочете щоб я поклонявся Ангра-Манью? Не дочекаєтесь, шановний, не дочекаєтесь! І ніхто не дочекається!

Журналіста того сак сильно вразили слова Серафима, що він поїхав до Баку і досі живе там. На роботі – в Інституті філософії до релігійних поглядів Серафима віднесли як до дивацтва, відверто над ним сміялися, тикали під ніс книжку Фрідріха Ніцше. На це Серафим заперечував, що Ніцше писав зовсім не про це, а зороастризмі є зачатки матеріалізму, комунізму та діалектики. Парторг інституту пообіцяв зробити оргвисновки, але всі розуміли, що це жарт, бо Серафим на партійних зборах інституту так запекло закликав до побудови комунізму і так всіх переконував, що «партія – це розум, честь та совість нашої епохи», що навіть директор інституту на п'ять хвилин в це повірив. Дружина до релігійних поривів Серафима відносилась теж нормально. Його жона не любила тільки веганів та анархістів. А оскільки Серафим м'ясо вживав з великим задоволенням (особливо баранину), а свої анархістські погляди ретельно приховував, портрет Нестора Махна сховав так, що навіть сам не міг його знайти, то дружина до Серафима не мала ніяких претензій, навіть під час його екстатичних ритуалів напередодні Нового року. Крім того, Серафим здійснював поклоніння переважно в лісі або на кухні.

Дружину Серафима бісило те, що Серафим не любив стояти в чергах, та й не стояв (в чергах, звісно, а не те, що ви подумали). Якщо дружина його примусово ставила в чергу за маслом чи за туалетним папером, то він постоявши годинку-другу, раптом здивовано озирався, голосно запитував в порожнечу: «Що я тут роблю?!» і йшов геть. Проте, туалетний папір і масло дружині Серафима (як лікарці) приносили в якості «дякую», так що великих сварок ця поведінка Серафима не викликала. А після відомих подій в Північній Євразії та Палеарктиці черги пропали як такі, і ґрунт для сварок став іншим. Штучним.

З напоїв Серафим в зрілі свої роки дуже любив горілку, вважав її чомусь аристократичним напоєм, хоча пив її рідко, тільки на День філософа – своє професійне свято. На день медика

(який дружина відмічала як на роботі, так і вдома) Серафим пив коньяк «Курвуаз'є» (дружина з роботи приносила). У назві цього коньяку Серафим вбачав якусь алюзію. Вина в зрілі свої роки він цінував тільки іспанські і непогано в них розбирався.

За кордоном Серафим бував двічі – і щоразу в Італії. Перший раз в Венеції, як учасник конференції «Неоплатонізм та сучасність» в 1995 році і вдруге – в Неаполі – на конгресі «Антична філософія» в 1998 році, де він виступив з доповідями: «Симеон Благоговійний та візантійські містики XI століття» та «Вплив шумерської філософії на полісний лад міст Фессалії в античній Греції» відповідно. Доповіді викликали захват слухачів і просто сенсацію – Серафим виголосив їх на латині з коротким резюме на готській та давньогрецькій мовах. Поїздки йому фінансувала Норвезька асоціація вільних мислителів (НАВМ) – англійською Norwegian Association of Free Thinkers (NAFT). З поїздок він не привіз дружині ніякого подарунку, бо гроші йому виділяли тільки на дорогу (замість готелю він ночував на лавочці в парку). Відсутність подарунків викликало нескінченні докори з боку дружини, що тривали щоденно, роками і починались словами: «Сволота! Егоїст! Старий збоченець! Негідник! Савонарола! Муссоліні! Подарунків мені з Італії – країни телят не привіз!» і таке інше, і тому подібне. Серафим хотів заперечити, що вона сама щороку відпочиває, якщо не на Канарах, то в Ніцці й без нього, а подарунки купляє тільки собі, але так нічого не сказав. Просто він прекрасно знав, які в його дружини погляди на гендерну рівність та фемінізм. Його поїздки в Італію мали ще й інші неприємні наслідки: колеги по роботі почали заздрити Серафиму. На вченій раді інституту почали лунати голоси: «Та хто його туди послав?!», «А що гідної кандидатури не знайшлось?», «А хто взагалі його уповноважував на міжнародних конференціях представляти наш інститут, нашу країну, наш народ?», «А хто затвердив теми його досліджень? На якій вченій раді?», «Та він ганчірка, а не вчений!», «Та все, що він пише – повні нісенітниця!» З інституту Серафима стали відверто виживати. Але Серафим на це не реагував взагалі.

Хоча терпилою Серафим ніколи не був. Комунізм він не любив і цього особливо не приховував. Враховуючи його погляди, можна було б очікувати, що Серафим наприкінці вісімдесятих включиться в політичну боротьбу з совітами та більшовизмом, особливо якщо врахувати те, що в молодості Серафим дисидентствував та фрондував, хоч і трохи. Але Серафим на той час мислив про вічне і був далекий від суєтного. У ті часи Серафим говорив, що більшовизм та комунізм не є чимось принципово новим – не раз і не два щось подібне вже було в історії людства, не раз повторювалось і закінчувалось одним і тим же – крахом тоталітарної системи. Падіння комунізму та зменшення розмірів імперії зла він зустрів байдуже – без будь-яких емоцій. Тільки зауважив якимось: «У Росії потрібно будувати не комунізм, і не капіталізм, а зороастризм!» У ті часи він мріяв, що Росія стане теократичною зороастрійською державою, що державою буде правити Сар-Мобед, що буде обиратися дастуром, а провінціями будуть правити хірбади. І не бачив у цій мрії нічого утопічного – наявність в багатьох містах Росії «вічних вогнів» він бачив початком зороастрійських храмів, в кожному з яких буде горіти «Вогонь Незгасний». Хоча відношення Серафима до зороастризму не було однозначним і постійним, хоч він і щоденно повторював: «Ушта ахмай яхмай ушта кагмайцит!» Якимось в часи гоніння на зороастрійців в СРСР один неофіт спитав Серафима: «Цікаво, а віросповідання зороастризму буде таким ж захопливим і солодким, коли проповідувати його будуть легально?» На що Серафим відповів: «Якщо його будуть проповідувати наші хлопці, то – так!»

А взагалі, Серафим в ті роки більше всього любив не збочуватись і не фантазувати, а читати. Він мріяв про той час, коли ніщо і ніхто не буде його відволікати від читання і філософських роздумів. Він зібрав доволі непогану для свого часу бібліотеку і вечорами серед Міста зачитувався творами Лао Цзи, Конфуція, Евстафія Солунського, Чарльза Дікенса, Франсуа Війона, Гюстава Флобера, Шарля Бодлера, Горація, Сенеки,

братів Кирила та Методія, братів Гонкур. Хоча в поезії Серафим більше за інших цінував Петрарку (про нього казав, що «він з сучасних») та Овідія. А з прози особливо цінував Андрія Платонова та Йосипа Мандельштама.

Ходили вперті чутки, що хату свою він пропив, мовляв, тому і став безхатком. Але це неправда. Неможливо пропити те, чого немає. Помешкання належало не йому, а його дружині. Так само, як і все, що в тому домі було, крім самого Серафима. Серафим завжди відчував, що він належить самому собі і більше нікому.

Наближення старості Серафим довго не відчував. Навпаки, сприймав себе вічно молодим та бадьорим – особливо своє тіло. Можливо, це пов'язане з тим, що Серафим у ті роки нічим не хворів. Те, що прийшла старість він зрозумів несподівано і раптово. А трапилось це ось як – одного злощасного дня двохтисячних років. До Серафима, що читав Геродота, підійшла його дочка і сказала, що він смердючий козел, вічний жебрак, найгірший з її предків, що не може забезпечити дочку ні прикидом, ні бабками, ні тачкою, ні флетом. Серафим половину сказаного не зрозумів, але відчув одне – дочка стала дорослою, ва він давно нікому не потрібний і всюди зайвий. У голові виплила цитата: «Стала дорослою дочка, стало нема чого жити...» У той же день він кинув роботу, пішов з дому і більше ніколи не повертався. Він став жити в Місті, став філософом вулиць, мислителем завулків, його Вітчизною став Всесвіт, дахом – Небо, учнями – перехожі. Серафим знову захопився буддизмом, отримав весь світ і Славу, хоча вони йому вже були не потрібні...

Так почалась старість Серафима.

Серафим та конспірація

*«... У мене з-під піджака
Розвіялився хвостиче
Та в'ється ззаду,
Великий, собачий...»*

(Володимир Маяковський)

День був метафоричний і навіть трохи метафізичний – наче осінь. З Балтики віяв баламут вітер – холодний і трохи злий, може навіть трохи нервовий. Одні громадяни думали, що це вітер змін, інші – що це Західний Вітер Мао, треті – що це вітер з моря, четверті – що це вітер з пива, п'яті – що цей вітер здує Глибоководну Міль, шості – що цей вітер здує піну з пива і не тільки з пива. Тільки Серафим сприйняв цей вітер просто як вітер, а не як метафору буття. І радів, що цей вітер не несе пил та єресь, а тільки вологу та суть. Серафим лежав на тротуарі Міста і думав про дивовижки буття. А ще він філософствував про світогляд людей неоліту. Про те, що люди Нового Каміння вперше кинули зерно в землю – вони мислили космічно і цілком можливо, знали про таємниці буття більше, ніж ми... І думав він про те, що неоліт з його мегалітами-обсерваторіями теж був шаленим і нестримним поривом в Космос, але таким же безглуздом, як і в людей століття двадцятого. А ще він думав про те, що неоліт був епохою людей Місяця, людей таємниць і загадок ночі, а бронзовий вік був епохою людей Сонця і світла – як і сам сонячний сплав міді та олова. І Серафиму стало шкода народи, що минули і неоліт, і бронзовий вік і одразу перестрибнули з мезоліту в залізний вік. Минули вони головні одкровення буття, найбільш прекрасні та великі епохи. Але його потаємні та благочестиві роздуми перервала молода людина, що оминала його (нібито). Те, що він саме товариш Оминаючий і завжди таким буде, Серафим здогадався одразу. Інтуїтивно. Моментально. Юнак був високого росту, з краваткою на шії, що зовсім не виглядала як дармовіс, а доречно, говорив басом (ще

тим). Він підійшов до Серафима і без передмов і привітання в край неввічливій формі запитав:

- А скажіть, Серафиме, що Ви думаєте про конспірацію? Що Ви взагалі можете сказати російській молоді про конспірацію? У якості, так би мовити, настанови? Як старший товариш і людина досвідчена?

Серафим дуже здивувався такій ось наполегливості і впертості, подивився на Оминаючого юнака широко відкритими очима (що було Серафиму властиво). Але товариш Оминаючий без театральної паузи (ох, яка б вона була тут доречна!) тут же продовжив:

- Та нічого Ви не можете про конспірацію сказати! Який же Ви після цього філософ, мислитель та суспільний діяч! Вас навіть фемінстом тепер важко назвати, не те що Фемістоклом. Цікаво, а чим Ви взагалі займалися до 2017 року?

Після цього товариш Оминаючий кинув на Серафима зневажливий погляд, здійняв голову догори, нібито щось побачив на розхристаному Небі Міста і покрокував впевнено вулицею. Гупаючи черевиками по втомленій брукувці. Серафим ще подумав у ту мить: «Ах, краще б він не крокував, а літав би над містом, як Марк Шагал...»

Тим часом навколо Серафима почала збиратися здивована юрба громадян-горожан-міщан. Вони просто були вражені таким ось фамільярно-вulgарним (майже як в перших латинських перекладах Біблії 252 року видання) звертанням до Серафима. Іншим громадянам було цікаво знати: як Серафим відповість на цю образу? Невже нічого? Невже дійсно він нічого не знає про конспірацію? Інші зупинились «чисто іржати» (так нібито можливо «брудно іржати») – якщо Серафим нічим розумним не відповість, то посміятися з Серафима – ось він який, виявляється, дурень! А якщо розумно відповість, то посміятись з Оминаючого – ось які вони дурні, оці товариші Оминаючі! Серафим встав, струсив пил з одіяння свого, прокашлявся, кинув на громадян Міста погляд і проголосив таку промову:

- Не правий цей юнак! Ох, як не правий! Багато знаю я про конспірацію і багато чого можу про конспірацію розказати! У мене ж дружина була на ім'я Конспірація, а дівоче прізвище в неї було Конспіратівна. Хоч і дружина була в мене ще та – як у Сократа, але природу та суть її як слід вивчив я протягом довгих років виконання подружнього обов'язку. Крім того, перша тема моєї кандидатської дисертації була: «Конспірація в умовах розвинутого соціалізму» і захистив я свою дисертацію «на ура» в Інституті філософії академії наук Російської Федерації, де я потім я працював і очолював потім кафедру конспірології. Монографію я потім написав «Конспірація і марксизм-ленінізм». Маю чимало наукових публікацій в журналі «Філософська думка»: «Конспірація та фрейдизм», «Конспірація і расизм», «Конспірація та патріотизм», «Конспірація та онанізм», «Конспірація, космос, комсомол, Ку-клукс-клан», «Методи конспірації на навколосемній орбіті та в відкритому космосі». Я був обраний почесним членом Російського товариства конспірологів, у музеї конспірації я оформив стенд у залі «Радянська конспірація» за що мені урочисто вручили грамоту в райкомі комсомолу. Конспірацією я займаюся з дитинства і продовжую займатися, хоча роки мої вже похилі, але я постійно конспіративний рух молоді підтримую. І після цього товариш Оминаючий ще буде стверджувати, що я нічого не знаю про конспірацію!

Громадяни Міста почувши ці слова зраділи і довго аплодували. Кожний з них потім пішов – хто по справах своїх, хто додому – у м'яке ліжко, але всі несли в своєму серці ідею конспірації.

Серафим і маленька потворка

*«Що ж, хапай і мене мерзенно!
Бритвою вітру пір'я зголи.
Нехай зникну, чужий нетутешній
У вирі шаленому груднів усіх.»*

(Володимир Маяковський)

День був осінній і похмурий – непривітний вкрай. Схожий навіть не на брюмер, і не на пушкінський падолист, а на бодлерівський плювіоз. Зовсім не надихаючий на філософські роздуми, особливо, коли ти філософ блукаючий, як Серафим. Більше того – цей день викликав вкрай понурі думки і пориви душі. Але Серафим мав загартований дух, стійкий до тілесних страждань, міцне і витривале тіло – він продовжував собі лежати на тротуарі серед порожнечі вулиць і повноти юрби людей. Роздуми Серафима того дня були далекі від метафізики. Вони були вульгарними і прагматичними. Серафим зітхав: «Ах, час туманів та холоду...». А потім, коли день сягнув полудня, Серафим мислив про тракторизацію колгоспів. Він подумав: «Так ось чому в часи царизму була такою низькою продуктивність праці колгоспників! У колгоспах тоді не було тракторів! Дайте колгоспнику трактор, і надої молока в корів одразу зростуть! Тільки трактор необхідно використовувати за призначенням. Трактор – це механічна тяглова сила, що призначена для обробки землі з використанням енергії спалювання вуглеводнів. І тільки ось так її слід використовувати!» Серафиму тут же згадався знайомий селянин – ударник, герой соціалістичної праці колгоспник Василь Петрович Пердунов. Він мав у своєму господарстві крім півня на ім'я Агітатор та собачки Мурки ще й ручну ворону, що вміла людським голосом говорити слово «пролетаріат» з характерною гаркавістю, як у Володимира Ілліча Леніна. Так ось, Василь Петрович, будучи крім всього іншого ще й трактористом, садив оцю ось ворону на дах трактора і катав її цілими днями по всьому селу для загальної радості колгоспниць та інших трудівниць, які побачивши отаку картину голосно

сміялися і тут же запалювались бажанням мати з Василем Петровичем інтимний зв'язок.

Такі от зворушливі спогади Серафима були перервані вельми неестетичною картиною. Серафим побачив маленьку потворку, що блукала вулицями Пітера. Потворка була найбридкішого вигляду, кожна частина її тіла була спотворена природою, від неї йшов гідкий сморід, що отруював людям повітря і саме життя. Маленька потворка відчиняла кожні двері, заходила в кожний будинок і кожну контору, у перукарні та пекарні, школи та редакції легковажних газет. Перехожі, побачивши таку бридку істоту втрачали свідомість, божеволіли, багатьом ставало зле. Деякі тут же блювали графоманськими урапатріотичними шовіністичними текстами. Потворка при цьому озлоблено сміялася і виставляла всім на огляд свої спотворені буттями частини тіла і червоно-коричневу шкіру. Здавалось, що потворка заповнила своєю сутністю все оточуюче, проникла в саму свідомість людей, в їхній ментальний світ, залізла кожному громадянину за святковий стіл і в ліжко, під спідниці їхніх дружин з метою плодити нових і нових потворок. Серафим помітивши це спочатку був вельми збентежений. Він не міг зрозуміти – хто це? Перше, про що він подумав – це те саме століття-потворка, про яке писав колись Маяк:

«... Час!

Богомазе кульгавий,

Образ малюй мій

У божницю потворки-століття...»

І з жахом подумав: «Невже і це століття - двадцять перше століття теж потворка? І ще більш огидна, аніж минуле століття – двадцятье?» Але потім Серафим зрозумів – це не століття. Це російський фашизм. В інших країнах фашизм являвся в вигляді велетенського монстра, зажерливого і нищівного. А в Росії явився він у вигляді маленької огидної потворки. І все від того, що народжений він був передчасно – кесаревим розтином вирізав

його з утроби п'яної баби Росії Краб, що виліз навіть не з моря, а з гнилих угро-фінських боліт. І в утробі він розвивався патологічно, і на світ білий з'явився неприродним чином. Серафим ще подумав, що й не дивно, що російський фашизм з'явився таким чином саме в Пітері. Сам Пітер, як писав колись Макс Волошин, був незаконним дитям слов'янства, якого вийняв з чрева кесаревим розтином м'ясник майн герц герр Пітер. І ось тепер настала черга недоношених тератоморф. Потворка блукає містами хвороблива, неминуче помре – в цьому кліматі це ясніше ясного. Але перш ніж це відбудеться, багато кому потворка встигне життя отруїти – і в буквальному, і в переносному значенні цього слова...

Серафим ще подумав, що він чужий в цьому світі потворки. Точніше в світі, де живе східною ця потворка і дихає з ним одним повітрям. І потрібно або з філософа перетворитися в паяца, або побурлакувати в краї далекі, де тепло і не так бридко. І не цяпотить дощ. І не треба гріти втомлене тіло ватником...

Серафим, гроші і Новий рік

*«Міст вавилонські бапти
Гонорово підносимо знову,
А Бог
Міста на пашу
Руйнує,
Мішаючи Слово...»*

(Володимир Маяковський)

Грудень був сірим і понурим. Хотілося свята. Я згадав стару добру прикмету китайських чиновників, вірність якої я випробовував неодноразово на власному сумному досвіді: «Як зустрінеш Новий рік, так його і проведеш!» І я вирішив зустріти Новий рік у теплому та мудрому товаристві Серафима – пітерського Сократа, філософа буття, мислителя факту. Крім того, я хотів у ніч свята цікавого і доброго співрозмовника (таких

людей іноді наша колоінтелігентська братія називає «цікавники») та й хотілося задати Серафиму кілька запитань, які мене давно мучили – з раннього дитинства. Запрошувати Серафима в гості нині в Пітері вважається моветоном, епатажем, ерессю і мало не крамолою. Але прийдешній Новий рік – Рік Жовтого Собаки, а значить, рік кінків, що пишаються прізвиськом «собака», а значить і Серафима – пітерського Діогена. «Саме цей співрозмовник принесе мені одкровення в Новому році!» - так я вирішив. І намір запросити Серафима став незворотнім.

Але тут, як то кажуть папуаси, легко сказати, але важко зробити. Знаючи погляди Серафима на оточуючий світ, потрібно було підібрати в домі відповідний інтер'єр, створити потрібну атмосферу, щоб цього філософа не образити. І підібрати відповідне товариство, щоб не пролунав черговий скандал з неминучими і далекими наслідками, суттєвими як для Пітера, так і для його богеми. Та що там говорити, і для Росії загалом! Бо Серафим, крім того, що філософ, любомудр та мислитель, ще й крилатий небожитель та шаман. А мало що він може ненароком для Росії нашаманити!

У першу чергу – атмосфера. Тобто, інтер'єр. Знаючи, що Серафим не любить, просто терпіти не може нічого германського (ох, ці Германі – люди за рікою!), ніякого германофільства, ялинку я подарував сусідам. Вони хоч і алкоголіки, і нічні дрельники, але ялинку люблять. Ставити і прикрашати напередодні Нового року ялинку – звичай германський, скандинавський навіть. Як втілення Світового Древа Ігдрасіль у домі. Серафим цього не любить і навіть зневажає цей звичай. І що дивно – Серафим то сам у Пітері живе – у місті германофільському. Тут кожний міщанин, який поважає себе, наймає для своїх чад гувернантку-німку. І то конче лютеранського віросповідання. І дітиська у Новорічну ніч співають: «Танненбаум! Танненбаум!» Не тільки під час свята в садочку та в школі, але і вдома, зазираючи під ялинку – що там подарували «фатер та мутер» та «герр Пітер» - покровитель міста, де до мера звертаються не інакше, аніж «майн герц», де церкву

називають «кірхою», а попа – «пастором». Серафим просто постійно пливе проти течії. І великий поціновувач руської старовини та звичаїв. Я згадав раптом старовинний російський чи то московський звичай прикрашати напередодні Нового року мандаринове дерево. Добре, що в мене в домі вже виріс мандаринчик дай Боже. Прикрасив я його маленькими ліхтариками та дзвониками і посадив під деревом глиняних іграшкових Місячного Зайця та Місячну Жабу, що згідно переказів давніх москалів приносять дітям подарунки – зілля вічної молодості та солодкі рисові колобки. Потім я подарував зібрання творів Йогана Крістофа Фрідріха фон Шиллера школяру Петрику з третього поверху, а портрет Отто фон Бісмарка зняв зі стіни і закинув на горище. На стіні утворилися світла пляма і порожній цвях. Щоб не виникало питань, я позичив у сусідів портрет Чингіз-хана. Все. Традиційна російська атмосфера була створена. Іграшкових діда Мороза та Снігуроньку я просто викинув на смітник. Знаю, що Серафим говорив неодноразово, що в давні часи на Русі Дід Мороз – це було божество зла, демон, символ смерті, що приходив забирати душі людей в страшний потойбічний світ. І ходила з ним поруч сама Смерть, одягнута в біле – Снігова Діва. І мати в домі такі от персонажі Нового року – це накликати біду.

Потім – питання з гостями. Серафима далеко не всі в Пітері сприймають в якості філософа. Крім того, слід було врахувати релігійні погляди – не хотілося Нового року отримати замість подарунків бійку в квартирі на релігійному ґрунті. Тому я запросив у гості людей з місцевої богемі – поетів-символістів з довгими і давно не митими жирними патлами та поетес-модерністок з хаотичною зачіскою, з волоссям, що фарбоване в зелене та ва інші отруйні кольори, довгими нігтями, що вкриті чорним лаком та з губами в помаді того ж кольору. Ця публіка до Серафима відноситься терпимо. Навіть любить послухати його «нетлінку». Але тут я згадав, що дами та мадмуазель з цієї публіки люблять «припудрити носик». Я тут же уявив собі погляд поетеси Елеонори Безбаштової сповнений здивування і журби:

«А є чим носик припудрити?» Я тут же побіг в аптеку Миколи Рюміна «Капсула», що стоїть на Гороховій. Заходжу, а там дідусь біля каси:

- Я ветеран соціалістичної праці, ось посвідчення, мені десять грамів кокаїну по довідці!

- Дідусю! Немає кокаїну! Закінчився!

Пішов дідусь засмучений...

- А Вам що, бабусю? Якої припарки?!

- Мені марафету для онучки!

- Немає, бабусю, марафету! Був та загув! Ось, травички краще візьміть – індійський канабіс! Сорт «Маша і Ваня».

- Не треба, синочку! Мені порошку білого, того, що нюхати...

- Немає, бабусю! На переіндексації кокаїн!

- А Вам чого, товаришу громадянине? – і тут же пачку гумових виробів «Де Люкс» дістає і криво посміхається. Знаємо, мовляв, для чого прийшов...

- Невже зовсім кокаїну немає?

- Немає. Ніякого. Ні в порошок, ні в ампулах, ні в розчині. Ніякого!

Але по очах бачу – бреше. Сховав кокаїн, сволота. Спекулює. Виходжу з аптеки, а тут до мене якийсь тип неголений підходить:

- Є і нюхнути, і вколотися...

Я зміряв його зневажливим поглядом – знаємо ми їх – підсунуть в останній момент замість кокаїну стрептоцид. Літай потім понад хмарами... Думав вже грибів польоту на Троїцькому ринку купити, але згадав одного знайомого аптекаря. Побіг на Удільну, в аптеку «Граф Каліостро»:

- Саньчику, друже, братан! Виручай! Кокаїну потрібно, хоч трохи. Новий рік з друзями потрібно зустріти.

- Добре. Для себе беріг. Розібрали нині весь. А нового не привезли. Ось є баночка колумбійського «Яскраве сонце» і флакон венесуельського «Ранок Оріноко».

- Я тільки колумбійський визнаю. Дякую, друже!

Дорогою я купив слоїк соку журавлини та коробку цукерок «Ведмедики в лісі» в гастрономі «Нева». Приготував на швидку руку солодких рисових колобків. Все, зустрічати Новий рік можна. Хоча, згідно старовинної російської традиції, зустрічати Новий рік потрібно на мосту, над річкою, дарувати знайомим рисові колобки і говорити, що приніс їх Місячний Заєць Юе Ту. Але всіх звичаїв дотриматись неможливо.

Гості почали сповзатися о сьомій. Патякали про те, про се, пили сік журавлини. Дами відходили в сторону «припудрити носик», повертались веселими. Хтось читав свої вірші, хтось прозу, хтось філософствував про «Нову епоху Жовтого Неба». О восьмій з'явився Серафим. Всі почали тішитись цим фактом, як дідько цвяшком. Аплодували: «З прийдешнім Вас, Серафиме Петровичу! Зачекались!» Серафим лише винувато посміхався. Всі відчували, що нині Серафим неминуче висловить Нову Думку.

Ближче до дванадцяти, відчуваючи наближення урочистої події, поет-символіст Родіон Раскольніков (що має дурну звичку - всіх знайомих щоденно запитувати: «Я тварюка тремтяча чи право маю?») несподівано встав і попросив тиші:

- Друзі! Давайте вип'ємо за Гіперборею! – на його очах з'явилися сльози, він здавлював застряглий шмат в горлі.

Дами розплакались, Серафим голосно зітхнув, всі перекинули догори дном келихи. До моєї квартири завітала моторошна тиша. Поетеса-феміністка Дарина Підстилкава запропонувала включити далекодів, тобто телевізор і послухати традиційне «бом-бом» (нібито ми в Ірландії). Всі якось полегшено зітхнули: не так все погано, не загинула ще Гіперборея, раптом воскресне з небуття. Воскрес Христос, воскресне і Гіперборея!

По телевізору якраз виступав Краб. Я знав, що вся ця богема – суцільна фронда. Подумав: «Ну, все! Кінець святу! Зараз телевізор заплюють, потім розіб'ють на частини і викинуть з вікна і будуть решту ночі брудно лаятись і кричати з вікна слова...» Але ні, минулося. Хоча на обличчі в кожного було

написано, що краще б виступав би зараз не Краб, а Устриця або Дельфін. Або принаймні Морж. Краб філософствував про воду, про сіті, про рибу, про хвилі і течії. А потім сказав: «З Новим роком, громадяни!» І одразу: «Бом, бом!» Тут всі дружно закричали: «Сансара! Сансара!» Дами вищали, перекинули до пельки черговий келих соку журавлини і закусили замість фініків морошкою. Потім дружно заспівали: «Ом мане падме хум!» - разів двісті. А після цього всі присутні направили свої погляди на Серафима: «Просимо, просимо! Тепер Вам слово!»

Серафим розгублено озирнувся навколо, подивився молитовно на портрет Чингіз-хана. Щоб якось розрядити атмосферу я почав діалог:

- Серафиме Петровичу! Нам давно хотілося почути Вашу думку про гроші. Кажуть, що ви гроші зневажаєте, називаєте їх папірцями, сміттям, брудом і засобами обміну і не користуєтесь ними з принципу. Тільки натуральний обмін. Так що це таке – гроші? Це світове зло? Це сміття? Чи це фантазія нашої хворобливої уяви? Чи це порожня абстракція?

- Ні, брешуть люди! Не так я думаю про гроші. Не так. Гроші – це святе. Це втілення на Землі Хліба насущного, який Бог дарує нам днесь. Викидати гроші – це все одно, що викидати хліб. Тут Борхес був правий. Я не користуюсь грошима, бо я грішник, я не гідний торкатися цієї святині, цієї божественної субстанції своїми перстами гріховними. Гроші я люблю, поважаю їх і схиляюсь перед ними, як перед втіленням Бога на Землі. О, якби росіяни любили гроші або хоча б поважали їх, це б врятувало Росію! Та що там Росію! Врятувало б всю Золоту Орду, всю Гіперборею! Але в Росії грошей не люблять... Не люблять... Коли я згадую гультьйські шаленства російських купців, коли вони смітили грошима, били люстри, заливали піаніно шампанським, стає сумно і безнадійно. Та що там казати... Не так давно я переконався, як у нас в Росії не люблять гроші. Ніхто не любить. Зайшов я одного разу до одного великого, просто величезного дому. Там було багато людей, що тинялися туди-сюди: на перший погляд без будь-якої мети. Потім бачу – довгі столи бетонні, а на

них розкладені трупи тварин, розрізані та розрубані на дрібні частини. Люди підходять і дивляться на них. Думаю, що за розвага така дика, що це наші люди придумали – вбивати тварин, а потім виставляти їхні трупи і частини тіл на загальний огляд! Який жах!!! А потім дивлюся – підходять люди різного віку і статі і міняють частини цих трупів на гроші – віддають гроші і забирають частини трупів собі в торби. Думаю – що ж це робиться таке! Це як же треба гроші не любити і зневажати їх просто, щоб міняти їх на трупи тварин!!! І навіщо їм ці трупи? А потім я довідався жахливе! Виявляється, ці люди приносили трупи тварин додому, нагрівали їх до високої температури, а потім розсували свої щелепи – донизу нижню щелепу і клали частини трупів тварин до свого ротового отвору. Потім рухали щелепами, подрібнювали частини трупів і переміщували подріблене до свого шлунку. Потім виділяли стінками свого шлунку соляну кислоту та пепсин, потім пропускали ці шматки через свій кишківник. Потім відвідували кімнатку, де є водовідвідні пристрої і випускали залишки цих шматків трупів тварин через отвір, який у них є в нижній частині тулуба зі спинної сторони! Це ж до якого морального падіння потрібно дійти, щоб дотримуватись такого варварського звичаю! Бідна Росія! О, люди, люди... О, часи, о, звичаї!

Серафим зовсім зажурився і почав плакати. Сльози котилися градом з його очей на підлогу. Ми втішали його як могли. За вікном гавкав пес. Настав перший день Нового року...

Серафим і другий совок

*«О, Кенейський віктарю! Чи відплата мені така
Нещасливому? Чи приносив не я
Треби тобі превеликі? Зевс мені свідок!»*

(Софокл)

Після невдалого вояжу до Криму і марної спроби стати людиною середземноморської цивілізації Серафим повернувся до Пітера і знову занурився з головою у своє хаотичне життя. Він як і раніше вважав Пітер північними Афінами, а себе називав пітерським Діогеном. Щоправда, називав він це місто на античний лад – Атена Гіперборейська. Повернувся він до Пітера зі своєю совою – подарував йому сувенірну порцелянову сову відомий поціновувач любомудрія Костянтин Петрович Востріков з міста Великі Луки. Знайомі сміялися над Серафимом: «Серафиме! Їхати до Атени зі своєю совою, нехай навіть до Гіперборейської Атени – це ж смішно! Це все одно, що їхати до Ведмежого Болота зі своїм гноєм!» Але Серафим у відповідь тільки сміявся, цитував безперервно Софокла і називав своїх знайомих філософів епігонами.

Якось після чергового філософського монологу (який ніхто не почув – всі перехожі оминали Серафима, вважаючи його вуличним божевільним) Серафим вирішив купити собі совок. Яким чином у його голову прийшла ця ідея – невідомо. Як то кажуть португальські моряки: «Хто зна». І навіщо йому, безхатьку, був отой совок – незрозуміло. Якщо б він хотів влаштуватися на роботу двірником (О, це «покоління двірників») – тоді це ще можна було б зрозуміти – двірники очищують світ і роблять гроші. Але таких намірів в Серафимта не було – це відомо остаточно. Хоча, Серафим себе безхатьком не вважав, він називав себе вільним блукальцем, волоцюгою буття і філософом вулиць. І такий спосіб життя вважав цілком природнім для росіянина і часто повторював:

- Росія – країна неймовірно великого простору і нескінченних доріг, поняття дому для російської людини чуже. Це не англієць

зі своїм «хоум» і не ірландець зі своїми «землями мого клану». Росіянин, а москаль особливо – це людина нескінченної дороги і простору. Вічного руху. Росіянин – вічний мандрівник і безхатко від Бога...

А тому волоцюг чи безхатків, або як кажуть в Англії «хоумлесс», Серафим вважав «сіллю землі російської».

Отже, вирішивши придбати совок, Серафим понишпорив кишеньми (своїми) і знайшов там кілька пожмаканих папірців – банківських білетів, що досі були на той час засобами обміну. Завалились вони в кишнях Серафима ще з тих далеких незабутніх часів, коли Серафим якимсь серед вулиці «шттовхнув» промову про Сократа і розпалившись, кинув на бруківку свою шапку. А перехожі подумали, що це така розвага – видовище і накидали йому до шапки оцих от папірців. Серафим тоді дуже розсердився, отаке побачивши, і кричав їм навздогін: «Вам би тільки хліба й видовищ, плебеї!» Але грошові знаки не викинув, а порозпихав кишеньми куртки, що бачила ще й не таке. Ось тепер і вирішив Серафим поміняти ці папірці на совок.

Вирушив він на пошуки крамниці, де отакий предмет можна було б придбати. Після довгих блукань вулицями Пітера, він побачив магазин, над входом до якого висів напис «Совки». Дуже здивувавшись, Серафим зайшов до середини. Він рідко відвідував магазини. І звик до того, що з магазинів його виганяли – торговці розуміли і знали, що Серафим зневажає товарно-грошові відносини, як і кожен кінік. А для них то було святе. Але з цієї крамниці Серафима не вигнали. Серафим побачив продавця доволі солідної зовнішності, середніх років «не товстого, не тонкого», як писав Гоголь, середніх років, в жилетці бердичівського крою, із зализинами на голові і м'якою вимовою – не тутешньою. Серафим тут же звернувся до нього з питанням: - Ласкавий пане! Добродію! Сер! Ясновельможний товаришу, чому Ваш магазин називається «Совки»? Тут що, продають товари у стилі «совок»? Чи різні там «Двірник Інкорпорейтид»? Чи атрибути до совків – різні там ручки-штучки? - Ні, громадянине Серафим! Тут продаються совки!

- А Ви звідки знаєте, що мене Серафимом звать?
- Та хто ж не знає Серафима Петровича – філософа нескінченності, мислителя буття?
- Ви мені лестите, добродію!
- Отже, чим можу служити?
- Мені потрібен новий совок!
- О, прошу, прошу! Це завжди одразу! А який Ви хочете совок?
- А що, різні бувають?
- Дуже навіть різні! Дуже.
- Тоді дайте мені совок номер три!
- Є такий, але продати Вам ми його не можемо! Доки не реалізований совок номер два, совок номер три не відпускається.
- Ах, ось як! Ну, тоді дайте мені совок номер один!
- Нажаль, перший совок закінчився. Був і загув. Пішов у небуття. І більше не буде.
- Ну, хай йому дідько! Давайте тоді совок номер два, якщо тільки такий і є!
- Ось, будь-ласка! Великий і несподіваний з портретом Краба. Ой, вибачаюсь, з малюнком краба. Користуйтеся на здоров'я. Майже як новий. Схожий на совок номер один, тільки зовсім інший, модернізований.
- А скажіть мені по секрету – який совок кращий – номер перший чи номер другий? Тільки чесно, як філософ філософу.
- Якщо чесно, то, як казав вусатий-конопатий: «Обидва гірше». Хоч мені і не випадає так говорити про товар, що доручили, так би мовити, мені ж реалізувати.
- І яка вартість оцього совка? У мене тут є грошові знаки – казначейські білети...
- Ну, що Ви, Серафиме Петровичу! Цей совок ми роздаємо безкоштовно. У подарунок, так би мовити. Крім того, ці гроші тут не дійсні. Так що беріть задарма. Беріть, беріть. По хорошому беріть! Інакше Вас примусять його взяти. Ось і два охоронця підбігли...
- Добре, візьму. Мені зайве руконакладення на поверхню обличчя взагалі непотрібний захід.

- Ось і чудово! Тільки на прощання, відкрийте мені наївному таємницю – для чого Вам совок?

- Та я і сам не знаю. Дурничка якась до голови прийшла. Марення якесь... А Вам він навіщо?

- А мені він взагалі ні до чого. Я хоч і совками торгую, але ними не користуюсь. Я іншими засобами користуюсь. А це так – робота в мене така. Засіб для заробітку. Для існування. Люди ж вони такі – різні бувають. Деякі приходять і хочуть совок за будь-яку ціну отримати. А я кажу – та це ж просто, і грошей не треба. Якщо Вам совок вкрай потрібен, то Ви тільки ось цей папірець підпишіть, що, мовляв, після смерті свою нематеріальну субстанцію, яку називають чомусь душею заповідаю крамниці. Ось тільки не чорнилами, давайте Вам пальчик вколю...

- Розумію, товаришу! Добре, я пішов. Жив я без совка, тепер з совком номер два жити буду. Якщо подарунок, то на шару і оцет солодкий. І совок не совок, а екскаватор з пропелером. Може й не помру...

І Серафим вийшов з тої дивної крамниці і пошкунтильгав вулицями. Він хотів подарувати грошові знаки собаці, що зустрівся йому на тротуарі, але пес зневажливо відвернувся...

Серафим та портрет Торквемади

*«...Як чашу вина на застільній здравиці,
Піднімаю віршами наповнений череп...»*

(Володимир Маяковський)

Якось одного літнього дня – а день був приємним та теплим – Серафим обрав своїм ложем не тротуар, як завжди, а клаптик асфальту біля стіни будинку – великої і плоскої, без вікон, без дверей, що пофарбована була не сьогодні і не вчора жовтою фарбою. І філософствував Серафим того дня не про сенс життя, не про суть буття, як завжди, а про часи Ренесансу. Потрібно сказати, що Серафим в дитинстві захоплювався малюванням,

відвідував два рази приміщення художньої школи, і навіть вчителі зауважили в нього особливий таланти до сього мистецтва. Шкода, що Серафим Петрович не розвинув свій таланти і царину сію закинув. Лежав собі Серафим, мислив про творчість Джироламо Маччіетті, але тут хвилями накопились на нього спогади, і Серафим намалював на стіні портрет Томаса де Торквемади кольоровими кавалками крейди, які подарував йому якось - не так давно, в суботу учень гімназії номер п'ять Петрик Булочкін. Портрет вийшов яскравим і виразним – Торквемада дивився на перехожих наче живий. Серафим ліг під портретом на свій знаменитий килимок і продовжував філософствувати про майстрів Відродження. Перехожі зупинялись і дивувались. Мало хто лишався байдужим, побачивши портрет Торквемади.

Йшла мимо жаліслива і сентиментальна бабуся в синій хустинці з візерунком у вигляді рожевих квіточок та в бузковій шерстяній кофтинці:

- Ви навіщо це портрет Торквемади на стіні намалювали? Це Вам Флоренція чи що? Це Пітер, батечко. А Пітер – це Північна Венеція. Намалювали б краще портрет дожа Джованні Дандоло, а не оцього математика долі, геометра фатума.

У відповідь Серафим тільки посміхнувся і продовжував мрійливо дивитися в нескінченність.

Потім мимо йшов пенсіонер з паличкою, що була витесана з сухого клена та в піджаку в клітинку – зі смужками чорними та фіолетовими:

- Дарма Ви так, Серафиме Петровичу! Ой, дарма! Ні до чого тут оцей портрет Торквемади! Намалювали б краще портрет Савонароли. Це і патріотичніше, і російській людині ближче. Ідеї Савонароли популярні, висять в повітрі, в усіх людей на вустах, особливо в Тамбові. Вас би зрозуміли і менше б ляли. Савонарола – наша, російська людина. А цей Торквемада – тесля тай годі. Будівничий діркових каравел, що давно потонули в калюжі часу.

Але Серафим продовжував посміхатися у відповідь і жодного слова не промовив. Як це не дивно.

Йшов мимо мужик середніх років з кудлатою нечесаною бородою, вдягнений у футболку, що бачила ще й не таке і з подертою шкіряною торбою за спиною:

- А ось і правильно! Ось хто врятує Росію! Торквемада! Я Вам більше скажу: буде Торквемада – буде і Росія! А без Торквемади це буде не країна, а бутерброд з гарбузовою олією, який з'їв товстий смугастий кіт. Торквемада – це снігове вітрило північних країн! Так тримати, товаришу Серафим! Сим победіши!

А Серафим продовжував посміхатися у відповідь і блукати десь у царстві мрій.

Йшла мимо дівчина цнотлива, віком десь років сорок, яскраво нафарбована самарською косметикою, вдягнена в білі джинси, в синіх кедах на босу ногу і в блузці – жовтій в зелений горошок, клаповуха, з великими круглими кульчиками:

- І навіщо Ви Торквемаду намалювали? Навіщо?! Вам – безхатькам тільки б кориду дивитися та биків виделками штрикати, а потім котлети їсти недосмажені. Вам волю дай, так Ви весь Пітер на арену перетворите, і тореадорів в костюми паяців одягнете і на вулиці випустите. У Пітері не подобається? Та їдьте собі в Толедо! Там і тепліше, і лимонами пахне, і стегна в матрон товстіші. Теж мені, Пікассо знайшовся! Ви ще б Маху оголену намалювали, кубіст нещасний! Думають, якщо вони з філософського стану, то їм все можна! Козімо Медічі на Вас немає!

І пішла, гордовито вихиляючи сідницями. А Серафим продовжував посміхатися.

Йшов мимо товариш у костюмі, в окулярах, з портфелем в руках і в лакованих мештах на ногах сорок шостого розміру, з жирними не митими два тижні патлами і вічно незадоволеним виразом обличчя:

- Хто це Вам дозволив на стінах міста вітру і дощу малювати портрет Торквемади? Масте офіційний дозвіл вуличного художника з правом малювати портрети політичних діячів епохи Відродження? Ви б ще портрет Леонардо да Вінчі намалювали! Розпусник Ви старий, збоченець і сибарит! Якби я був

міліціонером або поліціантом, чи прокуратором Іудеї Понтієм Пілатом, я б Вас за це посадив би до в'язниці і розстріляв би потім за таке діяння. А ще філософ колишній! Теж мені, Труфальдіно! Сентехнік бергамський!

Але Серафим продовжував мріяти і посміхатись. Наче не його розстріляти зібрались, а Матильду Тосканську.

Йшов мимо юнак, схожий на студента. Тільки не на Раскольнікова, і не на Базарова, а на Дем'яна Бідного пітерського гатунку:

- І правильно! Дуже до речі Ви портрет Торквемади намалювали! Росія дуже схожа на Італію часів треченто, і зовсім не гірша тої країни смугастої! У нас навіть мафія своя російська є. І не гірша за сицилійську, навіть краща, аніж якась там «Коза ностра». Я би взагалі замість рублів флоріни золоті карбував. А Новгород перейменував би в Неаполіс Ільменський. А патріарха назвав би Папою Московським. Я і сам то давно тещу сеньйорою називаю, а дружину Луарою. Хотите я Вам зараз «O sole mio» заспіваю? Тенором? Не хочете? Ну, як хочете! Чао, бамбіно! І не засмучуйтесь!

Хоча Серафим засмучуватись зовсім не збирався, тільки продовжував посміхатись і дивитися на людей і собак.

Йшов мимо ще один чоловік, не молодий, але й не старий, у сірих штанах і в сірій сорочці буднів. Побачив він портрет Торквемади, здригнувся весь, почав голосно співати «Арріба, Еспанья!» і марширувати. І довго ще тупіт його кривих ніг і гортанний спів неслись вулицями Міста.

Серафим на це не відреагував ніяк, тільки продовжував посміхатись.

Потім з'явилась якась дама середніх років, одягнена явно не по моді, в окулярах і з синяком під лівим оком. Вона довго роздивлялася портрет Торквемади, нахилила голову то направо, то на ліво, цокала язиком, голосно чмокала, зітхала: «Та-а-а-ак!», а потім проголосила:

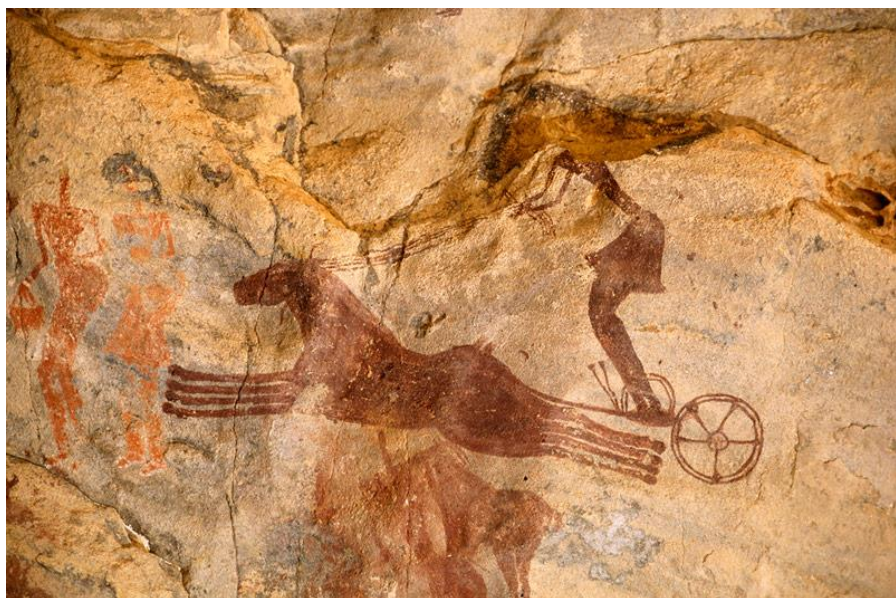
- Дровиняк, значить, Вам бракує, дровиняк та хмизу. І юрби навколо хмизу, і телепня мускулистого в балахоні. І ще одного

дивака з ковпаком паяца на голові. І народу веселого – погрітися біля вогню прийшли, теж мені, масляна! Гуляння народне. Збір макулатури. План по єретикам за 2017 рік виконаєм і перевиконаєм. Намалювали б Ви краще кораблик з вітрилами, а я б сіла би на нього та попливла б в далечінь... До Землі Ван-Дімена...

Серафим перестав посміхатись. Йому стало сумно. А потім почав падати дощ – рясний та мокрий. Бо сухих дощів не буває. І малюнок зі стіни змив. Серафим змок до нитки, але так і лишився лежати біля стіни і думати: «А добре було б зараз померти...»

КАМІНЬ ЧЕТВЕРТИЙ

ТАРПАН

Дивні нотатки, що були написані на хмарі

«Страшно подумати, що наше життя – це повість без фабули та героя...»

(О. Мандельштам)

Кожна людина – відлюдник. Відрізняються лише ступінню самотности. Давно відомо, що найбільша самотність у юрбі. Ми всі чужі одне одному, загублені в порожнечі нерозуміння. Найгірше те, що люди і не бажають розуміти одне одного бодай би на крихту. Якщо хтось насправду прагне товариства варто тому піти в гори або в ліс чи пустелю. Там він буде не наодинці з собою, а в товаристві Всесвіту. Ця самотність, певно, найліпша з усіх її різновидностей.

Ці нотатки складаються з розрізнених замальовок пензлем часу на хмарах написаних якимось самітником-диваком. Все ефемерно, все зникає, все порожнеча. Ми всі пишемо в повітрі, виводячи каліграфічні ієрогліфи, які ніхто не зрозуміє – сенс їх давно втрачено. Тому і не дивно, що автор цієї писанини записав свої нотатки на хмарі. Я випадково прочитав їх блукаючи холодними горами. Через мить хмара розтанула і слова розчинилися в повітрі як розчинялась у зитлих століттях «Історія етрусків» написана нібито імператором Клавдієм. Прочитавши ці нотатки я одразу зрозумів, що писав їх дивак. Обірвані клаптики свого життя чи подій, свідком яких він був, автор зібрав до купи як шматочки візантійської мозаїки.

Марні були його зусилля перекласти свої проби пера іншими мовами. При кожному перекладі щось губилося, втрачалося назавжди і одночасно виникало щось принципово нове – чуже першотвору. Змінювалась сама безодня між словами, оця порожнеча між літерами мутувала. Якщо відверто, я думав, що порожнеча не здатна змінюватись – вона завжди така сама, завжди є собою – першоосновою цієї ілюзії, яку ми називаємо «світом» чи то, вибачаюсь, «Всесвітом». Як я помилявся! Марно писати те саме тільки для москалів – іншою мовою текст отримує

зовсім інший зміст. Кожний переклад – це новий твір. Тому не шукайте тотожностей і аналогій «Нотаток відлюдника» і «Записок написаних на хмарі» - це різні твори як різний Хвильовий перекладений китайською та португальською мовами. Чи просто не перекладене, прочитане в різний час. Прочитайте Лао Цзи в часи Руссо і в часи Айштайна – це будуть абсолютно різні твори. Все повторюється і в той же час не повторюється ніколи.

Ми живемо наприкінці великої епохи – в часи занепаду Римської імперії, агонії античності. Ренесанс (як це не прикро) закінчується – помирає не написавши заповіту. Попереду нове середньовіччя з усіма його готичними світоглядами, аристократією та правами станів. І байка, що нова аристократія буде аристократією духовною, нова інквізиція буде палити еретиків у віртуальному світі – свідомість людей найближчого майбутнього – це свідомість середньовічна з усіма атрибутами – засудженням науки (логіка – зло, треба вірити, а не пізнавати і т.д.), перетворенням освіти в схоластику і нескінченними релігійними війнами.

Найважче адаптуватися у новому світі буде таким країнам як Фінляндія та Московія. Вони не мали власного середньовіччя! Вони стрибнули одразу зі світу архаїки в світ ренесансу. Дух готики їм не знайомий. Аристократія в Московії сформувалась тільки в час найвищого злету ренесансної культури – в ХІХ столітті. Ну, не назвати ж аристократами Малюту Скуратова і князів, що випрошували в хана ярлик. Попри все, скільки б ми не лаяли галицьких бояр ХІІІ століття, це була гонорова аристократія. Свого роду варіант лицарства Русі. Ми можемо ввійти в нове середньовіччя м'яко, попри совковість доброго шмату степів. Мало хто задумується над тим, що совок це по суті передчуття нового середньовіччя. Преамбула, що сигналізувала загибель неоантичної свідомості. Якщо співставити світогляд Светонія – цього предтечі середньовіччя і свідомість совка, бачимо дивні паралелі – те саме жадання чуда, схильність до

статичності (стабільність будь-що!), сакралізація абсолютної влади як гарант спокою обивателя.

У творах Сюгоро Ямамото чітко простежується одна думка: наші ілюзії інколи більш реальні ніж так званий «справжній» світ. Ніхто не сприймає його твори як заклик творити ілюзію – ту, в якій нам було би комфортно жити, в якій наше існування було б наповнене сенсом. А дарма! Я просто еством відчуваю запитання яке зависло в повітрі: «Так що являють собою ці нотатки? Що це?» Сприймайте це як метаморфозу есею. Овідій не дарма закінчив своє земне буття у Скіфії. Цей край – країна вічних метаморфоз.

Перше травня

«Зозулю

Всі чекають. Та високе небо

Порожнє. Марні сподівання.»

(Йоса Бусон)

На травневі я часто гостював у бабусі. Дитинство моє, як в багатьох людей Піднебесної, взагалі, ділилося на дві нерівні та нерівноцінні частини: на буття в містах різних серед людей і машин та на дні і місяці проведені у бабусі. Дитинством своїм я називаю роки 1969 – 1979 після Христа. До того – то занадто раннє дитинство (хоча спогади збереглися). Ті роки цікаві – як історично так і ментально. І загалом і щодо конкретної точки простору на планеті Земля.

Жила моя бабуся в Донецькому краї, в селищі на шахті тридцять другій вентиляційній (так називалися шахтарські селища в той час – не людськими словами, а номерами шахти) на вулиці Сімнадцятого партз'їзду. Сама назва вулиці звучала комічно, але цього якось ніхто не помічав, для жителів селища такі чудернацькі назви були явищем звичним. На тій же вулиці розташовувалась крамниця, де можна було купити хліб, сірники,

мило, сіль – речі в господарстві вкрай необхідні. Також на цій вулиці був «шалман» - на місцевому суржику так називався заклад, де продавали горілку та пиво, як на розлив так і в скляних емностях. Щось схоже на шинок, але слово шинок для цього закладу звучало б занадто аристократично. У цьому закладі шахтарі напивалися до нестями, там же (поруч) і валялися в багнюці, в калюжах, під парканами. Багато хто з мешканців селища, отримавши до першого травня зарплату (до свята як-не-як) на всі гроші купляли в цьому «шалмані» горілки – кілька ящиків, і починали «запой» - тижня на два. На роботу, звісно, в такому стані не ходили – та й неможливо це було б. А тому така назва вулиці обурювала одного місцевого партійного діяча, особливо коли він чув від шахтарів фрази: «Ну, шо, підемо на партз'їзд в шалман?» Партійний активіст з цього приводу за зборах періодично заявляв: «Ви або шалман звідти заберіть, або назву вулиці змініть!» Але потім якось він про ту справу забув. На тій вулиці крім державного горілчаного закладу були ще приватні (звісно, нелегальні) – там гнали самогон. Одну таку «точку» міліція прикрила. На іншу теж зробила раптовий набіг, але коли хоробрі охоронці порядку здійснили дегустацію напою і переконались у високій якості бренду, сказали наступне: «Хороший у тебе самогон, Верка! Славний! Гріх таку точку прикривати. Жени!»

Вулиця одним кінцем впиралася в ліс, а іншим у терикон. Терикон потрохи збільшуючись у розмірі засипав будинки, димів, вночі світився вогнями, після дощу випускав пару, одним словом був чорним, але потрохи горів, ріс як пухлина і засипав навколишні землі, дерева і будинки. Людей звідти відселяли, вони продавали хвої хати на злам, їх купляли або за безцінь, або за «потім віддам», там оселялись якісь люди, але не розбирали на дрова, а жили там. А коли їх приходили звідти виселяти, вони забарикадовувались, протестували, кричали, що їх жити немає де, і що вони так і будуть жити, аж поки їх не поховає разом з будинком «порода». Так вони і жили під гуркіт каміння...

На травневі «свята» я любив гуляти з місцевими дітьми – бавилися безпосередньо на вулиці або в лісі. У ліс та до терикону нам ходити не дозволяли, але в лісі було цікаво – там була балка і струмок, старезні дуби, величезні камені, «тарзанка» (гойдалка така) над балкою, ставок і взагалі – цікаво, особливо якщо ми бігли на прогулянку з псом. Діти з простою наївністю ділилися враженнями від «першотравневого свята» - бо деякі дивилися не тільки по телевізору на першотравневу демонстрацію, але і бували та ній у районному центрі, а дехто навіть в обласному – «на параді» - а там квіти паперові, музика голосна... А якщо в когось була кулька – велика, гумова, кольорова та надувна – та то ж взагалі була подія... Ці «святкові» дні мені запам'яталися в першу чергу людьми, яких мені довелося тоді бачити і спостерігати. На тій вулиці, та і в селищі всі один одного знали і про всіх все знали, навіть більше ніж все. Не з усіма дітьми мені дозволяли бавитись – я тоді не розумів чому. Наприклад, мені не дозволяли бавитись з близнюками Васильком та Миколою з сусідньої вулиці. Так, вони були завжди брудні і ходили в подертому одязі – батьки їх були алкоголіками і росли вони безпритульними. Але з ними було бавитись найцікавіше: вони постійно розповідали різні історії про домовиків, лісовиків та іншу нечисть – світ оточуючий був насичений для них таємними потойбічними силами. А ще мені не дозволяли бавитись і навіть знайомитись з дітьми, що жили за високим парканом у великому кам'яному домі. Хоча ті діти і так ні з ким не бавилися і не знайомилися, а сім'я, що там жила людей цуралася – вони були нелюдими і майже ні з ким в селищі не спілкувалися. Чому так, я тоді не розумів, на мої питання дорослі дали мені дві зовсім різні відповіді: «Вони куркулі, коли голод був і люди помирали, у них в домі мішки хліба були і вони ні з ким не ділилися...» Інша відповідь була така: «Їхній дід в НКВД служив, багатьох людей з нашої шахти на «воронку» забрав...» Я тоді не зрозумів, що таке «воронка» і що таке НКВД – я це зрозумів через кілька років...

Розваг у селищі було мало, особливо для дітей – хіба що в суботу в кіно сходити в місцевий клуб. Ще ходили дивитись на

«трюхетажку» - найвищий будинок в селищі, що височів над хатами і бараками. Будинок здавався чимось велетенським, фундаментальним, хоча багато дітей з вулиці сімнадцятого партз'їзду бачили будинки і вищі – і на цілих п'ять поверхів, але це десь там – далеко... У селищі були переважно досить старі хати або бараки – чимало шахтарів жило досі в бараках, в жахливих умовах, без нічого, без будь-якого майна. Просто жили чи то існували. Були.

Але запам'яталояся, звісно, не це - запам'яталися люди. Всіх людей чоловічої статі діти в селищі називали «дядя» - не залежно від степені спорідненості: «дядя Коля», «дядя Вітя» - говорили на своєрідному суржику, або «дідусь» - в залежності від віку. До людей жіночої статі – «тьотя» або «бабуся» з додаванням імені. Ця фамільярність у селищному бутті нікого не шокувала і була звичайною. Отже, про людей селища, що в зв'язку з першим травня мені запам'яталися.

Сусід моєї бабусі – «дядя Коля» - на перше травня мав звичку вивішувати на паркан шкіру білого ведмедя – так би мовити, провітрити від молі. Він був на заробітках на Шпіцбергені – у ті роки заробітки за кордоном, та ще й в капкраїні – явище рідкісне. Казали, що привіз він звідти купу грошей та шкіру білого ведмедя. Купу, не купу, але гроші він пропив, а шкіра білого ведмедя лишилася. Після вивішування шкіру на паркан «дядя Коля» виходив з табуреткою і сідав біля шкіри. Мимо йшли знайомі і питали: «Колян! А що в тебе на паркані висить?» «Як що? Та це ж шкіра білого ведмедя!» «А звідки вона в тебе?» «Е-е-е... Це була довга історія...» Знайомі з розумінням кивали головою і діставали «з широких штанин» пляшку горілки і гранчаки. Тут же під булькання починалася розповідь, що кожного року доповнювався все новими неймовірними деталями, як то Микола ведмедя застрелив. Ведмідь, як то і мало бути в героїчній історії вдерся в селище, зніс дахи всіх будинків, зжер річний запас консервів, розтрощив вертоліт, заліз на криголам і до смерті налякав капітана, що потім втратив з переляку здоровий глузд, і тільки нинішній хоробрий

власник шкіри не злякався, а всадив у ведмедя двадцять п'ять срібних куль з карабіна, але з кожним пострілом ведмідь тільки ставав лютішим, і коли набої закінчились наш герой добив його чи то льодорубом чи то ломом. Всі, звичайно, розуміли, що це марення, але під горілку розповідь дуже навіть непогано сприймалася, наприкінці розповіді всі вже були «хороші» - свято вдалося.

Не так далеко жила «тьотя Клава» - вона на перше травня виносила с сад крісло, цілий день сиділа самотньо і дивилася сумними очима на квіти і дерева. Жила вона на самоті і виглядала старшою за свої роки. Про її чоловіка я нічого не знаю. Було в неї два сини. Старший, коли йому було біля 16 років, якраз перед першим травня прийшов зі школи, коли нікого не було вдома, змайстрував зашморг, став на табуретку і повисівся на груші біля хати. Чому він це зробив – так і лишилося загадкою. Останньої записки він не лишив. Це створило ґрунт для чисельних пліток. Мало не кожен, хто йшов мимо цієї хати, якщо йшов не один, починав розмову: «А тут Степанівна живе, в якої син повисівся!» «А чому?» І тут починалися гіпотези... Про це ж мало не щоденно розмовляли пенсіонерки, що сідали на лавочку навпроти хати «тьоті Клави»:

- Сама Степанівна і винна: загризла вона його – мовляв, і вчишся погано, і по господарці не допомагаєш, ось він і повисівся!
- Ні він із-за дівчини! То все та любов проклята!
- А кажуть, що він пігулки якісь ковтав, і після цього йому чорти ввижалися, ось він і повисівся!

Вулиця були тиха, особливо весняними вечорами, про що говорили на вулиці, було чути в саду, а іноді і в хаті. Що було на душі у цієї жінки, коли вона чула ці розмови – я не знаю. Я не Данте, я не ходив до пекла, до самих його глибин, тим паче не заходив у пекло людської душі...

Інший її син – Славко – я його добре пам'ятаю – був таким тихим мрійником, спокійним, добрим і задумливим. Інші хлопці селища постійно влаштовували бійки, хуліганили, стріляли з рогаток птахів, а він ні, жив у своєму світі мрій, дивився на світ

своїми світлими очима і дивувався. Я не уявляю, наприклад, як він міг би когось образити. Закінчивши школу, він здав на права і влаштувався працювати водієм. Але зв'язався з поганою компанією – там були азартні ігри, горілка, наркота. Навряд чи він брав участь у тих розвагах, але до тих хлопців заходив, і якимось та компанія саме 1 травня вбила дівчину – чи то в карти так програли чи то просто ради розваги. Славко там був, йому як «співучаснику» дали 10 років і посадили. Через рік прийшов матері лист – зарізали, мовляв, вашого сина у тюрмі... Звичайно, що розмов в селищі додалося. І то під вікнами. Кажуть, що в домі повішеного не розмовляють про мотузку – так тож в домі, так то ж про мотузку...

Я ніколи не забуду сумні очі тої жінки, коли вона виходила в сад 1 травня і споглядала самотньо квіти і дерева.

Ще біля одного дому дітям гуляти забороняли. Там жив «дядя Жора». Він пив, як і багато хто на шахті і пив страшно. Переважно, напившись, ставав тихим і засинав, але першого травня після «святкування» і добрячого чаркування він ставав буйним – хапав сокиру і бігав за жінкою з криком: «Заб'ю тебе! Ти [погана і розпусна жінка]! Зарубаю!» Вона, звісно, в крик: «Рятуйте!» і тікати. Але сусіди вважали за краще не втручатися – сімейна сварка як-не-як. Най самі розбираються. Закінчилось це погано. Якимось першого травня він таки зарубав і жінку і дітей. Коли його «брали», він не чинив опору і на запитанні міліціонерів: «Ти навіть жінку і дітей зарубав?» Тільки з сумом буркотів: «Не пам'ятаю... На п'яну голову було...»

Не далеко від них жив «дядя Краб» - він же «дядя Моль» - яке його було справжнє ім'я і чому його так називали я не знаю. Він був доволі смішної зовнішності, мав дружину, любив випити, роботу кинув і на міцні напої грошей, звісно, не було. Вранці 1 травня він йшов, як то кажуть «на промисел» - ходив по селищу – а раптом хтось пригостить – налиє келішок. Але ніхто не наливав. Він повертався додому, а там, як це часто бувало, зайшов до його дружини коханець – «дядя Толік». Картина, що спостерігав «дядя Краб», зайшовши у свою хату, була глибоко

розпусна та аморальна. Він, звісно, голосно обурився: «Та як же так можна, при живому то чоловіку...» - гукав він у порожні і злі небеса. На це «дядя Толік» йому відповів: «Слухай, відчепись! Йди звідси!» І давав йому десять рублів. «Дядя Краб» радісно їх брав і біг до магазину або в «шалман» і вертався додому через кілька годин вже радісний і веселий хиткими кроками. Але картину вдома він спостерігав ту саму. Він знову обурювався: «Ну, скільки можна, совість би мали... Йому знову давали десять рублів, і він знову поспішав до «шалману», а потім засинав десь під парканом.

Доля тих дітей з селища, з якими я бавився в дитинстві склалася по різному, але як це не дивно, майже в кожного була так чи інакше пов'язана з датою 1 травня.

Віталік був доволі смішним хлопчиком, мати в нього працювала в кочегарці. Вчився він погано, після школи пішов працювати на шахту. Якось після першого травня він йшов зі зміни (а інколи були такі зміни, що працювали і на свята і в вихідні), побачили його товариші (ще на території шахти) і спитали: «Випити хочеш?» І налили йому замість спирту їдкого натру. Він тут же залпом і випив. Спалив собі і стравохід. і шлунок, все йому хірург потім вирізував і вставив такі гумову трубку, через яку він наливав у свій травний тракт поживну рідину, в тому числі і горілку. Так і жив. Але потім пішов з дому і не повернувся, його так і не знайшли.

Петрик просто спився – пив страшно. На перше травня якось сильно напився, заснув під парканом і помер.

Вова після школи почав красти. Його посадили. Відсидів, вийшов. Став волоцюгою і десь пропав. Востаннє його бачили в селищі першого травня.

Тільки нині мені прийшла думка і я зрозумів, чому так багато трагічних подій на тій шахті пов'язані саме з цією датою – першим травня. Справа в тому, що на вулиці Сімнадцятого партз'їзду був ще один будинок, до якого дорослі нам забороняли навіть наближуватись. Стояв він пусткою не так далеко від терикону і на той час перетворився на руїну. Його сторожив

якийсь великий кудлатий собака, який там же на руїнах і жив. На той час в селищі це був єдиний будинок, де ніхто не жив. Старі люди казали, що раніше в цьому будинку жила відьма, якої всі дуже боялися. Розповідали, що варто їй було подивитися на корову чи козу, як тут же в цієї худобини могло пропасти молоко. Те саме траплялося і з жінками, що мали немовлят. Могла ця відьма так подивитися на людину, що ця людина наступного дня помирала. Ще багато розповідали про неї історій, начебто в неї в сараї мішок висів, який вона доїла ночами, а молоко в худоби в цей час по всьому селищу пропадало, начебто вона літала ночами над шахтою, і ще багато різних вигадок та дурниць про неї розповідали – вірити цьому просто неможливо та й не варто. Жила вона в тій хаті десь з 1931 по 1954 рік. Звідки вона примандрувала в це селище ніхто не знав. Коли померла, будучи вже дуже похилих літ, її боялися навіть поховати. Цікаво, що всі вигадки щодо цієї людини були в якомось пов'язані з худобою – з коровами та козами. Але в часи мого дитинства в тому селищі ніхто ніякої худобини вже не тримав. Як конфіскували у жителів всю худобину чи то ще при Сталіні, чи то вже при Хрущові, після смерті тої жінки, так з того часу ніхто ні кіз, ні корів не тримав. А біля селища є Лиса гора – там ще сон-трава весною цвіте, а перше травня - це ж Вальпургієва ніч, як не як – час відьом... Зачаровані вони всі там. Ось.

(Написано на основі реальних подій 1969 – 1979 років. Імена змінені.)

Космос і картопля (Триптих)

*«Ось таким і збережу
Цю зачеплену в'яненням
Квітку суріпки...»*

(Такахама Кьосі)

Картина перша. Листочки паперу

У кожного покоління людей були свої дитячі мрії – одні мріяли вирушити у хрестовий похід на Святу Землю, інші плисти під вітрилами до незнаних земель, інші рідний край визволяти з шаблею в руці, інші – стати олігархами і торгувати нафтою. Наше покоління в дитинстві мріяло про космос, марило польотами у Великій Порожнечі, зачаровано дивилося на зірки. Тому історія космонавтики для нашого покоління – більше ніж історія. Це літопис мрій. Чи не тому ми так хворобливо ставились до будь-якої напівправди про легендарних осіб Космосу. І саме тому ми такі чутливі були до міфів, якими нас так любили годувати люди обтяжені цензурою та ідеологією. Я завжди відчував, з раннього дитинства, що про космонавтику багато чого замовчувалось, і людей, яких ми з дитинства поважали як героїв, цензура підносила нам у вигляді ретельно відредагованих штампів, ерзаців, а не живих людей зі своїми помилками, болями, пристрастями та стражданнями...

Я часто думаю про те, що Джім Джармуш правий – наше покоління це покоління кави і цигарок. Це молодь дев'яностих – покоління кока-коли та пепсі-коли: вони чітко розділились на два ворожі табори – пепсі-кольних і кока-кольних між якими точилась не просто ворожнеча – війна не на життя, а на смерть. А ми – молодь початку вісімдесятих шукали те, що нас об'єднувало, а не роз'єднувало... І цих об'єднуючих моментів крім кави і цигарок було кілька – в першу чергу наукова фантастика та музична група «Машина часу». Всі ми зачитувались книгами

Лема, братів Стугацьких, Кіра Буличова, Саймака, Бредбері. Але Станіслав Лем помер і фантастику перестали писати. Ну, не називати ж фантастикою те марення яке зараз пишуть... Гірше – фантастику перестали читати, про космос перестали мріяти. Наукова фантастика була підмінена «фентезі» - свого роду літературним «екстазі»...

Трапилось так, що до деяких забутих сторінок історії космонавтики мені дозволила доля торкнутися руками у буквальному сенсі сих слів. І хоча сумніви досі терзають мою душу, не писати про деякі події я не можу.

Я ось про що. У 1983 – 1985 роках доля закинула мене служити до совітської армії – до N-ської військової частини в місто НН. Випадок звів мене з цікавою людиною, що лишила в моєму світогляді глибокий слід.

Якось в березні 1984 року мене і ще кількох солдат під командуванням прапорщика П. відправили працювати на склад M-ської військової частини. Подібні відрядження солдатам завжди в радість – робота переважно легка – щось вантажити, носити. Не потрібно мерзнути в караулі чи чистити від снігу плац, по дорозі можна подивитися на світ цивільних людей, на місто і дівчат – нехай тільки з вікна машини. А якщо склад продовольчий, ще й гарнізонний – о, тоді існувала (нехай вбога) надія, що чим-небудь пригостять. Або просто нагодують людською їжею. А для совітського солдата (ну ніяк не пишеться слово «радянського» - як тоді запаскудили слово «Рада», як запаскудили!) це було не абищо – це було особливо пам'ятною і радісною подією. Враженнями від цієї події ділилися, про неї склали легенди. На фоні щоденної гнилої картоплі і остогидлої перловки («дріб шістнадцять» на солдатському сленгу) це могло бути свято. Хоча гнила картопля вважалася ще відносно нормальною їжею. Гнилу картоплю від якої йшов характерний сморід засипали в картоплеочищувальну машину – гниль більш-менш змивалася, лишалося трохи поїденої грибками бульби с шматочками землі – ніхто вручну бульбу не дочищував – висипали це все в казан, доливали побільше води і варили.

Виходила сіра колоїдна маса доволі бридкого смаку, але ніхто від неї не помер.

Гірше було, як давали гнилу капусту. Коли її квасили восени, вона була ще більш-менш їстівна – хоча була вперемішку з шматками дерева – коли солили, то запихали капустини в машину довгими патиками, їх і перемелювало заодно. Потім в чан залазили два солдати і ногами в чоботях цю капусту місили. Поступово ця капуста починала псуватись і до весни від неї йшов такий сморід! З неї варили баланду, але навіть вічно голодні солдати не могли це їсти.

Було ще одне, що так вабило солдат до роботи на склади – це можливість щось вкрасти – байдуже що. Були, взагалі, дві найгірші звички які прищеплювала людям радянська армія – звичка красти і відразу до праці. Працю в радянській армії використовували як покарання, панувала думка ганебності праці, цінувалась здатність уникати праці («шлангувати» на армійському сленгу). Злодійство ж вважалося чимось нормальним, ба навіть доблесним. При цьому крадіжками пишалися, ними вихвалялись. При цьому казали не «вкрав», а «дістав». Солдати крали всюди де могли, на складах, на кухні, одне в одного. Прапорщики і офіцери крали на складах – на своїй службі так би мовити. При цьому обкрадали перш за все солдат, а потім вже «народну» державу.

Хоча крадіжками займались не всі – в «батальйоні смерті» я знав як мінімум одного прапорщика і одного офіцера яка ніколи не крали, не лаялись, не били солдат, не пили, хоча могли – це старший лейтенант П. та прапорщик Ж. Я маю на увазі вираз «не пили» в його справжньому сенсі. Бо якщо прапорщик розбавляв технічний спирт водою, то казали, що він «не п'є». Прапорщик Ж. деякий час був начальником складу ПММ де зберігалось кілька діжок зі спиртом. Спирт він видавав тільки коли був офіційний наказ на папері: «Наказую видати три літри спирту для обслуговування радіостанцій...» Він, звичайно, розумів, як цей спирт будуть використовувати, але видавав – наказ є наказ. За це його в частині не любили. Крім цього прапорщик Ж. був

любителем поезії, постійно носив з собою томик Блока (на той час один з моїх улюблених поетів так само), постійно його читав і ходив замріяно-задуманий по частині... Чому він вирішив стати прапорщиком, як його занесло в «батальйон смерті», а не на філологічний факультет університету – я не знаю.

Коли я комусь розповідав про прапорщика Ж. ніхто мені не вірив – всі думали, що це вигадка:

- А от прапорщик Ж. не пив...

- Бензини не пив? Буває...

- Ні, спиртного не пив.

- Що, спирт водою розводив?

- Ні взагалі нічого спиртного не пив, навіть «казьонки», навіть пива.

- Ну... Це вже ти брешеш. Такого не буває.

Я не беру до уваги тих прапорщиків, що не крали тому що не могли – і зовсім не з моральних міркувань. Тут мені зразу пригадується прапорщик О. Вперше я його побачив, коли нас відправили працювати в бокси де зберігалась стара автомобільна техніка. Біля одного з боксів я побачив в калюжі алкоголіка, що тихо і мирно спав в якомусь брудному одязі. Я ще сказав іншим солдатам:

- Там якийсь чи то безхатько чи то алкоголік на територію частини забрів і лежить в калюжі.

- То не безхатько. То наш бойовий командир прапорщик О. Він перевіряє вплив етилового спирту на військовослужбового в умовах максимально наближеним до бойових. Заодно проводить індивідуальне тренування по ЗЗМУ. «Спалах праворуч!» - впав і чекає, коли прийде ударна хвиля. Як ударна хвиля пройде він встане і продовжить командувати взводом.

Він би може б і крав – але йому нічого не довіряли. Яюсь відправляли солдатів кудись на «точку», і офіцер сказав водію: «Прапорщику О. бензини не давати! Довідаюсь, що ти налив хоч краплю – будеш покараний!» Я ще подумав – напевно, прапорщик О. зараз з каністрою прийде. Ні, прийшов з маленькою скляночкою. І просив крапельку на дно. Водій

відмовив, сказавши, що не дозволяє офіцер. Я ще подумав – дивно, кількох грамів бензину шкода, йому, напевно, треба було бушлат від мазуту почистити... Але виявилось, що він просто пив все що горить.

Він допився до такого стану, що сказати найпростішу фразу вже не міг – навіть у тверезому стані. Говорив він приблизно так (доповняючи звуки бурхливою жестикуляцією): «Е-і е-о а-и і е-и а о!» Це означало: «Візьми цей ящик і неси за мною, поставиш де я покажу!» Або: «И о-аи о! А е-а у о-у и-е-у!!!» Це значало: «Ти [дуже поганий солдат! Я з тобою буду мати протиприродні інтимні стосунки!]

Солдати над цим «командиром» відверто знущались і сміялись з нього просто в очі. Інколи під час служби просили його: «Товариш прапорщик! Покажіть [свої статеві органи]!» І він демонстрував – а вони були в нього гіпертрофовано збільшених розмірів.

Чому цього алкоголіка і токсикомана тримали на службі – я не знаю... І все це було б смішно, якби не було так огидно і потворно. І це був не поодинокий виняток. І цим людям довіряли зброю. І то страшно зброю. Колись на навчаннях запустили РРЛ-радіостанцію. Летіла згряя ворон – ті птахи, що потрапили під промінь антени падали замертво на землю... Подальша історія з прапорщиком О. мала досить сумні наслідки. Якось серед ночі черговий офіцер підняв солдата-водія і наказав кудись там їхати з прапорщиком О. Солдат сказав, що з цим ... нікуди не поїде. Офіцер повторив: «Я наказую Вам рядовий Р. їхати з прапорщиком О. в ТТ!» «Я відмовляюсь виконувати цей наказ!» На ранок офіцер написав рапорт на рядового Р. Пішов солдат під трибунал за невиконання наказу...

Наскільки великих розмірів досягли в радянській армії крадіжки в той час судити важко – точної статистики ми ніколи не дізнаємось і навряд чи така була можлива. Але те, що довелось мені бачити в «батальйоні смерті» просто дивувало. Якось довелось бачити мені таку сцену гідну пера драматурга: стояли поруч прапорщик Д. – начальник продовольчого складу і капітан К. що дивився на прапорщика Д. поглядом наповненим зневагою

і відрази. Вигляд у прапорщика Д. був такий, наче спіткало його якесь величезне горе, наче світ перевернувся і небо впало на землю. Він розгубленим поглядом озирався довкола і говорив в порожнечу: «Як же ж так... Без попереджень... Хоч би сказав хто, що можливо... І саме сьогодні... Якби вчора або завтра – все було б нормально... Це ж треба так мені влетіти...» Виявилось, що несподівано нагрянула перевірка з штабу гарнізону, виявили на складі велику недостачу м'яса. І то бракувало не кілограм чи два, а кілька центнерів. І відносно того м'яса яке було на складі у ревізора з'явилися сумніви про його походження. Справа в тому, що напередодні у свинарнику батальйону здохло три свині. По словам прапорщика К. – начальника свинарника – цих свиней облили бензином і спалили. Про що свідчив і акт складений все тим же прапорщиком Д. Але чомусь ревізор подумав, що в морозильнику на складі висять туші цих трьох померлих своєю смертю і «спалених» свиней. І чомусь коли переважили м'ясо, яке щойно видали на кухню, то його виявилось набагато менше, ніж значилось у накладній. Прапорщик Д. тут сказав, що це кухар вкрав, а кухар сказав, що стільки йому дали. Перевірили ваги на складі - показували вони якусь дурницю. Прапорщик Д. заявив, що ще вчора були вони справні і зламалися, певно годину тому. Чомусь у ящиках де мали бути м'ясні консерви були якісь рибні 1959 року випуску у вкритих іржею бляшанках які невідомо звідки взялися. І це мало бути відправлено на «точку». Я думав прапорщика Д. посадять, але він якось викрутився і був призначений завідуючим вже зовсім іншого складу – вже не продуктового.

Не з усіх складів прийнято було красти. На кількох складах в «батальйоні смерті» не висіло навіть замків. На дверях просто була нитка і пластилінова печатка. Але до них боялися навіть наблизитись – обходили стороною. Вартовий завжди ходив так, щоб ці склади були в його полі зору. Ці склади належали КДБ. Це буквосполучення викликало в той час такий жах, що нікому навіть в голову не спадало б туди зазирнути. Що там зберігалось ніхто не знав. Періодично приїжджали люди в цивільному на

чорній «Волзі» і присутності командира частини щось звідти брали, щось туди ставили. Ходили чутки, що зберігається там якась апаратура. Яка атмосфера панувала навколо тих складів можна уявити з наступного випадку. Одного разу вартовий на посту заснув. Офіцер – начальник караулу - щоб налякати вартового сказав: «А якщо ми зараз підемо до складів КДБ і виявиться, що печатки на дверях зірвані? Тоді що?!» В очах вартового був жах...

Ще одні склади з яких не прийнято було красти (хоча інколи крали) – це були склади НЗ. Склади «недоторканого запасу», що зберігався на випадок ядерної війни. Якось прапорщик Г. побачив прапорщика П. якого призначили завідувати складами НЗ. Він якраз наминав одну консерву яка була явно саме з тих складів. Прапорщик Г. фаталістично прорік: «Звідки завгодно можеш брати що завгодно, тільки не на складах НЗ!!! Звідти ж неможливо нічого списати!» Там справді продукти зберігалися протягом двадцяти років. Навіть зберігався вже спечений хліб. Він не черствів і не псувався двадцять років. Можете собі уявити якою страшною хімією він був напханий! Після двадцяти років зберігання черговий склад спорожняли і заповнювали новими продуктами. Старі не викидали – солдатикам на стіл. Які б голодні не були солдати вони той хліб їсти не могли – настільки він був бридкий. І не тільки хліб. Якось на кухні я побачив рибні консерви з написом «Сталінський совнархоз». Так, подумав я, вітання з минулого – від вусатого.

Отже повернувся «до наших баранів» - в березні 1984 року з «батальйону смерті» відправили групу солдат під командуванням прапорщика П. для роботи на одному з військових продуктових складів. Надії солдат, що дадуть щось нормальне поїсти виявились марними – не пощастило. Цілий день вантажили всю ту ж гнилу картоплю та мішки з крупою поїдену міллю і ще якимись хробаками. Все це вантажили для відправки з цього військового складу у зовсім інший заклад – виправний (простіше кажучи до тюрми), де годували ще гірше ніж в армії. Від мішків які ми переносили, йшов крім «круп'яного» запаху ще якийсь –

неприємний. Один з мішків розірвався і там я виявив цілу екосистему – в крупі були живі личинки різноманітних комах: я впізнав личинок чорнотілки *Tenebrio militor* L., личинок вогнівок – метеликів з родини Pyralididae, амбарних довгоносики – і личинок, і жуків і ще якихось молеподібних.

На «перекурі» прапорщик П. вказав мені пальцем на худого хворобливого вигляду чоловіка років 45 – 50 і сказав: «Це начальник цього складу. Цікава людина. Колишній військовий льотчик, офіцер. Літав колись. Звати його Просветльонов Володимир Іванович. Так ось – він знав Юрія Гагаріна, вчився разом з ним, потім служив трохи разом з ним. Але дослужився тільки до лейтенанта. Потім потрапив в аварію – не те що літати, в армії служити не міг – працює з того часу то там, то сям...»

На мене слово «Гагарін» подіяло магічно. І при першій же нагоді після перетаскування чергової партії мішків я спитав його прямим текстом:

- Володимире Івановичу! А це правда, що Ви з Гагаріним разом вчилися?

Він подивився на мене довгим пронизливим і сумним поглядом. Наче вивчав, зазірав у глибини мого ества і лише потім сказав:

- Правда. Було так. Вчився я разом з Юрчиком (він так сказав, звісно, російською – «с Юркой») в Оренбурзькому Першому військовому авіаційному училищі... І потім служили трохи разом... Славний був хлопець Юрчик... Хоч і не такий як пишуть про нього і кажуть. Люблять люди пліткувати, вигадувати, а він був... Та що там казати... Всі чомусь думають, що він тільки те й робив, що посміхався. А він сумував часто – особливо під час навчання та і на службі теж. Задуманий бував. Сміється з усіма, а потім задумається і мовчить... Великої душі то людина була. Віршів писав. Так, так, писав! Хоча про це мало хто знає. Захоплення своє він приховував – тоді це в армії не віталось – нашкодити могло, якби хтось начальству доніс або прочитав. Почав він писати вірші ще коли в саратовському індустріальному технікумі вчився. Зошит свій з віршами він ховав, нікому не

показував. Мені показав – довіряв мені – не знаю чому. А ще Юрій буддизмом захоплювався. Це філософія така. Індійська. Теж нікому про це не казав, але я знав. Якимось у розмові обмовився він про «сансару» та «порожнечу», і я про все здогадався. Я хоч і не дуже був у тому тямущий, але щось та розумів...

- А з зошитом тим з віршами що сталось? Вірші хоч якісь пам'ятаєте? Про що писав Гагарін?

- Та знищив він зошит той. Після 1959 року він і вірші то перестав писати. А почав писати їх ще у 1951 році. Я не всі читав, тільки деякі. Вірші у нього були не зовсім звичайні – навіть і на вірші не схожі. Якщо дуже цікаво – можу показати. Він коли той зошит дер – один листок загубився. Я його підібрав і зберіг – без його відома. Думаю, Юра би не образився, якби дожив до цього часу...

- І де ж той листок?

- З собою завжди ношу – у спеціальній папці, як дорогоцінність зберігаю. Ходімо, покажу.

Він дістав з ящика стола потріпану картонну папку з брудними зав'язочками. Дістав з її утроби потріпаний пожовклий листок паперу видертий з зошита в клітинку і поклав на стіл. Я з жадібністю впився в текст.

- А переписати можна?

Мій співбесідник уважно став розглядати моє обличчя, зазираючи, певно, в саму душу:

- Добре. Але дай слово, що до 2011 року, до півсторічного ювілею його польоту в космос нікому не розкажеш про цей листок і навіть не спробуєш це опублікувати. Після можна. Я тоді вже і жити не буду...

- Обіцяю.

- Тоді переписуй. Даю п'ять хвилин.

Я переписав ці рядки написані рівним доволі розбірливим почерком в свою записну книжку. Ось вони (переклад українською мій):

* * *

*Східний вітер
Ледь гойдає траву.
Черевики на ногах.*

* * *

*Гублять слова
Люди в країні втоми.
Запах бензину.*

* * *

*Бетон і повітря.
Зі світу важкості
Хочеться полетіти!*

* * *

*Одягнув рукавиці.
Звуки слів, шум моторів.
Де ти, порожнече?*

* * *

*Закрив кабіну.
Вузький мій світ. Прилади.
Час летіти...*

* * *

*Дивлюсь на хмари.
Сумна ця весна
На летовищі...*

* * *

*Новий однострій
Перетвориться в попіл
Де, на якій землі?*

Від прапорщика П. пізніше я довідався, що Просветльонов – не справжнє прізвище цієї людини. Він змінив його у 1970 році з невідомих причин. Пізніше, у 2000 році один мій знайомий був кілька місяців у службових справах у місті НН. Я попросив його по можливості довідатись про колишнього військового льотчика, колишнього завідуючого складом Просветльонова В. І. Мій знайомий дізнався, що ця людина померла у 1999 році від цирозу печінки у тому ж місті НН...

Я не бачу причини Володимирі Івановичу брехати мені тим березневим днем 1984 року. Якщо вигадують щось про відомих людей, то більш екзотичне. Вважаю можливим і необхідним донести читачу ці вірші з надією, що ці твори будуть цікаві як історикам космонавтики, так і широкому колу любителів поезії. А мені лишається тільки думати про почуте і прочитане. Думати і блукати у хащах сумнівів. Хто зна, можливо мої думки ближчі до істини ніж інші версії щодо сумних подій 1968 року...

Я проніс цю записну книжку зі сторінкою на якій були химерні вірші через всю свою військову службу, хоча неодноразово міг загубити. Якщо чесно - цій події я не надав належної уваги. Гагарін і буддизм? Сама фраза звучала тоді для мене надто дивно, абсурдно. Але вірші ці зберіг, копіював неодноразово. І хоча сама записна книжка загубилась - копії тих віршів збереглись. Мені здалося, що це просто вигадки якогось травмованого льотчика. Але несподівано для мене ця історія мала продовження.

Картина друга. Окуляри старого бібліотекаря

У 1985 році після служби я поступив в університет і був частим відвідувачем студентської бібліотеки. Сидів у бібліотеці щоразу до пізньої ночі, і крім книжок по своїй спеціальності завжди брав що-небудь «для душі». Зокрема замовляв книги М. Цветаєвої, М. Волошина, Р. Рільке, І. Буніна. Частельно чергував у бібліотеці старенький дідусь – нагадував мені людину ще з тої, нині забутої інтелігенції «срібного віку». Частелько на мої

замовлення він скрушно хитав головою – не може, мовляв виконати Ваше замовлення, хоча ця книга в каталозі є, але... Читати Цветаєву та Буніна в ті роки роки було мало не заявкою на опозиційність. І старий бібліотекар даючи мені томик віршів Цветаєвої дивився так багатозначно, наше хотів сказати: «Ви б ще роман «Біси» Достоевського замовили і Мандельштама заодно...» І відчуття при цьому в мене було таке, ніби він щось хоче мені сказати про Цветаєву, але не може. Але на розмову його тягнуло, він задавав мені різні питання, і якимось вдалося мені його розговорити. Виявилось, що звати його Анатолій Дмитрович Мінеєв, все життя працював бібліотекарем в різних містах і різних навчальних закладах. Трохи поговорили з ним про Цветаєву (поезію якої він страшенно любив), про Волошина, про рідкісні книги, про видання літописів, потім потягло його на спогади – про життя до війни, про те як він і де воював, про свою роботу... Слухав я не дуже уважно, чогось цікавого і нового для себе я не наразі не почув. Слухав я більше з поваги ніж з надії почути щось нове і цікаве. І раптом у мою неуважну свідомість доливає фраза:

- ...А в п'ятдесяті роки я працював бібліотекарем у Оренбурзькому військовому льотному училищі....

Стоп!!! Тут я просто «вмикнувся»:

- А може пам'ятаєте такого курсанта – Юрія Олексійовича Гагаріна?

- Пам'ятаю, як же не пам'ятати! Частенько заходив в бібліотеку, брав різні книжки... Цікавий був хлопець, допитливий, читав багато різного, всякого... І бібліотека в училищі була хороша. Багата. Книжки були там унікальні. І ось чому – у 1949 році передали тій бібліотеці всю особисту бібліотеку інженера Андронova Ігоря Петровича. Я чому запам'ятав – там на кожній книзі був його екслібрис. Бібліотека була знаменита – певно, найкраща з приватних бібліотек Оренбургу. Інженера Андронova розстріляли за вироком губчека у 1923 році за контрреволюційну пропаганду, а бібліотеку конфіскували. Де вона потім перебувала – не знаю. А тільки у 1949 році передали її училищу, а потім ще

у 1950 році приходили з перевіркою і забрали деякі книги як заборонені – «Біси» Достоевського, Ніцше, Соловйова і ще якісь. - А які книги брав читати курсант Гагарін? Крім, звісно, книжок по спеціальності, крім математики, аеродинаміки... Які художні твори він читав?

- Різні. Пушкіна, Гоголя, Лермонтова... З іноземних Уолта Уїтмена – дуже поважав він цього поета. Вільяма Блейка – дореволюційне видання було. І ще збірник «Тексти раннього буддизму». Мені чому ця книга запам'яталась – я кажу йому: «Це не варто уваги, це ж переклад з палі на англійську мову, а потім з англійської на російську. Текст спотворився... Треба або на мові оригіналу читати, або хоча б переклад з мови оригіналу...» Не послухав – взяв. А от хто перекладач – не пам'ятаю. На англійську здається Чарльз Фіджеральд, а на російську – забув. Ще брав він збірник «Класична японська поезія». Теж дореволюційне видання. Перекладача – не згадаю. Пам'ятаю рідкісна це була книга – дуже малим накладом в свій час вийшла...

Схоже було, що справді Гагарін цікавився в свій час буддизмом. Але як? Звідки у нього взявся цей інтерес? Можливо школа?

Нові факти з'явилися у мене в 1986 році. Теж чисто випадково через знайомих доля звела мене з Долонтовичем Федором Степановичем – краєзнавцем з Смоленська. По Смоленщину він здається знав все, що тільки можна і не можна було дізнатись. Він був проїздом в Києві по якихось своїх справах і випадково завітав до наших спільних знайомих. Розговорились про те, про се, виявилось, що є в нас спільні інтереси, особливо щодо літописів Русі і подій 1150 – 1190 років. Також поговорили про діалекти Смоленщини. На цю тему він міг філософствувати довго, хоча за фахом він був і не лінгвіст. Я з цікавістю слухав: «... До середини ХІХ століття основною розмовною мовою на Смоленщині була говірка дуже близька до білоруської мови, і лише потім вона була поступово витіснена великоруським наріччям. Не вірите? Може Вам показати одну пісню, записану в селі Клушино збирачем фольклору Лодогоновим Павлом

Павловичем у 1820 році... До речі, його колекція народних пісень Смоленщини досі не опублікована...» Він показав текст переписаний від руки. Я скопіював дотримуючись (більш-менш) сучасного білоруського правопису:

*Пустэча ў хаце маёй,
Толькі свечка гоніць цемру
Пустэча, пустэча...
Калі я памру
Хай загасне разам з душой
Мая свечка - пайду ў цемру
Як пойдзе перш за ўсё...
Хай чорны крумкач,
Хай чорны сабака,
Хай чорны кот,
Шлях мне накажуць
У пустэчу
Дзе спакой знайду...*

- Неймовірно! Пісня дивної глибини і абсолютно нетипова для слов'янської культури. Мене давно цікавило село Клушино. А чи не могли б Ви довідатись – які вчителі працювали в школі цього села з 1900 по 1950 роки?

- Розумію Ваш інтерес... Хе-хе... Не просте завдання... Це все одно, що мені просити у Вас розклад пасажирських пароплавів на Дніпрі за 1870 рік. Але спробую. Повідомлю листом.

- І бажано про кожного вчителя, якщо буде змога, де здобув освіту, які школи і коли були в селі Клушино – церковно-приходські, земські...

Він свого слова дотримав. Через рік я отримав детальний список. Зацікавило мене одне ім'я – Пустоделов Іван Петрович – випускник Санкт-Петербурзького університету, кафедри філософії. Вчителював у Клушино та інших селах Смоленщини у 1910 – 1925 роках. У 1925 році помер від сухот, був похований у Смоленську, могила не збереглася. Це вже було цікаво.

У мене в ті роки був знайомий у Пітері (тодішньому Ленінграді), що працював в університеті і міг підняти архіви. Я попросив його поцікавитись випускником філософського факультету Пустоделовим І. П. Досить швидко я отримав листа з ось такою інформацією: «Пустоделов Іван Петрович – 1885 року народження, з міщан, закінчив гімназію у м. Смоленську, у 1905-1910 роках навчався на філософському факультеті, захистив диплом на тему: «Еволюція концепції нірвани в ранньому буддизмі», який виконав під керівництвом професора Щербатського Ф. І. (1866 – 1942). Вивчав санскрит і тибетську мову. Перебував у марксистському гуртку Охрімєєва Р. Н., але уникнув арешту. Висував концепцію поєднання буддизму і марксизму, за що був неодноразово висміяний у студентському середовищі.» Це вже ставало взагалі дуже цікавим – виходить у Клушино – рідному селі Юрія Гагаріна вчителював у свій час спеціаліст по буддології, знавець санскриту і тибетської мови... І ще в той час, коли в школі міг вчитися (або бути на курсах по ліквідації безграмотності) батько Юрія Гагаріна – Олексій Гагарін... Парадокс!

З ім'ям Пустоделова І. П. я знову зіштовхнувся в Харкові у 1988 році. Завітавши до Харкова весною того дивного і химерного року, що стільки змін вніс в мою долю, до одного знайомого філолога, що займався підпільно українською поезією двадцятих років ХХ століття, я почув від нього наступне: «Я чув ти цікавишся буддизмом. Я не схвалюю таке твоє екзотичне захоплення. На рідній ниві є поле жате, що вродило рясно, а урожай гине. Але якщо тебе так це цікавить – познайомлю я тебе з однією пані – це Мінцева Ольга Прокопівна. Вона якась далека родичка професора Розенберга Оттона Оттоновича – відомого буддолога. Вона вже старенька і зараз живе у Харкові. Так що ходімо...»

Розмова з Ольгою Прокопівною виявилась цікавою – хоча їй уже минув восьмий десяток, але пам'ять вона мала чудову. Самого Розенберга вона не бачила, але багато про нього знала, і зберігало багато рукописів з його архіву. Коли я почав

розпитувати про колег, учнів професора вона сказала: «Він рано помер – які там учні, не встиг він виростити учнів. Сам він вважав себе учнем професора Щербатського... Хоча була одна людина, яка називала його вчителем - Пустоделов Іван Петрович. Хоча він був старший за нього на три роки, але буває і так, що вчитель молодший за учня... Вони переписувались деякий час. І всі свої статті і праці Пустоделов надсилав йому на рецензію. Ні, вони не збереглися... Хоча... Є тут один лист... Точніше чернетка листа із ділової переписки... Я не знаю навіть чи був той лист відправлений. Але тут багато правок – напевно він був переписаний заново... Ось він...»

Мені показали лист який дозволили люб'язно скопіювати. Наведу повністю:

«Шановний Іване Петровичу!

Прочитав рукопис Вашої статті «Праджняпарамітасутра і розвиток школи Тхеравада на Цейлоні». Стаття вимагає доопрацювання і переробки. Навіть мови не може йти, щоб опублікувати її в «Бібліотека буддика» чи в якомусь іншому науковому виданні. По-перше, Ви неодноразово посилаєтесь на книгу Германа Мюллера «Буддизм». Але це не наукове видання! Це популярна брошура розрахована хіба що на гімназистів. Я шкодую, що в свій час цю книгу Вам подарував. У час, коли Г. Мюллер (з усією повагою до нього) писав свою книжечку багато текстів буддизму було не те що не перекладені – невідомі науці. Багато положень викладених там не те що застарілі – не відповідають дійсності. По-друге, просто здивувала фраза: «...Криза, яку пережив буддизм у IV столітті нової ери...» Звідки ви це взяли? І хто Вам взагалі сказав, що буддизм у IV столітті переживав якусь кризу? Якщо ви так вважаєте – будь ласка послання. Я вже мовчу про стилістику яка далека від наукової. «...Блискучий і неперевершений вчитель південного – насиченого витонченою мудрістю буддизму...» Це годиться хіба для літературного твору, а не для наукової статті.

З повагою

Розенберг О. О.»

Поступово в моїй голові промальовувалась картина. Так ось хто і коли міг привнести ідеї буддизму в голову простого сільського хлопчика, якому судилося першому сягнути Великої Порожнечі Космосу... На останок додаю уривок листа, який я одержав у 1989 році від Долонтовича Ф. С.:

«... знаю, що Ви не перестаете цікавитись вчителем Пустодєловим І. П. Знаєте, що мені пощастило знайти? Його щоденник! Щоправда без перших сторінок і без останніх, але там є надзвичайно цікаві епізоди, які стосуються його вчителювання в селі Клушино. Зокрема він згадує і про одного учня – Олексія Гагаріна. Судячи по всьому це і є батько знаменитого Юрія Гагаріна. Копію щоденника – точніше того, що від нього лишилося – погризений мишами, пошкоджений водою – Вам надішлю...»

Картина третя. Щоденник

Цей щоденник я одержав лише через рік. Дивак-красзнавець надіслав мені його звичайною поштою – ніби не усвідомлюючи чи то нехтуючи цінністю документа. Я чомусь сподівався лише на копію. Щоденник виявився кількома листочками паперу – сильно пошкодженими часом. На окремих сторінках неможливо було нічого розібрати взагалі – судячи по всьому щоденник не зберігали, а він просто валявся десь на горищі – його пошкодила вода. Проте хтось таки віднайшов його (коли, хто?) і навіть прикріпив металевою скріпкою (вже іржавою) листок з написом зовсім іншим недбалим почерком: «Щоденник сільського вчителя Пустодєлова І. П.» На більшості сторінок взагалі не було ніяких дат. На деяких було зазначено тільки дату і місяць – без року. Самі листки розділені. Сподіваюсь, що я правильно розташував їх у хронологічному порядку – хоча це стверджувати точно не можу. Наведу текст (який вдалося розібрати) повністю і без коментарів (в перекладі звісно):

..... (сторінка сильно пошкоджена)

.....
...три дні. Життя в глухому селі глухої губернії має ті переваги, що тут спокій і умиротворення приходять самі по собі – як Будда в свій час – «Той, що приходить сам по собі». Це про тутешню тишу. Особливо взимку. Сьогодні цілий день споглядав білий пухнастий сніг, яким засипало все – навіть чорні дерев'яні хати обліплені ним і стали білими. Оманливе відчуття чистоти. А ще слухав потріскування дров – сухих березових дров у пічці. Найприємніше, що в цю глушину мені не приносять газети і заходять в гості докучливі знайомі. А найголовніше – море вільного часу – можна нарешті серйозно зайнятися вивченням текстів і мов – особливо японської та санскриту. Читав сьогодні книгу Екльонда – непогане видання: Eklund J. A. Nirvana, en religionshistoriks undersökning. – Upsala, 1899. Цікаво. Змістовно. Хоча Шрадер це питання виклав глибше і науковіше: Schrader F. O. On the problem of Nirvana. – JPTS, 1905. Сашка обіцяв прислати словники – мене особливо цікавить нове берлінське видання китайсько-німецького. І ще обіцяв Чжуан-Цзи на мові оригіналу. Треба буде співставити з англійськими перекладами...

.....
(кілька дуже пошкоджених сторінок)

.....
20.01. Блукав по глибокому снігу біля села аж поки не звалився з ніг. Лежу на снігу, а тут прилітає ворона – чорна на білому снігу. Сіла біля мене і почала каркати. І раптом крізь сірі хмари визирнуло сонце... Це як провітлення... Саторі... Повернувшись до хати (мало не написав додому – але в мене немає дому) і писав вірші до гупої ночі. Спочатку в європейському стилі, потім в китайському – наслідуючи Су Ші, потім в японському – танка і хокку. І все про сніг. Все на одну тему...

21.01. Нарешті отримав пошту! Сашка не підвів! Прислав збірник японської класики на мові оригіналу – виданий в Токіо

п'ять років тому – Басьо, Бусон... Переважно хокку. З танка у збірнику є Оно-но Коматі та Фудзівара Тосінарі. Чудо! Укладач наче відчував саме мої смаки щодо поезії. Половину цього всього я читав вперше. Ще й японською. Переклади спотворюють красу тексту. Не знаю чи колись з'явиться у нас майстер перекладу японської поезії. Сподіваюсь. Цікаво, де тільки Сашка цю книжку дістав? Не написав про це нічого. Завтра...

.....
(далі текст пошкоджений)

.....
10.02. Провів сьогодні кілька уроків на тему: «Японія і японська поезія». Розповідав про буддизм і Будду. Без цього ніяк. Смішні ці діти косарів і хліборобів. Слухали заворожено. Потім пробували з ними складати хокку. Особливо зацікавився цим один хлопчик – Альошка Гагарін. Попросив у мене зошит, щоб записувати вірші. Хто зна – може з нього щось путяще і виросте...

15.04. Чжуан-Цзи китайською – це навіть не філософія – це пісня! Читав просто з дикою насолодою. Особливо розділ «Знання мандрувало на півночі». Це був майстер часу... Точніше, вічності... Потім я пішов гуляти селом – на старій колоді вирізав перочинним ножом ієрогліф «дао».... Не так давно пропала в мене брошурка по буддизму яку я постійно перечитував. Виявилось поцупив її Альошка Гагарін після моїх розповідей про Будду. Вирішив подарувати йому цю книжку – може справді зацікавиться... Посварив тільки його трохи – щоб не брав у мене книжки без дозволу.

.....
(кілька сильно пошкоджених сторінок)

.....
17.04. Знову з дітьми складав хокку. Цікаво. Альошка Гагарін приніс свій зошит з віршами. Приємно здивував. Особливо мені сподобалось ось це:

* * *

*На сінокосі
Вітер колихає траву
Холодна роса...*

* * *

*Над селом моїм
Сумом переповнений
Блідий місяць.*

.....
(Пошкоджені сторінки)
.....

12.10. Грішка написав, що в них в селі більшовики розстріляли священника – навіть не відвезли в ГубЧК, а просто вивели за село і розстріляли. Дикість! Нинішня влада в Росії мені нагадує Китай в часи імператора Цінь Ші Хуан Ді. Незабаром грамотних людей будуть живцем в землю закопувати – до цього йде. На словах «Ліквідація безграмотності», а на ділі повне духовне зубожіння. Церкву переробили на клуб – попередньо публічно спаливши ікони та Біблію. Якщо незабаром заборонять всі книги крім Маркса та Леніна – я не здивуюся. По селах в народу зріє якийсь глухе незадоволення режимом. Якась прихована ненависть до всього, що має хоч якийсь відношення до більшовизму. Все це закінчиться диким і жорстоким бунтом – черговою пугачовщиною. Хоча судячи по всьому я до цього не доживу. Сухоти все більше мене добивають.

.....
(далі текст пошкоджений)
.....

...Ленін це втілення абсурду нашого божевільного часу і нашого хворого століття. Божевільний фанатик, що дорвався до влади. І породив своєю діяльністю цілу орду божевільних фанатиків. Вони перетворюють народ на безмозге стадо, яке буде не здатне мислити. Та й не буде хотіти мислити. Люди-ляльки, люди-вівці.

І пастух параноїк. І нема чого тут дивуватися – це впливає з самої суті марксизму. Скільки існує людство ніхто ще не придумував такого антиінтелектуального вчення. Виявляється (по Марксу) у людини орган мислення – це шлунок. Що більшовики і хочуть всім переконливо довести. Я пригадав, як сидючи в своєму петербурзькому помешканні, я думав, що ніколи і нічого не буду писати про такі минуці і суєтні речі як політика. Не буду навіть думати про це... І ось пишу про це у своєму щоденнику. Божевільний час! А найдивніше те, що я (я!) сам колись захоплювався марксизмом, зачитувався марксистськими брошурками і навіть з «Капіталом» і вбачав навіть у цьому навіть якусь істину! Найгірше в марксизмі те, що система яку передбачає марксизм виключає індивідуальність людини, оця от «народна держава» стає всенародною тюрмою. Прямо в Маркса це, звісно, не пишеться. Більше того комунізм Маркс уявляє собі як анархію – повну відсутність держави. Відмирання держави і сім'ї як «пережитку буржуазного ладу». Тільки встановлення цього ладу пропонується засобами тотального насильства. Але Маркс не врахував наступне: у випадку анархії суспільний лад автоматично повертається до «капіталізму» - бажання власності є у людини на рівні інстинкту. Лишається насильство ввести в суспільство як абсолют – назавжди і тотально.

У ці дні...

.....

(текст сильно пошкоджений)

.....

21.12. Знову зима. Вкотре сідаю за написання книги «Метафізика буддизму». Хоча назва невдала. Напевно зміню. Знову креслив і креслив цілі абзаци – не подобається. Про це треба писати не так... Все більше мене захоплює саме ранній буддизм – школа тхеравада. Є там якась довершена простота, ясність світогляду. Нічого зайвого. Ніяким метафізичних спекуляцій. Але від цього стає просто моторошно. Але ця моторошність завершується просвітленням... Навколо загублене серед

нескінченної рівнини село. По ньому снують люди, що думають про сіно і худобу. А наді мною небо. Височезне синє небо. А далі порожнеча. Нескінченна порожнеча. НЕСКІНЧЕННА!

.....

(Далі зошит повністю дуже сильно ушкоджений)

Всі наведені вище факти і документи я вирішив опублікувати тільки зараз – як і обіцяв – у 2011 році...

12 квітня 2011 року

Примітки:

Написано на основі реальних подій 1983 – 1989 років.

[...] – приблизний переклад фрази.

ПММ – паливно-мастильні матеріали.

ЗЗМУ – захист від зброї масового ураження.

КДБ – комітет державної безпеки – таємна поліція у Радянському Союзі.

НЗ – недоторканий запас.

Древолаз Поліванов

*«Коли свідчу про себе сам,
То свідоцтво моє неправдиве.»*

(Євангеліє від Івана, 5:33)

Вперше з древолазом Полівановим я зіштовхнувся впритул на сопці Ведмежій. Точніше не з ним самим у плоті людській, а з його слідами на холодному снігу.

Це було років десять тому. Була холодна розтерзана вітром весна 2001 року. У травні місяці, коли сніг з кудлатих сопок того химерного краю волохатих клишоногих звірів зійшов ще не до кінця, пішов я з двома своїми супутниками-товаришами з ущелини річки Оленячої через вершину сопки Ведмежої до витоків струмка Ситний. Взагалі то, є туди стежини і легші, й простіші – якщо спуститися вниз по Оленячій, а потім по Ялицевій, в обхід сопки Товста, а потім вгору. Але то навколо човгати та човгати... До того ж буреломи там є, і все одно вгору дертися. Струмок Ситний швидкий та повноводний, але раптово під землю пірнає і знову виринає з-під скель серед старезного лісу. І дертися там догори нелегко так само, та й стежини всі давно заросли. Не ходить туди ніхто, навіть браконьери, звір там неляканий – місця там глухі та пропащі. Якщо комусь закортіло гібити – так туди. Яруга Ситного місце холодне – потік ущелину на північному схилі Ведмежика пробив – холодильник та й годі. Сніг там лежить довше звичайного, а кедровий стелюх – жереб-кедрач там нижче з сопок сповзає.

Хоча, наравду, є ще один шлях з Оленячої на Ситний. Це як звернути на струмок Горіховий. Праліс там вологий, сирий – сурамінь заболочена, місцями тяжко там продиратися, заблукати можна легко (як вперше мене туди понесло – то довго блукав), але якщо вчасно з долини потоку вгору звернути, то можна вийти на сідловину між сопками Товста та Ведмежа, а там вниз – і на Ситному опиняєшся. Там на сідловині ще старезна хатинка кинута стоїть. Напівзгінула, але на горищі сухо і дах добрий – можна заночувати.

Але я тоді тої дороги не знав і гадав, що вся Ведмежа на горі «голець» - гергіт, тобто, суцільний, і зверху по каменях буде легше. Окрім того ми до самих витоків Ситного дійти хотіли. Та й був я тоді молодшим, шрамів мав поменше, старі рани не такі були зболені. Напросилися зі мною йти два юнака – Олексійко Боков та Сергійко Клен. Один москалик типовий, а інший з нашого роду-племени – нащадок виселених. Вони молоді – їм все байка. Сильно захотіли, щоб я їх з собою в подорож взяв. Вони думали, що я геолог (оповідок моїх про каміння наслухавшись) та ще й фортуни улюбленець (то вже ні – мені коли щастить, коли як). Брати їх з собою мені – відлюдьку, не хотілось особливо, але на Ситний самотою я би не пішов – не тому, що лячно – лячно тому хто лісу не знає, просто сумно було би дуже. А я в ті роки сумував... А краєвиди там такі зажурені, так тоскно іноді стає на ті сумні дерева дивлячись, що можна собі до голови стрільбу прикласти та й гачок натиснути.

Повів я їх західним схилом. Я знав той схил до вершини. Виведу, думаю, їх на голець, а там як судилось. Буреломів не мало би бути – прорвемося. Ведмежа вона сопка крута, схили часом прямовисні. Знизу ліс старезний – ялина, ялиця, кедрі. Як вони за скелі та каміння чіпляються – Бог тільки відає. І не так ті ялини старі, як давні – кожному дереву років по двісті – не менше. Велетні часом та вітром покалічені, мохом та лишайником всі поросли. А вище по схилу – каміння суцільні, брили, герготи, скелі, бердо. І кожен камінь хитається, на шмарках висить. А на плечах наших ще й вантаж чималий. І то ще західний схил для такої подорожі ще безпечним вважати можна. Північний – то самогубство суцільне, там щорік каменепади, зсуви. Я тільки одну людину знав, що північним схилом на Ведмежу здійнялася. Ігорем його звати, якщо живе досі. Він хлопець відчайдух затятий, але казав, що як по схилу поліз, каміння раптом вниз з гуркотом поїхали – і то не подекуди, а добрячий шмат схилу. У повітрі, на правду, паленим запахло. Врятувало його тільки те, що зсув поруч пройшов, а не там де він стояв. Казав він мені, що ні до, ні після того він такого жаху не відчував.

А познайомився я з Ігорем ось при яких обставинах (прізвище його я не пам'ятаю, тай ні до чого мені це). Було це року Божого чи то 1993-го чи то 1992-го. Я в ту осінь холодну сам один на Оленячу пішов. До самих верхів'їв. Та й заблукав. Нині мені дивно – як можна в тих краях заблукати – двадцять років я туди мандрував з року в рік. Вздовж і впоперек все сходив, мало не в кожную яругу та ущелину забирався. А тоді до витоків Оленячої та до сопки Марійчина вдруге пішов. Хотів вийти на Столи – багато про це дивне урочище чув, а потім хотів звідти на сопку Довга піднятися, а там по хребтам та відрогам – навіть не вирішив куди – подивитися, подумати, ватрою небо скоцюблене погріти. У той час про золото в тих краях і не чули, річку Оленячу знали як місце, де добре ловиться кета та мальма. А восени ніхто й не потикався туди – навіть бракон'єри. Мені не щастило – погода зіпсувалася не на жарт – туман густий, мжичка, не видно довкола нічого, блукаю як їжачок у знаменитому мультику. Я тоді ще й наївним був – мапам вірив, не знав, що частенько вони брешуть. Особливо совдепівські. Буржуйські ще якось більш-менш, а совкові... Інколи просто марення якесь намальоване – нічого і схожого на місцевості немає. Певно, хміль рукою картографа водив. Так і тоді. Дивлюсь на карту як баран на гетьманські універсали. Навколо болота, ліс дрімучий, стежки всі давно заросли, холодно, мокро і дощ хоч би на хвилину перестав дріботіти... Подерся вгору – на голець якийсь піднявся. Але на який – незрозуміло – і вгорі теж туман... Блукав я так три дні. Остаточо перестав розуміти де я і куди йду.

Вийшов на галявину – а там хатинка напівзігнила, давня, кинута бозна коли. Хто її там поставив – певно Бог тільки й знає. Зайшов – пічки немає, палилась колись по-чорному. Розпалив вогонь з мокрих дровиняк – дим очі виїдає, дах тече, але кашу якусь собі зварив. Хоч і змокло на мені все і в наплічнику також, але спальник був сухий – поспав нічку, відпочив. На ранок знову на тіло мокрий одяг вдягнув і рушив через ліс навмання – дерева велетнями столітніми нависають, ноги по коліна в мох провалюються. Раптом бачу – сідловина між сопками, а на ній

галявина чимала, а на ній добряча дерев'яна хата, дим з комина йде. Ну, думаю, дива. Або з головою в мене вже щось не гаразд – немає тут ніяких поселень людських. Немає і бути не може. Огорожі навколо хати немає, собаки поруч теж, на господарство якесь все це не схоже. Гукнув, в двері постукав, зайшов відповіді не почувши. Виявилось, що то станція була. І жила там зміна – двоє «ведмедів», як їх тоді називали. Завербувались і мушили цілий рік у тій глушині жити. Вся служба – раз на день на зв'язок вийти і зведення передати. Тоді такі станції були – як зараз – не знаю. Нудьга у них там була неможлива – це ж глудз втратити можна: двоє хлопів у лісі дрімучому вдвох цілий рік жити мусять. Без жінок, без телевізії, без горілки. Без електрики навіть – генератор бензиновий тільки для зв'язку. Влітку ще якісь розваги є – гриби збирати та ягоди. (А гриби та ягоди в тих місцях сильні – що є то є.) У них для того там і сушилка була. За сезон можна було кілька мішків того добра насушити. Але взимку... Живеш як у світі замкнутому – тільки й слухаєш як вітер висє.

У хатинці їхній стояв сморід, висів в повітрі дим – хоч сокиру вішай, панував безлад. По кімнаті були розкидані брудні речі, стіл був завалений брудним посудом, серед бруду та недоїдків валялися розкидані засмальцьовані карти та шахові фігури. Моему візиту вони не здивувались, хоча я був першою людиною яку вони бачили за останні півроку. Певно, дивуватись вони вже відучились. Кажу їм – так, мовляв, я заблукав, змок, мені б просушитися, відпочити та дорогу розпитати. «Сушись, - кажуть, - відпочивай. У бігах, певно, давно?» Це вони подумали, що я з в'язниці втік і в тутешніх лісах ховаюся. «Ні, - кажу, - я тут зі своїми інтересами блукаю.» Чаєм напоїли гарячим, супом нагодували їстівним. Пічка у них чудова була – став я свої речі мокрі сушити, про те, про інше з ними балакати – і їм цікаво, і мені. Щоправда їх засмутило, що я не маю цигарок – тютюн у них закінчився і вони курили якусь дику суміш з моху, чорниці та чаю. Мозок вимагав отрути але ще не настільки, щоб вони полізли через ліси і болота за тим заморським трунком. Хоча до

найближчого населеного пункту було недалеко – як пішки йти, то три дні лісом, потім два дні болотом, а там і рукою подати...

Виявилось, що один із них – Ігор – колишній військовий. І служив колись у якомусь дивному підрозділі «рятівників» - майже як Чіп і Дейл. Він вкрай нездало приземлився з парашутом і все собі переламав – все що можна і не можна. Військовий лікар у шпиталі (а військові лікарі люди жорсткі і відверті) сказав йому, що лишилось йому жити недовго, а якщо довго – то в інвалідному візочку. Калічкою він твердо вирішив не бути, але жага життя вирувала – він вирішив, що буде ходити будь-що, або буде жити нормальним життям або не буде жити взагалі. І пішов. Але до війська – куди ж тепер. З того часу перебивався випадковими, але все одно авантюрними заробітками: наймався до геологічних партій, ось тепер на станцію завербувався. Шкода, що тіло хоч і загоїлось, але голова підводила – припадки бували неочікувані.

Другий стаційний черговий – Володимир – «вольняшка». Відсидів своє, вийшов, але додому не поїхав, то тим, то сим перебивався. А за що сидів він, я так і не зрозумів з розмов їхніх – чи то із-за жінки чи то із-за власної дурості. Я не допитувався, мені зрештою все одно.

І я так зрозумів, що остогидли вони один одному гірше пареної ріпи. Лаялись та сварились без кінця, і до бійок доходило.

І ось сиджу я, гріюся, чай п'ю, а вони знову сварку якусь розпочали. Із-за чого – незрозуміло. І матусю згадують! І кричать як навіжені! Влодко ні з того ні з сього ніж схопив та в Ігоря кинув. І якщо б той головою не смикнув, так було б вже по Ігорю батьковичу. І ніж той - не хліб різати і не пера гострити – «фінгал» такий, що Господи прости. На вуйка волохатого клишоногого йти можна. На пів лева в дерево ввійшов. Ігор репетує: «Ти що – дурень?! Ножами кидаєшся!» Потім якимось заспокоїлись – Ігор по дрова пішов. Влодко – «Вова» по-їхньому – ходить по кімнаті, злиться, сам із собою говорить: «Я цьому козлу зараз влаштую!» Взяв пляшку горілки, три склянки, налив. І в одну склянку якогось білого порошку насипав. Мені сказав – ось тобі – чиста, ось мені. А це йому, тому цапу смердючому. Я свою склянку до

рук взяв, і коли Влодко відвернувся в щілину поміж дощок підлоги вилив. Ігор зайшов, а Влодко йому зразу: «Братане! Ну чого ти! Давай мирову вип'ємо! І за знайомство!» Сам свою склянку в горлянку миттево й вилив, та Ігорю повну простягає. Той взяв до рук, дивиться то на склянку, то на Влодка:

- Не буду я пити! Ти, певно, мені туди якоїсь бридоти насипав!

- Та ти що, братане! Ти за кого мене тримаєш? Та я при ньому наливав! – і пальцем в мою сторону тикає.

А я до пічки притулився, наче і не чую нічого, наче випив. Не моя то справа. Не буду я лізти у сварки їхні.

А вони знову за своє, Ігор не п'є. Сваряться. Влодко тоді вкрай розпалився:

- Та ти що, думаєш, що я тебе отруїти хочу??? На, дивись!!!

Взяв і випив залпом. А через хвилику впав на підлогу – «вимкнувся». А під ранок і помер. Я так і не довідався – що він туди насипав. А з Ігорем ми до пізньої ночі по всляку всячину говорили: про буддизм, про ліс, про звичаї евенів, про поведінку звірів тутешніх, про трави цілющі, про камені та мінерали, про Далай-Ламу, про творчість О. Генрі, про бандерівський рух, про перуанських індіанців, про королів, про капусту. Мені тоді вперше в житті трапився москаль який не просто позитивно відгукувався про постанців, а говорив про них захоплено, піднесено, якось навіть урочисто: «Все те, що писала про них радянська пропаганда, то брехня, це були справжні герої!» При цьому він знав чимало настільки дрібних деталей про той партизанський рух, що я просто дивувався. Наприклад, міг розказати, як повстанці розпалювали ватру або які трави використовували при лікуванні поранених. Чому він цим цікавився і звідки він все це знав – незрозуміло.

Вранці я почав збиратися, прощатися. Було приємно одягти на себе сухий теплий одяг. Я думав, він розпитувати мене почне або попросить допомогти поховати свого товариша. Ні, ні про що не запитував, нічого не просив. Тільки сказав, що за такої погоди він мене на сопку Довга не пустить – пропащі там місця, тільки й гібиті, як піду в такий туман, то годі буде звідти й вибиратись. І

щоб я вниз ішов – там річка, а як вздовж річки йти, то до людей вийти можна. Я так і зробив. А сопка Довга лишилася в мріях ще на дев'ять років.

Вперше на сопку Довга вдалось дістатись мені восени 2001 року. Осінь тоді була на диво суха і прозора. Осінній вітер дарував не вогкість і не бодлерівську безнадію, а чистоту і одкровення. Ця подорож була тоді для мене відчайдушним зривом – лише місяць перед тим я, отримавши важку травму, побував у стані клінічної смерті, летів через чорний тунель і бачив Бога. Щоправда, повернувся назад, але пережите лишило в моєму естві якийсь глибокий слід – я інакше почав сприймати і життя, і саму смерть. Хоча і до того я розумів, що смерть це лише хиткий місток між двома існуваннями, чи між існуванням і злиттям з абсолютот Всесвіту, але одна справа мислити про це, а інша справа відчутти це всіма своїми атомами. Не те, щоб я почав прагнути смерті, ні, я почав її спокійно чекати.

Ця подорож була необхідна мені як випробування – чи здатний я ще блукати дикими горами в пошуках великого невідомого, таємної істини. Якщо не здатний – то чи варто жити взагалі?

В цю подорож я взяв з собою трьох студентів – знову ж таки на свій страх і ризик, хоча був впевнений, що все відбудеться як слід, і повернемося звідти ми живі, здорові, просвітлені.

Йшлося на диво легко – перевал долався за перевалом, дрімучі ліси зачаровували мовчанням, кольори осені в холодному прозорому повітрі були насичені і яскраві, вода в потоках була як ніколи холодна і прозора.

Сопка Довга давно кликала мене – чомусь вже більше десяти років постійно тягнуло туди і постійно дійти на цей довгий і дикий горб не вдавалось – то збивався з дороги, то негода псувала мені всі плани.

Іншої мети крім помилуватись красою не було. Матеріал збирати вже було пізно – все шестиноге, що могло послунути вже послунуло.

Сопка Довга здивувала – вона відрізнялась від всіх оточуючих пагорбів. Теж голець як і решта, але практично без каміння – хребет вище лісу був вкритий високою травою, що для тих місць рідкість. Криволісся там теж не було – жереб-стелюх чомусь на тих схилах не ріс – ні на північному, ні тим паче на південному схилі. У тих краях різні трапляються стелюхи – низькорослі покручені карликові дерева, що повзуть по землі, ніби бояться чогось: трапляються кедрові, ялинові, соснові, вільхові, ялівцеві і навіть березові стелюхи. Тільки модрина та ялиця ніколи в тих краях не гнуться перед вітром, перед снігом і морозом, не стеляться по землі в надії вижити. Мимоволі я став поважати ці два дерева і прислухатися до шелесту їх високих крон.

Ми довго йшли по тому дивному хребту, роздивляючись панораму навколишніх сопок та лісів, аж поки не збагнули, що сонце сідає, короткий осінній день добігає до краю і слід шукати притулку на ніч, ставити табір. Хотілося дихати і думати. Вітер був легенький, хоч і холодний, вирішили ставити табір прямо на хребті серед трави, аж раптом я помітив в заглибині на південному схилі сопки кілька старих дерев'яних хаток критих гнотом, що тулились одна до одної, утворюючи щось схоже на неолітичне поселення. Це було дивно. Я твердо знав, що ніяких людських поселень в цих краях немає і бути не може. Кілька самотніх зрубів, що були в тих диких землях ми давно лишили позаду.

Ми спустилися до того маленького селища – біля десяти добре зроблених маленьких затишних хаток. Кожна з пічкою, чиста і акуратна. Збудовані без єдиного цвяха, але колоди так ретельно підігнані одна до одної що не було навіть щілин. Віконечка зовсім маленькі з якимись мініатюрними шматочками скла. Такі зруби ставили, певно, на Русі ще тисячу років тому – тільки без скла. Замість скла затягували вікна «бичачим міхуром». Дві стайні – спільні на всіх. Видно, що колись тут тримали худобу, можливо, коней, корів, кіз. Але навіть запаху вже не було, послід давно виїли жуки-копрофаги.

І тиша. Мертва тиша. Почули якийсь скрип – виявилось, що то вітер хитає дверима стаєнки. Таке було відчуття, що це селище люди кинули (саме кинули, зірвались раптом, захопивши тільки саме необхідне і пішли разом з худобою) років тридцять до нашого візиту. Вітер і негода ще не встигли нічого поточити і зруйнувати. Тим паче місцина та була прикрита відрогами сопки від вітру. На «зону» це було абсолютно не схоже – це були явно не бараки – видно було, що люди будували для себе – охайно, красиво і з любов'ю. Навіть час не зміг стерти цю красу.

Я потім розпитував у багатьох людей, що за хатки стоять там, на Довгій. Ніхто нічого не знав. Одні казали, що немає там ніяких хаток, інші казали, що є, але хто їх будував і коли – невідомо. Можливо там жили якісь сектанти, що сторонилися людей – якісь старовіри або що... А потім пішли далі – у більш глухі місця, коли їхнє селище виявили...

Ми вибрали навмання одну з хаток і розташувались на нічліг. Розпалили пічку, зварили спочатку суп, потім кашу, чай. Тим часом сутінки перетворилися на глупу безмісячну ніч. Зорі висіли як виноградини рясно всипавши чорне небо. У пічці тріскотіли дрова, ми вийшли помилуватися зорями чи то просто подивитись на безмежжя Космосу, що висіло над нами і нагадувало по якій малесенькій кульці ми приречені довіку блукати.

Почалась розмова – звичайна розмова подорожі, яка забарвлює темні вечори. Тема якось непомітно ковзнула з місцевої флори і фауни на «снігову людину». А в мене якраз в ті часи був хороший знайомий, який все своє життя присвятив пошукам «снігової людини» - блукав по дуже диким землям, знаходив її сліди, шерсть чи то волосся (причому експертиза підтвердила, що жодному із відомих науці видів ссавців ця шерсть не належить) і навіть стикався з цією істотою віч-на-віч. Але мені було не цікаво розповідати, що ось, мовляв, один мій знайомий, десь там далеко, колись... Я вирішив трохи пожартувати. Розповідь свою побудував я так – ось я торік біля сопки Ведмежа коло струмка Озерний весною бачив сліди босих

ніг на снігу і на землі коло потоку і жмуток шерсті на стовбурі кедра... Потім ще додав, що той жмуток я ношу завжди з собою як талісман. Витяг з кишені пластикову коробочку з жмутком конячої шерсті яку знайшов годину тому у стаенці, показав. Потім почав розповідати, як два роки тому біля сопки Малої знайшли трьох старателів з відірваними головами – саме не відрубаними, а відірваними – це й яку силу треба мати в руках, щоб таке вчинити (це вже я вигадав, колись читав про такий випадок в Канаді, але сумніваюсь у його достовірності). Кинув фразу:

- Певно, вони його поранили цього волохатого великонога... Ось він і розізлився... З того часу в цих місцях часто люди пропадають... В Карпатах «снігову людину» шугайстером називають, в Гімалаях – йеті, а як його тутешні орочі та евени називають я навіть і не пам'ятаю...

- А тутешні люди, які в цих хатках жили – вони куди поділися?

- Цього вам уже ніхто не розкаже...

Троє моїх супутників чомусь не захотіли більше бути на дворі, зайшли в хатинку, запалили свічку. У їхніх очах я побачив відблиски страху. Вони сиділи біля розчинених дверей і дивилися на зоряне небо. Розмова непомітно перейшла на НЛО, літаючі тарілки та паранормальні явища. Якось хтось згадав, що там де бачили «снігову людину» в тих же місцях бачили і НЛО. Тут уже мене понесло... Захотілось пофантазувати. Бувають в мене такі настрої. Я тут же придумав і розповів історію про величезну блискучу кулю яку бачили біля вершини сопки Синя. І бачили тоді ж і там же двох карликів з непропорційно великими головами без одягу з шкірою сірого кольору з величезними очима і мініатюрним ротом. І зникли в той день два мисливці – знайшли тільки їхні рушниці з оплавленими стволами. Супутники мої замовкли і з якимось завороженим виглядом дивились на зоряне небо, на сузір'я Лебедя, на Чумацький шлях...

І тут у небі з'явився дуже яскравий об'єкт, що швидко рухався. Це був явно не літак і не вертоліт. Це було схоже на

супутник, що падав і згорав в атмосфері. Так воно, напевно, і було.

- Що це???!!! – на моїх супутників поява такого літаючого сяйва справила неабияке враження та ще й під час такої емоційної оповідки. Звісно, казати свою банальну і найбільш вірогідну версію мені було нецікаво і я якимось урочисто-трагічним голосом з нотками фаталізму сказав:

- Це вони... Знову... Так само як три роки тому – день у день, секунда в секунду... Так само як і тисячу років тому...

Більше нічого я вже сказати не встиг. Вони влетіли в хатинку мало не збивши мене з ніг ледве протиснувшись у двері втрюх одночасно. Двері з гуркотом зачинили і тут же забарикадували якимось дошками та колодами, що були в хатинці. Я подивився на їхні обличчя у світлі каганця свічки. В очах вже був не страх – в очах був жах.

- А якщо комусь знадобиться вийти серед ночі? Або мене можуть покликати...

Але мене вже не чули. У чомусь переконати їх вже було неможливо. Я заліз у свій спальник і заснув. Мені було тепло і затишно. Я відпочивав після важких переходів. Я навіть не знаю чи спали вони тої ночі.

Але більше я ніколи не буду так жартувати з людьми – тим паче з молодими, яким життя видається суцільною дорогою радості, по якій можна йти нескінченно довго і весело, які занадто цінують цю «मितь між минулим і майбутнім», які ще не знають, що життя це страждання, велика ілюзія... Просто осінній вітер мені щось наспівав у ті дні і я цю пісню втілив у казку... Трохи страшну. Але всі казки трохи страшні.

А того «ведмедя» Ігоря, що жив і працював на станції на сідловині Столи я більше не зустрічав. Був я в тому місці – на Столах п'ять років потому – у 1998 році зі своєю подружкою Веронікою, і в тій хаті ночував. Тільки не треба казати, що, мовляв, я «з бабою по сопках бродив». Про неї не можна так. Ця «тітка» справжня подруга бойова. По таких диких та споконвіку

безлюдних місцях ми з нею блукали, в такі пригоди потрапляли і вибирались...

Вона сама по горах, по тайзі ходить – а це про щось та говорить. Одного разу пішла вона в той дикий край з одними людьми – бувалими, відчайдушними. Стали вони табором, зібрались вже спати, а до табору ведмідь прийшов. Реве, лапою землю шкребе. У всіх нерви як струни – хапаються хто за що. А вона вилазить з намету, дивиться на його морду незадоволену і як крикне: «Іди звідси, волоцюга клишоногий!!!» Він розвернувся і в ліс пішов. Всі в таборі так і не спали тої ночі, біля вогню сиділи і темряву дивились, а їй хоч би що – спала собі тихо і мирно до ранку. Таких ще в горах та в тайзі «тітками» називають і кажуть, що «тітки відчайдушні до божевілля». Це якраз про неї. Дах її давно знесло разом з комином, і хто знає яким ураганом.

Щоправда, її боялися в гори і тайгу брати – закономірність дивна була – як тільки її візьмуть, так вічно якісь пригоди не в тему траплялися. То заблукає хтось, то хтось впаде і травмується, то ще щось. Але то інше питання. Я з нею вдвох п'ять років по горах, сопках та лісах дрімучих ходив – і нічого. Цікаво, що коли ми в місто до людей верталися, то якось сварились, розбігались і майже не зустрічались. Але коли знову в дикий край тягнуло – тут же «збігались» і їхали світ за очі до дерев, туманів, водоспадів і світанків. Не знаю чому так - може тому, що там було життя справжнє і ми там були справжні, а в місті...

Потім вона пішла від мене – якось раптово нічого не пояснюючи. Тільки кинула в порожнечу – «все, я розлюбила». Я досі не можу її забути, хоч стільки років пройшло. І як я блукав потім по Оленячій самотнім вовком або з такими ж шибайголовами як і сам, то все згадував і згадував – може не стільки розумом – тут ми змокли під дощем і сушили одяг біля ватри, а потім залізли в один спальник щоб зігрітися, а тут ми ночували на вершині сопки, серед каміння, дивилися вдвох, як сонце за обрій котилося розпалюючи на небі заграву, а потім прокинулись, коли темрява тільки почала сіріти і зустрічали сонце, що викочувалось з моря туману, який стелився там внизу,

і вершини сопок здавалися островами, милувались барвами світанку. І цей камінь на фоні червоного неба здавався нам старезним скам'янілий філософом, а хмари – сходами в небо, в космос, до глибин Галактики. А тут ми влаштували баню. Розпалили величезну ватру, накидали в неї каменів, які розжарились до червоного, а потім зверху над цими каменями поставили шатро зі скручених гілок обтягнутих поліетиленом, зайшли голими в середину і вилили на каміння води. Повалила пара і ми били один одного ялиновими віниками, а потім розпарившись вибігли і стрибнули під водоспад крижаної води. А на цій галявині ми ночували, а на світанку, коли вилазили з намету побачили оленів, що дивилися на нас вологими і добрими очима повними здивування і роси...

Так ось – прийшли ми тоді до тої хатки, а там і станції ніякої немає, чергових – тим паче. І хатинка вже втомлена. І жила там пара молодих людей – гриби та ягоди збирали, сушили поки сезон. Ми їм – переночувати можна? А вони – не наша це хатинка, самі прийшли, бачимо - порожня, ось і живемо.

У тих краях – на Оленячій і навколишніх сопках і річкових долинах – хатинки подекуди були (старенькі, щоправда, напівзотлілі, але жити можна): на сопці Бабина – майже на самій вершині, на струмку Весняний, біля струмка Горіховий, під сопкою Верхнижня (ну, і назву придумали!), на сідловині між сопками Товста і Ведмежа, на Столах. І все, здається. Але майже всі ті хатинки потім хтось спалив. Хто і навіщо – не знаю. Дурні!

А всі ті сопки і струмки орочі по своєму називають. А ці назви нові – придумали їх, коли карти складали. Мені якось один старий ороч розповідав, як що називається, але я забув, не записав. А потім той дід помер, так що і розказати тепер немає кому. А орочі в ті місця не кочують нині. Там і оленів пасти ніде – каміння одні. Хіба що на полювання та на рибу туди приходили. А зараз дичину браконьєри розлякали. Знав я трьох орочів. Крім старого Гаврила та пастуха Івана ще й шамана їхнього. Навіть бачив як він шаманив – чум свій обкурював травами – звіробоем

та конюшиною та в бубон бив. Орочів ще евенами називають. Але це інший народ. Плутають просто.

Так ось, залізли ми на голець – на Ведмежу – я і два юнака. Сніг майже зійшов – тільки північних схил білою кашею вкритий, а решта гори – так, плямами. І то сніг сірий, злежалий. Свіжий не падав давно. Полізли ми з вершини в сторону Ситного – по хребту. Вершина, треба сказати, у Ведмежої потрійна і скеляста. Якщо з Товстої чи з Великої дивитись, то Ведмежа як тризубець в небо стирчить. Як вічний пам'ятник землякам моїм, що в цій землі в Велике Ніщо пішли.

З третьої вершини, значить, ліземо донизу, а там стелюх-кедрач суцільний навколо – і кінця-краю йому не видно. Те не простий – вище людського зросту вгору стирчить ще по землі стелиться, а лапи в нього товщиною як дві людські руки. Нема на то ради – полізли в кедряч. Ледве-ледве продираємось зі швидкістю черепахи на гілки наступаючи. А місцями сніг глибокий – провалюємось по саме нікуди. А під снігом теж кедряч, ноги між гілками застрягають. А сніг то мокрий. І вітер холодний не ласкавий... Тяжко йдемо.

Раптом бачу – а місцями на снігу сліди поперед нас. Старі, але не дуже. Тижневої давнини – не більше. І взуття на ногах того «слідача» легше за наші «краги». І йшов він так наче і в сніг не провалювався, з гілки на гілку стрибаючи, тільки інколи на снігу сліди лишаючи. Здивувався я спочатку, а потім як просвітлення на мене найшло і з уст вирвалось:

- Так це ж древолаз Поліванов попереду нас йшов! Його крок м'який...

- Точно! Він! Ілля Петрович Поліванов! Древолаз!

- Так казали, начебто він помер...

- Ні, то не він помер. Це не Поліванов помер, а Полікарпов. І не Ілля Петрович його звали, а Петро Андрійович! І не древолазом він був, а лісорубом. А древолаз Поліванов живий-здоровий. І нас переживе. Древолази вони всі довгожителі. Чув я про одного древолаза – Сігнева Олексія. Так він дожив до ста і двадцяти літ. І помер від того, що з дерева головою вниз стрибнув. Заліз на

дерево, на вершечок і сказав: «Нудно, ви, люди живете! Остогидло мені з вами!» І з вершини вниз та головою на камені.

- Цікаво, а чого це дерево лаз Поліванов на Ситний помандрував? Невже золото мити?

- Ні. Древолазам пісок золотий мити замовлено. Ніякий древолаз навіть миски старательської в руки не візьме. Вони навіть до золота (нехай воно прокляте довіку буде!) навіть не торкаються. Навіть обручки зі срібла роблять. Певно, у нього інтерес на Ситному був. Мені то як знати? Древолази – вони народ замкнутий, дивний навіть, незрозумілий. Я в їхні справи не втручаюся. Хоча, дарма, напевно...

- А може то і не древолаз зовсім? Може просто перехожий який або брат наш старатель, що в пошуках золотця блукає...

- Ні. Я слід древолаза ні з чим не сплутаю...

Бачу – не вірять, сумніваються... І очі дивним блиском загорілися... Я це помітив і засумував дуже, зажурився. Зрозумів від чого отой блиск і чому. Я ж з цими хлоп'ятами за рік до того пішов до сопки Два Брати. Тільки то не весною було, а восени. Заблукали ми тоді – з дороги збилися, по лісу йдемо мало не навмання, по руслу якогось струмка висохлого орієнтуємось. І раптом на паморозі, на землі мокрій ледве-ледве легким морозом скутій сліди людські помітили – старі. Пішли по сліду і людину побачили. Лежав він бідолаха на землі, відійшов, певно, вже давно – звірі його погризли і птахи обличчя подзьобали – впізнати годі. Паперів в нього ніяких не було, так що хто то був – так і лишилося для нас тасмницею. Але в його наплічнику хлоп'ята мішечок знайшли з полотна, а там золотого піску фунта два – не менше. Більше й нічого в нього хорошого і не було. Ніж і той нікчемний – тільки шурів різати. Хлопці на пальці в нього обручку помітили – зняли, не погидували. І кажуть мені:

- Давай золото тут порівну і поділимо, щоб нікому образливо не було.

- Собі забирайте, не треба мені нічого...

- Та ти що, вуйку, чого від частки відмовляєшся? Золото воно ж тепер нічиє! Мужик то мертвий, диви. І перстеник вже йому без потреби.

Я ще подумав: «Чого ж ти мені тикаєш? Я ж тобі як батько за віком...» Але нічого не сказав. І так мені тоскно якось стало, так на душі гидко. Особливо як я побачив, що вони обручку навпіл сокирою розрубали – щоб все порівну, значить. Захотілось мені їх кинути і в ліс подалі піти, на сніг лягти та замерзнути. Але якось перегоріло потім чи що – адже пропали б вони без мене, назад дорогу би не знайшли. А потім я їх знову з собою брав – може колись і зрозуміють, що в житті до чого... А хлопаку того бідолашного я камінням закидав, потім мохом – могилу в тій землі я би все одно не видовбав – каміння одні та скелі. І хрест який-не-який поставив. А хлопці дивились на мене як на дивака якогось пришелепкуватого.

А на Ведмежій довго лізли ми по жеребу кедровому, нікого не зустріли, потім у ліс зайшли, коли нарешті хребет нижче пішов. А праліс там... Ялинова сурамінь стара, волога, дрімуча. Подушки моху під ногами на лікоть товщиною, ялини – в трьох треба обхоплювати. А там і струмок помітили – Ситний. З сил зовсім вибились – там же тих подушках з моху і спали. М'яко, але мокро. Навіть ватру якусь розпалити спромоглися – суп зварили. Потім виявилось, що трохи не дійшли до місця сухого, де галявина величезна і потік Ситний під землю пірнає. І ліс там навколо – вже не ялини, а кедр, трохи вбік берези та горобини. Але золота на струмку Ситний немає зовсім. Та і породи там не ті – не золотоносні. Жодної крихти золотої не знайшли.

У тих місцях золото тільки на Олениці і є. Та ніде окрім. І не біля витоків як думають, а нижче по течії. Я там самородок золотий знайшов. Маленький, щоправда, але все одно. І золотого піску намив. Це якщо вниз по течії Олениці піти, далі, нижче водоспадів Гримлячих, нижче струмка Горіхового, майже до впадіння річки Олениці в річку Ялицеву. Там місце є, де під час паводку річка шмат берега забрала. Там то жила і оголилася. Хоч і маленька, але приклавши зусилля...

А біля струмка Весняного золота немає. Я Весняний обнишпорив від витоків до Олениці – і не раз. Не золотоносна там земля. Так, стояв там Порфірій Лукін, хатку там збудував і було в нього золото. Так. Але він не там мив. Це той самий Порфірій Лукін, що його потім сокирою зарубали за жменю золотого піску. Як воно було, я, звісно, не знаю. Але, певно, було так: зайшли до нього тютюну попросити (а тютюн у нього славний був! Особливий!). А він нікому не відмовляв, добрий мужик був. Якщо хтось мимо йде – так він і ночувати пустить, і чаєм пригостить. Він повернувся за тютюном у комірчину, а вони його ззаду сокирою по голові і торохнули. Так його з тютюном потому і знайшли.

А від хатки його нічого не лишилось – був я в тому місці пару років тому – розвалилася хижка зовсім. А я ж знав його, бував у нього, балакав з ним про те, про се не один раз. Перший раз зайшов до нього у 1991, потім у 1993. По батькові його Євстахіївич звали. Хоча, казали, що він зовсім не Порфірій, і не Лукін. І що прізвище у нього зовсім інакше. І начебто, він партизаном був, а потім за свою партизанщину двадцять років у таборах на Колімі відсидів. Вийшов, але не повернувся додому і в цих місцях осів. Не знаю, чи правда се – для старого партизана він трохи молодо виглядав, хоча... Він міг у боївці ще хлопчиком бути. Або просто хліб в ліс партизанам носив, а його за шматок хліба на двадцять років в табори. Українську мову він добре знав – коли я з ним останній раз говорив, то непомітно на нашу мову і перейшов. Він теж. Але про минуле розповідати не став. Зате про ті місця багато розповідав і золото своє показав, хоча і не сказав де його мив. Він всього то жменьку і намив. Я думаю, він або біля витоків Оленячої жилу знайшов на одному зі струмків, що від сопки Марійка течуть. Але не на Гниляку і не на Чорному. Там немає. Ще він казав, що в верхів'ях Олениці літак лежить. Розбився він там давно, ще у 1935 році, а може і раніше. Зогнив нанівець та мохом поріс. А не знайшли його ні тоді, ні після тому, що він в ущелину впав. Знизу туди не пройти – водоспади, буреломи. А якщо зверху заходити – то мотузка добра потрібна,

щоб в ущелину спуститись. Але де те місце – він показати відмовився, і взагалі, до витоків Оленячої йти відмовляв – казав, що місця там – погибель одна. Може й так, а може він там жилу золоту знайшов.

Шкода його. Такі мужики нині в рідкість. І не пив зовсім – навіть не нюхав. Чому він на Весняному зруб поставив – не знаю. Місце там погане. Сире, мокре, сонце туди ніколи не зазирає. Весняний ніби як ущелину пробив між сопками Мала та Марійка. Але знайти те місце було важко – якщо не знати. Може тому.

А нижче по течії, де впадав в Оленячу струмок Безіменний, там жив дід Микола Харітонович Скобліков. Не знаю, чи живий він досі, тоді в ті роки йому вже було під дев'яносто. Певно, і Колчака пам'ятав. Ну, не те щоби жив – приходив від снігу до снігу як і всі, а потім на зиму в поселення людське повертався. Так той пив страшно. І мухомори курив. Назбирає тих моримухів, насушить, а потім курить. Як він з такими звичками до старості давньої дожив – зрозуміти неможливо. А може він в старості до цих звичок та припав... Один мій знайомий до нього заходив, теж спробував мухомори курити. Як зтяжку оденьку зробив – так потім тиждень йому такі чортяки страшні ввижалися! Як він тільки здоровий глузд не втратив – не знаю.

Так ось – про древолаза Поліванова вони обидва чули. Він навіть заходив до них, гостював. Ще про нього я чув від пастуха-ороча Івана під сопкою Сива. При цьому розминувся я з древолазом Полівановим всього на один день:

- Був, однак, Поліванов, був вчора, однак. Чай пив, трубку курив, ось ножа мені подарував. Пішов, однак, в тайгу пішов! Куди – не знаю... Сонце знає. Старий крук Туа знає. Сивий вовк Омо знає. У них спитай...

Майстерність древолазів нині рідкісна. Мистецтво їх забуте. Чутки про тих затихли. А в давні часи були вони на Русі відомі та шановані. Вміння їх цінувалося, звичаї їх поважали.

Риючись у костромських архівах я, наприклад, натрапив на лист єпископа Смоленського Епіфанія до князя болохівського та путивльського Всеволода Борисовича, який історики датували

роком 1326. Там, зокрема, писалося: «...древолазы наші хоч і схильні до ересі, і звичаї їх незрозумілі, але норовом вони прості і людинолюбні. Службу можуть тобі послужити хорошу...»

А в «Мінських хроніках» (у тому числі в тих частинах, що були скопійовані з «Оксамитової книги») у записах від 1370 року знаходимо: «...великий князь Ольгерд в місто прибув, мистецтву тутешнього люду дивувався. Особливо захоплювався майстерністю древолазів Кирила і Прокопія...»

У записах Межигірського спаса (що під Києвом) був у свій час виявлений цікавий документ – цитую: «...і в се літо 6998 прийняли постриг: брат Никифор, що був до сего теслею, брат Микита майстер, маляр та богомаз, та брати Хведір і Василь – древолази з Лучеська...»

Також у листі Дмитра Шемяки Івану Можайському від 12 грудня 1446 року про них теж іде мова: «...мені майстрів потрібно, та скоромохи теж знадобляться. Надішли. А якщо є в тебе древолази так таким же чином до мене з обозом їх відправ...»

У Псковських хроніках від 1570 року є цікавий запис: «...а також по наказу Івана Васильовича були скарані на голову трое древолазів, звинувачені у змові і співчутті до невинно убієнного князя Володимира Андрійовича Старицького, який майстерність древолазів цінував...»

Більш близькі до нас часи теж дарують цікаві звістки – пощастило мені натрапити на оголошення в газеті «Вятские ведомости» від 16 листопада 1836 року: «... Артіль древолазів. Сідоров та сини. Якщо кому потрібно – заліземо на будь-яке дерево. Влаштування хатинок на деревах, порятунок кошенят та інші потреби.»

Навіть у Леніна знаходимо згадку про древолазів у листі до голови тамбовського губ. ВЧК від 20 березня 1920 року: «Тов. Клиновський! Зверніть увагу на так звані «товариства древолазів», що вельми чисельні у вашій губернії. Їх ідеологія це архіконсервативно. І може бути використана для підготовки куркульських повстань. Древолази повинні бути ліквідовані як

контрреволюційна організація і шкідлива для трудового народу секта. З пов. Ульянов (Ленін) В. І.»

Древолази були довгий час якоюсь замкненою громадою, певним кланом зі своєю філософією, зі своїми суворими законами. Виникнувши у глибині віків, у хащах старої Русі, вони не зникли як тінь минулого. Навіть ота радянська влада не зуміла їх знищити. Нині професія древолазів знову стає потрібною – особливо в зв'язку з вивченням тропічних лісів. І їх світогляд доречі теж. Наскільки я знаю, у Бобруйську та Гомелі є люди, які активно вивчають спадщину древолазів і які жадають відновити сей суспільний стан. Як знати – може їх зусилля будуть не марні, а там і Русь та її призабута мова відродяться з небуття...

Мені не судилося зустріти древолаза Поліванова і поговорити з ним про буття старих дерев. Шкода. Я більше не поїду в ті краї ніколи, не побачу річку Оленячу сопку Ведмежу. Щось обірвалось у моїй душі, щось загинуло. Ось чому я написав цю повість. І якщо ти, мій читачу, ризикнеш і поїдеш у ті краї шукати золото – не здіймай руки ні на звіра, ні на людину. Нехай тобі щастить. І нехай з тобою буде Фортуна.

(Написано на основі реальних подій 1990 – 2010 років. Прізвища та імена людей переважно змінені.)

Так нам дано

*« - ...Навіщо Вам Зона?
- Ну, я все таки в певному сенсі
вчений. А Вам то вона навіщо?»*

(Брати Стугацькі)

Я працював на теренах Зони у 1990 році. Моє кількомісячне перебування там – окрема історія. Не знаю чи зможу я колись оповісти про це все, точніше, не оповісти, а передати те відчуття, коли вдягаєш потріпану «штормовку», наплічник, на шию дозиметр і в Зону... А там – кинуте село, завивання осіннього

вітру, старезна дерев'яна поліська хата, безлюддя, проби ґрунту і божевілья дозиметра від нескінченних радіаційних плям... Я в свій час кинув цю роботу зрозумівши марність своїх мрій докопатись до істини в царині радіобіології, але в мене є хороші знайомі, що досі працюють там – досліджують, вивчають ризикуючи життям, кладучи своє і без того кволе здоров'я на олтар науки, прекрасно усвідомлюючи на що вони йдуть на відміну від «біороботів» - простих чернігівських селян яких наймають розгрібати радіоактивне сміття без належного захисту... Кожен візит мого доброго знайомого N – справжнього фахівця своєї справи, що досі працює в Зоні для мене несподіванка.

Він з'являється раптово – як сніг на голову – і завжди з купою історій і новин. І ті новини, що приходять із Зони дивують, шокують, вражають. Слухаю і думаю – Зона – вона як дзеркало: абсурд того замежового світу – це абсурд нашого хворого суспільства.

- Скільки літ, скільки зим! Тільки не кажи, що забіг на хвильку статтю подати і по справах. Ні, мусиш сісти розказати. Які новини і як там Зона? Я не був там 20 років!

- Сучасна Зона це безглуздя, що шириться. Коли люди залишили той край – він здичавів. Розвелися олені, лосі, вовки та інша звірина. Крім звичного з'явилися там три табуни здичавілих коней. На місцевому жаргоні «коні прижевальського». Але на сьогодні звірини поменшало. З трьох табунів коней лишився один і то потріпаний – вітчизняні нуворіші і скоробагачки перетворили Зону в місце «царського полювання» - дичину відстрілюють ще й вживають м'ясиво вбитих тварин, особливо коней та оленів в їжу.

- Але ж та звірина нахапалась радіонуклеїдів! Їсти їх м'ясо м'яко кажучи не корисно...

- А їм байдуже. Вони живуть по принципу – день прожили, кулю від кіллера не отримали – то й добре. Що завтра буде – не відомо. Живуть сьогоднішнім днем. Ніхто з них про здоров'я не думає. Перетворили Зону в місце розваг – катаються на швидкісних

човнах на фоні Саркофагу. Рибу ловлять в ставі-охолоджувачі яку тут же і споживають. Цікаво, що якби туди пускали вільно – ніхто би туди і не їхав – нічого там дивитись – кинуте брудне місто... А так не пускають – заборонений плід... Потрапити в Зону не так уже й складно – лізуть всілякі бовдури. Не так давно зловили групу «піонерів» - підлітків, що пробрались до самого четвертого блоку і фотографувались на його фоні в оголеному вигляді. Охоронцям було б може і байдуже, але коли дійшло до таких непристойностей – це їх «дістало». Зловили і відвезли за колючку.

- ???

- А ще не так давно зловили трьох студентів – вони пробралися в зону і фотографували як «мисливці за металом» - збирачі металобрухту вантажили радіатори парового опалення зняті з кинутих будинків Прип'яті. Таким промыслом – збиранням і продажу радіоактивного металобрухту промишляють як правило колишні кримінальні злочинці. Побачивши, що їх фотографують вони почали тих студентів бити – але на щастя з'явилась охорона і всіх пов'язала. Як виявилось у тих «чорних збирачів металу» був на це дозвіл – яким чином і хто це міг такий дозвіл дати – велика загадка, але в нашій країні все можливо. Із Зони багато розповзлось різного радіоактивного металу по всій країні у вигляді зачастин, будматеріалів і просто брухту – хтось та захворів на онко отримавши дозу від того металу... «Люди гинуть за метал!»

- !?

- Колеги, які працюють в Зоні це взагалі окреме питання – такі кадри трапляються – ніякий сатирик не вигідає. Колись дали мені одного асистента зі словами: «Ось тобі хлопець-помічник. Молодий, веселий – ви спрацюєтесь.» Іду я з ним по Зоні за зразками, навколо безлюддя, а йому весело – з усього сміється. Одні дерева високі, інші низькі – ха-ха-ха, ой як смішно! Трава зелена, а небо синє – ха-ха-ха, як весело! Ну, думаю, дивак якийсь... Він каже: «Давайте перекусимо – в мене тут пиріжки є!» «Дивні якісь в тебе пиріжки...» «Хороші пиріжки! Сам пік –

з коноплі...» Я потім кажу керівництву: «Заберіть від мене цього ідіота, не можу я з ним працювати!» Дали мені іншого. Іду я з ним по Зоні на об'єкт – навколо безлюддя, ліс, тиша, тільки вітер шумить в кронах дерев. Бачу вигляд у нього якийсь переляканий. «Ти чого сумний якийсь?» «А це правда, що тут вовки розвелись?» «Так, правда, цілими зграями бігають. На людей нападають. Не так давно тракторист пропав – тільки куфайку роздерту закривавлену знайшли, а місяць тому троє робітників пропало – царство їм небесне... А ось, дивись!» - коло дороги лежав вибілений скелет лося, вже десь роки три не менше, здох від чогось, напевно – «Задерли, сіроманці, до кісток об'їли... А, чуєш, чуєш???» «Ні, не чую...» «Та прислухайся, виють!» «Та то вітер...» «Та який вітер! Вони, вони... Як нападуть – ти до мене спиною повертайся – спина до спини – і палицю візьми, тільки вже, може відіб'ємось як нападуть...» Він тоді чомусь зблід, зовсім зажурився і більше на роботу до мене не приходив. Дали мені третього асистента. Пішли ми з ним на «точку» - дійшли до вагончика серед лісу де було деяке спорядження і інструменти. А він чогось під вагончик зазирнув. «Ой, глянь, що тут є!» Дивлюсь а там цілий виводок вовчат маленьких. Асистент мені: «Ой, глянь які собачки! Які цуценята симпатичні! Давай собі одного песика візьмемо!» «Ні, краще не чіпай цих «собачок» і давай звідси ходу і то швидше, а то зараз їхні тато з мамою прийдуть...»

Він ще довго розповідав, а я слухав і думав: «Ось живемо ми, люди, тут собі в містах і селах, думаємо, переживаємо, накопичуємо, сваримось, ворогуємо, ненавидимо... А зовсім недалеко спить Зона – шмат забрудненої землі, де ще кілька тисяч років жити людям буде небезпечно, і серед цієї Землі Відчаю височить Саркофаг – розтрісканий, розшарпаний негодою та ерозією, і жевріє в ньому поволі Велика Незрима Смерть якої стане щоб вбити всіх людей на Землі...»

Паростки бамбуку

*«...Від Сумеру на південь
Починається дзен
І вертається, Іккю,
Коаном до тебе...»*

(Ляля Рубан)

До мене підійшов шестирічний син і сказав:

- Тату! Я давно не кричав у пральну машину, а вона зайнята. Вже зупинилась. Там лежить одяг.

- Вибач, зараз розвішу.

Я вийняв з пральної машини весь одяг, чомно розвісив сушитися, вимкнув машину.

- Все, можеш кричати!

Син пішов до ванної кімнати, відкрив дверцята пральної машини. Хвилин п'ять було чути «У-у-у-у! А-а-а-а!» Я тим часом думав про Тібет. Перед очима пливли кам'яні пустелі, засніжені вершини гір та озера в яких відображалось Небо.

- Все, тату, я вже покричав в пральну машину!

Я подумав про те, що напевно, настав час для виховального моменту:

- Не забувай кричати в пральну машину! Це навіть важливіше ніж запалювати ароматні палички перед статуеткою Будди Шак'ямуні Сітхартхи Гаутами!

(Статуетка Будди завжди стояла на моєму столі і син любив запалювати перед нею ароматні палички з запахом сандалу. При цьому він співав мантру: «А-мі-да-фо!»).

Я після паузи продовжив:

- Один хлопчик весь час забував кричати у пральну машину, і в результаті так і не досяг просвітлення, лишився в колі сансари...

- Тату! А я хочу зняти фільм. Вирішив його назвати «Вся правда про драконів». Дай мені відеокамеру!

Я дав йому відеокамеру і він пішов в дитячу кімнату. «О, як прискорюється час! Як впливає на людину прогрес техніки!» - подумав я. В його роки я навіть і не мріяв зняти свій фільм. Це

була його не перша спроба знімати кіно. Свій перший фільм – трьохсерійний – він зняв кілька місяців тому. Назвав його «Ручка». Фільм був присвячений ручці від дверей в дитячу кімнату. Він знімав її з різних ракурсів – зверху, знизу, збоку. Камера рухалась навколо ручки. Періодично за кадром виникали звуки: «Ви готові, діти, відчинити двері? Це ручка від дверей. Двері можуть відчинитися, і тоді ми вийдемо з цієї кімнати.» І так три серії.

Про що буде новий фільм (хоча ясно, що про драконів) – мені було страшенно цікаво. Але я не втручався у творчість. Поки тривали зйомки я дістав з полицки томик давньої японської поезії. Розкрив навмання. Натрапив на вірші Оно-но Коматі:

*«Обірвані корені
Над рікою сумної верби...
Так і я безпритульна!
З легкою душею по течії лину
Ледве почую: пливи!»*

Читав і думав про те, що українською Коматі звучить легко, невимушено – так само як і японською. Між нами більше тисячі років, а які близькі нам її розхристані тривожні танка! Людина не змінилась за останнє тисячоліття. Все та ж самотність перед безоднею Всесвіту. Все та ж невідомість на порозі Вічності. Відклав томик перекладів і взяв книгу - теж збірник віршів, але японською мовою. Розгорнувши навмання – і як це не дивно – теж натрапив на вірші Коматі:

*«Ахаре тефу
Котоко сотікере
Йо-но нагані
О-мохі хана рену
Ходасі нарікена...»*

Як дивно, що трапилось саме це знамените танка – про «таємничий смуток слів»...

Тим часом робота над створенням фільму була завершена:
- Тату! Я вже зняв фільм! Давай його подивимося! Не забудь тільки назву фільму написати: «Вся правда про драконів».

Я переписав фільм з камери на комп'ютер і ми всілися біля екрану монітора. Фільм виявився короткометражним – на 22 хвилини. Камера була статична. На екрані з'явилося зображення стіни. У кадр потрапили також край стола (на якому власне і стояла камера) та куток картини, що висіла на стіні. На картині був намальований Будда у стані медитації під деревом Бодхі, але в кадр потрапив лише куток рамки. Нічого не змінювалось протягом 10 хвилин. Потім за кадром почувся голос: «Дракон прилетів!» Потім знову нічого не змінювалось протягом 10 хвилин і знову почувся голос: «Дракон повернувся назад!» І в кінці фільму на мить з'явилося зображення іграшкового дракона.

- Гарний у мене вийшов фільм?

- Чудовий! Набагато кращий за ті фільми, що демонструють нині по телевізору! Тільки в мене кілька зауважень критичних: по перше забагато деталей – край столу і куток картини по суті не потрібні – вони не несуть якогось принципового змісту, без них можна було б обійтися, просто знімати стіну. Зображення дракону теж зайве – всі хто бачив драконів і так знають як він виглядає. А хто не бачив – краще хай домальовують собі в уяві дракона, ніж бачать на екрані іграшкового. Голос за кадром теж зайвий. Якщо вже фільм про драконів, то і так зрозуміло, що дракон прилетів. А якщо прилетів, то зрозуміло, що мусить повернутися назад.

- Добре, я це врахую при зйомках нового фільму. Я ще хочу зняти фільм «Вся правда про динозаврів»!

- Добре, але не сьогодні. Ти ще не писав сьогодні ієрогліфи. Напиши десять разів ієрогліф «шлях»!

Потім ми слухали старовинну японську музику. І думали... Ні, ми тоді ні про що не думали.

Стежки розчарувань

«Ну от і все.

Загубилась стежка

У високій траві...»

(Йоса Бусон)

Стежка перша. Рембо.

Липень тільки починав бути собою. І це відчувалося – папороть пахне так тільки тоді. Коли пора стає теплою і доброю до тіла, мені не сидиться в місті серед людей і машин, що сотворили люди. От і тоді – понесло в Дикий Край. Не в пошуках чогось, а бути собою. Поблукав-поволоцюжив я в ущелину Відчаю. Та місцина вабила мене завжди своєю незайманістю – ліси-праліси там завжди були дрімучими і давніми, мохи не знали людської ноги, що тиснула їх ще більше до землі, дерева не відали злої холодної сокири, а потоки доторку теплих рук. Проте подорож цього літа виявилась низкою розчарувань – як в бутті цієї ущелини так і в людях. До ущелини Відчаю ведуть багато стежок – деякі річковою долиною, деякі через гірські хребти обабіч скель та гушавини жеребу, але всі вони виявились Стежками Розчарувань. Я цього не знав і не очікував. Хоча чи варто, взагалі, очікувати чогось...

Найболючіше розчарування було в тому, що ущелина відчаю перестала бути дикою і незайманою, як молода гірська коза – до ущелини дісталися лісоруби. Вони проклали туди дорогу бульдозером перетворивши її в суцільне місиво. Весь праліс в тих краях їм, звісно, вирубати годі, але...

Я брів гірською стежкою навмання і думав про те, що для відлюдника лишається все менше місць для пошуків істини. Проте старезні буки і смереки повернули мене до роздумів про вічне. Я йшов і слухав тишу. Дорогою траплялися звірятка – крім своїх улюблених орла та змії я побачив горностая, білочку та оленів, що гордовито втекли в хащі.

Раптом на стежці з'явилася постать, що рухалась мені на зустріч впевненим кроком героя. Ледве побачивши його я відчув класику оспівану Фрідріхом Ніцше та Джеком Лондоном: сталеві м'язи випирали з-під тісної сорочки, яку він не застібнув – зав'язав, на голові бандана, на обличчі трьохденна голлівудська щетина, на поясі фінський ніж, через плече патронтаж з чисто вестернівськими патронами, на плечі старий кріс – гвинтівка, що багато бачила, погляд вогнений, черевики важкі. Справжній Рембо – тільки тутешній.

Ну, як тут було обмежитись лаконічним «привіт» чи «честь»? Порівнявшись з ним я вигукнув: «Великому мисливцю – великого звіра!»

Я вже очікував почути відповідь хрипле і суворе: «Йду вбивати ведмедя – в мене свої рахунки з цим людожером!» Але де там...

У відповідь я почув якийсь переляканий тонкий голос: «Та я це... Того... Йду техніку сторожувати...»

О, ні! Люди змаліли...

Стежка друга. Філософ.

Наступне розчарування трапилось мені біля мого табору, де я варив свою мандрівну їжу і слухав шум річки. Стежка перетинала рінь, яку я обрав собі, як місце для тимчасового спочинку. Місце для тривалого спочинку не обиратиму – спочину де випаде. Річка говорила мені про вічне – і не тільки про те, що все минає і все тече. Ця місцина була не в самій ущелині Відчаю – біля, в гірській долині, звідки в ущелину можна при великому бажанні потрапити. Я торкався руками трави і думав про епоху античності – до філософії там спонукали дві речі – спекотний клімат і легкий бриз з Середземного моря – цього «Мезогейос Таласса». Сама по собі спека хоч і не дозволяє працювати після обіду, змушує до мимовільного дозвілля, але вбиває будь-яку думку, спонукає до фаталізму. Але якщо додати ще бриз... Саме тому в Персії та Єгипті були релігійні подвижники, а не

філософи. Заратустра був не філософом – це Ніцше його таким зобразив...

Мої роздуми перервалися появою на стежці дивної фігури – точніше двох. Стежкою йшов босий чоловік з сивою бородою, вдягнутий в лахміття, яке нагадувало хламиду Сократа. Він ішов босим, поруч біля нього йшла вівця – біла з чорними плямами. Він щось розказував вівці – говорив з нею – певно, тлумачив своїй єдиній слухачці якусь високу істину, яка щойно йому відкрилась (бо люди не гідні його високих істин, а зберігати їх в собі несила). Зовні він справді нагадував філософа-кініка, що зневажає умовності людського буття, «блага» цивілізації, докучливість і суєту суспільства, людину, що живе заради Істини. Ось він – Добрий Пастир, що пасе – нехай не отару, а одну вівцю.

Коли він порівнявся зі мною я привітав його, сподіваючись почути у відповідь якусь маленьку мудрість яку, звісно, збережу, пронесу крізь роки і пил міст.

Але у відповідь почув: «У-у-а! А-е!» А потім якусь нісенітницю... «Філософ» виявився місцевим божевільним, що кожен божий день здійснював свій нікому не зрозумілий ритуал – йшов зі своєю вівцею в гори стежкою і вертався ввечері в село... Він справді жив у своєму світі, який іншим людям – і мені в тому числі – незрозумілий. Його ментальний світ міг бути по своєму цікавий чи навіть гідний поваги, як світ кожної живої істоти, яка має право на життя. Але від філософії і мудрості це далеко...

Стежка третя. Закохані.

Біля ущелини Відчаю іноді ходять різні люди. Сього літа в неї зазирали лісоруби, а так люди проходять мимо тієї ущелини. Колись я наївно думав, що всі люди, що йдуть в гори, йдуть туди в пошуках одкровенень, споглядання, Істини, Бога. Щоправда, виявилось, що більшість йдуть туди аби посмажити м'ясо вбитих тварин та випити розчину етилового спирту. Але ж і в часи античності саме більшість засудила Сократа до смерті, а Платона двічі продавала в рабство, Езопа бачила лише горбатим рабом, а

Гомера сліпим жебраком. Більшість в усі часи жадала «хліба й видовищ», а вічне та прекрасне творили особистості. Я думав про це, сидячи ввечері біля вогню на галявині Самітника. Ця галявина далеко від ущелини Відчаю, тільки окремими стежками можна звідти в ту ущелину потрапити – та й то оті стежки треба знати. Я вже думав цього дня мою самотність ніхто не обірве гомоном, ніхто не порушить тишу моїх думок.

Але раптом біля галявини з'явилися двоє – пара молодих людей. Помітивши їх я одразу зрозумів – це закохані. Ось ще є вічною цінністю! Ось що ніколи не викличе розчарування! Кохання! Воно завжди було і завжди буде. Ось що буде надихати поетів і робити душі людей прекрасними!

Вони зайшли на галявину і підійшли до мого самотнього, але гарячого вогнища і спитали чи можна їм зупинитись не на довго на цій же галявині, вони мовляв, мені заважати не будуть. Я в пориві ліричної сентиментальності і поетичного піднесення відповів їм віршами – експромтом, що складався з уривків з різних сонетів Петрарки і власних імпровізацій в риму:

*«Промчали дні мої наче оленів
Коса хода. Час щастя був коротий
Ніж помах вій...*

.....

*Що привело вас в край забутий
Богами і людьми, яких думок сувій?»*

Їхня відповідь була для мене несподіваною: «Та ми так... На одну ніч... Викурити косячок і потрахатись...»

Стежка четверта. Провідник.

Я блукав і блукав навколо гори Холодного Споглядання. Самотність не гнітила мене. Зустрічалися різні звірятка які дивилися на мене здивовано-переляканими очима: від білочок до тхорів. Я зупинився на черговій галявині біля невеликого

водоспаду, що утворював вир серед величезних каменів. Я занурював своє тіло у холодну крижану воду і думав про Конфуція: його відлюдництво було серед людей. Він мріяв знайти досконалу людину і розумів марність своїх пошуків. Хоча сприймав саму ідею не так безнадійно як Діоген...

Мої роздуми перервала несподівана поява: на галявині з'явився... Хто б міг подумати? Патріарх. Апостол. Справжній. Сивий, бородатий, з просвітленим поглядом. Привітавшись, як вітаються хіба що носії одкровення, він попросив мене про делікатну послугу якщо мені, звісно, буде не важко це зробити. Він говорив дуже ламаною російською мовою з сильним закавказьким акцентом. Він пояснив мені, що він мандрівник, гуру і громадянин Всесвіту. Сюди прибув з Тибету, де провів кілька років у монастирі вивчаючи Ваджраяну. По його словам саме на цю галявину мають прибути сьогодні шукачі істини і прихильники істинної віри з різних куточків світу. Їм необхідна саме ця галявина, а не інакша. Бо, по-перше, тут місце особливої сили, а по друге давно домовлено, що зустріч відбудеться саме тут. І, оскільки, я не посвячений у їхнє таємне коло, то не можу бути присутній. Я погодився, сказавши, що таких галявин я в тутешніх краях знаю багато. Згорнув табір і зібрався йти. Це викликало радість у гуру, в якості подяки за мій благородний вчинок він навіть запросив мене на їхню урочисту трапезу. Я звісно прийшов – було цікаво, без перебільшення. Ще б пак – я побачу справжніх шукачів Істини, людей світла.

На галявині зібралося чимало молодих людей – вони, щоправда, більше нагадували хіпі, аніж віруючих чи анахоретів. Трапеза була скромною – по сухарику і жменці сухофруктів на кожного, що запивалося досить непоганим чаєм без цукру. Трапеза підкріплювалась проповіддю гуру. Концепція його була не оригінальною – якась суміш буддизму, індуїзму, суфізму та даосизму, замішана на сучасних модернових роздумах. Основна думка вчителя життя полягала в тому, що треба зректися матеріальних благ – роздати бідним, або ще краще пожертвувати своє майно секті і жити тим, що Бог посилає не думаючи про день

завтрашній, бо існує тільки вічне сьогодні. Я ловив себе на думці, що все це я вже читав, нічого нового я не почую. Потім вони били в барабанчик, грали на сопілці, танцювали навколо вогню свої дивні танці, медитували і співали мантри. Після цього посідали в коло і почали сповідатися гуру – розповідати про свої проблеми і гуру який тут же розраджував. Все це нагадувало прийом у психіатра: «В мене є проблеми і я хочу поговорити про це...» Періодично гуру знову повертався до проповіді – він згадував різних мислителів давнини, які на його думку досягли досконалості і просвітлення. І серед найвищих мудреців він чомусь найчастіше згадував Гафіза. Потім дійшла черга і до мене. Гуру люб'язно надав мені слово, сказавши, що це людина, яка гурту істинної віри надала послугу. Розповідати про себе мені було не цікаво – я взяв і процитував Гафіза – з того, що згадалося:

*«Щоб ця плоть моя тлінна безсмертя дізнала,
Принеси, о сакі, життєвого напою!
В мене очі – на вінцях, душа на долоні!
За вино її візьмеш, клянусь головою!
Не дохитуйсь, неначе троянда од вітру:
Я до стіп твоїх душу розсиплю росю...
Другу й третю струну вдар на чангу, музико,
Слав той місяць, що всіх переважив красою!...»*

На подвижників і їхнього гуру це справило враження вибуху бомби. Вони заявили, що я махатма і гуру. І що вони готові прийняти мене у своє коло і слухати слова Істини, що втілюються через мене у цьому грішному світі. Але подякувавши за цікавий вечір і пояснивши, що я самотник і відлюдник, я помандрував далі. Ходив по горах і думав, що ось – є насправді в світі люди, які ось так – зрікаються бруду світу сього, проповідують Істину...

Через кілька днів я повертався в місто людей і машин. Коло села мені трапився знову цей сивобородий гуру. Він розмовляв по мобільному телефону і вів розмови далекі від божественних:

пояснював своєму далекому співрозмовнику скільки він брав грошей за участь у семінарі, скільки слухачів було, скільки вони заробили і як ці гроші будуть ділити...

«О, часи, о, звичаї!...»

Стежки, якими ніхто не ходить

*«Втомився я від місячної казки,
Втомився я не бачити дня...»*

(Максиміліан Волошин)

Весна того страшного але величного чотирнадцятого року (а вже котре століття чотирнадцятий рік страшний) видалалась на диво теплою, яскравою та бурхливою: квітень радував приємним сухим теплом, а сніги в горах зійшли рано як ніколи. У кінці квітня я подався в гори – вирішив відкрити сезон мандрівок.

Раніше я ходив у гори безперервно – і взимку теж. Але відколи мій найкращий учень загинув в горах – пішов взимку в гори і замерз (можливо, навмисно, можливо випадково – але це окрема трагічна історія), мені як щось відтяло в душі – більше я ходити взимку в гори не міг. Хоча я дуже любив цю жорстоку сніжну красу, це «біле мовчання», цю чистоту замверлого буття...

Відкривав сезон подорожей я з того часу кожного року в кінці квітня – коли прокидалися гори первоцвітом. Вирішив цього разу піти стежкою, якою не ходив вже багато років: колись я перестав ходити тими місцями, які дуже любив – обрав собі для подорожей інші куточки гір. Захотілось нагадати собі чарівні куточки своїх найкращих мандрівок, побачити знову «вершини життя мого». Я не думав, що ця подорож вийде такою сумною... Я завжди подорожую стежками якими мало хто ходить, або взагалі забутими стежками, якими давно ніхто не ходить...

Я йшов горами і дивився як весна вирує: цвітуть анемони, лускають бруньки на деревах, з-під землі лізуть спіралі прадавніх

папоротей – німі свідки всього, що відбувалося на Землі з часів перших чотириногих. Сніги лишилися тільки на самих вершечках гір – як шматки кущих залишків зими.

Я йшов тими стежками і згадував свої старі подорожі: колись я йшов тут з нею удвох, або з нею і з друзями, чи з нею і зі своїми студентами, а тепер я йду один. Кожну гору в Карпатах я називаю по своєму – ідоді нарую кожній горі чи кожній місцині і річці одразу кілька назв. Десять років двадцять тому, коли я зачитувався творами Толкіна, я називав гори і потоки назвами взятими з його казкових повістей, потім, коли знову перечитував твори Джека Лондона, Юкон та Аляска примандрували в мене своїми назвами в Карпати. Іноді в мене просто вирувала фантазія в японському чи китайському стилях і чергова гора в Карпатах отримувала назву Саєнонакаяма чи річечка раптом називалась Потоком Жовтого Монаха.

Я йшов і згадував: замість того щоб милуватися красою і забувати про тлінне, я занурювався в ностальгію все глибше і глибше.

Цим хребтом, по його вкритому лісом гребеню ми йшли колись в липні, коли було добре і лагідне літо і достигла лісова малина. Точніше гірська малина – вона має зовсім інший смак ніж малина рівнинних лісів. А ось і стара колиба. Збереглась – досі стоїть. Я називав її «Хатинка дядечка Ченя» не забуваючи сказати (тим, хто бачив її вперше): «Тут дядечко Чень жив, тут він мив золото, тут його і застрелили за жменю золотого піску...» Цікаво, що багато слухачів вірили в цю нісенітницю про дядечка Ченя. А в той рік ми шли цим хребтом зі студентами: я лишив студентів в колибі відпочивати, а ми з нею вдвох пішли ласувати малиною – солодкою як її уста. Про малину ми швидко забули і почали цілуватися – так, що в голові паморочилося. Один із студентів, якого називали Перець теж пішов поїсти малини і побачивши нас здивовано вигукнув: «Ого!» Щоправда ми не звернули на цей вигук ніякої уваги...

А на цьому схилі, йдучи зарослою стежиною вниз до річки (яку я періодично називав то Андуїном, то Юконом – батьком

всіх рік) ми з нею надибали під старою смерекою величезні червоні мухомори і фотографували їх з усіх боків.

Йду далі – уже долиною ріки. А ось і скеля під якою в основне річище впадає бічний потік з химерною і давньою нині незрозумілою назвою. Я той потік називав Білим Потоком або Біловодням. Там справді вода ставала інколи білого кольору. Тоді так само – коли ми мандрували горами з нею вдвох. Ми ще зустріли біля цієї скелі старих знайомих, що вже верталися з гір додому. Вони ще почали розпитувати куди ми йдемо. Вона назвала гору – одну з найдикіших в Карпатах, куди навіть туристи не ходять (але дуже красиву). Знайомі ще запитали, чи не боїмося ми йти вдвох в таку забуту Богом і людьми глушину. Вона відповіла зі сміхом: «Ні!» А мені вчулося: «Та мені з ним ніде не страшно!»

А ось і галявина, яку я назвав Галявина Відлюдника. Ми колись її знайшли випадково – блукали лісом і надибали на цю галявину серед хащів над урвищем річки. Сюди явно давно ніколи не заходив. Тоді ця галявина була вся поросла мохом. Серед галявини стояли три сухі смереки – потім я зрубав їх на дрова. Ми стояли на цій галявині і вирішили, що будемо тепер приходити сюди щороку. І справді приходили. Галявина змінювалась – поросла високою травою і гадючником, що вігав нас кожного липня запашними квітами – від цього запаху паморочилося в голові, майже так само як від нашого кохання (а воно було). А під цим деревом вона сиділа і читала книгу Далай-лами філософствуючи вголос про буддизм. Мені ще чомусь тоді здалося, що вона захоплюється буддизмом не широ – тільки тому, що я помішаний на буддизмі і їй хотілось зробити мені приємно і бути зі мною «на одній хвилі» як вона любила говорити. Ми тоді часто були з нею на одній хвилі.

А ось і інша галявина. Я приходив на цю галявину по кілька разів на рік п'ятнадцять років підряд. Якось я прийшов на цю галявину вдвох з нею і ми жили на цій галявині два тижні. Купалися в річці, варили їжу на вогні, цитували Омара Хайяма.

Це були найщасливіші два тижні в моєму житті – тільки я про це тоді не здогадувався.

А ось і водоспад – вода падає бурхливим потоком в ущелині у кам'яну вирву, що нагадує озерце. Ми там купалися разом з нею вдвох голими – вона ще тоді не боялася холодної гірської води. За нами спостерігало задрісне Сонце. Промені відбивалися і заломлювалися бризками водоспаду, мені здалося, що наші тіла це тіла богів, що спустились на землю і подарували їх на коротку мить людям.

Ноги несли мене все далі і далі в гори. А ось і перевал між двома ущелинами. Сюди теж давно ніхто не ходив, хоча колись тут, певно, були пастухи або лісники – збереглася стара закинута колиба. Вона досі стоїть, хоч і втомилася від потоку часу. Ми вперше пішли з нею в гори саме сюди, з друзями. І ця колиба нас поєднала. Тоді була холодна осінь, жовтень. Ночувати вирішили в колибі на горищі. Спальник у неї був поганенький і я сказав їй: «Ти замерзнеш вночі. Давай будемо спати в одному спальнику.» І вона погодилась. Вона ще чомусь кілька разів серед ночі голосно говорила крізь сон абсолютно безглузді фрази: «Революція неминуча, але пива більше немає!» «Нам треба тікати звідси. Інакше ми всі загинемо!» І тому подібне. На ранок всім було смішно, але вона не пам'ятала цього і думала, що над нею жартують.

Позаду лишилося ще дві ущелини. А ось і ця величезна галявина, оточена каменистими схилами на яких ростуть кедри. Перед галявиною річка пірнає під землю, а після галявини річка виривається з-під скелі в ущелину. Сюди ми прийшли вдвох на цілий тиждень. Стояло жарке літо, але тут було прохолодно. Ми розбили табір серед височезної трави (ніхто там не косить і не пасе худобу). Збирали чорницю яка якраз достигла, бродили кедровим лісом, засмагали на лагідних променях сонця. Їй на плече тоді ще сів метелик. Я ще подумав, що всі люди метелики. Ми тоді так і не піднялися на вершину гори, яку я називав Забута Гора. Вона чомусь не захотіла підніматися вище, хоча вершина була вже поруч. Вертались ми якимось обхідними дорогами і

ночували перед поверненням до людей біля бурхливого водоспаду.

А ось і гора, що викликала в мене купу містичних переживань. Тоді вона захотіла конче ночувати на вершині гори. У неї взагалі було якесь постійне бажання ночувати на самісінькій вершині гори, хоч це і важко і небезпечно. Ми тоді піднімались на вершину довго – швидше було просто неможливо. Мої аргументи, що треба заночувати нижче, біля джерела не діяли. Довелось іти на вершину. Вечір був тихий і місячний – сонце заходило за горами яскравою червоною загравою і молодик сяяв прямо над зубцями сусідньої крутої гори. Але як тільки ми вимерли на вершину почався не просто вітер – буревій, що просто збивав людину з ніг. Про те, щоб поставити намет годі було і думати. Довелось знайти мені якусь розщелину між брилами каміння і спати нам довелось поклавши спальники на каріматі і накрившись ще зверху нерозкладеним наметом. Цілу ніч в нас над головами просто ревіло. Такого шаленого вітру не доводилось мені бачити ні до ні після цього. Ця містична гора на якій я знайшов сліди давнього капища з петрогліфами взагалі була до нас негостинна. За три роки до тої божевільної мандрівки ми теж з нею пішли на цю ж гору в травні і ночували на полонині біля джерела. День теж був тихий, але вночі почався сніговий буревій. Намет просто зіпало під поривами вітру, що ніс мокрий сніг паралельно землі. Нам вдвох було доволі тепло в одному спальнику, але вітер нам спати не давав. На щастя намет витримав. Вертались ми незнайомою мені стежкою і, звичайно, залізли в непролазні хащі альпійки по яким дерлися цілий день погубивши там купу хороших речей. Але коли вилізли на полонину – це було радісно. Вона зовсім не образилась на мене – схоже її навіть розвеселила ця пригода.

А це інша гора – я називав її Фудзіяма – чомусь вона нагадувала мені саме цю гору, коли дивитися на неї з південного заходу. Вона теж захотіла ночувати на вершині цієї скелястої гори. Вечір тоді видався просто фантастичним – в небі була фантазмагорія з хмар, променів світла, кольорів і сонця, що

падало за гори. Космос ніби відчиняв нам свої двері. Тоді я вперше відчув красу ночівлі на вершині гори. Нам тоді дуже пощастило: наступного дня, коли ми спустилися вниз почалася просто божевільна гроза і злива. Ночували б ми на вершині гори на день пізніше – було б нам непереливки...

А на цю гору ми з нею пішли восени – в жовтні. Тоді було дуже тихо і було чутно як з дерев падають листя. Гори були різнокольорові і ліричні. Ночували ми на полонині в колибі. Вночі вдарив мороз, чай в казанку замерз, а коли вийшли з колиби, то відчули, що ми на острові в океані туману: з білого молока у нас під ногами стирчали тільки вершини гір як острови... На ту гору ми ходили ще кілька разів – і кожного разу з пригодами: то під зливу потрапляли, то під сильний вітер. Але щоразу було красиво.

Я стояв на вершині гори і роздивлявся навколо: а там, за тією горою гірська долина, вирита льодовиком. Нагадую шотландський глен. Колись ми пішли туди в травні, але весна була холодною – навіть в долині лежав сніг і цвіли тільки шафрани. Ми так і не змогли піднятися на вершину, дійшли тільки до хребта. По дорозі зайшли в велику двоповерхову хату – колишній туристичний притулок. Там жило двоє сторожів, що пригостили нас березовим соком. У неї ще відлетіла підошва в черевика і сторож позичив нам якісь старі жіночі черевики, які якраз їй підішли. Той сторож ще запитав нас: «Ви чоловік і дружина?» Я не знав що сказати і глянув на неї. Вона чомусь відповіла: «Ми просто друзі...» Це якимось дивно зачепило мене, лишивши який сумний слід в душі. Потім я ще загубив по дорозі ніж, а вона знайшла його і з якимось награним обуренням сказала: «Я що – твій зброєносець?»

А на цьому схилі, коли ми вертались з вершини гори вниз і був вечір, я раптом гостро відчув, що вона віддаляється від мене і рано чи пізно кине мене назавжди. Стало якимось тоскно і сумно. Відчуття не підвело мене – після тої подорожі вона кілька разів йшла від мене, потім поверталась, але зрештою, пішла назавжди і поїхала, нічого не сказавши на прощання, далеко за океан. Я не

знаю якими горами вона блукає зараз і чи ходить в гори взагалі (навіть) і чи згадує хоч інколи наші подорожі... Те, що вона ніколи не прочитає ці рядки я знаю точно.

Повернувшись з цієї подорожі і послухавши новини я пішов до військомату – зрозумів, що моє місце там – війні. Крім того, я подумав, що мене швидко вб'ють і всім сумним думкам прийде нарешті край. Але я досі живий і війна триває і не видно тій війні ні кінця ні краю. Зараз я пишу ці рядки у записник зігріваючи замерзлі руки біля «буржуйки» без будь-якої впевненості, що цей ностальгічний нарис мені вдасться колись опублікувати. Якщо Ви читаєте ці рядки, значить мені це вдалося... І не журіться читаючи це – просто не ходіть тими стежками якими ніхто ходить...

Зустріч з істотою темряви

*«Муза ударила в груди мене
Гострим блискучим ножем.»*

(Богдан-Ігор Антонич)

Ця історія не вигадана. Це спогади про реальні події записані максимальною точністю як запам'яталося тоді ще дитячій (чи напівдитячій) свідомості. Життя часто дарує сюжети які годі вигадати найхімернішому фантазеру. І тому описаний нижче випадок виглядає якимось особливо моторошно.

У сімдесяті роки я був ще дитиною – школярем. У ті часи в школах регулярно влаштовували зустрічі з ветеранами війни – переважно Другої світової, хоча один раз влаштували зустріч з ветераном Громадянської. На кожній із таких зустрічей страшенно хотілося почути як то було все насправді, почути про якісь конкретні події і героїчні вчинки свідком яких був оповідач. Натомість як правило лунали досить стандартні фрази про те «як було тоді важко, як партія зараз про всіх нас турбується» і таке

інше. Складалось враження ніби оповідачі замовкали не наважуючись сказати про щось таке страшне і моторошне про яке і говорити вголос не можна. Але особливо мені запам'яталась наступна зустріч.

Ветеран якого запросили на патріотично-виховний захід вирізнявся якоюсь дивною зовнішністю – глибоко запалі очі світилися з заглибин черепа якимось недобрим вогнем. Загострені риси обличчя викликали якийсь підсвідомий страх. Спочатку розповідь була банальною і складалась із заялжених фраз.

Але потім один із учнів почав задавати питання: «А розкажіть як Ви воювали... А за що Вам дали той орден...» І тут оповідача прорвало. Він почав дійсно згадувати. Виявилось, що на фронті він взагалі ніколи не був. За його словами боровся він в тилу. І це було набагато важче, бо радянському тилу було безліч замаскованих ворогів. І він власне їх ловив, їм виносили справедливий вирок і він той вирок приводив у виконання. Почав він свою «важку боротьбу з ворогами народу» ще до війни в органах НКВД. Особливо багато роботи було в «цих краях» в 1937 році де він встановлював радянську владу. (Я ще здивувався – як, невже до 1937 року радянської влади в місті Плоськирові не було?) Той же хлопчик-піонер спитав: «А розкажіть - як ви ловили дезертирів?» На що «ветеран» відповів, що дезертирів було ловити зовсім легко, та їх майже й не було. А от замаскованих ворогів було ловити важко і було їх дуже багато. «...Вот с виду атвественний советский работник, хороший сем'янін, а потом оказалось, што он враг народа і шпіон – работал сразу на четыре іностранних разветкі – англійскую, немецкую, японскую і кітайскую – он сам в етом признался на дапросе...» (Мені так захотілось спитати: а що було з дітьми того «ворога народу» але я промовчав).

За його словами після війни він знову приїхав «в еті края» встановлювати радянську владу яка за роки війни похитнулась і знову було багато роботи...

Я з жахом зрозумів, що нам замість старого солдата привели на зустріч ката. Який ось цими руками вбивав – причому людей невинних з яких тортурами витягли якісь «зізнання». І це все – ця зустріч істоти темряви з дітьми відбувалось в той самий рік коли в місті Плоскирові (Хмельницькому) будували новий універмаг на місці де в 1937 році було НКВД. Ківш екскаватора раптом вигріб купу людських кісток. Збіглися люди. Будівництво тут же зупинили, все загородили і проводили вночі – машини щось вивозили далеко за місто. По місту котились чутки: «Там за Сталіна було НКВД – знаєте, що екскаватор вирив?....»

Найдивніше те, що через кілька років відбулось дивне «де жа вю» - на зустріч з тепер уже комсомольцями запросили знову колишнього (вже іншого) «борця з ворогами народу» - професійного ката який знову розказував як він боровся за радянську владу в тилу і після війни...

Картинка

«До самого вечора блукав він мовчки по місту, наче в очікуванні, коли світ стане загальновідомим. Але йому як і раніше було неясно на світі, і він відчував в темноті свого тіла тихе місце, де нічого не було, але нічого нічому не перешкоджало початись.»

(Андрій Платонов «Котлован»)

Доводилось мені інколи чути та читати фрази з ідеалізацією сімдесятих років минулого століття. Мовляв, мало не вершина добробуту і благодаті. Світле минуле. Тільки не далеке і глибоке, як у Конфуція (о, глибока давнина! Як він любив її чистоту!) А нещодавне. Але вже встигло вирости нове покоління яке дехто хоче годувати легендами. Чуючи і читаючи такі фрази я часто думав: «Може я жив в якійсь інакшій країні?» Але ні, в тій

самій... Чому ж тоді я не пам'ятаю нічого хорошого з тих часів? Може людям властиво забувати погане і згадувати тільки якісь приємні моменти, особливо якщо згадується молодість? Так чи інакше, але мені захотілося намалювати картинку з сімдесятих років – реальну, не вигадану картинку, зобразити маленький епізод того десятиліття, намалювати словами етюд, як малює візерунки мороз на шибах, як окреслює в морозному повітрі сюжет сивий дим старої котельної.

У сімдесяті роки ми жили в невеликому напівпідвальному приміщенні, яке нагадувало однокімнатну квартиру. Приміщення було сире, стіни наскрізь були з'їдені грибком, помешкання часто затоплювало – труби були ненадійні, водогін в домі був зроблений неякісно. Проте і цьому помешканню були раді – до того ми жили в брудному задрипаному гуртожитку, де було зламано все, що тільки могло поламатись, а ще до того – в комунальній квартирі, де у двох прохідних кімнатах жило три різних сім'ї не рахуючи щурів, що бігали табунами прямо серед білого дня. Надія отримати більш-менш нормальне житло була ефемерна – в чергах на квартиру люди стояли десять, двадцять років, іноді все життя. Квартири не продавались – принаймні офіційно та й мізерної зарплати в сто двадцять рублів вистачало лише на продукти.

Ми жили в ті роки в місті П. яке було перенасичене військовими заводами. Мене завжди дивувало, що ціле місто – і то чимале тільки те й робить, що виготовляє речі, які не просто нікому не потрібні, а ще й небезпечні. Варто якомусь старому маразматику при владі чи ідіоту з лампасами натиснути кнопку, як весь світ, все живе на Землі буде знищено... І всі жили з цим відчуттям, що в будь-яку мить світ може згоріти у ядерному вогні.

Місто П. не дивлячись на свій статус обласного центру продуктами забезпечувалось вкрай погано – магазини були порожні, для того щоб купити найбільш елементарні продукти доводилось вистоювати величезні черги. Люди страшенно нарікали на дорожнечу, на уряд. Хоча, звісно, нарікали тихо –

голосно нарікати ніхто не наважувався. Казали, що раніше було добре. Коли раніше? Говорили про кінець п'ятдесятих років – мовляв, сталінські репресії вже закінчились, а хрущовські маразми з кукурудзою ще не почались. Називали якісь казково низькі ціни. Хоча думаю це теж був міф – не більше. Люди люблять говорити «колись було добре в старі добрі часи». Це, певно, вічна закономірність людської психіки.

Стояти в чергах завжди випадало мені – це був свого роду сімейний обов'язок якого я просто терпіти не міг, ненавидів всім своїм єством. Вистоюючи годинами за ковбасою чи за маслом я нудьгував роздивляючись тупий совковий плакат «Рішення XXIV з'їзду КПРС виконаємо!» з шаблонним пролетарієм червоного кольору. Цей плакат висів в магазині роками – потім його замінили на плакат «Рішення XXV з'їзду КПРС виконаємо!» з іншим пролетарієм – але з таким же тупим і самовпевненим виразом обличчя.

У той день черга була особлива велика – витягнулась за межі магазину на кількасот метрів. Населення якимось чином довідалось, що мають привезти ковбасу аж двох сортів – «Любительську» і «Докторську» - заповітні мрії людей всіх класів і станів з прошарком інтелігенції включно, та ще й масло і м'ясо. Люди почали хвилюватися і займати черги ще зранку. Магазин зачинився на обід і юрбі почалось хвилювання. Хтось вперто пускав чутки, що насправді нічого сьогодні не привезуть. Але ніхто не вірив і ніхто не розходився. До службового входу приїхала вантажівка, всім стало ясно, що таки привезли – хвилювання посилилось, ніяк не могли розібратися, хто перший у черзі, і хто за ким стояв. Нарешті магазин відчинили, юрба ринулась в середину. Виникла плутанина, адже всі займали одночасно три черги – за ковбасою, за маслом і за м'ясом. Люди перебігали з черги в чергу, послідовність губилась, ніхто нікого пропускати не хотів, у повітрі висіла лайка та крики: «Ви тут не стояли!» Якийсь дідусь-інвалід хотів купити без черги тикаючи костуром у напис: «Інваліди ВОВ обслуговуються поза чергою».

Але його до прилавка так і не допустили і з магазину просто випхали – пішов в сльозах...

М'ясо «давали» разом з кістками – береш кавалок м'яса, обов'язково мусиш купити такий же по вазі шматок кістки. Не хочеш – взагалі нічого не продадуть. Ті, хто нарешті дорвався до очікуваного прилавку обурювались, хто був далеко репетували: «Ти бери, що дають!» Поступово стало зрозуміло, що всім всього не вистачить. І не те що всього – більшості громадян в черзі не вистачить нічого. Почали кричати: «Давайте тільки по кілограму в одні руки!» (хоча так і давали з самого початку) і уважно дивились чи хтось не купив більше. Але це не допомогло – омріяні товари раптом закінчились. Причому одночасно – всі різновидності дефіциту. Юрбу спочатку охопив шок (не вистачило!), а потім обурення: «Та ви там під прилавок сховали!!!» Юрба почала шаленіти. Продавці сховались в підсобку крім одного, який зриваючи голос переконував всіх, що справді нічого не залишилось. Через прилавок перелізли і під прилавок зазирали. Справді нічого більше не було. «Ні, ви десь сховали!» - лунали голоси задніх – напіраючих. Очі продавця наповнились відчаєм. Він ніби видихаючи з останніх сил повітря вигукнув: «Та нехай вам Брежнев ту ковбасу дасть!!!» Юрба раптом раптово затихла. Всі зрозуміли, що продавець сказав щось зайве. Він сам зрозумів, що сказав зайве, і очі замість відчаю наповнились страхом. Затихла юрба почала розсмоктуватись – через лічені хвилини в магазині вже не було нікого.

Наступного ранку до дверей магазину під'їхала чорна «Волга». З неї вийшло двоє людей в цивільному. Щось шепнули, щось показали тому самому продавцю і посадили його в машину. Чорне авто поїхало. Більше того продавця ніхто не бачив. Не тільки в магазині. Більше його взагалі ніхто ніколи не бачив...

Чорний рік

*«... Знаю, - тут
Замість капусти і замість брукви
Мертві голови продають.»*

(М. Гумільов)

Історія входять в нашу свідомість не з сухих підручників - з розповідей старих людей. І в цьому плані добрий шмат нашого народу позбавлений історії – старше покоління часто-густо просто боялось розповідати, як воно було насправді – діти могли сказати щось зайве, а там... Це в'їлося в свідомість людей – занадто страшні часи їм довелось пережити. Саме тому більшість наших людей живе і живить свій світогляд міфами.

Мені пощастило більше – покійний дід Олександр багато розповідав. І розповідав відверто. Більше не мені – його співбесідниками були люди старші. Але моя присутність його не зупиняла – діти мають знати – це було його переконання. Дід Олександр був людиною непересічною, життя його було важким і складним, як і в більшості людей того трагічного покоління. Його розповіді я вбирав як губка. Шкода, що багато імен і прізвищ не запам'яталось, стерлося з пам'яті. Але може це і до кращого. Імена конкретизують подію. Тоді як ці події типові – вони траплялися з мільйонами наших людей того часу...

Мій дід Олександр народився ще в XIX столітті, рано подався з селянського світу в пролетарі – на шахти в Донецький край. Як і багатьох людей того часу його захопила в кінці двадцятих років велика ілюзія – він став комуністом. Напевно, справді вірив у майбутнє ідеальне суспільство і хотів його наблизити. Але через кілька років – страшного 1933 року, коли партійцям наказували відбирати в голодуючих людей хліб, він кинув партійний квиток на стіл зі словами: «Заберіть цю книжечку – я не збираюсь бути співучасником злочину!» В той час це було рівноцінне самогубству. Багато хто так і робив – стрілявся в знак протесту проти того жахливого безглузлого масового винищення людей. Але це не допомагало і на

організаторів геноциду не діяло. Тоді діда не зачепили, він лишився живий, хоча потім це йому звісно пригадали...

Чорного 1937 року мій дід працював простим шахтарем на 32-ій шахті шахтоуправління «Зоря», що біля міста Сніжного. Одного дня рушаючи на ранкову зміну він разом з іншими шахтарями побачив біля воріт прохідної співробітників НКВД – «Сьогодні роботи не буде – всі на мітинг!»

На мітингу їм представили нове керівництво шахти – в повному складі відбулась ротація – новий директор, нові інженери, бухгалтери... З трибуни лунав впевнений і сталевий голос нового директора: «...Так ось чому наша шахта не виконувала план! Вороги народу були в керівництві шахти! Тепер вони розвінчані і розстріляні як скажені собаки! Тепер будемо працювати як належить і перевиконаємо всі зобов'язання!!!» Через кілька тижнів історія повторилася – все керівництво шахти знову було розстріляне. Включно з тим самим директором, що закликав бути нещадними до «ворогів народу»...

Приходять шахтарі на зміну – а на шахті порожньо – нікого – ні дирекції, ні інженерів, ні бригадирів. Тільки співробітники НКВД командують: «Всім вантажитись по машинам!» Тут же біля прохідної низка відкритих вантажних машин. Повантажили шахтарів – везуть – з вітерцем. Дід дивиться – везуть далеко – в обласний центр – тодішнє Сталіно (нині Донецьк). Вони їхали і навіть не здогадувались про те, що всього через кілька годин багато хто з них буде розстріляний як «ворог народу» - прямо ось так – в шахтарській робі, в касці з ліхтариком, з «тормозком» і «канагонкою»... Ну як їм таке могло спасти на думку – вони ж і є народ – самий справжній – шахтарі – які ж вони можуть бути вороги народу?

А конвеєр смерті уже працював – «трійки» засідали, кожна справа цим «судом» розглядалась не більше хвилини: «Прізвище? Ім'я? По-батькові? Ви – ворог народу, вирок – розстріл! Вивести! Наступний!»

Вони їхали і цього не знали... Їх привезли під приміщення обласного НКВД – там уже стояла маса машин з шахтарями. Їх

шикували в колони і запускали на подвір'я: "Прізвище? Шахта? Прізвище? Шахта?..." Потім сортували по двоє-троє і запускали в кабінети.

Зайшов з товаришем – шахтарем П. і мій дід. В приміщенні вони побачили трьох співробітників НКВД і свого бригадира Т. Бригадир сидів в центрі кімнати на стільці. Обличчя його було в крові і гематомах – судячи по всьому його перед цим сильно били.

- Скільки у вас на дільниці цей ворог народу зламав машин?!

- Та який я ворог народу??? – не сказав, пошепки простогнав шахтарський бригадир.

- Мовчати!!! Ти ворог народу!!! Так скільки?

- Та в нас на дільниці взагалі поки що немає машин, ми все по-старому працюємо, дідівськими методами, кіркою. І шахта під нахилом – вагонетки самі котяться... - це сказав шахтар П. Сказав правду.

- Ти виправдовуєш ворога народу! Значить ти і сам ворог народу! Вивести! А ви що скажете?

Мій дід чесно признався, що на цій дільниці він працює не так давно, і за час якого роботи ніяких аварій чи поломок не було, і що це можуть підтвердити інші шахтарі, так що йому про це повідомити нічого. Діду пощастило. Його відпустили. А бригадир Т. і шахтар П. в той же день були розстріляні.

Через кілька днів в місті Сніжному була облава – хапали на вулиці всіх, хто у вихідний день був вдягнений у краватку (явно буржуазний елемент одягу, ну хто крім ворогів народу буде його вдягати? Ще й в час вирішальної боротьби за соціалізм?) Навіть не приховували, що всі вони були в той же день розстріляні...

Поява на вулиці чорного автомобіля викликала жах – люди ховались хто куди міг вигукуючи в пів голосу: «Воронок їде! Воронок їде!!!»

Народу, який пережив такий рік і не збожеволів слід поставити пам'ятник...

(Всі події – реальні. Нічого не вигадано...)

Про любов до вождя

*«Минуле віддане на поталу, - бо колись
потолок може допасти до влади, і
час утопиться в плитких водах.»*

(Фрідріх Ніцше)

Штучно поширюється міф, що нібито в часи «культу особи» народ фанатично обожнював вусатого виродка, створював собі кумира. Це неправда. Люди, які були дорослими в часи сталінщини мислили критично і прекрасно все розуміли – хто в чому винен і як воно могло бути. Дітей, звісно, в ті часи потужно обробляли, «промивали мозок». А дорослі часто боялись при дітях говорити «зайве». Тому й виростали часом фанатики. І то не всі. Старе покоління – ті хто в двадцяті й тридцяті роки були дорослими людьми відійшло. І схоже нікому вже розповісти як ті люди мислили, як дивилися на світ і тодішніх правителів – горезвісних «вождів». Я розкажу тільки про те, що чув – про відношення того покоління до вусатого «вождя» в селищі Північне, що біля міста Сніжного на Донеччині – на шахті № 32-біс шахтоуправління «Зоря» в ті свинцеві роки.

Ілюстрацією відношення до «вождя» може бути зокрема місцевий шахтарський фольклор. Я маю на увазі справжній фольклор – не вигаданий штучно по партзавданню. Довелось мені від старих людей чути купу приповідок про Сталіна, які на жаль повністю ну ніяк не можу привести – там суцільна нецензурщина. І наповнені вони такою зневагою і ненавистю до «вождя» всіх народів, що годі шукати там навіть слідів поклоніння. Зокрема, доводилось мені чути біля десяти варіантів приповідки: «Спасибі Сталіну-грузину, що резину.» В середині там такий «трьохповерховий» в адресу, що ну ніяк... Ні, не буду писати я таких слів. Дід розказував, що і знамениту приповідку: «Огірки й помідорчики, Сталін Кірова убив в коридорчику» розповідали ще в тридцяті і в сорокові – задовго до двадцятого з'їзду. І при цьому люди іноді за такі репліки плати життям, але все одно говорили... Люди сміялись над самою

смертю. Причому у приповідках висміювались всі тоді «тонкошій вожді» - поплічники «великого керманича». Побудови типу «Берія, Берія, нет к тебе даверія...» і далі за текстом певно найм'якіша сентенція з низки характеристик кожного з «керманичів».

Взагалі тема народного фольклору пролетаризованих народних мас 30-50-тих років практично недосліджена і досі лишається під певним табу – відвертий кітч щодо офіційної ідеології тодішнього суспільства створений з абсолютно не літературних виразів якомсь так і лишив цей шмат народної творчості за межами уваги дослідників. Так і лишився зникаючим табу. Про анекдоти я вже мовчу. Виявилось, що про «вусатого» анекдоти ходили ще в ті часи, і виявилось, що знаменитий анекдот «Папитайтесь, таваріщ Горькій, напісать раман «Атец», папитайтесь. Папитка не питка, не правда лі, таваріщ Берія?» з бородою, і ходив в народі ще в кінці сорокових.

Чому шахтарі говорили іноді так необачно і «безшабашно», бавлячись зі смертю в піжмурки думаю зрозуміло – ці люди кожен день на смерть ішли. Лізли «в забій» і не знали – хто повернеться живим, кого винесуть на поверхню. А як гудок тривожно ревів над селищем – збігались до шахти – знали – когось завалило...

Ще одна яскрава ілюстрація «любові до вождя» це ставлення до його пам'ятнику, що стримів біля прохідної на шахту. На постаменті регулярно з'являвся напис з одного короткого слова з трьох літер. Ідуть шахтарі зранку на зміну мимо пам'ятника «вождю» - на постаменті напис золоченими літерами «Й. В. Сталін» а під ним крейдою «...». З парткому вже біжать з відрами і ганчірками, змивають, шахтарі сміються. «Чого смієтесь?!» «Та то ми так, про своє. А я навіть читати не вмю...» Напис змивали а на ранок він з'являвся знову. Шукали, звісно, але хто це писав – так і не знайшли. Навіть охорону виставляли – все одно напис регулярно з'являвся. Потім постамент перефарбували на білий колір – напис почали писати вуглиною. Судячи по всьому, це були вчинки не однієї людини, а свого роду

колективне зрушення. Я так уявляю собі картину: глупа ніч, ліхтарі де-не-де ледве миготять, тільки світяться вогники на териконах, долинає гудіння з шахти. Повз паркани обережно пробирається шахтар – чорний весь - в штибі, спецівка теж чорна як ніч – тільки зуби виблискують. В руках шмат вуглини чи крейди. Підійшов, а там уже написано: «...!» «Ех, випередили! Певно хтось із нічної зміни написав!» Так тривало аж до того часу поки «кривавий Торквемада» не потрапив до пекла. Пам'ятник продовжував стояти, аж поки хтось не розпустив чутку, що в інших містах пам'ятники зносять. Шахтарі зібрались і без будь-якої підказки переляканого керівництва пам'ятник звалили і розстрошили на шматки. Мій дід теж прийшов з кувалдою, хотів стукнути хоч раз по голові «вождю». Але таких бажаючих було багато, вдалось йому тільки потрощити ноги.

Були звичайно і такі, що ридали від таких звісток. Хоча плакали вони не за тінню «рудого і вусатого», а зі страху за майбутнє: «Певно, знову буде війна. Знову буде голод...» І бігли скуповувати в селищну крамницю сіль, сірники і мило. Бо більше там і купувати було нічого... Ті хто доносив, ті не плакали – ті перелякано припишкли і мовчали.

Після знесення постамент лишався порожній. Хтось із керівництва вирішив на це пустище поставити Шевченка. Поставили. Через кілька днів з'явився на постаменті напис: «Діти ж мої діти, що ж ви нарobili, на сталінську [дупу] мене посадили...» Тараса зняли і постамент так і лишився порожній. Всі якось те місце оминали, постамент заріс бур'яном, туди кидали сміття. В такому вигляді я побачив цей обрубок страшного минулого у 1979 році коли один старий дід розповів мені історію того місця. Він недобрим поглядом подивився на постамент і сказав: «Тут стояв пам'ятник цьому ... вусатому.» І плюнув. А ще хтось нині байки нам розказує ніби люди з іменем того «вождя» на вустах на смерть ішли... Не вірю.

Коли одцвітали жоржини

*«У німій, ніби смерть, порожнечі свічад...»
(Василь Стус)*

У 1985 році після армії я поступив в Київський університет – омріяну мною «альма матер». Хоча мене попереджали колись «лицарі плаща і кинджала», що вищої освіти мені не отримати і що вони «рекомендують» мені жити за межами України, але я ризикнув. Як не як - часи змінилися – Горбі до влади прийшов, повіяло змінами. Повернувшись в Україну я подав документи в Чернівецький університет, потім мало не в останній день забрав свої папери, поїхав до Києва і подав в Київський університет. Не дивлячись на тодішній шалений конкурс – десять чоловік на місце – поступив. В мене виникло відчуття ейфорії – здалося, що «залізні жовніри» справді лишили мене в спокої і дадуть тепер мені нормально жити. І що часи справді вже змінилися, а не з'явився лише якийсь натяк на можливий вітер весняних змін. З якоюсь насолодою я занурився у процес навчання. Але ілюзія тривала лише трохи більше тижня.

Якось одного теплового вересневого дня, коли одцвітали жоржини і на брук почали з лускотом падати київські каштани, я сидів в аудиторії в центральному «червоному» корпусі на четвертому поверсі. Була практична з предмету «Історія КПРС». Предмет цей я, звісно, страшенно не любив, але намагався не проявляти своїх негативних емоцій з приводу тих нісенітниць і відвертої брехні які доводилось вислуховувати. Пара йшла собі спокійно і звично, я сидів на першій парті, то викладач, то студенти плели якісь дурниці про другий з'їзд РСДРП. Але раптом в аудиторію зайшло четверо молодих людей віком десь від двадцяти п'яти до двадцяти семи років. Один із них підійшов до мене, тицьнув під ніс посвідчення і тихо сказав: «Ми з Комітету державної безпеки. Прошу пройти з нами. Тільки не шуміть і не здіймайте галасу.» Те саме сказали моєму колезі – студенту, що сидів зі мною за одною партою. Перше, що я подумав: «Таки вирахували мене. І таки не дадуть спокою. Знову

виженуть з університету і знову почнеться... А як неприємно – прямо на парі, при студентах і викладачеві... Але дивно, що послали таких молодих і недосвідчених. Може тільки й на службу поступили і це їх перше завдання... Неприємно бути першою жертвою юного недосвідченого ката.»

Взявши сумку я вийшов з аудиторії, люди в цивільному, звісно, за мною. Тільки я ступив на сходи як один з них скрутив мені руку за спиною. Цього я не чекав і здивовано подивився на агента. Я звик, що гебісти поводились досить інтелігентно і без рукоприкладства – рукоприкладством займались люди нібито не причетні до комітету. А тут... Його колега тут же втрутився: «Ти навіщо?» «Він міг кинутись зі сходів!» Той зажестикулював. Його жести можна було зрозуміти так: «Ти що придурок?» А вголос він запитав: «Ви що, справді хочете кинутись вниз – покінчити з собою?» «Ні!» «Відпусти його! А Ви йдіть повільно до виходу, не робіть різких рухів, ні з ким не розмовляйте!»

Вийшли з корпусу. Я чекав, що як завжди буде стояти чорна «Волга» і мене повезуть на цей раз на «Володимирку». Але нічого подібного. Машини не було. Помітивши моє здивування один із них сказав: «Слідуйте за нами, тут поруч, нам потрібно поговорити з Вами. Це не арешт.» Я йшов і думав: «Чому? Хіба, старі справи. За останні півроку в мене не було ніяких розмов ні з ким – жодної двозначної фрази. Ніяких рукописів, ніяких листів... Чому? Хіба що причина у фразі, що сказана була мені три роки тому – рекомендуємо не жити в Україні. Як тоді вони поведуть розмову? Ми Вас попереджали? Навряд. І для чого затримали ще одного студента? Скоріше будуть звинувачувати в антирадянській пропаганді. А можливо хтось із моїх старих знайомих потрапив до них на гачок і на допитах назвав моє ім'я?»

Повели якимись заковулками, завели у напівпідвальне приміщення якогось старого житлового будинку, відкрили кімнатку. Там виявилась типова кімната для допитів – стіл, стілець, нічого зайвого. Мого колегу-студента завели в сусідню таку ж саму кімнатку. Почався вже дещо звичний для мене діалог:

- Ви, звичайно, знаєте причину Вашого затримання і про що ми з Вами хочемо поговорити?
- Ні! Навіть не здогадуюсь!
- А якщо добре подумати?
- Я вже добре подумав по дорозі сюди. Я не розумію причин мого затримання і не розумію про що Ви хочете зі мною говорити. – (а сам подумав: «На що він розраховує? Що я скажу – це певно із-за розмови з NN! Так я зовсім не те мав на увазі! І ні на що я не натякав! На це він розраховує? Чи то так їх вчили починати розмову?»)
- Ви вже були під судом і слідством у справах державної безпеки. Коли? Де? У якій справі?
- Щось я не пригадую такого епізоду у своєму житті.
- Доведеться Вам нагадати.
- Нагадайте. Може я щось нове довідаюсь про себе. – (а сам подумав: «Зараз він дістане з свого портфеля товсту папку з моєю особистою справою і почне – Вас заарештовували тоді то. Звинувачували в тому і в тому, а потім там то і там то... Або принаймні папірець з інформацією.» Ні, не дістав. Більше того – на хвилику замовк. «Та в нього взагалі ніякої інформації про мене з собою немає! Теж мені сірі кардинали знайшлися...»)
- Ви після армії поступили в університет. Вами в армії цікавився особливий відділ, а до армії Комітет держбезпеки. Чому?
- Це Вам краще знати. Я про це не маю ані найменшого уявлення. Це ж не я цікавився особливим відділом, а він мною – згідно Ваших слів. Тому мені б було б дуже цікаво про це дізнатися. Або Ви щось плутаєте.
- А Вас не здивувало, що затримали саме Вас, а не когось іншого?
- Здивувало. Навіть дуже здивувало. В університеті купа студентів, а Ви затримуєте чомусь саме мене і задаєте абсолютно незрозумілі запитання. – (і подумав: «Зараз він мусить все викласти – чому, в чому мене вони збираються звинуватити і на основі чого...»)
- Нам стало відомо, що Ви мали намір влаштувати вибух бомби в метро.

- Абсурд. По-перше, я гуманіст – навіть кролика не зможу вбити, не те, що невинних людей. А по-друге, якщо Ви мене в цьому звинувачуєте, то будь-ласка конкретно – де, коли, кому я говорив хоча б про можливість такої події. А я цього не говорив – це точно. – (а сам подумав: «Та вони зовсім здуріли! Переплутали 1985 рік з 1937 роком. Чи то вусатий воскрес? Такого божевілля та ще й в наш час я навіть від них не очікував. Видно вирішили таки мене знищити фізично. І за що? За кілька віршів і новел написаних три роки тому? Тварюки!»)

- Ми сьогодні вчинили обшук у Вашій кімнаті в гуртожитку і знайшли саморобну бомбу. Що Ви на це скажете?

- Так покажіть мені її – я дуже хочу побачити, що Ви мені підкинули. Тоді я скажу, що перший раз це бачу. А інакше я схильний думати, що Ви мене просто залякуєте. А до того розмовляти немає про що.

- Так ось Ви якої думки про органи держбезпеки!

- Ні я не такої думки про органи держбезпеки. Я такої думки про того, хто це все – цю жорстоку і дурну виставу влаштував. Хтось певно захотів отримати орден і підвищення по службі за розкриття неіснуючої міфічної терористичної групи. І з чого ж це, цікаво, я цю бомбу міг виготовити – згідно Вашої версії? Бо я, наприклад, просто не маю ні найменшого уявлення!

- Ви вкрали хімічні речовини в хімічній лабораторії університету. Там якраз виявлена недостача деяких хімічних речовин. І є в нас свідки, які Вас бачили.

- Ну то приведіть цих ваших свідків. Я хочу подивитись їм в очі. І сказати в очі, що вони брешуть. І які ж це цікаво хімічні речовини пропали?

- Небезпечні.

- Прошу конкретніше. Бо якщо виявиться, що пропав хлорид натрію і бікарбонат натрію – то я дуже сумніваюсь що хоч якусь бомбу з них можна виготовити.

- Покажемо Вам і список, і свідків приведемо, і очну ставку влаштуємо. Крім того у Вас при обшуку ми знайшли зброю і боєприпаси які Ви вкрали в армії.

- Згідно Ваших слів я взагалі монстр – і бомба, і зброя... Просто цікаво – і що ж я в армії поцупив? Підводний човен чи ракету? Я не здивуюсь якщо зараз на дворі танк прогуркотить, і ви скажете, що саме цей танк я з армії в валізі привіз і ховав його під подушкою.

- Дарма Ви жартуєте. Дуже скоро Вам стане не до сміху.

- А мені і зараз не до сміху. Вам не здається, що Ви працюєте якось непрофесійно? Треба було все це підкинути мені коли я на парах був, а ввечері влаштувати обшук в моїй присутності і при свідках. Я би тоді дивувався, казав би, що то не моє, що мені підкинули. А так – я не сприймаю Ваші слова серйозно.

- Ви добре тримаєтесь. Ви точно проходили по якійсь справі. По якій?

- Я просто начитався детективів.

- Яких?

- Конан Дойла. Про Шерлока Холмса.

- А Солженіцина теж читали?

- Я частенько захожу в книжковий магазин і в бібліотеку – і щось ні разу не бачив я там такого автора. Хіба Ви дасте почитати.

- Ви прекрасно розумієте про що я веду мову! Крім того у Вас на книжковій полиці знайшли літературу.

- Яку? По зоології? Чи по ботаніці? У мене на полиці тільки книги по спеціальності. Там якусь крамолу знайти неможливо. Крім того ці книги взяті в бібліотеці. Навіть жодної художньої книжки в мене не було. Так що – даруйте, не вірю!

- Досить ламати комедію! Нам прекрасно відомо, що Ви сколотили серед студентів антирадянську організацію і її очолили. Нам все відомо.

- І коли б це я встиг??? Я тільки тиждень вчуса в університеті! Як за тиждень можна створити підпільну організацію, її очолили і ще організувати теракт??? Це можливо??? Ви хоч думайте, що говорите!

- Ви все можете... Від Вас всього можна чекати... Ваш товариш, до речі, вже в усьому зізнався!

- І як це Ви примудрилися так людину залякати, що вона почала брехати на себе і оточуючих? Зрештою, він поруч – приведіть його сюди – з сусідньої кімнати і хай сам він це мені скаже.

- Ви, я бачу не усвідомлюєте серйозності Вашого становища. Проти Вас ми маємо незаперечні докази – Вам загрожує розстріл або дуже довгий термін ув'язнення. Якщо Ви не хочете говорити, доведеться Вас відвести на Володимирську і застосувати більш дієві засоби. Тоді Ви заговорите.

- Я знаю, що Ви можете застосувати «більш дієві засоби» - хоча це злочин - але у Вас нічого не вийде!!! Ви нічого нового не почуєте. Якщо Ви думаєте, що будь-яку людину можна зламати, то Ви помиляєтесь. Будь-яку людину можна вбити, але зламати, і примусити брехати – не кожну. Я готовий. Везіть.

І подумав: «Все. Це кінець. Казка життя уривається. Це ж треба ось так – двічі пережити розстріл, пройти через таку службу в армії і загинути ось так – по дурному. Від того що ці садисти вколять якусь бридоту... Але цікаво – чому??? Яка причина цього всього? Це все не випадково...»

- Але Ви могли б уникнути цього всього.

- І яким же чином?

- «Чистосердечним признанням!» - він перейшов на російську мову. – Ви повинні повідомити нам: хто із студентів висловлює антирадянські настрої? Хто з викладачів на лекціях висловлює антирадянські думки? Хоча б натяком... Яка існує в університеті антирадянська організація і хто туди входить? Ми тоді забудемо і про бомбу, і про зброю, і про літературу... І будемо сподіватися на нашу подальшу співпрацю.

- Ви знаєте – не вийде з мене ніякого агента. Я не вмю контактувати з людьми і про щось дізнаватися. Крім того, я просто впевнений, що все що Ви мені сказали щойно – міф. Ваші фантазії.

- Я так зрозумів, що Ви відмовляєтесь співпрацювати з органами держбезпеки???

- Відмовляюсь.

- Тим гірше для Вас. Крім того Ви знаєте, що помер Василь Стус...

- Ні, знаю. – я справді цього знав.

- Досить брехати! Все Ви знаєте! ... - він ще щось говорив, але я вже нічого не чув. В очах потемніло, попливли навколо сині кола...

Я дивився в порожнечу стіни і думав лише про одне: «Вони вбили Василя Стуса! Найкращого поета сучасності... За його прекрасні вірші... І тепер бояться, що про це дізнаються – чи вже дізналися всі, в тому числі студенти. І серед студентів можуть бути акції протесту, непокори, самоспалення. Вони злякались цього і вирішили залякати, виявити потенційних ініціаторів протестів. Я у них в списках «політично неблагонадійних» ось і вирішили мене «опрацювати»... Зараз, можливо, в цю ж мить ведуться допити інших студентів, проходять арешти, затримання... Мені кінець, але це вже немає ніякого значення. Вже ніхто не буде писати неймовірні вірші про круговерть трипільських сонць... Немає в живих Василя Стуса...» У свідомості зазвучали вірші:

*Яка нестерпна рідна чужина,
цей погар раю, храм, зазналий скверни!
Ти повернувся, але край не верне:
йому за трумну пітьма кам'яна.
Як тяжко нагодитись і піти,
тамуючи скупу сльозу образи,
радійте, лицеміри й богомази,
що рідний край – то царство німоти...*

Допит тривав, знову задавали ті самі питання на які я вже просто не реагував. Раптом мій «інквізитор» підвівся і сказав, що йому треба зателефонувати. Вийшов і через кілька хвилин зайшов. Став серед кімнати у якійсь урочистій позі і сказав:

- Ми знайшли, хто виготовив бомбу. Ви вільні. У ваших інтересах про нашу сьогоднішню розмову нікому не говорити!

Я ще подумав: «Теж мені Володя Шарапов... Що-що, а цього я обіцяти тобі не буду...» Я направився до виходу. Але озирнувся. Він дивився на мене з якимось дивним виразом обличчя і з якоюсь ехидністю в голосі спитав:

- І це все завтра буде відоме у Мюнхені???

- Я цього не говорив...

Я йшов по вулицях осіннього Києва, одцвітали на клумбах парку жоржини, топтали асфальт збайдужілі кияни. А я йшов і думав: «Немає більше Василя Стуса...»

(Написано на основі реальних подій вересня 1985 року.)

Дар

*«Щастя – відати за словом кожним
Невисловленість глибини...»*

(Райнер М. Рільке)

Я давно хотів написати цей нарис. Але він ніяк не писався. Я усвідомлював, що цей нарис про найголовніше – і підібрати слова (правильні слова) було важко. Я все-таки пишу цей нарис: пишу поспіхом. Навіть якимось не літературно. Бо йде війна, на мені однострій – я в армії, мене, можливо, вб'ють і як так і не встигну сказати про найголовніше. Хоча в мене і зараз немає впевненості, що я встигну дописати – занадто бурхливий нинішній час, а я зараз не бачу, що буде в майбутньому. Повний туман.

Почну з того, що завжди був далекий від містицизму – не вірив я ніколи ні в яку містику. Чесно. У тому числі і парапсихологію. І до літаючих тарілочок, і до Бермудського трикутника, і до чудовиська Лох-Несс, і до інших модних казок ставився дуже скептично. Чи то я по натурі своїй скептик, чи то звик довіряти тільки логіці – не знаю. Я так і жив зі скептичним ставленням до на природнього доки не помітив дивні події які

стосувалися особисто мене. І ці події ніяк не пояснювались з наукової точки зору.

Я ось про що. Іноді мені приходила в голову думка – ясна і чітка. Вона стосувалася якихось конкретних подій, які мали статися в майбутньому. При цьому виникала впевненість що саме так і буде і інакше бути і не може. І ці події відбувалися з дивовижною точністю: іноді співпадали найменші дрібні деталі.

Наведу кілька парадоксальних прикладів.

Одного разу я повертався з роботи додому. Це було якщо десь приблизно у 2001 році в місті Івано-Франківську. Точно я не пригадаю. Я прийшов на зупинку і став чекати на транспорт. Тоді суспільним транспортом були такі маленькі сині мікроавтобуси які називали на сленгу «пижики». Під'їжджає саме потрібний мені номер маршруту. І в голові раптом з'являється ясна і чітка думка: «Не сідай на цю маршрутку, вона потрапить в аварію і розіб'ється.» Я тут же подумав: «Ну чому я мушу прислухатись до таких безглузвих думок?» Крім того з'явилося бажання переконатися, що це насправді не так і подібні передчуття оманливі. Я таки сів на цю маршрутку. Дорога була майже порожня і водій почав набирати швидкість і летів все швидше і швидше – хоч це вже було і порушення правил. В моїй голові знову пролунала думка: «Піди і скажи водію, щоб він не їхав так швидко, бо потрапить в аварію!» Звісно, я не встав і нічого не сказав водію щоб не виглядати ідіотом. Раптом бачу, що на перехресті перпендикулярно на напрямку нашого руху їде КраЗ і то теж досить швидко. У голові в мене: «Ось воно!!!» Я закриваю голову руками, групуюся, впираюся ногами у сидіння попереду не припиняючи спостерігати за навколишнім. І тут – удар! Скло в маршрутки вилітає розбиваючись на тисячі дрібних кавалків. Пасажири злітають зі своїх місць і летять вперед, маршрутка починає деформуватися. Все це відбувається за якусь мить, але в моїй свідомості все розтягується як при сповільненому відтворенні фільму. Чую голос водія: «Ну, ось, я так і думав!» Багато пасажирів поранені, я лишаюсь неушкодженим. Виходжу з понівеченої машини і думаю: «Я ж

знав наперед, що так трапиться, і нічого не зробив, щоб попередити це...»

Інколи, коли траплялися подібні ситуації, я намагався втрутитися у перебіг подій – але марно. Все відбувалося саме так як мало відбутися і нічого змінити мені не вдавалось. Наприклад, восени 2002 року до мене в зоологічний музей університету підійшов студент С. М. і сказав, що хоче виконувати під моїм чуйним керівництвом наукову роботу. Я вперше бачив цього студента і нічого не знав про нього. Як тільки я побачив цього студента в голові в мене тут же виникла чітка думка: «Через три роки і три місяці цей студент вчинить самогубство. Він піде в ліс у гори взимку, ляже на сніг і замерзне.» Ця думка запам'яталася мені і не полишала мене. Я спробував якось втрутитись в події – багато розмовляв зі студентом на тему: «Життя прекрасне і сповнене див». Брав його з собою в експедиції і водив в найкрасивіші (з моєї точки зору) куточки Карпат і Криму, намагався зацікавити його наукою, переконати його, що нерозважливі вчинки можуть принести біль іншим людям і таке інше. Але все марно. У нього думки постійно крутилися навколо однієї теми, яку він навіть інколи озвучував. Він був впевнений, що світ, в якому ми живемо недосконалий і поганий, потворний і злий. Але існує інший світ, в який можна потрапити, якщо покинути свою тілесну оболонку. Він запевняв, що може інколи залишати своє тіло і мандрувати в астрал, де він потрапляє зовсім в інший досконалий світ, спілкується з досконалими особистостями, що вже оселилися назавжди в астралі. Інколи він запитував: «А чому Ви не покинете цей потворний світ і не переселитесь в інший? Адже Ви можете...» Ніякі аргументи на нього не діяли. Переконати його у чомусь іншому було неможливо. Одного разу в лютому 2005 року він підійшов до мене вдягнений якось урочисто і парадно – в білій сорочці і чорному костюмі. Так він ніколи не одягався. Підійшовши до мене він сказав: «Я Вам казав, що я піду. Так от: я дуже скоро піду.» В мене в голові тут же з'явилася думка: «Я бачу його в останній раз!» Так і сталося. У той же день (а був сильний мороз)

він пішов в ліс легко вдягненим (щоправда не в гори поїхав, а пішов на карстові пагорби, які називають Вовчинецькі гори), ліг на сніг і замерз. Ми шукали його, але не знайшли – сніги були глибокі, а хащі густі. Знайшли його тільки весною – випадково, коли зійшов сніг... Я досі не можу собі пробачити, що не зміг зупинити його. Цей був мій найкращий учень – справді талановитий і розумний. Він розумів багато чого... Хоча далеко не все... Цікаво, що якимось у 2003 році я прогулюючись Вовчинецькими пагорбами подумав, зупинившись біля карстового кратера: «Ось тут через пару років покінчить життя самогубством С.» Це сталося не зовсім там – десь метрах за 300 від того місця... Пояснити такі точні співпадіння подій і моїх думок я не можу.

Подібних випадків - було в моєму житті багато. Переважно такі думки чи сни, які збувалися до найменших деталей стосувалися інших людей. При цьому якимось штучно викликати пророчу думку чи зробити передбачення на замовлення було неможливо. Це приходило несподівано і невідомо звідки. Чи дар? Це скоріше прокляття. Знати майбутнє і відчувати, що не можеш нічого зробити, не можеш нічого змінити, що все буде саме так і не інакше – це гнітюче... Я інколи знав, що буде, але не говорив це людям – не хотів їх засмучувати... А коли говорив – мені просто не вірили, а мої слова забували...

Пророцтво отрока Афанасія про землю Донецьку

Дитинство моє в шістдесятих та сімдесятих роках двадцятого минулого, неймовірного і трагічного століття проходило частково в землі Донецькій. Батьки мої жили тоді в містах різних, але верталися деколи до батьків своїх – до моїх дідусів та бабусь на гостини. І мене малого, яко дитину, в них інколи надовго лишали – особливо, як літо тепле до людей приходило – на вишні й малину мене відвозили, по яругам з псом поганяти та жуків рогатих половити. Жили мої діди та бабусі на

шахті тридцять другій біс вентиляційній шахтоуправління «Зоря», що не так вже й далеко від міста Сніжне. В той час селища шахтарські звались не слова людськими, а номерами. Так ось, у році 1977 трапилась така історія. Чому мені цей рік так запам'ятався, бо було як раз в тому році та ще в літку поширення серед народу такого забобону – чутка пройшла, що буцімто має бути кінець світу білого, та ще й не коли не коли, а сьомого дня сьомого місяця 1977 року. І люди в це повірили, страх мали, і хто в той день напився, щоб не так страшно було, а хто і на терикон поліз від кінця світу сього рятуватись. Кінця світу, як ви то певно й зрозуміли не трапилось, але я не про це.

У тому селищі на вулиці Светлова жив хлопчик. Звали його Сергій. А прізвище було, якщо не помиляюся, Клімов. За два роки до сих подій, коли було то йому десь років 12 чи то 13 поліз він цікавістю охоплений до трансформатора, що стояв на цій же вулиці на дерев'яних стовпах і гудів. Хлопчика того сильно вдарило струмом, але не вбило. Але руки в нього обгоріли зовсім – довелось лікарям ампутувати. Отак і жив він без обох рук. Доглядали за ним його батьки та брат Іван. Так ось, власне, у цьому 1977 році почав цей хлопчик пророцтва виголошувати. При цьому слід сказати, що і книг релігійних він зроду і не читав, і не бачив, батьки в нього були не віруючі, церкви в селищі не було – найближча церква була в селі Андріївка, а це бозна де, аж за Лисою горою. Та й ту церкву потім закрили. Пророцтва свої він проголошував використовуючи слова церковнослов'янської мови – звідки він їх знав – невідомо. Себе він почав називати «отрок Афанасій» - чому саме Афанасій – він про це мовчав.

У селищі вирішили, що хлопець втратив здоровий глузд, хотіли покласти його до психіатричної лікарні, а потім якимось на ту справу рукою махнули і сприймали його так само, як селищного дурника – на пророцтва його ніхто уваги не звертав. Але потім його брат записав кілька пророцтв – певно, для лікаря, для уточнення діагнозу. Я у ті роки був далекий від будь-якої містики і, взагалі, був ще дитиною-підлітком, але до різних дивних подій інтерес мав. І окремі пророцтва собі в зошит

переписав. А оскільки Сергій, він же Афанасій, ці пророцтва весь час слово в слово повторював, я міг переконатися, що записані вони були вірно. Довгий час ці записи лежали в мене закинуті серед різного непотребу: старих шкільних зошитів та щоденників, дитячих малюнків, гербаріїв – я про них забув і думав, що загубилися. Але перебираючи якимось старий паперовий непотріб, я на цей зошит натрапив. І здалися мені ці записи цікавими. Сам же Сергій загинув у 1979 році – знайшли його тіло в ставку, точніше у відстійнику шахтної води, що біля селища в балці серед лісу. Чи то сам він туди випадково впав, чи то самогубство, чи то штовхнув його хтось - невідомо. Без рук йому плавати було тяжко, ось і втопився прямо біля берега. Наведу одне з його пророцтв – в перекладі, звісно, з деякою літературною обробкою. В оригіналі, звісно, суржик з домішкою церковнослов'янських слів.

«Я, отрок Афанасій пророчу про землю Донецьку і люд її. І прийде на цю землю час зла, і розум людей затьмариться. І буде сіє чинитись тоді, коли мине від сих дів десять, а потім ще десять, а потім ще десять і три роки. Стільки пройде років, скільки було Ісусу Христу, коли на Голгофу він зійшов. І народ землі Донецької посадить на трон царства християнського тать і злодія, крадія і вбивцю. І пограбує він народ, і посіє і зло, і ворожнечу, і усобиці, і війни. І осквернить він храм Божий, і буде слухати тільки карлика зломовного, що дияволу душу свою продав із землі чужої північної. І зрадить він і слуг своїх, і поплічників справ своїх чорних, і втече в інше царство через чотири року правління свого тікаючи від гніву людського. А частина народу землі Донецької які будуть мати розум затьмарений почнуть грабунки та розбій, вбивства та злочинства, візьме меч до рук незаконно, і війну братовбивчу влаштує. І вбивати вони будуть і братів своїх, і мужів невинних, і діток малих, і жінок у важкості, і слуг божих. І чужоземці зі сходу прийдуть і звірства чинити будуть. І плач по землі Донецькій стояти буде, і горе, і нарікання. І могилами земля вкриється. І пожежі, і смерті будуть великі. І таті, і люди землі Донецької, що меч здійняли, і бусурмани, і

чужоземці будуть убиті військом і в землю підуть у могили глибокі. І забудуть про них як про проклятих. І скаже багато хто: «Гори, падіть на нас, земле, розкрийся, сховай нас від гніву агнца божого!» І знамення будуть, і голос з неба чути буде: «Горе! Горе вам, грішники і грабіжники! Горе вам, брехуни та лжепророки! Бо прийшов день гніву мого!» І мор буде, і голод. І отямиться від затьмарення душевного народ, і прожене і тать, і злодіїв, і втечуть вони в землю східну. І горе, і плач, і страждання будуть, перш ніж до миру та мудрості, та віри істинної народ повернеться!»

(Написано на основі реальних подій 1974 – 1979 років.)

На осінні етюди

*«Ось у нас постійно цвіркуни
співають, а птахів мало, - це у нас
історія закінчилась!»*

(Андрій Платонов)

Що мене дивує в нинішній осені – так це бідність на фарби. Давно вже час бути яскравому золоту дерев, а все нема. Мені кажуть не час, ще будуть і черлені клени і жовті ясени і брунатні буки, але мені в це віриться все менше. Як так досі і не їздив на осінні етюди, хоч вже осені й половина – незабаром буде пора глуха, і час буде не для замилювання, а для журби прозорого лісу і холодного вітру.

У вересні – щедрому, як то і має бути, але не вересовому, бо вересовий трунок був там, а тут – яблука, мені все хотілось поділись радістю зі старими знайомими і незнайомими, що є ще живий. І я справді від цього банального факту відчував радість, але відшуковуючи людей з якими я міг би говорити про все, я зіштовхувався з тим, що це їм не цікаво. Звичайно, вони зауважували: «Радий за тебе, що ти живий, здоровий і цілий!», але відчувалось, що вони хотіли додати фразу: «Ну і що?» Потім

я сам зрозумів, справді, ну і що? У світі стільки сумного – а я тішуся. І чим? Фактом свого існування? Крім того – сни: сниться одне і те ж. І то неприємне і моторошне. І якщо пишеться, то зовсім не те і не так, і не про те.

З такими от настроями я некрасивого жовтневого дня (бо місто) приїхав черговий раз в мою університетську лабораторію. Аспірант в черговий раз не захотів підтримати мою розмову про ірландські клани, студенти були все такі ж нетямущі, з тераріуму, як завжди, втекла змія – смугаста і різнокольорова – нетутешня, і її ловили по всьому корпусу, все як завжди – ніби і не було цілого року – відсутності. Згадувались чомусь рядки Сергія Єсеніна:

*«Кого покликати? І з ким же поділитись
Сумною радістю – лишився я живий?»*

Несподівано до мене завітав старий знайомий незнайомець (щось таки почуло про має потаємне бажання і здійснило це), що працює в місцевому краєзнавчому музею з колегою – моїм колишнім студентом (смішним і завжди життєрадісним, я чомусь грішним ділом, думав, що він неправильний, а він просто дивак). Завітали, звісно, по справах, але заодно забігли до мене, сказати свій добрий день і своє як справи. Крім того, з ними я півтора року не бачився.

- Ти де пропадав цілий рік?

Буцім то він не знає, де я цілий рік пропадав, але це така форма розмови: в очікуванні – та я от... Але яке запитання, така і відповідь:

- Ви не повірите. Я цілий рік відпочивав на курорті. Я виграв турпоїздку в чудовий південний санаторій – на цілий рік. При цьому нам годували безкоштовно, забезпечували одягом та взуттям – безкоштовно, за житло, комунальні послуги не потрібно було платити – все безкоштовно. Крім того все було включено: навіть екстремальні розваги. Звичайно, ризиковані, небезпечні розваги, але тоді це не був би екстрим. Крім того: приємне товариство, цікаві співрозмовники. І кожен день щось

нове: то на берег моря повезуть, то в степ, до річки, то в ліс. І транспорт теж безкоштовний. Іноді навіть давали персональний автомобіль і водія. І то не якусь там жерстяну коробку, які тут по місту їздять, а добротний броньований автомобіль. І цілий рік на свіжому повітрі. Я дуже непогано відпочив і набрався здоров'я. І найдивніше те, що крім всього іншого за цей відпочинок на курорті мені ще й платили гроші, і то непогані, і тут, в університеті зарплата зберігалася, і там платили – ще більше.

Я думав мої співрозмовники не повірять у мою розповідь. Скажуть, що таких курортів не буває. А якщо і повірять хоч на крихту, то почнуть заздрити і теж захочуть ось так відпочити. Але вони повірили. Це було видно по їхнім обличчям (бо обличчя це дзеркало). І чим далі текла моя розповідь (як гірська ріка – прозора і швидка), тим сумніші ставали їхні лица – кам'яніли, сіріли, сповнювались співчуттям і навіть жахом. Де ваші посмішки, друзі? Чому раніше ви завжди сміялися з моїх сумних жартів?

Ні, таки треба мені їхати на осінні етюди. У гори – коли вони різнокольорові і туманні. І мати якусь мрію – нову. Наприклад, збудувати вітряний млин, стати мельником (а вони всі містики у наших зворохоблених краях і знаються з потойбічним) і молоти людям борошно, і дивитися, як вітер крутить дерев'яні крила цього пшеничного птаха.

Годинник

*«Сумний світ
Навіть тоді, коли зацвітають вишні,
Навіть тоді...»*

(Ісса)

Про годинники пишуть мало – як про годинники взагалі так і про конкретні цокальні і чи мовчазні часомірні пристрої. У майстрів пера сидить в глибині їх потріпаних душ якийсь забобонний страх перед цим винаходом майстрів минулого. Так начебто, це не інструменти для вимірювання, а сам Час – предковічний, невблаганний, існуючий раніше богів і матерії. Не щастило, як клепсидрам з їхньою капальною текучістю (о, вода, ти сама вічність!), там і піщаним їх близнюкам, і сонячним тіньовідкидалам, і металевим втіленням Духу Механіки.

Не буду приховувати – я про них теж пишу з острахом, деяким навіть містичним жахом, хоч і люблю цих посланців таємного і сокровенного, цих металевих цвіркунів і шматочків макрокосмосу, що висять на руках кайданами (інколи). У небезпідставності годинникових забобон (міряли б вони краще простір, але люди чомусь не люблять носити на руках лінійки і компаси) я переконався на власному досвіді, коли подарував своїй колишній прекрасний часомір - наручний дзигар з латинськими цифрами та золотим блиском: цей був мій останній подарунок після нескінченної вервечки іграшкових зайчиків, мишок, розмовляючих їжачків і просто квітів – вона пішла від мене назавжди. З того часу до годинників ставлення у мене змінилось: крім замилювання і споглядання з'явився якийсь страх – ніби висить в мене на стіні не круглий ментор, допомагаючи зрозуміти де я – в якій точці часопростору, а око Космосу.

Один мій знайомий має аж чотири годинники і носить їх в різні дні тижня: з чорним циферблатом для понеділка і п'ятниці, з білим для четвергів, з зеленим для середи і суботи, а позолочений для вівторка і неділі. Без годинника він ходить до церкви, коли приходять Великдень, а на День залізничника та

прикордонника (його улюблені свята, крім Дня Святого Патріка, звісно - який він тоді одягає годинник - не знаю - це таємниця) чомусь носить все той же з білим циферблатом. Я не маю ритуальних пристрастей до годинників і чомусь думаю, що Конфуцій годинниками нехтував, відчуваючи час еством. Але в кожній кімнаті свого дому я таки повісив на стінах по годиннику різних моделей та стилістики і подовгу їх споглядаю вечорами і прислухаюсь до їхнього звуку (коли тихо). Проте я ніколи не думав, що годинники ще втнуть зі мною не один лихий жарт. Справа в тому, що цієї осені в мене було відчуття, що час довершився – попереду тільки епоха занепаду і самознищення людства. Я проганяв це відчуття із закутків своєї свідомості, але воно верталось. (А як занепад і погибель світу, то годинники не потрібні – отож бо.)

Якось коли листя пожовкло – таки стало золотим і зробило світ красивим (а я вже зневірився, що це буде), мені випало бути на конференції і поспілкуватись з колегами. Доповіді були різними: і занудними, на яких я просто засинав (мій Вчитель ще посміявся наді мною – проспав всю доповідь, а потім будеш казати, що доповідь була неглибокою, певно як і твій сон), до вкрай цікавих і емоційних. Але найцікавіше на конференціях відбувається між – за кавою, на перервах – розмови створюють атмосферу. Ні, це не «трьоп», як казав Тимофеев-Ресовський, він міг це назвати базіканням, бо він був аристократом духу, «трьоп» - це на доповідях, а тут створення настрою – це запам'ятовується. На одній з перерв розмова почалась якась особлива легка і про все: про нелогічність частотнозалежного статевого добору в популяціях, про міфи в сучасній науці, про те, що люди теж кролики (добре, що не зайці) і це ні до чого хорошого не приведе (вже не привело), про пріони, про вплив чисельності на популяції зайців на статеву структуру цих популяцій і таке інше. Але я раптом зустрівся поглядом з одним колегою. Одразу відчув, що він теж звідти. Хто був там, той одразу впізнає брата - щось змінюється, щось стається з людьми - погляд в першу чергу, саме ставлення до світу, вираз обличчя.

- Ти теж звідти?
- Звідти.
- Давно?
- Місяць тому.
- Я два. Де був?
- У N-ській бригаді. Піхота.
- Я в M-ському окремому артилерійському дивізіоні. Де стояли?
- Під Гранітним.
- У мене там друг більше року воював - Тарас Ч.
- Не знаю... А ти?
- Під NN, потім під MM, потім відвели і відправили на полігон.
- У нас тільки «бехи» були і АГС-и. А ти на чому був?
- «Гвоздики», «Сани», «Фаготи», «Піони»...
- Серйозні штуки... Особливо «Піони».
- І щось змінилось у твоєму житті після повернення?
- Нічого. Все те саме. Ніби й не було цього року. Ніби то все було не зі мною. Тільки от дружина від мене пішла...
- О, як я тебе розумію! В мене те саме, тільки останній аспект був до, а не після.

Ось і вся розмова. Далі і так все ясно - як там було не треба розказувати ні мені, ні йому. Хто не був - не зрозуміє. А нам все ясно і без слів. Я думав на цьому розмова вичерпається, далі буде тільки розмова без слів, або про каву. Або про буддизм. Але я помітив у нього на руці годинник. Скло було настільки пошкрябане, що відповідь на питання яка нині година чи день на календарі могла бути тільки абстрактною - вічність нині, вічність. Але він вловив мій погляд - я відчув, що подальша розмова можлива. Щоб урвати паузу, я спитав:

- Трофейний? (Хоча прекрасно розумів, що трофейні годинники не такі і мій співрозмовник зовсім не належать до тих людей які привозять звідти трофейні годинники і тим паче їх носять.)

Він зрозумів, що це жарт:

- Ні. Ношу, бо не можу носити інший. У мене відчуття, що якщо я зміню годинник, то забуду щось важливе, щось таке, що не можна забувати. А обідраний він такий весь ось по якій причині.

Це в липні чотирнадцятого року. Ми наступали... Зачищали селище Н. Точніше те, що від нього лишилось. У руїнах засіли сепари і вели вогонь. Моєму взводу наказали штурмувати будинок де вони засіли і гатили з вікна. Такий собі двоповерховий колишній особняк. Розбились ми та три групи - одна буде штурмувати, а дві прикривати. Зіграли в «камінь, ножиці, папір» - кому штурмувати. Випало мені і моїм хлопцям. Подумалось - ну ось і все - зараз нас і покладуть. Як просто вирішилось - кому жити, а кому помирати - «камінь, ножиці, папір». Підкатили «беху» і давай смалити по них з усього, а ми в обхід, з глухої сторони того дому і під вікна. Вибивати шибки вже не треба було - кинули у вікна гранати, а потім по одному через вікно. Я йшов другим, застрибнути моментом не вийшло, але хлопці просто закинули мене в вікно разом з автоматом. Відчував, що зараз почнеться стрілянина в будинку і отримаю свою кулю. Але пощастило - сепари чомусь були всі саме в тій кімнаті, куди ми кинули через вікно гранати. У домі було чисто - тільки три мертвих сепари і купа гільз і зброї. А годинник я обідрав у стіну, коли мене закидали через вікно...

Якось так увірвалося те життя. Несподівано. Годинником. Який носить на руці не колега - ні, побратим...

Добрідень, докторе!

Добрідень, докторе!

Я до Вас з дрібничкою. У мене, власне, всього два прохання: скеруйте мене світліну зробити в ікс-променях і порадьте щось. Справа в тому, що мені по землі ходити боляче. Чи то я так відчуваю, що я землю топчу (а їй теж болять), чи то просто такий вже я чутливий. Я, взагалі, ніколи ні на що не скаржився (бо навіщо) і не хорував ніц ніколи. От тільки майже два роки тому трохи мені голову різали - витягли з голови залізяку. Уявляєте, докторе, літали в повітрі залізячки і одна мені в голову. При тому, що я знав, що залізячки літати можуть, вдягнув на голову казанок

такий зелений, але таки один кавалок заліза мені під той казанок залетів та в потилицю стук. Так, працюю. Але роботи в мене якісь постійно дивні були. Колись я в таку трубку дивився на скло, що в кров було вимашчене. І за таке розглядання мені ще й гроші платили. А потім я слова людям говорив, а вони слухали і писали, що то я кажу. Ото робота називається. А потім пішов я взагалі на якусь дивну роботу - я займався тим, що в живих людей стріляв. І, напевно, що і вбивав. Уявляєте, я в живих людей стріляв! І то говорили мені, що то благородно, почесно і потрібно. «О, часи, о, звичаї!» І то мусив таке робити, бо інакше ті люди стріляли б в мене і в інших людей, які нічого їм злого не зробили. А зараз я знову повернувся додому, говорю людям слова, і за це дають мені кольорові папірці з портретами різних розумних людей. Я ті папірці потім міняю на їжу та різні потрібні речі. Або просто віддаю людям, а від того в келії моєї вода з рурки тече. Отак і живу. Ні, легкі набряки на моїх ногах то не патологія. Я кілька днів тому горами вештався - кілометрів сорок за два дні прочесав і то високими горами, хоча йти було боляче. А в горах в лісі грибів немає. Не вродили цього року. Цікаво, що старі люди кажуть, що перед великою війною у 1939 році дуже грибів було багато - страшенно вродили. І в 2013 теж - дуже грибів було багато. Читав, що у 1914 так само. Перед війною завжди грибів дуже багато. То як гриби не вродили, то може хоч нарешті мир настане. Я інколи от що думаю. Пройде час, і різні політичні пристрасті і події забудуться, про сучасних політиків і можновладців будуть пам'ятати лише професійні історики. Вузькі спеціалісти. Залишаться в пам'яті людей поети, письменники, художники, філософи... Ми всі пам'ятаємо Сократа, Платона, Софокла, Гіппократа. А хто правив тоді в Афінах, які там пристрасті вирували на Агорі та в Буле, які тирані скидали один одного в полісах, і коли перемагала демократія, а коли олігархія чи аристократія, хто такі архонти і басилеї - ми про це не знаємо або знаємо дуже туманно. Те що Сократа отруїли цикутою знаємо, а за що - не розуміємо. Зрештою, як і сам Сократ не розумів. Всі ці події історії - війни,

революції, зміни влади важливі тільки ось в якому контексті - сприяють вони чи протидіють створенню геніальних творів мистецтва. Мені інколи здається, що на війну я пішов тільки для того, щоб написати книги віршів і прози про неї, переживши це все самому. Кажете, якщо з кістками та з суглобами проблеми, то не по Вашому профілю? Шкода. Дякую за пораду, докторе...

Червнєве відлюдництво

*«Повітря, безколірне поблизу, на видноколі
виглядає як синє. Інколи навіть
темно-синє...»*

(Йосип Бродський)

Про відлюдництво писати важко: доводиться писати про себе. Хоча і розумієш, що завжди пишеш тільки про себе, бо про щось інше і писати нічого, але в інших текстах вдаєш, що пишеш про інших. Хоча ті «інші» існують тільки в твоїй свідомості. Витвори твоєї хворобливої уяви. Тому – завжди про себе. А ти думав як... Але тут відверто – тільки про себе – про свої думки, про буття твоєї свідомості. І мимоволі доводиться на себе дивитися збоку – як на alter ego, на чужого, що користується тимчасово твоїм тілом. Хоча, що таке тіло? Лише старий потріпаний одяг... Кожне відлюдництво – втеча. І я тут не виняток. Не окремий випадок. І для мене це втеча – зі світу бруду у світ чистоти, одкровення, істини. Але де вона – істина? Я тікав він суєти і світу зла в гори і навіть не думав, що це відлюдництво буде відлюдництвом одкровень. Це була не перша – друга втеча в гори цього року (цього обшарпаного, не нашого, вкраденого), року після повернення. Але перша мандрівка не була відлюдництвом чи аскезою. Я взяв з собою товариша – він молодший за мене на тридцять років, але вже встиг побувати на тій самій війні. Тільки в піхоті і солдатом, а як я дивак – в артилерії та офіцером. Навколо безумствував теплий квітень, гори прокидалися, із землі проростало життя і вилазили дрібні

істоти погрітися на теплому сонці. Прохолодне ароматне повітря сповняло такою бадьорістю, а сніги на вершинах такою свіжістю, що хотілось літати. Але розмови біля вогню вертались до того ж самого: до війни. І то мимоволі, невинно, самі собою. Це вже була не втеча. Це було повернення туди ж, звідки нібито. А насправді ні. І це замість розмов про вічне.

А цього разу відлюдництво. Самотність. Навіть не втеча, а повернення. Було таке відчуття, що я повернувся додому. Моя улюблена галявина серед гір, дрімучого лісу, столітніх дерев, на урвищем (а внизу гомінка ріка) зустріла мене радісно: все цвіло і буяло – червень. Найкраща пора в горах. Я нутром відчув, що на цю галявину – мою галявину цього року ще ніхто не приходив з людей. Серед лісу якось відчувається гостро, не знаю яким відчуттям, якщо на цьому місці були або проходили мимо погані люди. Бувало, що я це відчував і йшов далі в гори, не хотілось ділити з тими ні місце для вогнища, ні джерела. Тільки не сприймайте це нездало прочитане ніцшеанство. Це інше. Цього року мені взагалі щастило – мало того, що весь червень вільний – тікай собі в свою самотність, так ще й червень випав вітряний. Я люблю вітер. Що найбільше докучає в горах в червні, так це гнус. А цього разу – вільно. Вітер видував гнус з галявини, таке було відчуття, що його і не було взагалі. Трави піднялися високі, цвіли дзвоники, королиця, арніка і чебрець. Можна було просто впасти в запашну траву і слухати птахів. Потім, в липні вони замовкають, а в час червневого буяння зела – спів. До мене прилітали вусаті жуки-філософи, спускалась з висоти шишкованої хвойної білочка – чорна монашка. Я пригощав її горішками. Вона боязливо визирала з ялинового стовбура і забирала горішки тільки коли я йшов собі до ріки і водоспаду. Прилітав крук – може той самий, що і двадцять років тому, бо так само чи то сварився, чи то намагався мені щось розповісти, сидячи на гілці прямо над моїм наметом. Короткі ночі були місячні – це вже була не ніч. І не сутінки. Це було щось інакше. Час вогню і одкровенень. Коли темніло (хмари і легкий дощ) на галявини запалювали свої ліхтарики світлячки – країна світлячків. Тиша була така, що не

вірилось, що десь існують люди. Тим паче нерозумні люди чи злі люди. На землі настав рай – тільки я і Бог. «Я» розчинялось в потоці буття. От тільки сон... Так, сон. Як тільки приходив сон – знову те саме: постріли, вибухи, шанці, бліндажі, запах горілого пороху і солярки, руїни, бита цегла, холодний метал в руках і сепари в прицілі.

Я зрозумів, що від себе не втекти. Людина не може втекти від власної голови, від свого світу, що мурується на спогадах, як з брил чи цеглин. Так колись мурували в VI столітті в Ірландії ченці вдягнені у волосяниці свої кляштори.

Вдень все це знову здавалось ілюзією. Неіснуючим світом, вигадкою, ніби це було не зі мною. Вже було не два несумісні світи – війна і мир в одній країні і в одному часі, а три несумісні світи – світ війни, світ людей внизу з їх суєтою і гори й їх вічним спокоєм і тишею. Гори були безлюдні. Найбезлюдніші гори, звісно, в квітні – час зимових туристів минув, а літніх ще не настав, пастухи ще не виганяють худобу на гірські пасовища. Але і в червні: пора ягід і грибів ще попереду, грибників і ягідників вдень з вогнем, туристи ходять теж переважно починають ходити в липні. А якщо ще немає гнусу – то взагалі найкраща пора для медитацій і споглядання квітів.

Пройшов тиждень відлюдництва. Я спілкувався з птахами і деревами, розмовляв з ними про вічне. І диво! Мені перестала снитися війна. Почали снитися гори. У горах і сняться гори. Це буває рідко. Переважно снами повертаєшся туди – вниз. Бо «вертаються всі...» Я прокидався зранку, йшов до ріки на ранкове омовіння, набирав води, розводив вогонь, варив скромну їжу відлюдника, потім цілий день спілкувався з лісом і купався під водоспадом в холодній гірській річці. Ріка досить сильно змінилась за ці два роки, що я не бачив її – вона вимила під скелею глибокий вир. Коли світило сонце, воно досягало проміннями до самого дна западини і грало рудими зайчиками на поверхні скелі. Я любив зануритись в цей вир і відчувати як крижані струмені води омивають тіло. Іноді до виру припливала зграйка форелі. Я любив плавати між риб і відчувати стихію води.

Ввечері споглядав вогонь і думав про давнину, про неоліт, про далеких пращурів, що поклонялися вогню, приносили йому треби, вірили, що він несе ці треба у світ богів. Поклонялися сонцю, духам гір, змії та високому небу. На схилах гори під якою я стояв я знайшов величезні брили з петрогліфами, знаками сонця, води, змії та людей. Я завжди відчував, що це місце особливе, обране колись жерцями потойбічного.

Якось коли день особливий – сонячний, світлий, прозорий, я плавав під водоспадом, потім вийшов з води на зустріч сонцю, в повітрі стояв сильний запах хвої і квітів. І раптом я відчув, що весь світ являє собою одне, один потік буття, всі живі істоти становлять єдине ціле, і цим єдиним цілим керує Те, Що Творить Речі – універсальний закон буття, універсальний закон матерії і часу. І я частина цього закону, цього першопочатку Всесвіту. І ось він – поруч, тут. Здається ще мить, і я зрозумію все, зрозумію як влаштований світ і що таке Істина. Дао тут воно – поруч, навколо, в мені, і я одне ціле з Дао і з цим першопочатком. Мені здалося, що я лечу над світом, над деревами, над рікою, що я розчиняюсь в повітрі, розчиняюсь в потоці буття, як розчиняється грудка цукру, яку вкинули в річку. Мене немає, є тільки Всесвіт і я злився в Всесвітом, став одним цілим з ним. Це було Одкровення, це було Просвітлення, Саторі – називайте як хочете.

Я знав що повернусь вниз – до людей іншою людиною, але я не думав про повернення, мої думки літали вільно як птахи ні до чого не прив'язані і ні чим не обтяжені. Я ніколи не писав нічого в горах, хоча завжди брав з собою записник і ручку. В горах якось не пишеться, легко думається, але не пишеться, бо описати цю красу неможливо. Пишеться вдома. Але в той день я написав ось такі рядки, хоча вони не відображають навіть блідої тіні того, що я переживав в той день. Бо це пережите не виражається словами. І все таки до мене прийшли ось такі рядки:

*Я співаю деревам
Свою пісню відлюдника.
А вони у відповідь:*

*«Той, хто говорить голосно,
не говорить нічого.»
Я торкався моху
Руками втомленими,
Як торкаються шерсті
Звіра прирученого,
Шепотів каменям
Замілилим
Про сховану всюди Істину,
А мені вони у відповідь:
«Той, хто говорить голосно,
Не говорить нічого.»
Я розмовляв з птахами –
Лісовими бардами.
Розповідав їм про Суще,
Що теж пісню співає,
А вони мені щебетом:
«Той, хто говорить голосно,
Не говорить нічого.»
Я розмовляв з вогнищем
Жовтим, гарячим,
Просив його оповісти
Про давніх моїх пращурів,
Що вклонялись йому офірою.
А вогонь мені у відповідь:
«Той, хто говорить голосно
Не говорить нічого.»*

Коли я писав ці рядки біля вогнища, сидячі на старій ялиновій колоді мені згадався Гійом Аполлінер. Згадався його «Міст Мірабо», «Рейнські вірші», «Алкоголі». Чомусь з глибин пам'яті впливли ось такі слова:

«Мені й себе вже не жаль...»

Мені справді себе було не жаль. Ні на крихту. І як можна жаліти те, чого не існує? Адже «Я» - це ілюзія, випадкова комбінація дхарм, миттєве плетиво, що через мить зникне і тане іншим. Раніше я не розумів Аполлінера. Не розумів його віршів. Раніше – до війни. Мені треба було пройти через те ж саме, через що пройшов Гійом: через криваве місиво, порання, навіть смерть, божевілля війни. І тепер в моїй свідомості звучать його болісні рядки. Навіть ті – юнацькі, писані ним до війни – до його війни:

«З небес вернувся Феб, час на спочинок Флорі...»

Тоді флора буяла. Нині я пишу цей есей восени – Флорі час на спочинок. Справді. Час. Але якими близькими стали мені його рядки... Всі. І ці теж:

*«Якщо згину в бою на передньому краї
Цілий день ти проплачеш Лулу о моя дорога
Швидко пам'ять моя відлетить
І снаряд що сюди прилетить до переднього краю
Той красивий снаряд перетвориться в квітку
Миттєву...»*

Але зараз. І до і після відлюдництва. А тоді... Тоді світ перетворився в поезію. І Аполлінер звучав нотою сумної ностальгії життя. А потім була Ніч Грози. Серед ночі почалася небачена мною гроза – небо просто збожеволіло, грім не вгавав ні на мить, спалахи злилися в один безперервний спалах, що миготів. Грім посилювався луною гірських долин і ущелин. Я міг би подумати про війну, про що завгодно, навіть про ядерну катастрофу. Але я був в ту ніч вільний від думок про війну. Я думав про стихію. І зрозумів, що час повертатись. Повертатись до людей. Потім в мене було і липневе, і серпневе відлюдництво. Тільки не було цього відчуття буяння життя і чистоти.

Асистент Морока

« - Ти навіщо тут ходиш і існуєш? ...
- Я тут не існую... Я тільки думаю тут. »

(А. Платонов «Котлован»)

Майбутній асистент кафедри фітопатології Анатолій Морока народився 28 лютого 1982 року у селі Вишнів Рогатинського району Івано-Франківської області. Але в Великій нотаріальній книзі села помилково записали, що народився він 31 лютого. Внаслідок цієї фатальної помилки Анатолій щороку, а в високосні роки особливо, з тугою дивився на календар і чекав, коли нарешті прийде його «Великий Справжній День». Хоча він розумів, що 31 лютого не існує, що це ірраціональна точка часу, але в глибині душі... А раптом щось зміниться в небесах, і всі усвідомлять необхідність поправки календаря, і в лютому з'являться додаткові кілька днів...

Коли він народився, на околиці села тричі прокричала чорна сова, а рудий кіт сказав чітко і зрозуміло людською мовою: «Потойбічні квіти гублять пелюстки свої». Місцеві ворожбити та відуни довідавшись про це провістили, що рожденний буде неабиякою людиною, і судилось йому стати асистентом кафедри фітопатології.

У дитячому садочку він складав пірамідки з кубиків найкраще в групі і вихователька ще тоді помітила у нього ознаки геніальності.

Дитинство він провів у Калуші. Його будинок стояв якраз біля того самого хімічного заводу, що в ті роки ще не мав такої поетичної назви, але регулярно викидав в атмосферу хлор. І коли вуличками Калуша повзла по землі зелена хмарка, люди кричали: «Хлор іде, хлор іде!!!» - начебто у нього були ноги, і поспішали зачиняти вікна і двері, і накривати дітей мокрими пелюшками. Тому Анатолій Морока дуже скептично ставився до книжок про першу світову війну, а сумні спогади про газову атаку в Іпрі викликали у нього замість жалю їдкий сарказм.

У школі він займався у гуртку «Юний хімік» під керівництвом талановитого педагога Халепи Юрія Петровича. Анатолій зумів самотужки синтезувати нітрогліцерин у домашніх умовах. Кухню все одно треба було ремонтувати. А будинок був у аварійному стані і потребував відселення жителів, тому на нього навіть ніхто не образився.

Вступивши в університет на спеціальність фітопатологія він витрачав час не тільки на пошуки відповіді на запитання: «А що ж і хто ці бідолашні дерева псує?», але і мислив про прекрасне і вічне. Зокрема, займався у ансамблі народного танцю «Едельвейс». Особливе захоплення глядачів викликав його сольний танець «Великий лісоруб виходить на стежину з бензопилою».

Мрія стати асистентом не полишала його. Тому після закінчення університету у 2004 році він звитяжно вступив до аспірантури. І мрія здійснилася! Після закінчення аспірантури у 2007 році його взяли на півставки асистентом.

Проте не мрією єдиною живе людина! Свідомість Анатолія була переповнена романтикою. До далекого і незвіданого прагнула його душа. Сталося так, що випадок звів його з колегою – ентомологом Квіточкою Аркадієм Платоновичем. Він щороку вирушав у далекі експедиції в Амазонію. Зловлені там екземпляри рідкісних видів метеликів він продавав колекціонерам за досить непогані гроші, що з лихвою окупало всі витрати на експедицію. Заодно відкривав кілька нових для науки видів цих літаючих створінь. Анатолій Морока напросився в чергову ризиковану подорож. Брати його, взагалі то, не дуже хотіли і попереджали, що ніякої гарантії, що він повернеться живим і здоровим немає. В експедиції можна захворіти на малярію чи на якусь іншу неприємну тропічну хворобу або потрапити під кулі наркоторговців чи якихось комуністичних повстанців. Але Анатолію було байдуже – тропіки кликали. І в січні 2008 року він ступив на землю амазонської сельви десь в районі кордону між Бразилією та Перу.

Амазонська сельва виявилась трохи густішою і дикішою ніж затишні ліси Карпат – під час першої ж вилазки в джунглі асистент Морока примудрився заблукати. Колеги по експедиції навіть не спробували його шукати. Лише зітхнули тяжко і пішли ремонтувати генератор струму, що відсирів від нескінченних дощів.

А тим часом Анатолій потрапив в полон до аборигенів-канібалів племені аталанга. Врятувало його тільки те, що шаман цього племені наклав табу на споживання в їжу білих людей ростом вищих ніж довжина молоді анаконди. Анатолій став учнем шамана і навчився подорожувати у паралельний світ - істинну реальність за допомогою курильної трубки і грибів червоного кольору. Перевтілювався в птаха грифа і літав над сельвою Амазонки.

З полону його врятувала експедиція Джеральда Гіффіна – відомого англійського етнографа, що якраз вирушив в Амазонію в пошуках маловивчених індіанських племен. Капітан бразильських ВПС Бартоломео Фігейреду сказав йому, що знає місце, де живе плем'я, що досі не бачило білих людей і не знає, що таке цивілізація і кока-кола. І за скромну винагороду готівкою пообіцяв закинути Джеральда на гелікоптері у їх забуте Богом селище («О, мама міа, сеньйоре, вони зовсім-зовсім дикі!»). Яке ж було розчарування Джеральда Гіффітса, коли після тижня виснажливих блукань по непролазній сельві він надібав плем'я, що почало у нього клянчити цигарки в обмін на саморобне намисто, а учнем шамана виявився ще й якийсь європеоїд – хоч зовсім голий і розмальований бойовими фарбами (червоними і білими смугами), але розмовляючий ламаною англійською! Він його, звісно, врятував і подарував свій старий костюм, що збирався уже викидати за непотрібністю (урочистості з приводу відкриття нового, невідомого науці племені відмінились), але в глибині душі був страшенно на Анатолія злий за те, що той зіпсував дикунську незайманість племені. Але Гіффітс був джентльменом (чому був? Є!) і навіть виду не подав: «Чудово, чудово, містере Морока, ви би мені відрекомендували вашого

знайомого шамана, схоже він знає цікаві міфи про потоп і про блідий місяць який проковтнув кайман».

Після повернення у світ цивілізації Анатолій Морока деякий час жив у Ріо-де-Женейро де заробляв на життя виконанням музичних творів у досить пристойному кабачку "Рояль де Жуан". З того часу у його звичку ввійшло повторення фрази: "Це вам не Ріо-де-Женейро!" під час приймання заліків у студентів.

З Бразилії на Батьківщину він добирався на пароплаві "Камчадал", що плавав під панамським прапором і командою капітана Хосе Арнольдо Діуша. Корабель «Камчадал» був старим коритом збудованим у 1959 році. Довгий час він належав Далекосхідному пароплавлству (Росія) і був приписаний до порту Магадан. Потім його за безцінь продали громадянину Ямайки Джону Блексону. Потім він потрапив до рук якогось громадянина Домініканської республіки, ім'я якого так і не вдалося встановити. Капітан Хосе Діуш був особою легендарною – мало знайдеться капітанів у наш час на південь від екватора ім'я яких обросло би такою кількістю легенд та анекдотів! Хосе народився в місті Ресіфі (Бразилія) у 1960 році і з дитинства мріяв стати капітаном. У молодості наймався матросом на торгівельні та рибальські кораблі. Потім назбиравши трохи грошей купив капітанську форму і диплом капітана першого рангу. Поїхав до Колумбії і найнявся в компанію «Фрутто-Медельїн». У першому ж плаванні він примудрився потопити корабель завантажений зіпсованими бананами біля берегів Гондурасу. Оскільки корабель (точніше, стара калоша) був застрахований на якусь божевільну суму, то компанія зрозуміла, що капітан Діуш це саме та людина яка їм потрібна.

Під час плавання на кораблі Анатолій Морока познайомився з капітаном Діушем і вечорами часто грав з ним в шахи і слухав запальні уругвайські мелодії. Щоправда, грати з капітаном Діушем в шахи було важко – капітан був великим цінителем хорошого ямайського рому і грати погоджувався тільки на келих цього чудового латиноамериканського напою. І

поскільки він постійно програвав доводилось Анатолію регулярно пригощатися ромом за кошти капітана. Крім того капітан мав дурну звичку – не з того ні з сього він зривався і починав репетувати: «Свистати всіх на гору! Підняти вітрила! Травити шкот! Опустити грот і бізань!» Але матроси до цих дивацтв давно звикли і на цей галас не реагували (ну, які можуть бути вітрила на пароплаві???)

Корабель «Камчадал» потрапив у сильний шторм в районі островів Зеленого мису і потонув. Врятувався тільки Анатолій Морока - і то лише в результаті того, що він завжди дотримувався правил техніки безпеки і не знімав рятувальний жилет від самого Ріо.

Коли хвилі його викинули на берег місцеві жителі зустріли його з квітами і оркестром і криками: "Слава українським ентомологам!" Його проголосили почесним громадянином острова Сан-Педро і нагородили орденом Лицарів Океану. Президент республіки Кабо-Верде особисто подарував йому велосипед з червоними колесами.

Після повернення в Україну в стіни рідної альма матер, Анатолій довго сумував за справжньою бразильською кавою і запальними креолками. Мріє організувати в місті Івано-Франківську карнавал - такий самий, як у далекій Бразилії. Крім жуків-вусачів досліджує історію середніх віків Південної Європи. Написав великий науковий трактат "Вплив особливостей морфології жуків-вусачів на сакральне мистецтво південної Хорватії XIII століття."

Успішно захистив дисертацію у 2010 році на тему: «Жуки-вусачі темнохвойних пралісів Чорногори». Продовжує наукову роботу у двох лісництвах - одному найбільш безлюдному і дикому та другому найбільш населеному та цивілізованому на території наших бідолашних Карпат. І головне - він ніколи не журиться - завжди зберігає спокій і веселий безтурботний настрій. Пізнає Істину йде прямим шляхом який вказав колись людству великий Сітхартха Шак'ямуні Гаутама. Для всіх аспірантів був, є і буде зразком та прикладом.

Добре грає на музичних інструментах - барабані та фортепіано. На міжнародному конкурсі виконавців вальсу Штрауса на барабані в Ріо-де-Женейро зайняв почесне 13-те місце.

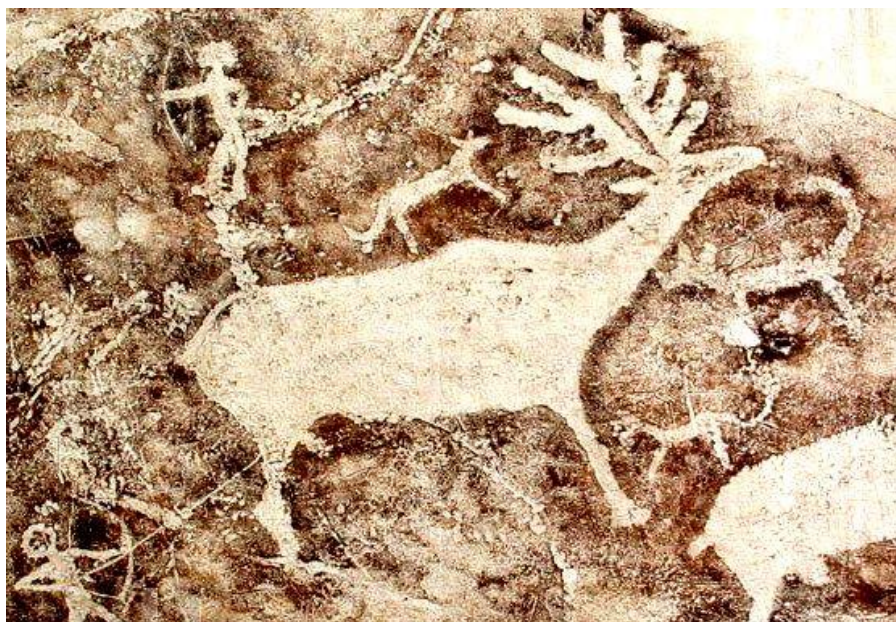
Прихильник філософії неоплатонізму. Вечорами зачитується творами Плотіна та Сенеки. У вузьких колах галицьких містиків відомі його ще не опубліковані монографії "Філософія розенкрейцерів і містицизм пізнього бароко" та "Сенс молитви Господньої". Хороший друг і гарний співбесідник. Непогано грає в шахи, особливо білими фігурами. Ініціатор створення зоопарку в селі Гриньків Рожнятівського району Івано-Франківської області. Чемпіон Надвірної по тенісу. Хороший сім'янин. Добре розбирається в людях. Особливо в прогресивних.

Його внесок у різні галузі науки (особливо в парапсихологію, уфологію і теософію) настільки вагомий, що нині склалася окрема наука – морокознавство. Не так давно відбулися захисти двох дисертацій на здобуття вченого звання бакалавр морокознавства у Пирятинському теософічному колегіумі. Це дисертації Колоплуженка Івана Христофоровича на тему «Теологічні концепції Мороки А. М. і сучасна єгиптологія» та Нечитайла Дмитра Аполінарівича на тему «Вплив літературної спадщини Мороки А. М. на еволюцію уявлень про ентропію Всесвіту в світогляді колумбійських хіпі».

На батьківщині - в селі Вишнів Анатолію Мороці вирішили поставити пам'ятник і написати великими літерами «Великому вченому вдячні земляки». Кошти на спорудження пам'ятника виділило місцеве товариство фермерів-аматорів та конфуціанська громада міста Галич.

КАМІНЬ П'ЯТИЙ

ОЛЕНЬ

КІНО І НІМЦІ

Ніхто не виживе

*«Мені більше не шкода себе
Не описати тортури мовчання...»
(Гійом Аполлінер)*

Ось що я подумав, подивившись фільм Джима Джармуша «Вживуть тільки закохані» (англ. – Jim Jarmusch «Only Lovers Left Alive») (2013). Саме такий заголовок есею склався сам собою – як складаються кубики в дитячій забавці. Я не перестаю дивуватися окремим феноменам в кіно – маю на увазі митців. Інколи сотворить людина геніальне кіно, а потім все – сірість. Тут же - в дивного кінохудожника Джармуша - потік геніальних картин – одна геніальніша іншої. І всі різнопланові, різні і по змісту, і по атмосферності. Я вже мовчу про позавербальний зміст і системи символів. Коли Джим Джармуш зняв «Мерця» у 1995 році, і всім стало ясно, що з'явився новий геніальний режисер, я подумав: «Все. Нічого геніальнішого він зняти не зможе. Бо це вершина. Не тільки його власна. Але і кіно взагалі. Далі буде тільки вечір. І в нього, як творця, і для кіно взагалі. Вечір і сутінки...» Як я помилявся! Одна за одною пішли геніальні картини про рівень «шедевральності» кожної з яких можна сперечатися нескінченно: «Пес-привид: шлях самурая» (1999), «Кава і цигарки» (2003), «Зламани квіти» (2005), «Межі контролю» (2008) і, нарешті, «Вживуть тільки закохані». У цьому фільмі старина Джим перевершив самого себе. Зауважте рік: 2013. У фільмі нотою кризь всю картину звучить передчуття апокаліпсису. Апокаліпсису мистецтва, культури, людяності. Саме людство проіснує ще не одну тисячу років. Правий був старий алкоголік Хайям: «Ми підемо без сліду: ні імен, ні прикмет, а цей світ проіснує ще тисячі літ...» А от культура... А от людяність... 1913 рік був роком вищого злету культури модернізму, потім все – катастрофа, апокаліпсис, самознищення людства. 2013 рік – рівно через сто років – все повторив: теж

вищий злет культури, тільки культури постмодернізму. А потім апокаліпсис, катастрофа. А ми всі чекали, що це відбудеться років через сто. Але один божевільний карлик прискорив події: апокаліпсис почався вже сьогодні. Самознищення людства, знищення культури, гуманізму відбувається у нас на очах. У фільмі передчуття: надто болюче, що щоб його не помітити і не почути. Я подивився цей фільм вперше восени 2014 року – в сирому бліндажі під звуки далекої канонади: на мені була військова форма, я щойно стріляв по «людях», в бліндаж зайшов колега-офіцер з ноутбуком і сказав, що в нього є цікавий фільм. Сама ситуація – теж суцільний постмодернізм, суцільний абсурд, суцільний сюрреалізм.

Таке відчуття, що Джармуш навмисно взяв банальну і потаскану тему: тему вампірів. О, скільки про це писали і знімали кіно! І то банального ширпотребу (переважно). А тут: взяти банальну тему і зняти геніальний фільм! Звичайно, у фільмі всіх вражає верхній шар змісту: чи то символ реального людського суспільства, чи то вигадане суспільство. Люди діляться на дві категорії: вампіри і зомбі. І все. Інших немає. Вампіри творці: творять культуру, науку, мистецтво, духовність, філософію, саму думку. І то не всі. Решта людей зомбі – лише споживають і прикидаються людьми, лише отруюють світ, воду і навіть свою кров. Тільки вампіри не можуть жити без зомбі – бо мусять пити їхню кров, інакше помруть... Символічно. Хто зна: можливо нинішній світ саме таким і є. Суспільство деградує: вампіри нескінченно самотні, їх духовні пошуки нікому не потрібні крім них самих, культури і мистецтва навколо стає все менше. Зомбі деградують і перетворюються просто в людське стадо. Але Джармуш оптиміст: він впевнений, що вампіри виживуть – не всі – але виживуть тільки закохані. Ех, мені б його оптимізм. Але щоб вижити, вони змушені знову, як в старі добрі часи середньовіччя полювати на людину: все повторюється. Закоханих вампірів не випадково звать Адам і Єва – вони започатковують нову велику расу мислячих людей чи то мислячих живих істот – досконаліших, ніж людина.

Але це лише поверховий шар. Кількість пластів і підтекстів в фільмі нескінченна. Давно глядачеві не показували настільки складний и глибокий фільм, цитуючи Шекспіра. Справі, що нам «ця квінтесенція праху». Треба, все-таки, вірити в глядача, щоб таке знімати. Таких концепцій, що рвуться з екрану я від Джармуша не чекав. Я сприймав Джармуша (грішним ділом, звісно), як нове пришествя Тарковського. Ні. Таке можна сказати хіба що про раннього Джармуша. І то... Насолода гріхозна – ось думка, яка ясно звучить за образами і текстом. Думка не нова (всі ми читали Біблію), але нині остаточно забута (особливо після Омара Хайяма). І тут нам про це нагадали. Цю думку ми сприймаємо нині як ересь. Та й сам фільм – суцільна ересь. Яку б сучасну концепцію суспільної думки ми не взяли – від гуманізму до фашизму. Суцільна ересь. Філософія фільму не вписується нікуди. Вона самодостатня. Як самодостатня людина. Бо людина, це зрештою, вампір. Серед вампірів в нинішньому світі є єдині позитивні герої. І їх гнітить те, що вони є саме такими. Людина не може перестати бути собою – це самознищення. Або бути собою, або вбити себе. І лишити на нещасній планеті Земля тільки одних зомбі. Повторю ще раз, для особливо неухважних: в нинішньому світі вампіри – єдиний позитивний персонаж. Можете підкреслити цю фразу графітовим олівцем.

Фільм постмодерновий – думаю, що-що, а це заперечувати не буде ніхто. Я тут під постмодернізмом розумію не заперечення модернізму, а його логічний розвиток. Як постімресіонізм Ван Гога. Нині світ захворів на неоархаїку. Архаїку у викривленій, спотвореній формі. У 2013 році цього ще не усвідомили – були тільки перші симптоми, і то у вигляді дитячої хвороби. Ніхто навіть не здогадувався, що це «всерйоз і надовго», як казав в свій час Владімір Ленін (не плутати його ні якими іншими Владімірами). Джармуш, передчуваючи такий розвиток, подій висунув (ще тоді!) антитезу неоархаїці. Фільм модерновий, скільки не розглядай його міфологізм з будь-якого боку. У фільмі звучить еротичний підтекст: надто голосно, щоб про це можна було б промовчати. Автор правий: смерть це теж еротика. Про це

найголосніше сказав (ні, прокричав) Нагіса Осіма, але його не почули (як це не дивно, як можна не почути крик). Тут про це сказано тихо, майже пошепки. Але цей шепіт почули всі. Крім того страх – це теж еротика. Може навіть більш сильніший вияв еротики ніж смерть... І вампіризм – теж еротика. Ми про це знали, але сором'язливо мовчали. У слов'янському світі зрозуміло чому – постсовок. Але там, на Заході? Чому? Може тому, що не хотіли ні говорити про це, ні розуміти. Ні тим паче мовчати про це.

І взагалі, громадяни хороші! Споживачі телешоу і читачі газет! Подивіться цей фільм, але не зараз. Через два роки. Вам тоді буде набагато цікавіше. І зрозуміліше. Все. І ви тоді отримаєте набагато більше задоволення від перегляду. Тільки не кажіть тоді, що Джармуш був пророком. Це неправда. Він просто відчуває мить. Саме цю мить – як ніхто. І не тому, що він маляр – дитя уральських степів.

Про що це фільм? Та про моральний злам. Не більше і не менше. У 2014 році відбувся не просто крах гуманізму, відбувся моральний злам людства: людство перестало реагувати належним чином на відверте зло. А ви кажете: вампіри і зомбі, вата та інтелектуали... Де там... Нічого великого нині нема: навколо одні пародії – пародії на політиків, пародії на наполеонів, пародії на війну, пародії на фашизм, пародії на Третій Рим, пародії на комунізм. Пародії на людину, зрештою! Майже ніхто не говорить правду. Навколо всі свідомо брешуть. Від президентів до бомжів. Все змаліло. Я не бачу великої літератури, великого живопису, великих філософів, великих ораторів. Не бачу. Геть все змаліло. Крім кіно. Є велике кіно. І серед цього великого кіномистецтва є фільми Джима Джармуша.

Дуже важливо, що сниться людині після повторного перегляду фільму. Після первинного перегляду фільму в снах як правило опиняєшся або в самому фільмі, або в світі придуманому режисером фільму. Важливо, що вам присниться після повторного перегляду фільму – шедеври кіномистецтва вартують того, щоб їх переглянули кілька разів. Мені після повторного

перегляду цього фільму приснились, що я знаходжуся на окупованій території і збираю партизанський загін. Прийшли якісь бородаті селяни з австрійськими карабінами, трьохлінійками та берданками, і я їх веду в бій, і вони з цих допотопних рушниць відстрілюють сепарів та окупантів-поребриків. А потім снилось що я літаю – лечу без крил і мотору над донецькими селищами і шахтами, якийсь сепар стріляє в мене зі шмайсера. Але не влучає. Постмодернізм він нелогічний. І сни приходять після перегляду постмодернових фільмів нелогічно.

У фільмі світ поліетнічний. О, як це зараз немодно – поліетнічність. Хоча я впевнений, що людство перехворіє на шовінізм, нетерпимість, релігійний фанатизм і знову прийде до цивілізації, розуму, інтересу до інших культур, не тільки до своєї (хоча і своєю культурою нині ніхто не цікавиться – шовіністи люди обмежені, вони взагалі нічим не цікавляться) і до поліетнічності суспільства теж. Нове середньовіччя – воно не назавжди. Середньовіччя завжди короткочасне і завжди вагітне ренесансом. А нинішнє середньовіччя, коли все так прискорено, особливо.

Джармуш впевнений, що під час цього апокаліпсису культури виживуть тільки закохані. Можливо. Але мені вперто докучає думка: в цьому апокаліпсисі ніхто не виживе... Даруйте мені за мій невчасний песимізм.

Слоган фільму цікавий – навіть для Джармуша – у вигляді діалогу:

*« - Ех, всі ці зомбі... Їх ставлення до світу... Мені здається, що всі піщинки вже впали на дно годинника...
- Значить, вже час годинник перевернути! »*

У фільмі один з головних героїв каже, побачивши сум і безнадію в очах співрозмовника: *«...Все це ми вже проходили. Пам'ятаєш? Але ти пропустив найцікавіше: середньовіччя, татаро-монголів, інквізицію, чуму...»* Зараз то ми розуміємо, що нічого цікавого він не пропустив: все починається знову:

середньовіччя, татаро-монголи, чума... Головний герой пише музику, але музика виходить виключно для поховання. Цікаво, що би Джармуш вклав в уста героїв зараз, хоча пройшло то всього три роки після завершення фільму...

А фільм ще багато про що – про самотність творців і майстрів, про глибоку самотність геніїв, про вічність мистецтва, попри тотальне його нерозуміння масами, про сенс життя, зрештою. Автор фільму насмілився сказати: сенс життя в творчості, сенс життя в тому, щоб творити мистецтво, красу. А ми то грішним ділом думаємо, що сенсу в житті немає. Може й так. Але хоча б спробуємо уявити на мить, що автор правий. У фільмі багато пророцтв. І не всі вони сумні. Це я сумний співак блідого Місяця. Але не Джармуш. Ні.

Танго, яке завершується смертю

*«...І в золотистій напівтемряві
Знімаю з себе наче піджак шкіру,
Надто добре знаю, яким самотнім буду
У цьому найлюдянішому в світі місті...»*

(Хуліо Кортасар)

За 116 років існування кінематографу - цього незаконного дитяти епохи модерн, з часів незабутніх братів Люм'єр, жоден фільм так не ляля критика, публіка, любителі кіно і просто «глядачі», як фільм Бернардо Бертолуччі «Останнє танго в Парижі» (Bernardo Bertolucci «Ultimo Tango a Parigi», 1972). Це невизнання фільму доходило до того, що навіть співавтори фільму (а фільм базувався на суцільних імпровізаціях, часто репліки придумували самі актори) переставали спілкуватися з режисером. Але якщо якийсь твір мистецтва лають вже 44 роки безперестанку, то, напевно, фільм таки чогось вартий - якби він був нічого вартий, про нього би швидко забули. Як забувають про кіноширпотреб, якого знімається щороку надто багато. Інколи за

цим кінографоманством стоять доволі гучні прізвища. Але про ці фільми швидко забувають - вони якось автоматично опиняються на смітнику. Цей же фільм продовжують лаяти, фільм продовжує бути на вустах. Можливо тому, що цей фільм - це справжнє мистецтво. А мистецтво буває різним - в тому числі епатажним, провокаційним, шокуєчим. Я вважаю цей фільм шедевром, геніальним твором кіно, хоча мені ще не траплявся однодумець щодо цього. Тому я і пишу зараз про цей фільм. Замість того, щоб споглядати квітучі вишні. А я ніколи не пропускав цього - навіть на фронті, навіть під канонаду вибухів і свист куль я знаходив час, щоб споглядати квітучі вишні - і якомога довше, бо це так короткочасно. Але нині пишу - весною про італійську весну.

Цей фільм - це справді танго. І до того ж справді останнє танго в Парижі. Після цих танцювальних викрутасів, після цієї спроби розповісти під музику історію життя і смерті мовою танцю, ніхто в Парижі танго не танцював. До того спроби були. Танцював в Парижі танго Хуліо Кортасар. Йому не щастило з партнерками, але танець вийшов на диво емоційний і вражаючий. Інакше і не могло бути. Він аргентинець. Борхес не приїхав жити в Париж. Його танці - це танці чоловіків з ножами, танці Півдня. У Парижі вони недоречні. Кортасар витанцював танго - танець смерті з диких закоулків Буенос-Айреса. Тільки в цьому танці Ерос вібрує на межі емоційної напруги і демонструє: ми танцюємо на лезі ножа, а не з ножем, ми танцюємо на межі смерті.

Для Кортасара танцювати серед Парижу танго було природнім. Він аргентинець - що ж йому танцювати іще, як не танго? Поки на його батьківщині людям відрізають гільйотиною голови і замурують живцем в бетон, чому б не станцювати танго? Тим паче парижанам це не в дивовижку - з часів модерну. Але Бернардо приїхав не з Аргентини, а з Італії. І приїхав не з піцою та макаронами і навіть не з Мадонною (mamma mia!), а з танго. Хоча аргентинці теж італійці (трохи) і в кожного з них навіть є своя вендета і той же відчайдушний фаталізм, своя Коза Ностра, але італійці не будуть танцювати танго, та ще й просто на вулиці. Це для них надто еротично. Хоча вони і славляться, як

найкращі в світі коханці, але цей ерос ховається десь у юрбі карнавалів та в палаццо Венеції. А зовні - патріархальна католицька суворість звичаїв. І тут раптом танго... Та ще й де - у місті вічного свята.

Бертолуччі інакше побачив і зобразив Париж. Це не «веселе містечко» Імре Кальмана і не «свято, яке завжди з тобою» Ернеста Гемінгвея. Це місто сумне. Сіре, безнадійне і сумне. Люди в ньому зовсім не хочуть танцювати танго, але приречені на це. Це місто самотніх людей. Нескінченно самотніх. Мертвих полковників програної війни, покоївок-расисток, дружин з суїцидальними мотивами, тещ які надто часто бачили смерть і хворобливого бомонду. І всі самотні. І вирватись з цього замкненого кола самотності неможливо. Чому це так - зрозуміти хоч і важко, але пояснити можна (і потрібно). Це ж 1972 рік! Ілюзії 60-тих розвіялись, а ілюзії 80-тих ще не почались. Це роки безнадії, роки очікування загальної катастрофи, самознищення людства. Ми хіпуємо, тому що більше нам нічого не лишається в останні дні. Якщо в 60-ті хіпували, бо так можна змінити світ, то в 70-ті хіпували, бо світ змінити неможливо - все безнадійно: і на вічно кризовому Заході, і в загниваючому деградууючому совку, і маразматичному маоїстському Китаї. Це світ з якого хочеться втекти. Куди? У самого себе - більше тікати нікуди. Суспільство не таке як треба, воно спустошує особистість. Герой фільму намагається втекти з цього світу суспільних умовностей. Хоча тікати насправді нікуди. Цей світ власної свідомості нетривкий. Збудований на якихось нетривких вигадках. Суспільство знищує його, воно не терпить існування в середині себе ще якогось світу, що несумісний з ним. Герой гине. Героя вбивають. Що закономірно. Нажаль.

На перший погляд у фільмі є таке протистояння: веселий Париж - сумна людина. Але ця веселість міста ілюзорна. Сучасна цивілізація не може бути веселою, вона може тільки грати божевільну виставу, що виглядає веселою. Але божевільня не буває смішним. Сміятися з божевільного це все одно, що самому втрачати розум. Божевільня страшне, а не кумедне. У дійсності в

цьому фільмі сумна людина в сумному Парижі. Але їхній сум несумісний. Герої фільму прекрасно розуміють: світ в якому вони живуть огидний. Хоча б тому, що старість неминуча і фатальна. Це сильно і відверто підкреслено зображенням бабусі, яка вставляє собі штучні щелепи і це споглядає головна героїня. Герої фільму бачать і відчувають: світ сміється з нас. Інколи просто знущається над нами. І ми змушені жити в цьому світі. Втеча в себе - це втеча від світу. Але чи можливо втекти назавжди?

Все в житті героїв розбито - навіть дзеркало. Вони дивляться на світ через розбите дзеркало. Вони люблять старі будинки - той Париж, який відійшов в минуле. Але навколо пуста - і в цих старих будинках, в і старому Парижі, і в минулому.

Банальною фразою давно стала фраза: «Життя це театр». Бертолуччі вдало доповнив цю фразу і посміявся з неї сумним саркастичним пророцтвом: життя це кіно. У фільмі один з героїв є кінографоманом: він знімає все підряд і вважає, що цим створює геніальний фільм. У тому числі знімає фільм про свої стосунки з власною нареченою, хоч вона цього і не хоче: «Ти побачиш - це буде фільм про кохання!» Для нього крім кіно нічого у світі не існує. Життя це тільки кіно. І можна знімати нескінченну кількість дублів, вистачило б тільки плівки. Тільки люди чомусь не хочуть грати...

У фільмі є дві фрази, які чомусь вважаються головними і ключовими. Вони не тягнуть на слоган - по об'єму. Але варті того, щоб їх навести, вони підкреслюють ту атмосферу фаталізму і приреченості: «Навіть якщо чоловік проживе двісті поганих років, йому ніколи до кінця не зрозуміти свою дружину. Я міг би досягнути цілий Всесвіт, але правду про тебе не дізнатися мені ніколи. Ким ти була?» Справді - це поза межами пізнання. Людину досягнути і зрозуміти неможливо. А жінку тим паче... Люди у нас на очах тікають у свій світ, де все зайве - імена, слова, події, факти. Бо все це ілюзорно. Все це зовнішнє, все оболонка, умовності суспільства. Суть в іншому. Але в чому? Як виразити її? Герої пробують виразити суть на рівні емоцій, мовою тіла і

жестів. Але чи вдається їм це? Вони отримують поразку, що завершується смертю. Все безнадійно, навіть цей створений світ початкового і безіменного. Як в «Дао Де Цзін»: «... Назване ім'я - не справжнє ім'я...» Герої так і не називають імен одне одному. Бо навіщо? Кожне ім'я - брехливе... Інша цитата з фільму, яка чомусь так схвилювала публіку: « - А що ми робимо в цій кімнаті? Займаємось коханням? - Я би сказав, що ми трошечки трахаємось.» Справді, все в цьому світі буває лише «трошечки». Людина не розкривається повністю - ніколи. Навіть під час сексуального акту.

Латиноамериканська поезія, так само як італійський сінематограф, родом з ренесансу. Хтось сказав ненароком, що Хуліо Кортасар - це теж бароко. Це справді так. Але не тільки він. Вся італійська література базується на трьох передренесансних постатях: Данте, Петрарка і Боккаччо. Італійське кіномистецтво теж відштовхується саме від них - від цієї трійці. Без системи символів Данте неможливий ні Федеріко Фелліні, ні Лукіно Вісконті. Пазоліні та Бертолуччі базуються в першу чергу на творах Джовані Боккаччо - на його епатажному «Декамероні». Але фільм П'єра Пауло Пазоліні «Декамерон» публіка сприйняла і визнала геніальними - і майстра кіно, і його шедевр. А от Бернардо Бертолуччі з його танго не пощастило. До речі, повну режисерську версію фільму тривалістю чотири години, як то кажуть, вдень з вогнем... Чому? Хіба критики не читали Боккаччо? Чи їх шокувало перенесення чисто італійських реалій XIV століття в Париж XX та ще й під латиноамериканським соусом? Я розумію, що кухня деяких південних країн надто гостра, але все-таки? Мені здається, на це є кілька причин. Бернардо Бертолуччі проштовхує в цьому фільмі відверто комуністичні ідеї. Не нав'язливо, не як догму чи аксіому, але переконливо. Хоча дає альтернативу - можливо, традиційні цінності більш потрібні людям, більш прийнятні для них. Але основна думка очевидна і відверто комуністична: буржуазний лад починається з сім'ї. На основі сім'ї виникла приватна власність, а на основі приватної власності буржуазний лад. Комунізм можна

збудувати тільки знищивши сім'ю як таку. Будь-яку соціальну революцію можна здійснити тільки одночасно з сексуальною революцією. Це добре розуміли Маркс, Енгельс, Ленін, Пол Пот і Мао Цзе-дун. Якби цей фільм Бертолуччі з'явився раніше - в 60-тих роках, ліва західна богема і хіпуюча молодь могли би його зрозуміти, але в 70-тих розчарування комунізмом вже почалось. Чому в СРСР цей фільм заборонили, для мене довгий час було загадкою. Відверто порнографічний фільм «Чапаєв» в СРСР демонстрували по телебаченню регулярно. А філософську притчу комуніста Бертолуччі просто замовчували. Що до речі, його ображало, і теж послужило основою розчарування Бернардо в комунізмі. Але потім я зрозумів у чому справа: в одному з епізодів фільму «Останнє танго в Парижі» Бертолуччі показав вершкове масло, яке головний герой використав оригінально. А в той час в СРСР в багатьох регіонах вже й забули і яке воно на смак, і як воно виглядає. Це була просто крамола. Крім того в СРСР пролетаріям вперто підсовували тезу: вам то по святкам перепадає - коли хек, коли оселедець. А робітникам в буржуазних країнах навіть цього не дають... А тут раптом на екрані вершкове масло. І де - в буржуазному Парижі. Крім того - ренесанс. До епохи Відродження в совітах завжди ставились насторожено. А інколи просто перелякано. Особливо до таких постатей як Спіноза і Декарт.

Хоча фільм можна сприймати інакше - як апологію сімейних стосунків, як неможливість життя люди без сім'ї. Так, у фільмі шлюб асоціюється з ліфтом, який їде вниз. Так, герої фільму спробували бути не Полем і Жанною зі своїм соціальним статусом, професіями, біографією, життям, місцем в соціумі, власністю, релігією, а спробували бути як предковічні часи - Чоловіком і Жінкою, і все. Спробували почати історію Людини як живої істоти спочатку. Ніби і не було цих 75 000 років буття Homo sapiens sapiens. Але в них нічого не вийшло. Спроба завершилась катастрофою. Жити за межами суспільства чи створити принципове нове суспільство, відкинувши тисячоліття історії та передісторії неможливо. Навіть на рівні двох людей. Бо

двоє людей це або ще не популяція, або вже не популяція. І це вже навіть не психологія - це біологія.

Мені здається, слоганом фільму є слова головної героїні: «Сьогодні імпровізація - підключайтесь!» Ще є одна фраза у фільмі, яка не може не сподобатись: «Собаки набагато кращі за людей. Набагато.» З цим сперечатися не можливо. Для декого це може і звучить банально, але не для мене і не в Парижі.

Але це все не головне в цьому фільмі. Абсолютно не головне. Фільм не про це. У фільмі зустрічаються настільки складні філософські конструкції, що перед ними гасне будь-яка критика, їх просто неможливо обговорювати. Їх треба зрозуміти - а це важко. Нині ніхто не зможе зняти нічого подібного, ніхто не може філософствувати на такому рівні і на такі теми. Низка тем стали в цьому світі просто заборонені для обговорення. А дарма. «Будь-яка форма - безглуздя, все, що є за цими дверима - безглуздя. Я нічого не хочу знати про твоє минуле...» Так і хочеться сказати герою: «Дарма...» У людей просто забагато поганих спогадів. Але замість того щоб осмислити їх, люди їх хочуть просто забути.

Небо розколоте для одкровення

*«І тінь яка рости не дозволяє саду,
Обіцяним плодам торуючи загрозу?»*

(Франческо Петрарка)

Надворі весна - цвітуть сливи - це найкращі дні року - найкрасивіші і найзапашніші. І саме в ці дні я хочу розповісти вам про фільм Бернардо Бертолуччі «Покрова неба» (Bernardo Bertolucci «The Sheltering Sky», 1990). Чому саме в ці дні? Не знаю... Може тому, що старина Бернардо - це яскравий (можливо найяскравіший - о, в цьому есеї в мене все «най») - я захопився не в тему) майстер італійської весни? Але чому «хочу»? Я не впевнений, що я справді хочу вам про цей фільм розповідати. Точніше не розповідати (бо це безглуздо, фільми треба дивитись

і сприймати візуально, а не читати про них - це шкодить, естетично шкодить), а філософствувати навколо, думати про. Бо справжній твір мистецтва це завжди поштовх, а не проголошення, не констатація. Інколи лише натяк... А там вже мандруйте в світі своїх думок - які в кого вітрила, і хто зна куди допливете. І що значить «хочу»? Що це взагалі таке - «бажання»? Можливо, просто: я подивися колись - на початку дев'яностих цей фільм, і він перевернув мою свідомість, переконав, що кіно це зовсім не те, як я розумів його раніше, і цей фільм мене настільки вразив, що я подивився його ще раз - через двадцять п'ять років і зрозумів, що не можу не написати про нього.

Пишучи про фільм, я все одно мушу писати не тільки про свої думки (хоча писати про щось інше і неможливо, і не варто). Я мушу відповісти на два досить банальних запитання: про що цей фільм і що це - оцей фільм.

Цей фільм лаяли критики. Його не зрозуміли - ні критики, ні знавці кіномистецтва, ні естетизована публіка. Це і не дивно - найкращі фільми Бертолуччі критикою дружно засуджувались і не сприймалися глядачами. Я маю на увазі, звісно, фільм «Останнє танго в Парижі» - безперечний шедевр. Але хто його зрозуміє? Фільм «Покрова неба» я нині вважаю вершиною творчості Бертолуччі - вершиною, до якої він довго йшов. Далі не те що занепад, не те що вниз щодо висоти, ні. Просто «Маленький Будда» - це вже спрощення. Це намагання достукатись до всіх. Пояснити просто глибинні речі. «Невловима краса» - це ностальгія, це повернення додому з далекої подорожі у незнані світи - зі світу буддизму в першу чергу. А «Мрійники» - це просто розповідь про розчарування. У молодості були ілюзії, але вони виявились саме ілюзіями - не більше. І ось - розчарування. Ці ілюзії були і шкідливими, і потворними. Це був шлях не туди... Коли я дивився фільм «Останній імператор», у мене було відчуття, що це фільм-провісник. Провісник майбутнього шедевру. Вершини. Можливо, це справді так, а можливо просто я так бачу.

Отже: про що. Буду банальним: цей фільм про п'ятдесяті роки. Про епоху розчарувань, роки межі: одна епоха довершувалась, а інша ще не починалась. Світ - звичний для всіх світ руйнувався на очах - це бачили всі. Світ старої вікторіанської Європи з колоніями і домінантою християнської цивілізації. Який світ народиться в результаті руйнування старого - невідомо. Якийсь. Хто зна, чи ми зможемо жити в ньому. Якщо і зможемо, то не так як раніше. Завжди після великої війни приходить велике розчарування. Ось завершиться війна, отоді заживемо - справжнім життям, тоді будемо цінувати життя по справжньому, тоді... Але війна завершується, світ не стає досконалим, світ стає знову потворним. І якось тут подумалось: і наша війна колись має закінчитись. І що тоді? Ось я повернувся з війни - і відчуття порожнечі, розчарування. І хочеться знову повернутись туди - в те пекло, бо війна не закінчилась, бо досі щоденно гинуть люди... А коли закінчиться? Коли впаде потворна диктатура і відновляться державні кордони? І світ не стане мудрішим і добрішим? І лишиться тільки в душі болісне відчуття втрат - друзі загинули, ми зберегли, що змогли, але не зробили світ кращим... Хоча навряд чи герої цього фільму думали саме так. Вони просто жили в епоху розчарувань - духовних розчарувань. Недарма такі мотиви прозвучали в Бертолуччі саме 1990 року - це теж був рік розчарувань. Тільки п'ятдесяті роки тривале ціле десятиліття, а тут все відбулось за рік: людство остаточно розчарувалося в комунізмі, побачило що це лише кривавий шлях в нікуди, в тупик. І все. Час краху ілюзій.

У фільмі є легка ностальгія за колоніальною епохою. Така чисто кіплінгівська. Ну, може трохи гумільовська. Але трохи. І чисто європейська. Погодьтеся, ностальгувати тут може тільки європеєць з «тягарем білих» і відчуттям намуляних плечей від нього. І аж ніяк не туарег чи бедуїн. Вони завжди жили в своєму ментальному світі і будуть жити саме там. Невідомо, чи ностальгія в них взагалі буває, чи тільки сум нескінченного піску і порожнього мовчазного неба...

У фільмі зображена Земля, яка має різні людські світи, які існують паралельно, які несумісні. І можна просто втекти з одного світу в інший, коли все пропало, коли все завершилось, все зруйнувалось. Можна просто «помандрувати на Схід» заривши свої європейські туфлі в пісок Сахари. І зникнути зі звичного для нас світу фотоапаратів, галет та кока-коли. Це зараз все переплуталось і здичавіло. Люди в переплутаному світі здичавіли і озвірили. А тоді ще ні...

А якщо ви про цей фільм спитаєте: «Що це?» (хоча навряд чи хтось задасть саме таке питання, бо майже всі люди давно вирішили, що кіно це розвага - не більше), то я відповім: «Постмодернізм». Високий постмодернізм. Експресивний і яскравий постмодернізм. Я недарма взяв в якості епіграфа цитату з Петрарки. Петрарка був предтечею ренесансу, провісником, одночасно першим поетом ренесансу, його першим втіленням. Щось подібне я можу сказати і про Бернардо Бертолуччі. Він був предтечею і провісником постмодернізму, а потім його першим режисером і втіленням. І цей його фільм - це сам постмодернізм. Попередні його фільми - це передчуття постмодернізму. Нині постмодернізм модно лаяти. Забуваючи при цьому, що постмодернізм - найцікавіший культурний феномен ХХ століття, закономірний фінал літератури цього бурхливого і химерного століття. Нічого кращого наразі ХХІ століття не створило і не придумало. І чомусь нині вважається багатьма критиками, що будь-який пост-... це заперечення попереднього, а не високий фінал. Так начебто Вінсент ван Гог своїм постімпресіонізмом заперечував імпресіонізм, а не довів його до високого надривного апогею.

Цей фільм не має слогана - на відміну від багатьох інших фільмів, де слоган є обов'язковим атрибутом. (Мені іноді навіть здається, що слоган стає свого роду хворобою кінематографа). Цей фільм візуальний, позавербальний. А фрази (коли є) або банальні, або настільки філософсько глибокі, складні структурно і концептуально, що не можуть бути слоганом. І все таки одну фразу (мало не підсумкову, що звучить в епілозі) я насмілюсь

назвати слоганом цього фільму: «Ви заблукали...» Герої фільму справді заблукали. Заблукали в нетрях і лабіринтах свого власного «Я». Герої фільму ведуть богемний спосіб життя. Це справді богема. Тогочасна. Герой на початку фільму кидає фразу прикордоннику: «У мене немає професії...» Він лукавить, звісно. Але так він сприймає себе. Як людину, що займається непотрібним безглуздя, хоча насправді творить - творить музику. Але вже не бачить сенсу в цій творчості. Герої фільму втратили сенс життя, чи то ніколи його і не розуміли, і не мали його. Вони подорожують не знаючи навіщо. Їх вчинки безглузді і нелогічні. Вони не тільки не пояснюють сенс свого чергового безглузлого вчинку, але впевнені, що в ньому і не може бути сенсу. Вони подорожують країною яку не розуміють і зневажають, в якій бачать навкруги лише потворне і бридке. Хоча насправді вони інтуїтивно розуміють для чого приїхали сюди - в глибини пустелі Сахара - в пошуках Краси, Одкровення, Істини. Але не усвідомлюють цього, бояться самі собі признатися в цьому. І ця хаотичність і нерозважливість, втрата сенсу буття і орієнтирів приводить героїв до трагедії. І тоді - переживши трагедію - вони отримують просвітлення, розуміння, одкровення. Навіть ціною власного життя, навіть ціною шоку і повного руйнування психіки. Але вони не шкодують, бо десь інтуїтивно розуміють, що воно того варте...

У фільмі є один персонаж - на перший погляд незначний, що з'являється на початку фільму і в кінці. Але насправді головний. Це Споглядаючий. Людина в літах, філософ, що спокійно споглядає людей, незримо присутній якимось чином при всіх подіях, де б вони не відбувалися, і мовчки розмовляє з героями. Говорить до них подумки, а вони якимось чином чують його слова... Цитати його фраз об'ємні, але вони надто сильні, щоб не привести їх повністю. Перша його фраза ніби преамбула до фільму, до початку подій і драм душевного світу героїв: «Вони обидвоє допустили фатальну помилку, вирішивши, що часу не існує. Один рік схожий на інший, і рано чи пізно відбудеться все.» Господи! Саме тому цей фільм мене так колись зачепив і

запам'ятався мені на все життя! Адже я теж колись був впевнений, що часу не існує. Як я помилявся! Ось він - тут, поруч, незримий, той, що виник раніше матерії і простору (яке «раніше»! Тільки тоді, як він виник, стало можливо «раніше» і «пізніше», «тоді» і «зараз»). Чи фатальний постскрипtum до потоку буття героїв (бо все тепер стало інакше, навіть Всесвіт): « - Ви забували? - Так! - Оскільки, ми не знаємо, коли помremo, ми сприймаємо життя, як нескінченний колодязь, хоче все відбувається в житті лише певне число разів. Скільки разів Ви згадаєте один день свого дитинства, який так глибоко засів у Вашій пам'яті, що Ви не можете собі уявити своє життя без нього. Скільки разів Ви ще побачите повний місяць? Можливо, двадцять разів, але це здається безмежним.» І тут годі шукати втілення якоїсь філософської системи. Це не вписується ні в яку філософську систему, ні в який з відомих нам світоглядів. Це просто неповторно. Це про «Я» кожного з нас.

Про що ще цей фільм, крім метафізичних блукань? Про кохання, звісно, про що ж іще може бути посмодерновий фільм. Тільки тут класичний трикутник перетворюється раптом у багатокутник з невизначеним числом кутів: до головної героїні ревнує гарем. Що зробиш - Мандрівники на Схід (я маю на увазі режисера, а не героїв, бо герої не Мандрівники на Схід, герої - Мандрівники Невідомо Куди). Але коли на дворі 1950 рік, і небо впало, і все пішло прахом, і жити вже не варто, можна ось так - кинути все і піти з караваном верблюдів і туарегами кудись в глибини Сахари - назустріч чи то смерті (якої не існує), чи то божевільлю (яке найбільш відповідає світу ХХ століття). Отаке от.

Доки ще герої не знають, як влаштований світ насправді, бо смерть - ця жінка-філософ у білій сутані ще не прийшла і ще нічого не пояснила, навколо героїв доля малює в просторі чисельні знаки - лихі передвісники. Все сповнюється лихими знаменнями. Герої навіть розуміють це і озвучують: «Білий мерседес не може бути просто білим мерседесом, у всьому є якийсь прихований зміст. Все - передвістя.» Але герої з якоюсь затятістю йдуть на зустріч лихому. Можливо, тому, що так треба.

Можливо це просто фаталізм - усвідомлений. Герой фільму несподівано проголошує: «Я знаю, що це правді, тільки не знаю добре це чи погано.» О, світ релятивізму! О, світ після Ейнштейна! Як в ньому все відносно! (Хоча про це говорив ще Сократ - «добре» і «погано» - це відносні категорії, це добро і зло буває абсолютним - як швидкість світла, а все інше - відносне... Навіть смерть.) Герої справді вже не знають, що для них добре, а що погано. І вже не дізнаються, нажаль. Дізнаються щось набагато важливіше. Але не це.

На порозі смерті головний герой (без перебільшення) говорить сакральну думку, зазирнувши надто далеко у суть світу сього: «Я знаю, що боятися не потрібно, але інколи мені страшно. Інколи я зовсім не тут, я дуже далеко і зовсім один.» Багатьом з нас інколи страшно. Особливо в нинішньому світі. Не смерті ми боїмося, ні. До смерті ми всі давно вже звикли і сприймаємо її як буденність і просто як елемент літератури (бо життя перетворилося в літературний твір і ми не живемо, а читаємо). Ні. Ми всі боїмося остаточної загибелі нашого світу, в якому є багато хорошого. Навіть не хорошого - прекрасного. А це не одне і те ж. І ми всі тоді лишимося самотніми - у нескінченній міжгалактичній порожнечі Всесвіту...

Насмілюсь сказати парадоксальне: фільм «Покрова небес» - це буддизм. Тільки буддизм перенесений в пустелю Сахара. Це медитація серед пустелі. Скажете - абсурд? Хоча в світі постмодернізму все абсурдне. Але чому в пустелі Гобі буддизм логічний і закономірний, а в пустелі Сахара раптом ні? Фільм нагадує коан - герої переживають культурний шок і отримують просвітлення: один після смерті отримавши нірвану, інша в світі божевільних марень, а третій в світі спокійного сентиментального споглядання і доброчинності. На цю думку, зокрема, навів мене один епізод: головна героїня фільму розрізає свої щоденники і літературні твори на паперові клаптики і обвішує ним глинобитну хатинку туарега, щоб прикрасити таким чином обитель свого кохання з оригінальним коханцем з племені людського, в якому панує матриархат, не дивлячись на іслам, і

саме чоловіки ховають своє обличчя, а не навпаки... Справді, якось як в дзен-буддизмі: істина пізнається інтуїтивно, передається від серця до серця, а не словами. Слова ніщо...

Збудуйте свій дім

«Шурхотіння ірландського часу, що жене вітер вздовж залізничної колії до кинутого депо...»

(Йосип Бродський)

Кожна творча людина мусить збудувати свій дім – будинок свого духовного Всесвіту, свій ментальний самодостатній світ. Так подумав я (хоча, що таке «я» - тимчасовий візерунок дхарм), коли подивився фільм «Дім, який збудував Свіфт» (1982) режисера Марка Захарова. Це фільм якому не пощастило – він мав стати мегапопулярним і культовим, але про нього напівзабули. Це фільм геніальний і новаторський, але про це не чути. Фільм мав сотні причин потрапити у немилість до режиму і цензури, але потрапив під негласну напівзаборону із-за однієї невинної фрази: *«Свіфт помер? Коли? – Сьогодні, як завжди, о п'ятій!»* Бо то була епоха регулярних поховань генсеків – старих маразматиків, що один за одним послідовно йшли в могили після монотонного однакового ритуалу. Періодично повторювалась дурна совкова вистава про потойбічний світ з відповідним перейменуванням міст і пароплавів (бідні пароплави!). Модний анекдот тої пори: диктор виступаючи по телевізору оголошує: *«Вибудете сміятися, але Черненко теж помер!»* У цій фразі фільму і в вчинках героя фільму – Джонатана Свіфта влаштовувати регулярно власні поховання побачили натяк на актуальні події, що вже ставали не трагічними, а смішними.

У цьому фільмі багато чого було вперше: це перший «совітський» фільм потойбіччя, про реінкарнації та метемпсихоз, це по суті перший «совітський» сюрреалістичний фільм. Все, зрештою, доводиться роботи колись вперше. Тільки ступінь майстерності може бути різною. Цей фільм роздуми про

творчість Джонатана Свіфта. А оцей мій незачесаний есей роздуми про роздуми. Колись хтось може напише роздуми про мої роздуми про роздуми про Свіфта. І так буде тривати поки крутиться Галактика.

У фільмі чи не вперше в кінематографі «шостої частини світу» змальовано образ особистості, яка протиставила себе системі. І то не тільки системі (звісно, буржуазній англійській XVIII століття, проте чомусь тогочасна Великобританія дуже нагадує совок), (ще раз напишу в дужках, хоч це виглядає кумедно: в той час існували два типи поведінки інтелігента: або грати в гру хованки з системою, вписуючись в її ландшафт і жити одночасно своїм внутрішнім життям або відкрито протиставляти себе системі, автоматично добровільно записуючись в ізгої), але і суспільству, обивателям, більшості – якщо хочете. І це справді був тоді «герой нашого часу» - людина яка протиставляє себе системі. Протиставляє на рівні мистецтва – яке обивателі і сіра «більшість» не розуміють в силу свого низького інтелектуального рівня. І в цьому глибока трагедія інтелігента в усі часи і в усіх народах: хто не такий як всі, приречений на відторгнення суспільством і переслідування, замовчування творів, а інколи і просто на німоту. Недарма Свіфт у фільмі мовчить (а це був історичний факт – Свіфт справді в останні роки життя перестав будь з ким говорити, просто мовчав), принципово ні з ким не спілкуючись – навіть однопумці мусять здогадуватись про його думки і бажання. Трагедія тут показана глибше ніж вона буває в реальності. Генія не визнають і не розуміють не тільки сучасники, але й нащадки: в останній день життя до Свіфта прилітають гості з майбутнього на машині часу. Але їх цікавлять тільки інтимні подробиці життя генія, а не його твори. А дослідник його творчості прилітає до Свіфта з візитом з єдиною метою – сказати письменнику перед смертю: *«Ніхто не читає Ваші книги, пане декане! А заодно і мої, бо я пишу про Вас!»*

У фільмі болісно звучить тема еміграції – саме не постреволуційної, про це вже знімали кіно до того і не раз. І то геніально. А саме сучасної еміграції – еміграції інтелігенції, що

тікає від сірості і безглуздості совка у світ, де ці втікачі чужі і нікому не потрібні. Тому теж приречені – втопитись у склянці чаю, наприклад. У фільми ці емігранти з Ліліпутії – втікачі від свого ліліпутського короля (який їх, зрештою, пробачив, але вони його – ні). Тікають у великий світ, але можуть бути великими тільки для свого світу – а тут вони лише екзотика... Як це нагадує ту хвилю емігрантів. Не цю, звісно, ця то в великому світі себе знайде, бо великий світ давно став їх світом: світ давно вже не ділиться на замкнуті світи карликових диктаторів.

Так посміятися над тоталітаризмом, як це вдалося творцям фільму, мало кому вдавалося. Англійські правителі Ірландії надто вже нагадують совкових маразматиків. Чи не вперше намальовано на кінострічці цікавий образ: внутрішню трансформацію охоронця тоталітаризму, який раптом зрозумів, що чинить зло і вирішує змінити своє життя (і, звісно, гине, бо система імперії зла не пробачає). Це, звісно, казка. Так не буває. Або буває, але дуже рідко. Прислужники диктаторів переважно не здатні до просвітлення. Сама концепція фільму: генія оголошують божевільним, бо він критикує систему – дуже щось нагадує з тогочасної реальності. І це сказати було майже можливо, бо, мовляв, це все про Ірландію, не про совок. А як же... Трансформація відбувається ще з одним персонажем – майже головним – з доктором, що приставлений правителями до Свіфта. Доктор раптом розуміє, що він Гуллівер, йому відкривається істина про людей, суспільство, творчість. Свіфт помирає, але доктор тікає від суспільства в світ творчості, продовжувати справу Свіфта, написати найважливішу частину «Мандрів Гуллівера» - «Подорож у Країну Мертвих», яку диктує йому з потойбічного світу Свіфт...

Найбільше дивує і вражає, звісно, зображення людей майбутнього. До Свіфта прилітають гості (точніше допитливі туристи) з майбутнього – з 2045 року. Тобто, згідно тодішніх уявлень – з комунізму. Бо якщо комунізм не збудували у 1980 році як обіцяв Хрущов, то до 2045 року його вже точно збудують – у цьому були впевнені тоді всі. Можливо, навіть, режисер цього

дивовижного фільму. Але що це? Ці люди майбутнього – циніки, примітивні невігласи, бездуховні істоти, ще більш примітивні обивателі, аніж сучасники Свіфта, сноби, позбавлені навіть тіні гуманності, люди, яких цікавить в літературі тільки «полуничка» та бажання вчинити якусь дурну витівку. І це люди досконалого суспільства? Фільм навіть трохи пророчий. Оці гості з XXI століття (себто з нашого століття!) дуже вже нагадують теперішніх сучасників. Невже автор правий, і людство тільки й те й робить, що деградує? Не так давно мені трапились цікаві результати досліджень: середній об'єм мозку кроманьйонців – перших людей сучасного типу *Homo sapiens sapiens* був більший ніж у сучасних людей, є версія, що вони були більш розумніші ніж сучасні люди, з того часу відбувалась тільки деградація інтелекту...

Ірландському світу не пощастило з кіновтіленнями. Це або ІРА, або тема поневірянь мігрантів, або ірландська мафія в Бостоні. Багатюще ірландське мистецтво, унікальний ментальний світ (острівна ізоляція, чи що?), глибочезна ірландська міфологія та історія рідко коли прориваються на екран. Та хіба тільки на екран? Досі майже всі ірландські літописи та історичні хроніки вважаються істориками сумнівними або й просто вигадками. Писання англо-саксонських істориків того ж часу – не вигадки, повідомлення римських істориків тої ж доби – цінні історичні джерела, а ірландські літописи – вигадки, мовляв... Таке буває. Особливо з народами, що були поневолені. І цей фільм – приємний виняток. І не тільки для «ірландонутих» - в той час, доречі, не біло такого терміну і такої субкультури не існувало. В той час ірландська культура це була для совкового інтелігента (і не тільки для совкового) *terra incognita*. А шкода. Історія пішла би інакшим шляхом, якби свого часу тутешні мислителі хоч трохи розуміли давні скелі, пісні Манстеру та скрипки Ерінн...

У фільмі дещо нав'язливо подається основний слоган, як, буцімто, credo життя Свіфта: *«Піднятися в небо – ось робота, піднятися в небо – ось праця...»* Але це не зовсім так – це важко назвати слоганом фільму. Фільм перенасичений фразами, кожному

з яких можна брати як цитату до літературного твору. Але відірвати ці фрази від контексту фільму неможливо – вони втрачають чи змінюють зміст... *«Всі люди жили колись, тільки треба навчитись це згадувати...»* Це просто буддизм. Чи то вчення про метемпсихоз античних філософів. *«І не дивіться на мене як на ідіота. Нам, пришельцям з майбутнього, часто доводиться вдавати з себе божевільних, інакше люди можуть не пробачити нам наших знань...»* Справді. Знання істини не пробачають. Ніколи, нікому і ні в які божевільні часи...

Ще одна вражаюча аналогія з совковим суспільством – як з тодішнім, так і з нинішньою трансформацією совка, так це епізод з глядачами театру життя. Свіфт не маючи змоги бути почутим, найняв акторів, які грали безперервну виставу, що змішувалась з життям (бо, зрештою, життя це вистава і ми всі граємо ролі). Але губернатор виявився хитрішим – він найняв глядачів. І до них вже було достукатись неможливо... Вистава плавно переходить в життя. Спочатку кров і смерть бутафорські, але потім людина насправді гине. Доктор кричить глядачам: *«Це ж кров!»* Але глядачі аплодують. Бо їм все одно насправді це чи гра. Справжню трагедію вони бачать як розвагу. Справжня війна для нинішніх глядачів телевізора це лише розвага, кіно. Воно відбувається насправді, але відчуття реальності нинішніми глядачами давно втрачено... Чужа трагедія – це для них лише вистава... Як нині.

Свіфт зумів збудувати свій дім – своєї творчості і свого світу. І це найважливіший заповіт і фільму і світа, зрештою – збудуйте свій дім, дім своєї творчості, свого мистецтва і свого духовного світу...

Все привидно, навіть пси

«Серед квітів – вишня, серед людей – самурай.»

(Японська народна приказка)

Я дуже давно хочу написати есей про фільм «Пес привид: Шлях самурая» («Ghost Dog: The Way of the Samurai» - англ.), 1999, режисера Джима Джармуша. Але бажання наші не завжди співпадають з нашими можливостями: я кілька разів натикався на те, що писати про цей фільм не те що важко – неможливо. Я маю на увазі неможливо написати справжній текст, а не рекламну репліку. Тим паче, що фільм культовий. А ця категорія фільмів невдячна – критик поставлений в незручні умови. Особливо, якщо критик вважає фільм шедевром (як і фанати цього фільму) і ризикує виглядати банальним. А я справді цим фільмом захоплений – не приховую (та й чи потрібно щось приховувати у нинішньому світі, хоч він і жорстокий?). І вважаю цей фільм геніальним. Хоча на мою суб'єктивну думку він не є ні шедевром, ні вершиною творчості Джима Джармуша – вершиною його творчості є фільм «Мрець» і ця моя думка остаточна. Довести протилежне мені пробували. Але марно.

Цей фільм є зразком справжнього постмодернізму – Джим Джармуш лишився вірним собі, своєму стилю і своєму часу (1999 рік – вершина постмодернізму – його апогей, далі тільки звиродніння літератури, відсутність нового стилю, доживання свого віку старих). Причому саме справжнього постмодернізму – я не помилюся. Постмодернізм буває експресивний, спокійний, високий... А ще є справжній. Так оце саме він.

Дивлячись цей химерний фільм, у якому все поєдналося і сплелось: глибока філософія, чорний гумор, пародія, оригінальність, трагедія і відвертий сміх. Жартувати зі смертю не прийнято. Тим паче не прийнято ставитись до неї несерйозно чи сміятися з неї. Але коли діалог з цієї старою глитайкою, що так мало нам відпускає буття саме в цій реінкарнації – то чому б і не пожартувати... Тим паче, що смерті насправді немає. Це вигадка, ілюзія. Так само як і життя насправді немає – це теж вигадка. Є

лише порожнеча. Все решта – флуктуації порожнечі, візерунок ілюзорних дхарм, що є видозмінами порожнечі...

Дивлячись цей фільм я подумав: «Як давно я не читав Акутагаву Рюноске – цього сина божевільної, цього дивака, що пізнав істину, але вважав, що він програв...» І дістав з полицки томик Акутагави і перечитав – і «Ворота Рсемон», і «Пекло самотності», і «Зубчасті колеса», і «Життя ідіота», і «Сад»... Навіть його вчителя – Морі Огай – його роман «Самотній гусак» теж перечитав... Акутагава – це справді ключ до розуміння цього фільму. Саме не японська культура взагалі, не буддизм, якому Джім Джармуш черговий раз сплачував данину цим фільмом, а твори Акутагави. «Ворота Расемон», зокрема... Книжка Акутагави періодично з'являється в фільмі при самих несподіваних обставинах: Вбивця виконує замовлення і з випадковим свідком вбивства починає розмову про творчість Акутагави і буддизм – бере в нього книжку (почитати) під назвою «Ворота Расемон» (взагалі в оригіналі японською просто «Расемон» - і так зрозуміло, що це знамениті ворота, оповиті легендами...).

Фільм будується на парадоксах, що межують з абсурдом (хоче цей абсурд цілком реалістичний – це абсурдний реалізм, що закономірно – світ в якому ми живемо – абсурдний). Вибачаюсь за купу тире. Це дурна звичка моєї манери писати. Але хай. Може потім хтось скаже про мене: «Це той, хто писав з тире.» Краще писати з багатьма тире, аніж взагалі не писати... Парадоксом є самий стержень фільму: головний герой – афроамериканець (даруйте за банальне слово, я дуже політкоректний, навіть слово «москаль» не вживаю), який настільки захопився буддизмом і японською культурою, що став жити за законами Бусідо – законами самураїв середньовічної Японії. І його відданість цим законам і цьому Шляху Самурая доходить до того, що він жертвує своїм життям – йде на смерть тільки тому, що так велить закон Бусідо. При цьому наш герой живе на даху (як Карлсон) – спілкується з голубами. По ходу фільму раптом стає зрозуміло, що дуже багато людей в нинішньому світі живе на дахах будинків

і спілкуються з голубами. Утворюючи певний свій світ захмарних філософів, що живуть не в світі людей, а НАД світом людей. Такий собі Карлсон-філософ. Карлсон-вбивця. Ще й чорний як мої мешти... Без пропелера, але з пістолетом.

Наш герой читає книги по буддизму, філософствує, медитує і одночасно «працює» найманим вбивцею – виконує замовлення мафіозних кланів. Через людину, яку вважає своїм сюзереном, повелителем, за якого готовий померти чи здійснити сеппуку якщо повелитель раптом загине (ніколи не кажіть «харакірі» - це ображає справжніх самураїв). При цьому «повелитель» - нікчема, дрібний італійський бандит, «шістка» в мафіозному клані. Але для нашого героя, який забув своє ім'я і називає себе Пес-Привид важливий сам принцип закону бусідо, сам шлях, а не обставини в яких йому доводиться жити.

А світ навколо потворний і люди якісь несправжні. Йде війна між мафіозними кланами, але ватажки мафії зістарілись і перетворилися на повних маразматиків. Як колись генсеки компартії. Були вождями, стали тупими і смішними маразматиками. Вони не викликають іншого відчуття крім відрази. Тільки накази, які вони віддають, страшні. Дурні, безглузді, як маразм у їхніх головах – але страшні – бо це накази вбивати. Ці мафіозі нагадують якусь пародію на мафіозі, настільки світ зіпсувався і зійшов на пси, настільки все стало привидним – навіть пси стали привидами. Нинішній світ (і то не тільки світ дев'яностих років) справді абсурдний – ця абсурдність підкреслюється (як в коанах) – один з мафіозі вбиває жінку-поліцейського. На запитання «навіщо» відповідає: «Вони хотіли рівності – вони її отримали!» Рівність в сучасному світі полягає в рівних можливостях померти.

У фільмі періодично приходять до нашого героя пес – приходять як привид – невідомо звідки і йде невідомо куди. І наш герой усвідомлює, що це він сам – самотній блукалець, що з'являється у світі людей випадково, щоб так само випадково зникнути...

У фільмі звучить фраза: «Не середні ж у нас віки!» Щоправда, це говорять люди які самі живуть за законами кланів італійської мафії – законами, що якраз виникли в середні віки. Фраза зависає в повітрі – звучить безглуздо, бо насправді середні віки знову почалися. Нехай ми такі вже нині «цивілізовані» - з молільниками, автомобілями, магнітофонами, комп'ютерами – але в головах у нас нині середні віки! У всіх. Не тільки у тих, хто вважає себе самураями чи проповідниками істини. Але і в президентів, і в олігархів. Тому приїхали, товариші і панове! Хоча так всі намагаються це заперечити! У фільмі на цю тему є вельми цікавий епізод. Наш герой зустрічає по дорозі браконьєрів, що вбили ведмедя. Ведмідь у давній Японії (і не тільки) тварина священна. Наш герой вбиває браконьєрів, що порушили давній священний закон, пояснюючи це їм перед тим як стріляти. Вражений браконьєр вигукує: «У нас же не давня цивілізація, містере!» - «Часом давня...» - відповідає наш герой. О, герої нашого часу! Я знав, що деякі часи мають химерних героїв, але щоб настільки химерних...

Втіленням абсурду (але високого абсурду) є персонаж, що будує на даху будинку дерев'яний корабель. Наш герой, побачивши це дійство, навіть не задумується про абсурдність ситуації – серед міста, далеко від будь-якої водойми будувати на даху хмарочоса корабель – він глибоко розуміє майстра і дарує йому фразу: «Який красивий корабель! Коли ти його збудуєш, ти зможеш полетіти за хмари.» Звісно, зможе, у світі власного духу...

Слоганом фільму є одна цікава фраза – чи то взята з якогось давнього буддистського трактату, чи то вигадана в цьому ж стилі: «Краще дивитися на світ як на сон...» Справді, так краще. Бо світ це і є сон... Не хочеться прокидатися, але доведеться. Щоб знову заснути і побачити інший сон.

Вперше цей фільм я подивився давно – ще тоді – коли постмодернізм був живий, ще не пішов у світ книжок і бібліотечних полиць. І подивившись цей фільм я раптом усвідомив – я ронін – я самурай, що втратив господаря...

У фільмі є ще чимало цікавих думок – та що там казати – давні буддистські трактати там цитуються абзацами. «У всього є своя причина...» - та хто би сперечався! (Але це не салоган!) «Дух часу – це те, до чого неможливо повернутись.» - а це, справді, слушно... Але я й не збирався нікуди повертатися. У минулому було багато хорошого – у давньому минулому, я маю на увазі. Але я туди теж не збираюсь повертатись – навіть якби це було можливо...

Світ, який завжди з тобою

«Як би філософи не розходились у своїх світоглядах, вони не чини явної шкоди один одному, не катували когось-то з метою нав'язати свої погляди або за інакодумство. На це здатні тільки фанатики, але фанатизм і філософія несумісні.»

(Чанишев А. Н.)

Я подивився фільм який дивився перед тим рівно 30 років тому – в квітні 1984 року – день в день. Тоді цей фільм просто вразив до глибини душі і породив вихор розкуйовджених думок, запам'ятався – на все життя. І не тільки мені. Пройшли десятиліття - майже третина століття – все сприймається, звісно, більш критично – в першу чергу з точки зору кіномистецтва. Але фільм викликав той самий шалений вихор думок і почуттів. Може тому, що все повторюється. Може тому, що світ, нажаль, мало змінився – диктатори, тоталітарні суспільства, юрба, що деградує та інтелектуали, що переслідуються диктаторами, бо саме в інтелекті кожен диктатор бачить для себе найбільшу небезпеку... Я пишу про фільм «Сяючий світ» («Блистающий мир» - рос.) (1984) режисера Булата Мансурова. Я взагалі люблю писати про

фільми. Особливо якщо це справді фільми – твори мистецтва, а не видовища епохи «хліба й видовищ»...

Що мене найбільше вразило після перегляду фільму, так це те, як цензура цей фільм пропустила. Ну, звичайно, казка (тільки для дорослих), свого роду фентезі та ще й по твору Олександра Гріна – це дозволяло обійти лабети офіційного ідеологічного диктату, бо подано все натяками, не прямим текстом, але все таки... Зображено вигаданий світ у вигаданій країні, але паралелі дивують... Тоталітарне суспільство, в якому контролюють будь-яке висловлювання чи твір мистецтва, де заарештовують за фразу сказану в шинку і людина зникає назавжди, вчені, які працюють в «шарашках» - в ув'язненні, ізольовані від світу, змушені винаходити виключно нову зброю, лицемірний правитель, якого на словах обожає народ, а насправді ненавидить – як це все нагадує совок у найгірших його формах. Чи голова таємної поліції, що жорстоко придушує будь який прояв думки і будь-яку свободу у своїй країні, але одночасно є цінителем старовинних книжок та поезії – це ж просто пародія і зла карикатура на Андропова (який якраз тоді і був при владі, коли фільм створювався) – це не просто сміливо – це гіперсміливо...

Нині б цей фільм в Росії точно би заборонили. Якщо «Чіполіно» Джанні Родарі нині в Росії підпадає під цензуру і спотворення – бо зображена революція проти диктатора, то тут – у фільмі «Сяючий світ» паралелі з нинішнім російським суспільством ще більші, аніж з класичним совком (хоча нинішній лад в Росії – і не тільки в Росії – це метаморфоза совка): при владі мільярдер який таємно править країною, хоча всі знають, що країною править саме він, який панічно боїться не тільки власного народу (що нібито його обожає), але й найближчого свого оточення і здатний знищити будь-кого, навіть брата, аби лишень утриматись біля влади. Старіючі маразматика при владі, звісно, нагадують більше совітських геронтократів, але нинішнє керівництво постсовітських країн теж старіє – і маразм неминучий. «Еліта» - точніше ті хто вважають себе елітою – сибарити, сноби, садисти, що не цураються відвертих дослідів

над людьми і панічно бояться будь чого нового, будь-якої вільної думки. Продажна і підконтрольна преса, яка напише будь-яку брехню, населення, яке готове будь-якій брехні повірити... Це все дуже щось мені нагадує. Прикро, що цей фільм став пророчим. У ті роки цей фільм був знаменням епохи – глядач вмів думати і передчувати зміни, вірити в зміни і бачити в інтелектуалах та дисидентах провісників змін.

Фільм переповнений метафорами. Головний герой фільму – людина, що вмє літати. Одночасно це морально чиста людина, людина яка прилітає в цей брудний тоталітарний світ невідомо звідки. І влада бачить в цій людині найбільшу небезпеку для себе – бо той хто вмє літати він вільний, своїм існуванням стверджує, що є ще непізнане, що можливо те, що здавалось досі неможливим. Він є прикладом свободи внутрішньої – а це для тоталітаризму справді найбільша небезпека. Польоти – це звісно, метафора – це символ вільної думки і вільної творчості, що виходить за рамки штучних заборон і догм. Тут цікаві паралелі з іншим фільмом – «Польоти у сні і наяву» режисера Романа Балаяна знятий за два роки до того - там взагалі ніякі польоти не показані, але на це натякається – герой літає у світі власного духу. Тільки оточуючі це не бачать. Звісно, вирватись зі світу тоталітаризму у світ свободи герой може тільки в вигаданому світі, в реальному все набагато суворіше – це або втеча в себе, або нескінченна жорстока боротьба.

Фільм завершується оптимістично – на відміну від повісті Гріна, де літаюча людина падає на бруківку під ноги зневіреної юрби – герой летить у світ свободи з людиною яка здатна навчитися літати. Воно й не дивно – той час був часом поміркованого оптимізму – всі розуміли, що система доживає кінця, тоталітарна система вичерпалась, деградує, будуть зміни і вони неминучі.

У фільми немає слогану. З цією тезою можна посперечатися, звісно, бо назва фільму «Сяючий світ» - мається на увазі світ людської душі, душа – це сяючий світ. Це можна було б оголосити слоганом фільму, але це не так. Взагалі у фільмі

всі діалоги чи монологи довгі і складні, в кожному вислові філософія, цілі пласти людської думки. А це не може бути слоганом. Хтось може сказати – це відгомін епохи фільмів без слоганів. Це неправда. Коли кіно перестало бути німим в кожному фільмі з'явилися свої салогани – навіть в найпримітивніших. І совкові фільми – не виняток. Просто сам цей фільм виняток. У багатьох аспектах. Цей фільм називають «радянським» - я би назвав його найбільш антирадянським з усіх фільмів тої доби. Навіть Федеріко Фелліні чи Анджей Вайда в цьому контексті відпочивають. Ну як можна виокреслити чи вирвати з тексту слоган з такого діалогу між вченим в «шарашці», диктатором і його прислужником:

« - ...Наша країна втратила ідеали. Вона стала плодити товстосумів, нікчемних діляг, заздрісників, падіння наше буде відбуватися швидше ніж падіння Риму. У цьому винні Ви і ваші банки.

- Неправда! З цих банків сотні мільйонів ідуть на створення університетів і бібліотек!

- Це не благо. Професори ваші куплені. Який-небудь фізик чи хімік прикидається блаженним диваком, а сам винаходить зброю для знищення всього людства.

- Ви ображаєте науку. Ви ренегат, зрадник.

- Мені вісімдесят років. За мною є один гріх в якому мені не хочеться признаватись самому собі. Я служив науці зі страху. Так само як і Ви. А тепер я не боюсь. А вірую. Не релігійно вірую. А вірую в науку на благо людей. Я міг би теоретично пояснити таємницю кулі, але це б означало знищити нашу планету. А цей гріх я не візьму на себе ніколи...»

Вибачаюсь за таку довжелезну цитату. Але інакше цей фільм цитувати не можливо. І як ця цитата вписується в нинішню Росію...

В кінці фільму літаюча людина покидає назавжди тоталітарну країну в якій тільки він один і був вільним. І хоча звучать у фільмі слова «забудьте про мене», але лишаяються в країні люди які знають, що можна стати вільною людиною... Це

фільм-надія. Як тоді так і зараз лишається надія, що все це безглуздя нинішнього пост совкового світу, всі ці маразми імперії та диктатури закінчаться. І люди знову стануть людьми – вільними людьми. А не ляльками божевільного ляльководи... Я не хочу бути пророком, але всі імперії падали, всі диктатори і диктатури гинули, а народи і люди лишалися. І нині найголовніше – внутрішньо стати вільними. Проти внутрішньо вільних людей, здатних до польоту у світах своєї душі диктатура безсила.

Краса справді невловима

*«Паростки бамбуку
Нині вони стали символом
Селища Сага...»*

(Йоса Бусон)

Так, так. Я не помилюся – Бернардо Бертолуччі правий. Точніше він сказав правду. Краса невловима. Швидкоплинна. Миттева. Цю мить вловити важко. Є – і раптом знову немає... Зникає як тінь. Невже Бертолуччі у своєму фільмі «Невловима краса» (Bernardo Bertolucci «Io ballo da sola» - іт., «Stealing Beauty» - англ., 1996) хотів сказати тільки це і саме це? Хоча оригінальна назва фільму з італійської перекладається (точніше може перекладатися) як «Та, що танцює сама по собі». О, тонкощі романських мов... Їх природна красивість... Навіть не співучість – танець слів і звуків. Але я знову не про це. Коли я пишу про кіно, то завжди пишу не про кіно. Взагалі, коли про щось пишу, то пишу не про це. Вся пишуча братія пише про це, а я чомусь вічно не про це. Навіть під кулями записував у нотатник думки про постмодернізм та філософію Епікура. Абсурд якийсь...

Отже – про що цей фільм? Це запитують у кожного кінокритика. А бо в просто в глядача. Хоча про це запитувати не можна. Не можна і край. Справжній мистецький твір, а особливо

кінофільм не може бути про щось конкретно. Якщо це так – то це репортаж. Справжній мистецький твір про вічне, там завжди стільки думок, підтекстів, натяків, що твір стає про все. А значить ні про що. І кожен знаходить у творі свою глибину, свої думки і свій зміст.

Отже що хотів сказати цим фільмом цей дивак Бернардо – цей колишній комуніст. Колишній до такої степені, що його можна назвати «колишній антикомуніст». А зараз просто художник. Майстер кіно. Майстер образів. Не все мені подобається в його творчості. Фільм «Мрійники» мене розчарував. Звичайно, цікаво. Звичайно, змістовно. Але гидко – фільм викликав відразу. Звичайно, комунізм потворний і гидкий – в своїй основі. В своєму запереченні традиційної культури, традиційної етики. Але це можна було б показати естетично. Але це вже зовсім про інший фільм. Чому я тут додаю ці репліки? Тому що про той фільм я ніколи не напишу.

Я про цей фільм чув різні відгуки. І думки. Якщо їх взагалі можна вважати думками. Один тонкий знавець кіно сказав мені якось, що цей фільм про те як була втрачена цнота. І це сказала людина яка дійсно щось розуміється в мистецтві! О, цинічний світ!

Отже що це. Це повернення. В першу чергу. Бертолуччі після комунізму, яким перехворів в дитинстві творчості, як хворіють на дитячі хвороби мав інше захоплення: буддизм. Бернардо помандрував на Схід. Тема буддизму впливає в тій чи іншій мірі у всіх його фільмах: просвітлення, реінкарнації, споглядання, медитації, інтуїція, дзен, парадоксальність – цим просякнуті всі його фільми – і цей не виняток. Сама ідея «невловимої краси» якою просякнутий фільм – це буддиська ідея, один із принципів класичного японського мистецтва – краса плінна, короткочасна, вловити її майже неможливо, вона є, і через мить зникає – і це сумно... Принцип «сабі» - сум за невловимою красою...

Так от – цей фільм повернення – повернення зі Сходу в Італію. Цим фільмом Бертолуччі сказав: Італія Прекрасна!

Неймовірно прекрасна! Ми це, звісно, знали і до того, знали і без нього – але красу кожен майстер показує по своєму. А це просто гімн красі Італії – пагорби Тоскани заворожують глядача, оспівана не тільки краса руїн і давнини – оспівана сама природа Італії – в тому числі аграрний ландшафт. Це вдається мало кому – показати красу полів і виноградників – хоча в Італії це легше ніж будь-де. Ця невловима краса Італійських пейзажів співставляється з красою жінки і красою творінь художника і скульптора. Це просто гімн мистецтву.

Оце от духовне повернення режисера в Італію (бо навіщо було кудись мандрувати – краса тут – поруч, вдома!) символізується (як на мене) з поверненням героїні фільму (на ймення Люсі) в Італію після довгих років відсутності. Люсі повертається в сім'ю і будинок художника і скульптора. Оточуючі люди цінують і розуміють красу, шукають її, творять її. Люди в пошуках краси. І знаходять її. Художник і його близькі живуть далеко від шуму міст серед мальовничих пагорбів Тоскани. Сучасна потворна цивілізація інколи вдирається в їх життя – чи то в образі будівництва телевізійної вежі - але це щось далеке і негугешне – там, за пагорбом, чи то в образі сучасної «музики» яка звучить явною недоречністю оточуючій гармонії. А тут дім в якому живе краса. Тут створений окремий світ краси, де люди відкинули суєтне, минуше, марнотне – живіть вічним.

У фільмі ми бачимо щасливих людей (зрештою). Якщо є краса, то і щастя є. Ось воно – тут. Показаний світ 90-тих років в Італії. Все відбувається у світі 90-тих – апогею розвитку сучасної цивілізації – як в естетичному, так і в будь-якому іншому контексті: далі починається занепад, виродження, божевілля цивілізації. Конвульсії епохи. В 90-ті людство насолоджувалося своєю вершиною. Навіть усвідомлювало, що воно перебуває на вершині свого розвитку. Звичайно, тут відіграв роль феномен «фін де сікл» - кінець століття, кінець епохи. Було відчуття майбутнього апокаліпсису. Тому радіймо поки живі, радіймо і насолоджуймося світом доки він існує – ось такий – красивий. Прикрашаймо його ще більше. Давайте бавитись в естетику!

Станемо естетами хоч на ті короткі хвилини які нам відпущено! Кінець світу у 2000 році не відбувся. Але світ збожеволів. Цивілізацію залихоманило. Передчуття були вірними.

Цей фільм – спокійний постмодернізм. Спокійний як проза Річарда Баха чи Германа Гессе. І це не данина моді 90-тих. Це факт. Таким, мовляв, кінематограф і має бути. Постмодернізм як вищий злет мистецтва. Режисер натякає: вихід і порятунком у традиційних культурних цінностях, у традиційній, відшліфованій віками естетиці, принципах гуманізму до якого так довго і важко йшла європейська християнська цивілізація. Італійська зокрема – вона не тотожна європейській, але є її вищим вираженням. Сучасні експерименти заводять в глухий кут.

Слогани фільму цікаві і нестандартні: «Ви наче з іншої планети прилетіли. Ви створили свій закритий світ. І скоро потрібно буде показувати паспорт, щоб сюди ввійти...», «Я хочу повернутись...», «Я хочу померти там, де я народилась...» Звучать трохи фаталістично. Породжують відчуття, що світ нетривкий і легко може зруйнуватися. Але насправді так воно і є...

Коли навіть ангели плачуть

«А потім кинули вони короля і вирушили туди, звідки вони прийшли, а куди – то нікому невідомо, але схоже, що то були люди з Брі Лейт...»

(Скела «Про нащадків Конайре Мора та про прихід Мускрайге з Маг Брег»)

Бувають випадки коли геніальні фільми (без перебільшення!) раптом проходять мимо уваги і глядачів, і критиків, і навіть тонких знавців кіномистецтва (яких, я сподіваюсь, не так мало – хоча в цьому світі вже мало на що можна сподіватися...). Про нинішніх глядачів – тут дивуватися

нічого. У деяких країнах (а в моїй країні в першу чергу) довгий час свідомо і методично псують глядачеві смак – випускаючи на екрани найгірше, що тільки знімалося і знімається. Низькопробну бульварну літературу називали колись «чтиво». І горювали інтелектуали, що народ читає саме таке. Зараз дуже багато людей взагалі нічого не читає – навіть етикетки на пляшках. І декого на вершині влади це не просто влаштовує – це їм вигідно. Як тепер назвати низькопробні бульварні фільми які заповнюють все? «Глядиво»?

Але кінематограф – справжній кінематограф – продовжує не просто існувати – жити. Хоча високохудожні фільми, звісно, рідкість і знайти їх серед моря непотребу – важко. Мені сьогодні пощастило. Мені підказали – подивитися фільм ірландського виробництва (ірландський кінематограф скромний по об'єму, але дуже вишуканий – я маю на увазі фільми зняти в Ірландії, ірландськими режисерами) режисера на ймення Меріон Комер «48 ангелів» (2007 року випуску). Мені порадив подивитися цей фільм старий ірландський філософ і любитель літератури Шон Маклех. Він у віці 98 років продовжує лишатися любителем кіно і літератури. Хотів би я (а хто би не хотів) у такому віці живо сприймати вірші Гійома Аполлінера та фільми Джіма Джармуша. От за що я ціню нинішній цинічний час (а він стає все більш цинічним – на очах) так за можливість спілкування. Можна поговорити з людиною яка бозна де – в Ірландії, бачити його на екрані – не тільки чути голос але й бачити...

Цей трагічний фільм, звісно, не для масового глядача. Хоча кожного (я впевнений – кожного!) він вразить глибиною трагізму. І не тільки суто ірландського трагізму – нескінченної внутрішньої війни між католиками і протестантами, але глибокої загальнолюдської трагедії – всі ми смертні – і діти теж – яким зовсім не час... Сам сюжет вражає своїм трагізмом – хлопчик-католик - Шеймус, якому лікарі винесли смертний вирок, сказавши, що лікування немає сенсу і жити лишилось всього нічого, тікає з дому, сідає в човен без весел і вітрила, пливе за течією. Бо впевнений, що саме так може зустріти Бога. І якщо він

знайде Бога раніше ніж Бог знайде його, то станеться чудо – він зцілиться. Якщо ж навпаки – настане кінець світу. Його заносить на острів, де він зустрічає хлопчика-протестанта Джеймса (теж Шеймуса, але в англійській вимові) в якого католики вбили батька і який переховується від поліції, бо він підпалював будинки католиків. Там же вони знаходять пораненого від власної бомби терориста і беруть його в свій човен без весел. Шеймус приймає терориста за Ісуса Христа і вірить, що той його зцілить, або забере з собою на небо, а терорист вирішує вбити хлопчиків, що спихнути все це на керівників групи і таким чином помститися людям, що навчили його вбивати... (ах, як то часто буває – люди думали, що то Ісус Христос чи пророк, а то виявляється просто вбивця...) Триває ця божевільна подорож під час якої кожен з цієї трійці отримує просвітлення – хоча чи є тепер у цьому просвітленні сенс, коли приходить Смерть... (Ні, я помилився – у просвітленні завжди є сенс!).

Фільм звісно, не про це. Оцей човен без вітрил і весел, який несе в океан часу – це сама Ірландія. І на цьому човні-Ірландії марно шукають виходу протесати і католики – то зневіряючись в усьому, то знову і знову шукаючи дорогу до істини, то з намірами вбити одне одного, то з розумінням, що вони є різними варіантами одної і тієї ж особистості, шукають шлях до доброти і віри в тюрмі, до істини серед бруду і відчаю, до Бога серед зла, до краси серед негоди і потворності нинішнього буття...

Фільм насичений глибокими філософськими фразами і образами. У фільмі є притча про великого білого хробака, який залізає в ество людини і виїдає її людську сутність. Центральний образ фільму – образ білих гусей, що летять над темним морем – взятий буквально з кельтської міфології та народних легенд. «На своєму шляху ти змінишся? Станеш кращим?» Справді, якщо не збираєшся ставати кращим, то чи варто рушати шляхом. І чи справді це є шлях, якщо він робить людину кращою... «Кілька років тому я зустрівся з Ісусом Христом – прямо у своїй камері» - це якийсь сюрреалізм на релігійну тему. І буденні (начебто, бо все в нинішньому житті начебто) фрази у фільмі перетворюються

в цитати з неіснуючого релігійного трактату. Кожна фраза наповнена сокровеним (як зрештою це і було в давні ірландській літературі). «Батько хотів мені сказати щось важливе, але так і не сказав. Ти не знаєш, що він хотів мені сказати?» - це запитується у абсолютно незнайомої людини. «А ти справді любиш цю країну?» - це в Ірландії задає питання, напевно, кожен. І є купа країн в яких громадяни повинні задавати собі такі питання, але не задають – чи то розучились чи вкладають у це питання неправильний зміст. «Я думаю, що шотландці, ірландці і інші люди – це кельти. Твій батько навчив тебе так говорити?» В кожній країні такі питання виникають. Тільки багато людей вперто не хочуть на них давати відповіді.

Герої зустрічаються на руїнах церкви. І це не випадково – вся Ірландія це зруйнована церква... Мене не полишала думка (під час перегляду, бо під час перегляду вартісних фільмів завжди не полишають якісь думки), що у фільмі панує символіка Андрія Тарковського – дощ, вода, вітер, руїни храмів і просто руїни, дзеркало (у тому числі вкрите пилом дзеркало), птахи. А може просто тому, що ці символи вічні як світ... Крім чисто ірландських заморочок зрозумілих вузькому колу «ірландинутих» - нелогічність вчинків героїв (все в Ірландії нелогічне – від історії до лімерик), тінь ірландського хреста на землі, нескінченні пошуки відповідей на релігійні запитання (на які відповідей в принципі немає і не може бути). «Хто я? Звідки? І де я зараз?» - в Ірландії ці питання задають собі. На щастя задають. У багатьох інших країнах припинили задавати, нажаль. Чи може помилково вирішили, що на ці питання відповідь уже знайшли.

Все це переростає у загальнолюдські масштаби – адже все людство сидить в одному човні і пливе не знаючі куди... Мені навіть здалося на мить (лише на мить!), що не тільки ірландське, а все людське суспільство це оцей хворий хлопчик, якого врятувати може тільки диво, але на нього сподіватися марно...

Фільм кожен зрозуміє по своєму. Віруюча людина побачить там пошуки Бога, атеїст – марність і хибність релігійних догматів,

буддист – пошуки просвітлення і медитативність, інтелектуал – зміст, гуманіст – ідею. Але так чи інакше я у фільмі помітив наступне – там оригінальне і геніальне все: і діалоги, і образи, і гра акторів, і музика... Так чи інакше, фільм ставить запитання, а не дає відповіді. І це глибоко правильно. Відповіді на ці запитання кожен мусить знайти для себе сам...

Буття уривками

*«Хіба я подумати міг,
Що знов через гори оці
Піду на старості літ?
Вершина життя мого –
Сая-но Накаяма.»*

(Сайгьо)

У кожного майстра (тим паче генія) є своя вершина. Інколи до неї автору хочеться повертатися знову і знову. Інколи майстер не усвідомлює, що створив найкращий у своєму житті шедевр, досяг небаченої (навіть для себе) висоти, іноді усвідомлює. Іноді оточуючі не розуміють, що це краще творіння майстра і віддають захоплюються другорядними творіннями... Я давно хочу написати про фільм Федеріко Фелліні «Вісім з половиною» (Federico Fellini «Otto e mezzo» - іт.) (1963) – цей фільм я (і не тільки я, слава Богу!) вважаю вершиною творчості цього генія кіно, зараховую до кращих шедеврів кінематографу за всю його історію, до фільмів, які змінили саме кіно як мистецтво, примусили нас усіх інакше розуміти кінематограф. Цей фільм вплинув на подальший розвиток кінематографу – в першу чергу вплив його парадоксальної метафоричності простежується в епічних картинах пізнього Андрія Тарковського, в містичних сагах раннього Джіма Джармуша та в постмодерністських фантасмагоріях Еміра Куштуріци.

Фільм мав потужний резонанс по цей бік «залізної завіси» - Федеріко був чи не єдиним представником альтернативного кінематографу шістдесятих якого дозволили совіти – мовляв свій, мало не комуніст. Бернардо Бертолуччі був, звісно, в той же час не «мало», а просто італійським комуністом. Але його «Останнє танго в Парижі» ніхто в СРСР і не думав дозволяти – про це годі було навіть мріяти. Звісно, у шістдесяті Федеріко Фелліні ще не зняв свій знаменитий фільм «Репетиція оркестру» з нищівною критикою тоталітаризму і людського суспільства взагалі, тому двері до совкового глядача йому привідчинили (трохи). Серед тутешньої інтелектуальної публіки, зголоднілої за справжнім кіномистецтвом, серед не позбавлених мислення глядачів, які естетично виховувалась на придуркуватих персонажах «Чапаєва» та «Веселих хлоп'ят», фільм мав шалену популярність. І зовсім не тому, що цей фільм бодай хтось зрозумів. Просто раптом публіка подумала: «Ось альтернативні комуністи. Справжні. Інтелектуальні. Розумні, Веселі. Не такі як наші ідіоти...» На III Московському міжнародному кінофестивалі (1963) фільм «Вісім з половиною» несподівано переміг. І це була сенсація. Бо офіційні кола партійної олігархії «штовхали» на перемогу фільм «Секретар райкому». І тут – на тобі – виявилось, що інтелектуально-мистецька фронда сильніша ніж думали дубоголові партократи. І офіційний, і масовий совок цей фільм, звичайно, не сприйняв – для них це була «єрунда». Фільм вимагав думати, потребував для розуміння певного рівня освіти. Для тодішнього керівництва це не тільки була недоступна сфера, але й небезпечна. Але тим не менш, фільм пустили, і фільм показали. Для інтелігенції він одразу став культовим – і не дивно – тодішня інтелігенція була саме інтелігенцією, а не купою сутенерів від інтелекту, не ремісниками від культури та науки.

Для одних цей фільм став прапором авангарду, для інших – взірцем футуризму, ще для інших – справжнім і некастрованим реалізмом, ще для інших – містичними пошуками, апогеєм символізму, грою у сюрреалізм і таке інше. Ніхто навіть не усвідомлював, що ці визначення одне одне заперечують. І ніхто

навіть не спробував відповісти на запитання: «Що це?» Хоча для геніальних творів мистецтва це запитання завжди є недоречним...

Можу висловити тільки деякі думки з приводу – мої слова не можуть охопити всіх аспектів і всієї глибин твору, моя дзвіниця занадто мала і невисока, щоб дзвін з неї (вилитий без срібла майстром-волоцюгою) провістив істину – тим паче про цей фільм...

Отже. Таке собі невелике «отже». Тільки не сприймайте все вище сказане як преамбулу. Фільм починається з думки про самотність – глибочезну самотність сучасної людини (а тим паче сучасного інтелектуала) в безмежно байдужому до індивідуума суспільстві. Сучасне суспільство – сукупність самотніх, ізольованих один від одного людей. Ця самотність трагічна, вона вбиває. Переважно авангардові фільми завершуються цим. Цей же фільм цим починається – але не завершується. Закінчується ж дивним оптимізмом – веселою клоунадою, яка символізує радість творчості – в житті насправді є сенс, життя це радість, треба тільки зрозуміти це... Виявляється, що «життя це свято», тільки герою соромно і важко признатися в цьому – навіть самому собі. Бо навіщо «збирати обличчя людей, яких ви так і не навчилися любити»... І хоча шістдесяті зараз сприймаються як ретро, але мало що змінилося і все повертається...

Структура фільму парадоксальна. Фільм про те, як знімали цей фільм. У глядача складається враження, що режисер не знав про що б йому зняти фільм і зняв про те, що він не знає про що знімати фільм. Якесь замикання ідеї на собі. Це як дракон, що ковтає свій хвіст... А в якому ще фільмі можна знайти нищівну критику на сам цей же фільм – тут же є персонаж – кінокритик, який критикує сценарій цього ж фільму... При цьому критикує нищівно, каменю на камені не лишаючи. Це щось нове. Як було так і лишається Ніхто більше крім Фелліні такий підхід не використав. Головний герой – це по суті сам Фелліні, який сумнівається, шукає, переживає кризу творчості.

У фільмі буття абсурдне. І ця абсурдність складається з уривків фантазмагорій. Шматків картин навколишнього світу, які з одного боку цілком реальні, з іншого – втілення якогось безглуздя. Купа якихось напівбожевільних персонажів які просто вдираються в будні головного героя, що не розуміє для чого і хто він тут... Якісь уривки спогадів, кожен з яких фантазмагорія дитячого гіпертрофованого сприйняття світу, сні головного героя, які так змішуються з реальністю так, що межа зникає, герой перестає розуміти – де закінчується сон і починається реальність, і чи може це одне і те ж саме... Буденність перетворюється у містику, у загадкові сюрреалістичні картини.

Фільм насичений прихованими цитатами. І в першу чергу з італійської класики. Це дивно для модерністського фільму. Але тут поєднується непоєднуване. Сцени на кладовищі і спілкування героя з давно померлими людьми – пряме посилення на Данте Аліґ'єрі і його подорож до пекла. Сцени вражають своїм трагізмом. Навіть сцена самогубства героя – чи то спроби чи то у сні не сприймається так трагічно. Та й сам головний герой як Данте «свій шлях життя пройшов наполовину і заблукав...» Інші ж епізоди своєю комічністю нагадують епізоди з «Декамерону» Джованні Бокаччо - світ змінився з часів раннього ренесансу (чи то ні?) але світом і далі править розпуста... Інші ж сцени ліризмом нагадують тонку сентиментальність Франческо Петрарки. Розпуста розпустою, але душа ще лишилася в тілі і не продана...

Естетика фільму, звісно, модерністська. Класика тут тільки у вигляді слідів на сучасності, спогадах. Окремі герої фільму навіть живуть виключно концепціями модернізму: «Якби ви інколи читали обгортки шоколадок, замість того, щоб їх викидати, ми могли б уникнути багатьох розчарувань». Щось більш модерністське в кіно так ніхто і не сказав. І ось в цей світ, де модерністське все – від окулярів до водонапірної вежі, входить давнина, нехай у вигляді спогадів. Уривки давньої історії Італії раптом входять в сучасність. Як незамінний атрибут. Неможливо втекти від власної історії, як неможливо втекти від себе. Входить

у реалії модернізму той давній італійський традиційний світ виноробів та пастухів, де дітей купають в вині, бо «хто купається в вині, той стає дорослим».

Образ сну не випадково домінує в фільмі – суспільство спить. Перебуває в сталі летаргічного інтелектуального сну. Але знову ж таки, цей сон – ілюзія, режисер говорить нерозуміючому його глядачу: «Ви мене не надурите, ви тільки прикидаєтесь, що спите!» Навіть діти тут говорять: «Ми не повинні спати - у цю ніч портрети рухають очима».

Інтелегент у сучасному безглуздому світі перебуває на межі божевілля – яким чином герой фільму не втрачає здорового глузду мандруючи з одного епізоду до іншого так і лишається загадкою. Може тому, що він філософствуючий інтелектуал в собі. Як річ в собі в класичній німецькій філософії. Він внутрішньо відсторонений від світу сього – хоча б тому, що він йому чужий. Для нього світ існує сам по собі, а його «я» - саме по собі і живе якимось своїм життям філософствую чого аскета. Йому, зрештою, все одно – розуміють його чи ні. Безглуздя навколишнього світу має досить посереднє відношення до буття його «я». Він все ходить серед людей, серед особистостей далеко не пересічних, які філософствують про естетику модернізму, таємниці психіки, вплив католицизму на формування комунізму (sic! Совітська цензура тоді це пропустила! Ще б хтось з героїв пофілософствував про вплив інквізиції на формування сталінізму!), але герой лишається до цих інтелектуальний розваг і пошуків байдужим. Він ходить серед людей, але як Заратустра бачить тільки уламки людей. Але навіть це його не хвилює. На вічному роздоріжжі питання: «Що є істина?» занадто міцно засіло в його голові. До героя фільму звертаються: «Ви як справедлива людина, а ви італійці всі такі...» - так і хочеться відповісти: «Справді...» Може дійсно світ має шанс перейти через все це безглуздя і зажити справжнім життям, де особистість, інтелект - в пошані, де народи мають право бути...

Якщо твій дім порожнеча

«З глини роблять глечики, але цінність глечиків полягає у порожнечі в них. Пробивають вікна і двері, щоб зробити дім, але цінність будинків полягає у порожнечі в них. Ось, що значить корисність буття і придатність небуття...»

(Лао Цзи «Дао Де Цзін»)

Для розуміння художнього твору (а шедевр у кіномистецтва особливо) необхідно розуміти культурне середовище в якому цей твір створювався. Художньо-філософського набутку, світогляду народу серед якого цей фільм створювався. Інакше розуміння фільму буде або хибним, або спотвореним і глядач може прийти до абсолютно невірних висновків щодо змісту фільму. Про це мені подумалось після перегляду фільму одного нового сучасного режисера. Який не увійшов, а увірвався в кінематограф, створюючи щось принципово нове, досі небачене (хоче вважається, що все вже було і зняти щось принципово нове просто неможливо). Я маю на увазі постать корейського кіномитця на ім'я Кім Кі Дук (хоча правильно вимовляти Кім Гі Док(кор.)). Перший фільм цього режисера який мені пощастило переглянути називається «Порожній дім» (2004) («Пін Ті» - «Вакантний» (кор.)). Потім я, звісно, переглянув і інші фільми цього нового майстра кіно, але вважаю, що саме фільм «Порожній дім» є найкращим фільмом, який створив цей художник з Країни Ранкової Свіжості, його шедевром, пропуском у коло геніїв кінематографу...

Є режисери кіномова яких загальнодоступна, які говорять вселюдськими категоріями добра і зла, символами, які настільки давні, що зрозумілі кожному, чії предки тримали в руках лук і стріли, леміш плуга і руків'я меча, сіддали коней і пасли стада. Але є режисери які розмовляють мовою певної культурної

традиції, мовою філософського спадку – таких зрозуміти можна тільки підготовленому глядачу, який розуміє зміст символів конкретного культурного світу. Інакше втрачається розуміння самої суті твору, або твір розуміється принципово невірно (що теж, зрештою, може бути цікавим)... Саме до цієї категорії режисерів належить Кім Кі Дук. Він будує фільми опираючись на давні традиції корейської культури, філософії, світогляду, поезії, театру... Звичайно, фільми Кім Кі Дука можна дивитися навіть не знаючи хто такі Кім Соволь чи Вон Чхонсок і що таке сіджо. І чим відрізняється класичне сідло від циклічного. Але для розуміння його фільмів потрібно хоча б знати основи історії далекосхідної філософії: конфуціанства, даосизму, буддизму і культурних феноменів, що виростили на цих філософських ідеях.

Перше, що впадає в око це інша естетика, інакше розуміння прекрасного в кіно, аніж звик європейський глядач. Так, дія відбувається в сучасній Кореї, але фільм наповнений атмосферою споглядання, медитації, спокійного зосередження. Об'єктами медитації можуть виступати і сучасні автомобілі і фотографії модернових фотохудожників, але не в цьому суть. Під час споглядання картинних кадрів (а там кожний кадр картина, хоч і інколи модерна) все більше усвідомлюєш, що тут важливий не об'єкт, а та порожнеча між предметами, яку кожен глядач заповнює сам. І чим більше порожнечі в кадрі тим більшим глядач може наповнити цю порожнечу. Якщо на початку фільму в кадрі є маса рухомих предметів і подій, то в кінці фільму герой споглядає голу стіну. І що цікаво, що ми теж бачимо те, що бачить герой, те, чого насправді немає. «Насправді»? Та ми починаємо все більше розуміти умовність цього «насправді»...

Сюжет фільму хоч і несподіваний, оригінальний, але на диво простий: головний герой, ще юнак, практично дитина, має дивне хобі – він залазить у чужі будинки, які тимчасово порожні – господарі десь поїхали. І не для того щоб щось вкрасти чи нашкочити, а просто так – заради спортивного інтересу, заради отієї цікавості на якій теж тримається життя. Але усвідомлюючи, що це якось негарно – входить у внутрішній світ чужої людини,

наш герой компенсує свій поганий вчинок – він прибирає, перебрудну білизну, ремонтує зламану побутову техніку. Але подорожуючи маленьким світом чужих людей герой інколи спостерігає яким ницим, нікчемним, жахливим, потворним життям люди живуть. Він хоче зникнути зі світу людей – стати непомітним, невидимим (і йому це вдається – він є, але зникає з поля зору людей). І подорожуючи чужими будинками він раптом помічає, що він не один такий – поруч із ним є ще такі ж люди – чужі для всіх, нескінченно самотні...

Для розуміння цього фільму потрібно в першу чергу зрозуміти, що для корейця є поняття «дім», що означає дім в корейській культурі, у традиційному корейському суспільстві (яке більш патріархальне ніж будь-яке далекосхідне суспільство, навіть більше ніж давньокитайське). Пояснити цей феномен «гіперпатріархальності» важко – він лежить в площині етногенезу корейського народу, який досі лишається загадкою історії. Можливо, поєднання палеоазійських елементів, алтайських номадів та австралонезійських «народів моря» Пацефіди і породило цю патріархальність (на противагу ізольованості Японії з її пережитками матриархату та занадто вже давньої цивілізованості Китаю). Поняття «дім» в давній Корей досить близьке до поняття «home» в англійській культурі після зрілого ренесансу. Але це не тотожне середньовічному європейському «мій дім – моя фортеця» чи вікторіанському «мій дім – моя приватна власність». У давній Корей мій дім – це мій внутрішній світ. Дух як такий (з точки зору далекосхідної філософської традиції) має чисельні оболонки – тіло, потім одяг, потім дім і потім суспільство. Кожною із цих оболонок людина створює своє «я» - звісно, ілюзорне, тимчасове, миттєве, але «я». Особистість це те, що людина створює. Дім це одна із огорож особистості, які людина створює впорядковуючи світ, які і визначають цивілізованість, оцю «гуманність, «людяність» - «жень» конфуціанства. Поняття дому носило сакральний характер. У традиційному корейському суспільстві навіть заарештовувати злочинців не можна було в домі – для цього

викликали людину в управу або за межі дому. Дім усвідомлювався не як накопичення речей, а як певна порожнеча відгороджена від іншої частини світу. Це спосіб впорядкування Хаосу.

Героя фільму цікавить саме входження, зазирання в світ інших людей. Зазираючи в дім він зазирає в душу, бо дім є реалізацією душі в предметах. Герой поступово мандрує від сучасних «ніяких» квартир, що ерзацом дому, квартир порожніх людей, до помешкань традиції, які збудовані за давніми предковичними канонами і живуть вічністю і красою. До помешкань, де дім гармонійно і поступово переходить в сад, де кожна річ є втіленням краси – простої, але вічної... Герой входить у порожній дім, який інколи виявляється зовсім не порожнім – нібито, але по суті порожнім. Бо головний принцип традиційного корейського дому це багатофункціональність порожнечі. Вона є знаком органічної повноти буття роду, а значить основою естетичного начала в людському житті, втіленням кланової ієрархії. Ця порожнеча дому є сукупністю місць – сукупністю динамічною, що вказує на вічне оновлення якостей простору. Тому в корейському домі відсутні будь-які загальні правила його організації. Кожний предмет у домі і кожна його частина мають виражену індивідуальність, але вони тільки частина стилістично поєднаної різноманітності форм і ритмів. Звідси і основна риса корейського дому – благородна стриманість. Кожна річ в домі повинна явити в собі і через себе всю повноту буття, зіштовхнутись із вічноіснуючим. Дім повідомляє нам про Єдину Метаморфозу буття.

Фільм просякнутий буддиською та даоською ідеєю Порожнечі як першооснови буття. Герой подорожує з однієї порожнечі в іншу, намагається злитися з порожнечею, стати нічим, злитися з цим вічним Ніщо. Фільм завершується сюрреалістично – герої досягли цього – вони стають невагомими і невидими для оточуючих людей. Вони стають на вагу і вага показує нуль. Вони і є і їх не існує одночасно. Герої зникають для

суєтного і брудного світу сучасного суспільства (і не тільки сучасного, нажаль), але вони є для свого світу – одухотвореного.

Головні герої фільму не розмовляють ні між собою, ні з іншими людьми. Протягом всього фільму вони мовчать. З іншими людьми їм говорити немає сенсу – вони все одно їх не зрозуміють, між собою говорити – теж немає сенсу – і так все зрозуміло і без слів. О, як це нагадує вислів Чжуан Цзи: «Знайти б мені людину, яка забула слова і поговорити б з нею!» Герої справді розмовляють, але без слів. Вони розмовляють образами, предметами, знаками, поняттями, вчинками. Ці знаки змістовні, наповнені сенсом, але водночас зрозумілі тільки для них двох. Сексуальність існує, але вона лишається за кадром – для героїв це лише шлях, засіб, а не мета. Крім знаків герої розмовляють ще музикою. І не обов'язково корейською...

Найбільше вражають, звісно, сцени, коли герої починають бавитись неіснуючими предметами. І дивно – оточуючі люди починають вірити в реальність цієї гри і цих предметів, включаються в цю гру. Виникає думка – а що є реальність? Які предмети існують насправді – ті що бачимо ми, чи ті, які бачать герої?

Герої йдуть до просвітлення, події навколо них і їх внутрішнього світу підштовхують їх до цього. Живуть герої ритуалізованим життям. Багато їх вчинків є лише необхідним ритуалом життя. І вони здійснюють цей ритуал навіть якщо це небезпечно, навіть якщо це є ризикованим для життя. Бо ритуал з точки зору конфуціанства є однією з основ суспільства і світу сього – ритуал це втілення Волі Неба – першооснови світу. І здійснюючи ритуал людина приєднується до космічного циклу, до потоку буття Всесвіту. У фільмі на диво вдало поєднуються ідеї конфуціанства, даосизму та буддизму – у рідкісній у наш час гармонії.

І байдуже, що ці ритуали здійснюються у порожніх будинках. Бо кожний дім порожній. Бо кожен дім – Порожнеча. Твій дім – Порожнеча. І ти зрозумієш це. Ти прийдеш до цього...

Головний слоган фільму вимовляє, звісно, не наш мовчазний герой і не його мовчазна подружка – вимовляє поліцейський: «Ти хочеш зникнути з цього світу? Якщо ти це зробиш, то я тебе вб'ю!» І головне, що не відчувається абсурдність цього виразу...

Для мене Кім Кі Дук приємний не тільки прихованою філософічністю – ідеєю повернення до традиційних цінностей. Яких в цьому «модерновому» світі стає все менше...

Медитація просвітленого Дон Кіхота

*«Я б теж не проти зрадіти! ...
Тільки ж ніяк не згадаю правила,
як це робиться.»*

(Льюїс Керрол)

Я хочу написати про фільм «Межі контролю («The Limits of Control» - англ.) який подарував нам - грішним і непросвітленим режисер Джим Джармуш (Jim Jarmusch). І то не колись за царя Бориса (чи то Панька), а у 2008 році. Для альтернативного кінематографу це фільм можна сказати свіжий – ще пахне фарбою, якою розмальовують фасади будинків у місті з дивною назвою Сінема. Тільки не питайте чому я хочу написати про цей фільм. Взагалі ніколи не питайте «чому». Тим паче тих, хто сховав своє «чому» у пустелі поміж старими колючими кактусами. І не кажіть (і тим паче не пишуть): «Він «вкурив» цей фільм, а ми ні, тому він пише, а ми читаємо». Я не гіпі. А якщо я і бував в Катманду, то ненароком. А якщо я і гіпі, то лишень трохи. Лишень на саму цяпочку. Ну ось на скількочки... А якщо і «вкурив» черговий андеграундний шедевр, то тільки тому, що так воно є.

Ми вже звикли, що Джармуш це інше кіно. Не для всіх. Лишень для нас – тобто, для тебе і для мене. Ну, ще, для тих хто. Вся проблема (якої немає), як багато цих «ми» - тих хто черговий дивний та химерний фільм «вкурив» і не поїхав дахом. А якщо і

поїхав, то не від фільму. І всі звикли, що Джармуш зрозумілий не всім. Точніше всі прикидаються, що Джармуш їм не зрозумілий. А не «всі» прикидаються, що вони його зрозуміли. Спробуйте повірити, що я його зрозумів, тому про нього пишу. А можете і не пробувати. Це абсолютно не вплине на фільм, на розуміння. І загалі не вплине. Ні на що. Хоча б тому, що немає того на що можна впливати. Отієї «реальності». Бо вона в кожного своя. Тільки не реальність, а ілюзія. Яку створює невідомо хто, а може просто кожен сам собі. Або не створює, бо немає чого створювати....

Ми так звикли звикати. Але попри це Джармуш створив новий шедевр який не вписується нікуди, навіть у його дивовижний ні на що не схожий стиль. І світ. Я цей фільм не «подивився», я цей фільм пережив. Більшість своїх думок з приводу я сховаю в темну скриню (даруйте). Але дещо скажу. Бо досі під враженням.

Найперше відчуття, що це взагалі не фільм. Це медитація. Медитація на тему Іспанії. Ніколи не думав, що Іспанія може бути об'єктом чисто буддистської медитації. Виявляється може. Іспанію, виявляється, можна спокійно споглядати. Не божеволіти від фламенко, андалузських гітар та кориди, не згорати у полум'ї інквізиторського сонця «Сієсти», а саме спокійно споглядати. Цю пустелю життя. Яюсь звик до того, що Іспанія це вир, пристрасті, емоції. А тут між поняттями «Іспанія» і «спокій» поставлено знак рівності. Я дано не бачив такого глибоко медитативного фільму. Герой не діє – він медитує на тему «буття», а Іспанія як фон і спосіб.

Герой фільму мені нагадав медитуючого Дон Кіхота, в якого ідеєю стала не Дульсінея, а Істина. І не просто медитуючого – просвітленого Дон Кіхота. Лицаря сумного Образу який став Бодхісатвою. Лишився в цьому світі ілюзій і мороку, щоб вести інших людей до просвітлення...

Фільм абсурдний і навіть сюрреалістичний. Вчинки героїв нелогічні, видаються невтаємниченим безглуздими, позбавленими сенсу. Самі ж герої іноді нагадують божевільних,

що грають ролі у якійсь виставі, яку вигадав їх хворий розум. Тільки насправді вони розуміють цей божевільний світ краще ніж будь-хто. Абсурдність і сюрреалістичність на фоні Іспанії не дивна, ба, навіть, закономірна. Іспанія це батьківщина Сальвадора Далі. До істини тут ідуть шляхом нагромадження парадоксів. У фільмі немає «Палаючого жирафа», зате герой буде своє життя з картин художників-авангардистів. І музики.

У фільмі простежується елементи вестерну – принаймні на рівні психології героїв. Вестерн як жанр і стиль мистецтва має два корені – Ірландію з її відчайдушними людьми, що втратили землю під ногами, у яких «всі війни веселі, всі пісні сумні» та Іспанію з її вічною конкістою – відвоюванням чи то раю, чи то землі незнаной.

У фільмі незвичний (навіть для Джармуша) слоган. Незвично довгий слоган, що повторюється багато разів різними героями і навіть співається: «Той, хто думає, що він важливіший за інших, повинен піти на кладовище. Там він зрозуміє, що життя - це не більше, ніж жменя попелу». Герої переконані в цьому, навіть готові померти за це. І на автомобілі, що везе їх через пустелю, вони написали: «Життя нічого не вартує». Як прикро, що вони глибоко праві.

Перед нами сучасна Іспанія. Але Іспанія не буває сучасною. Є такі країни, які не бувають сучасними. Занадто багато вони пережили, занадто глибокі в цих країнах колодязі історії, щоб вони змогли бути «сучасними». В Іспанії особливо гостро відчувається, що ця країна пережила громадянську війну. Взагалі, всі країни діляться на дві групи – ті, що пережили громадянську війну, і ті для яких це абстракція. Чи то передчуття. «Передчуття громадянської війни». Громадянська війна лишає настільки глибокий відбиток на кожному камені будь-якої країни, на душах ще ненароджених людей, який не зітреться ніколи. Якщо не вірите – порівняйте Швецію та Ірландію. У фільмі відчувається (на рівні нервів) Гемінгвей з його фаталістичним «По кому подзвін». Ах, Ернест, Ернест... Що забув ти в країні мертвої землі?

Герой фільму це не тільки Дон Кіхот який досяг просвітлення. Цей гідальго, який ще й не читаючи Ніцше став надлюдиною. Досяг цієї «вищої межі» самоконтролю про яку мріяв Конфуцій.

У кінці фільму герой розчиняється в юрбі. Хоча самої юрби ми не бачимо. Навколо тільки пустеля – чи то міста чи то випаленої сонцем землі. Але ми про це здогадуємось. Бо найпростіший спосіб зникнути – це розчинитись у юрбі. Зробити вигляд, що ти нібито такий як усі...

Джім Джармуш цим фільмом якимось зумів так невимушено всім нам сказати – постмодернізм живий. А я вже замовив вінок на його могилу... Як я помилявся...

Мрія як сон

«Вчасно ж я згадав! Є в мене друг в цих краях. Тільки б відшукати дорогу до його дому.»

*(Давньоірландська скела
"Руйнування дому Да Дерга")*

Кожен напрямок мистецтва (а кіномистецтва тим паче, бо кіномистецтво це сон розуму) має свою Джомолонгму, свою вершину польоту літака мрії, свій найвищий шедевр. Про те, який саме твір можна назвати цим шедевром сперечаються і будуть сперечатися. Бо так воно є. Бо ми мислимо, а отже дивимось кіно...

Дев'яності роки роки ХХ століття нині прийнято ляяти. Дев'яності кожного століття взагалі прийнято ляяти. Ще б пак – fin de siecle. Для Мандельштама дев'яності роки ХІХ століття «глухі», для Чехова сумні роки занепаду, для всіх поетів «срібного віку» - колиска сумного декаденсу. Для всіх письменників ХІХ століття дев'яності роки ХVІІІ століття – божевілля, сутінки свідомості коли «боги жадають». Дев'яності

роки XVII століття для Свіфта і Дефо були роками безпросвітної самотності духу... Це суб'єктивно – просто завершувалась епоха – тоді нудно, тоді трагічно і болісно. І це сприймалося як кінець світу – їхнього світу. Чи то нашого – даруйте... Але наші дев'яності це була не тільки епоха божевілля змін («Щоб ти жив в епоху змін!») - сумне китайське прокляття, але ж ми не в Китаї живемо!). Це ще й був порив до свободи і культурний феномен. Звісно, з вісімдесятими і їх потужним культурним вибухом годі порівнювати. Але дев'яності якщо не породили, до виконали химерне дитя – постмодернізм. І не тільки в літературі. У кінематографі в першу чергу. Зараз ми тільки з ностальгією зітхаємо: «Постмодернізм помер, а я ще ні...» Це байка. Постмодернізм пішов в андеграунд. Як це і передбачали. І вершиною постмодернізму, як течії кінематографа, я бачу фільм Еміра Куштуріци «Арізонська мрія» (чи то «Арізонський сон»... Хоча це одне й те саме – мрії то сни, а сни то мрії...) (Emir Kusturica «Arizona Dream» англ.) (1993).

Мені можуть заперечити – а як же чисто постмодерновий «Андеграунд» того ж Куштуріци? Як же його знаменита сага «Життя як диво»? Але я вважаю фільм «Арізонська мрія» (чи то «Мрія Арізони») вершиною творчості Еміра Куштуріци, його найвищим шедевром, не дивлячись на те, що фільм не зрозумів глядач в свій час – фільм практично провалився з точки зору прибутку та глядацьких симпатій... Інші фільми майстра більш менш передбачувані в його ключі кіномови – Балкани з їх божевільним буттям, цигани, гіпноз, парапсихологія, трагедія особистості під час війни всіх проти всіх... Це і зрозуміло – Батьківщина, що розтерзана і зруйнована війною у тебе на очах, змушує знімати і писати саме про це. Тут же геній не стриманий рамками землі до якої прив'язаний кров'ю та долею – тут геній творця вільний у своєму анархістському польоті (а кожен геній хоч трохи, але анархіст...)

Важко знайти не тільки серед постмодернових фільмів дев'яностих, а і взагалі серед світового кінематографу всіх часів, фільму де б так тісно сплелось смішне і трагічне, де ставились би

стільки складних запитань і проблеми, щодо буття людини як такої – мислячої і чуттєвої істоти. Де б нанизувалось стільки протиріч, і так спліталися стилі, дискурси і напрямки кіно...

У фільмі дивно поєднаний реалізм і сюрреалізм. Хоча це типово для постмодернізму (тим паче високого постмодернізму), але таке сплетіння... Перед героєм, який прекрасно усвідомлює, що «Америка вже давно відкрита» постають реальні картини сучасного суспільства, але розрізнити де закінчується реальність, а де починається світ марив і галюцинацій неможливо – світ наповнений дивними химерами, дивними людьми і парадоксами. Реальні картини буття виглядають як полотна Сальвадора Далі, а марення на диво реальні... І хоча нашому герою з дитинства втокмачували щоденно, приводячи у світ реальностей зі світу сну фразою «Вставай, Колумбе!», що все давно відкрите і винайдене і не варто знову переконуватись, що вогонь гарячий, а життя непередбачуване, наш герой (точніше герої) з якоюсь божевільною впертістю намагаються винайти і сконструювати аероплан. У них звичайно нічого не виходить... Конструкції вперто не хочуть літати... Це триває доти, доки іншим людям це не набридає і вони дарують мрійникам мініатюрний аероплан. Мрія про політ здійснилася! І це при тому, що герої які так мріють літати, вміють літати і без аероплану – шляхом левітації. Просто не усвідомлюють цього...

Несподівано в структуру фільму влітається «соцреалізм». Ну де, в яких фільмах на американському ґрунті можна побачити майстерно вплетені елементи соцреалізму? Дівчина, що грає на баяні з цигаркою в зубах на фоні хлопця який зварює якусь безглузду конструкцію. (І все це відбувається в Арізоні! Не на Магнітці, і не на Дніпрогесі, і навіть не на ударних будовах Тіто.) Куштурица ще їдко посміється над «соцреалізмом» у фільмі «Життя як диво» - їдко як ніхто. Тут лише слабкий натяк на сатиру... Під сатиру тут підпадає більше не безглузде суспільство, а людина як така. Персонажі фільму живуть у своїх вигаданих світах зі своїми чудернацькими мріями. Один мріє жити в іглу з криги разом з ескімосами і ловити камбалу в

Льодовитому океані, інший мріє продати стільки старих вживаних автомобілів, що якщо їх поставити один на оден, то вони досягнуть місяця, ще інша мріє померти і народитись в наступному житті черепахою... Мрії їм сняться. Кожна мрія – це сон. І мріяти можна про все – навіть про смерть... Деякі мрії близькі, їх легко зробити реальностями, проте герої вперто лишають їх недосяжними мріями.

Ще один дискурс фільму – неофрейдизм. У фільм вплітаються сексуальні фантазії героїв, які керують ними як маріонетками. Герої усвідомлюють безглуздість своєї поведінки, але продовжують грати в цю гру. Попереду в героїв розчарування, самотність, зневіра, страждання... Але лишається надія. І мрія. Яка завжди прекрасна, навіть тоді коли вимріяна вона серед пустель Арізони... Поведінка героїв безглузда. Але що в цьому світі не безглузде?

Я «вкурив» цей фільм. Я зрозумів, що риби справді можуть плавати в повітрі, карети «швидкої допомоги» можуть відвозити людей прямо на місяць, а «риби тим відрізняються від людей, що ніколи не плавають в лайні»...

Я торкнувся тільки деяких граней цього величного епічного шедевру, цієї філософської саги про людину та її мрії. Спробуйте побачити в цьому фільмі своє. І мрійте. Або хоча б спробуйте – помріяти...

Година щура

«- Не хотів би я, - сказав король Ірландії, - битися з лейнстерцями, але якщо така ваша воля, то бийтеся з тим, хто проти вас.»

(Скелла «Борома»)

Якщо відверто, я не люблю фільмів на тему жорстокості. Хоча розумію, що світ в якому ми живемо є жорстоким і злим, і є тенденція посилення цієї домінанти в глобалізованому

суспільстві. Щодо причин – окремо. Тому я не чекав нічого нового і цікавого (для себе) вирішивши переглянути фільм Мартіна Скорцезе «Відступники» (2006) (Martin Scorsese “The Departed”). Власне, переглянути цей фільм мене спонукало тільки прізвище режисера. Скорцезе майстер фільмів з глибокою філософією та й просто майстер кіно. Згадати хоча б фільм «Остання спокуса Христа». Попри свою скандальність (незрозуміло чому) це фільм глибоких і серйозних роздумів на тему людини як такої, суспільства, історії, релігії...

Починав дивитися я фільм «Відступники» упереджено – гангстерський фільм на тему сучасної мафії. Типажі, що живуть у світі грубої сили і насильства. Тема м’яко кажучи стара. Але переглянувши фільм я був вражений. Ні, не динамізмом сюжету, не майстерною грою акторів (підбір акторів справді вражає і гра неперевершена). Вражає нетиповість фільму – як сюжету, фабули так і змісту діалогів на фоні досить банального детективного сюжету. Перед нами ірландський світ – все побудоване навколо боротьби поліцейного відділку, де майже всі співробітники ірландці, з ірландською ж мафією в Бостоні.

Сучасний світ не просто постіндустріальний чи інформаційний, він технотронний, динамічний, прискорений, глобалізований. Але навіть в цьому світі ірландці продовжують лишатися собою – дивним народом з химерного острова Долі, «дітьми богині Дану», що живуть якимось незрозумілим для інших людей життям. Вчинки їх нелогічні. Не те, що тут інша логіка як у людей іншого типу цивілізації. Тут життя і вчинки в принципі нелогічні, бо люди керуються не логікою, а якимось своїми законами буття які іншим людям пізнати не дано. Як сказав колись Зігмунд Фройд: «Ірландці – це єдиний народ який не піддається психоаналізу.» І ця думка тут вдало обігрується протягом цілого фільму. Герої живуть в атмосфері кланових законів, які хоче хтось цього чи не хоче, але незримо присутні. Це як даність яку треба прийняти, бо так воно є. Як каже один із героїв фільму: «Адже я ірландець, і я буду все життя терпіти, навіть якщо це неправильно.»

На цей світ кланових законів накладається католицький світогляд який за півтори тисячі років став незамінним атрибутом психіки ірландця. І обидва головних герої які протистоять один одному у смертельній грі є відступниками не тому, що зраджують своє соціальне середовище, а зраджують людей, які довірилися їм. Зрада людей, які довірилися тобі історично вважається в католицизмі (тим паче в ірландському варіанті католицизму) найбільш тяжким гріхом. Недарма Данте Аліг'єрі розмістив таких людей у самій глибині пекла. Тому загибель героїв є неминучою.

Переклад фільму жакликий. Всі мовні тонкощі втрачено і репліки героїв часто звучать просто примітивно. Це прикро, це псує враження від фільму. Крім того в оригіналі герої іноді вплітають в мову ірландські слова. А іноді взагалі переходять на ірландську – у перекладі це взагалі не передано. І це дуже прикро.

У фільмі відсутні сентименти на зразок «ми, ірландці», які зустрічаються навіть в епосі, де здавалось їм точно не місце. У фільмі ірландці вбивають ірландців. Тут немає ідеї: «Ми допомагаємо один одному, тому, що ми... (можна вставити назву багатьох народів)». Тут інше: «Ми вбиваємо один одного, тому що ми ірландці.» Тисячоліттями цей народ жив у своєму замкненому світі – на острові з дуже обмеженими ресурсами. Жив, розділений на клани. І всі клани ворогували між собою, вічно воювали між собою. Не дивлячись на постійну зовнішню загрозу, загрозу самого існування цього народу. І це величезна трагедія. Яку хіба що ми, українці, можемо зрозуміти...

У фільмі в перебіг подій вривається (саме не входить, а вривається) ірландська музика, спотворена сучасними інтерпретаторами. І це не випадково – традиційний світ спотворено. Але він продовжує існувати. Це парадокс, це дивний феномен – ірландський народ продовжує жити і не розчинається оточуючих народах, навіть в такому казані народі як Америка. Цей народ зберіг свою внутрішню культуру, самоідентифікацію попри століття асиміляції, геноциду, втрату рідної мови. Ірландці

це феномен. І не тільки культурний чи психологічний феномен. Це феномен виживання.

Перед нами світ недовіри. Світ в якому довіряти не можна нікому і нічому. (Хіба що ватажку клану можна. Але якщо ти ватажок клану – то взагалі нікому.) Як ключова фраза звучить репліка: «Не можна довіряти людині якій нічого втрачати.» Але по ходу фільму виявляється, що людині якій є чого втрачати теж довіряти не можна... І з сумом думаєш – невже таким і є нинішній світ? Фільм закінчується кадрами на яких над безоднею іде щур. Справді нинішній час - це година щура...

Останній етюд відлиги

*«Хотів я створити вірші,
На обличчя моє старе не схожі.
Перша вишня цвіте!»*

(Басьо)

Я переглянув фільм «Застава Ілліча» («Мені двадцять років») (1963) режисера Марлена Хуциєва пізно – тільки зараз. Тоді як треба було подивитися цей фільм ще у шістдесяті роки. Але це сталося не по моїй вині. Подивитися цей фільм в ті роки – до відносного послаблення тиску на культуру комуністичного режиму було нереально. Фільм виходив на екрани довго і тяжко – його критикували і не сприймали офіційні кола, потім нарешті пустили, але цензура фільм нещадно порізала і змінила назву. Багато епізодів режисеру довелося перезнімати заново. Його показали кілька разів на екранах і поклали на полицю. Фільм потрапив під негласну заборону – офіційно він був дозволений, але був не канонічним. Його не лаяли – його замовчували. Його не забороняли – його просто не показували. Точніше фільм перестали показувати. Хотіли забути. Один із авторів сценарію фільму – Геннадій Шпаліков покінчив життя самогубством. Чи то довели, чи то він просто зрозумів, що в цій країні йому працювати

просто неможливо... Фільм став легендою – про нього говорили, сперечалися на кафедрах і кухнях, навколо фільму точились дискусії. Особливо серед тих, хто його не бачив, а тільки про нього чув.

На перший погляд цей остракізм фільму абсолютно незрозумілий – фільм виглядає як зразок яскраво зробленої комуністичної пропаганди. Совкового патріотизму. При цьому фільм справді є твором мистецтва – високого мистецтва. А це поєднання дуже рідкісне. Як правило, у кіномистецтві тих років фільм – якщо пропагандистський то тупий і примітивний, якщо високохудожній, то далекий від офіційної ідеології. Тут же – небачене поєднання – ні до, ні після цього. І раптом таке несприйняття з боку партійного керівництва на найвищому рівні. Заперечення себе. Своєї ж ідеології. Дивно. Але насправді все пояснюється просто. Фільм (будь-який!) не можна розглядати відірвано від контексту епохи. А в той час опозиція до правлячого режиму, протидія тоталітарній машині існувала у формі комуністичної опозиції – інколи фронди, інколи справжньої опозиції. Мовляв, комунізм будують але неправильно. Не такий комунізм як треба. Перекручують Маркса і Леніна. Правляча партійна еліта, мовляв, зрадила ідеалам комунізму, думає тільки про себе і про владу. А народ перетворює в своїх рабів. Не випадково у 1962 році в місті Новочеркаську мирну демонстрацію робітників, які йшли під червоними прапорами і портретами Леніна розстріляли. Кількість жертв і досі точно невідома. І вся «вина» робітників полягала лише в тому, що вони вимагали хліба, молока, м'яса, підвищення зарплати. А тут у фільмі (через рік після тих знакових подій) по вулицях сучасної Москви ідуть революційні матроси. Влада тут побачила мало не як заклик до нової революції. У ті роки влада (сама комуністична) боялася комуністичної опозиції більше ніж білої. Недарма звинувачення в «троцькізмі» та «опортунізмі» були найстрашнішими звинуваченнями – мовляв ти червоний, але не наш. Значить ворог. Це були останні роки комуністичної фронди

та комуністичної опозиції. Дуже скоро опозиція і фронда могли бути тільки відверто антикомуністичні і навіть не рожеві.

При більш детальному і уважному аналізі фільму випливає багато цікавих речей і думок. Це тільки на перший погляд автори замилюються совком і хрущовками, потворне зображають як прекрасне, бо нічого кращого не бачили. Насправді фільм лежить в площині неореалізму. І аж ніяк не вписується в шаблони антиестетичного «соціалістичного реалізму». Це свого роду перенесення «італійської весни» на інший ґрунт. Звичайно, такий саджанець прижитися не міг. Клімат не той. Тай не поливали... Але автори фільму ще цього не знали. Це була епоха відлиги – епоха надій. Надій на те, що людині буде нарешті дозволено самовиражатися хоча б в рамках дозволеного. Це ми знаємо, що цим надіям не судилося збутися, Марлен не став совітським Федеріко. Але вони ще того не знали – вони сподівалися.

Епоха, час, люди тут справді зображені реалістично, без прикрас та ідеалізацій властивим мистецтву тодішньої совдепії. Совок зображений совком – сірим потворним світом – ніяким. І люди в цій сірості пробують будувати повітряний замок – з нічого. Зі слів і спілкування, з віршів і музики. Це вже було сміливо, це вже був виклик. Фільм іноді сприймається як документальний. І частково він таким і був – у фільмі чимало документальних кадрів – зокрема, епізоди поетичного вечора у Політехніці. Власне, це фільму і не могли пробачити, і саме це цензура вирізала в першу чергу – кадри з Вознесенським, Євтушенко, Андрієм Тарковським і голосами поетів-шістдесятників, піснями Булата Окуджави, які звучали за кадром. Ні до, ні після того неможливо було уявити поетичні вечори, які збирали б велетенські зали людей, які прийшли послухати вірші – за власним бажанням, без оголошень і реклами, просто почувши, що таке буде. У ті роки це було всім – і можливістю почути справжню поезію, а не ідеологічно стерильну нісенітницю – офіційно дозволену, спробою знайти відповіді на питання, яких все більше виникало в головах, навіть своєрідним негласним протестом проти маразмів дійсності. І цензура цього

пробачити не могла. Східська цензура взагалі не пробачала неофіційності, власної думки, самовираження. Власного пояснення чогось (особливо якщо це стосувалось суспільства) – все мало співпадати з «лінією партії» крок вправо, крок вліво прирівнювався до зради. А тут автори самостійно вирішують питання, що таке патріотизм і для чого жити. Крамола... Сподіваюсь, якщо Ви захочете подивитися цей фільм, то Вам трапиться в мережі саме не порізана цензурою версія.

Герої фільму за їх же словами «намагаються бути щасливими», але в них нічого не виходить. І не тому, що щастя ефемерне. Намагаються знайти себе. І знову ж таки безуспішно. Герої зіштовхуються з тим, що світ в якому вони живуть став лицемірним і цинічним. На словах всі підтримують партію і комунізм, але в душі їм глибоко начхати на ті ідеали – оточуючі героїв люди думають про матеріальний добробут і розваги. Звичка несерйозно відноситись до ідеологічних догм переросла у них в звичку до всього відноситись несерйозно. Нівелюються не тільки «комуністичні ідеали», але і ідеали взагалі. І герої фільму відчувають себе чужими і глибоко самотніми в цьому світі цинізму. У них наростає внутрішній протест. Який не може ще вилитись в форму відкритої боротьби з системою. Герої досі живуть в світі ілюзій – мовляв хибна не ідея комунізму, а те як її втілюють в життя. Герої приречені в своєму світі ілюзій – мають загинути або ілюзії або герої. Але вони ще не знають про це. У них збільшується кількість запитань на які немає відповіді. У пошуках цих відповідей вони навіть звертаються до потойбічного світу – спілкуються з душами померлих. Ну де, коли ще в чисто «східському» кінематографі можливий був такий сеанс спиритизму?! Але відповіді вони не знаходять і там. Фільм завершується розривом героя з сучасниками – для нього вони чужі. Герой не знаходить себе в цьому світі. Мусить продовжувати розбудовувати світ своїх фантазій все глибше відриваючись від дійсності. Судячи по всьому йому пощастило – він не збожеволів.

У фільмі з'являються образи і слова немислимі для тодішнього «соцреалізму» - герой говорить про тридцять сьомий рік і про те що він не може «ставитись до цього року несерйозно», висловлює бажання набити морду типовому гебістському стукачу, який підозрює колегу в нелояльності до влади тільки тому, що він «щось не договорює» і намагається завербувати героя фільму в якості «сексота» - «секретного співробітника КГБ». При цьому стукач бачить крамолу не в тому, що людина говорить, а в тому, що людина про щось мовчить. Ну де ще і в якому фільмі тих років це показано?!

Це останній комуністичний фільм. Потім комуністичних фільмів вже не знімали. Бо той низькопробний ширпотреб про перевиконання плану бригадою бетонників не можна назвати фільмом – твором мистецтва. Такі «фільми» - ідеологічну нісенітницю - робили виключно заради зарплати, нещирими були і режисери, і артисти. Вони не вірили в те що говорили – а це відчувається. Або фільми знімали високохудожні, але антикомуністичні – і це теж було видно неозброєним оком. Фільм нібито про громадянську війну і червоних комісарів, але в фільмі явна апологія білого руху і білих офіцерів. Або такі натяки і підтексти, що просто дивуєшся, як цензура це не помітила і пропустила. Наприклад, серіал «Сімнадцять миттєвостей весни» - там під виглядом фашистської Німеччини зображено СРСР, під виглядом гестапо – КГБ. Це легко вгадувалося. Крім апології західного способу життя.

Отже не дивно, чому фільм «Мені двадцять років» став таким популярним серед фрондуєчої інтелігенції тих років, свого роду символом «відлиги» - це фільм в якому люди сподівалися, що жахіття сталінізму назавжди відійшли в минуле, що маразми сьогодення тимчасові. По суті цей фільм – етюд. Останній етюд відлиги.

Люди в країні дощу

*«Три дні і три ночі провели так воїни,
а перед завершенням четвертого дня
повелів Мананнан всім піти, так що
не лишилося в домі жодного, хто
скуштував життя...»*

*(Давньоірландська скела
«Виховання в домі двох чап»)*

Серед фільмів, що безперечно є шедеврами кіномистецтва є фільми, які нагадують дзеркало епохи. Сам час відображався в цих кінофільмах – художніх, зовсім не документальних, але ці фільми зображали час глибше і повніше ніж будь-яка кінодокументалістика. Про це мені подумалось, коли я переглянув фільм «Липневий дощ» режисера Марлена Хуциєва (1966). Фільм безперечно є шедевром і найкращим фільмом цього режисера – вершиною його яскравої творчості. Хоча не всі з такою думкою погодяться – найбільший резонанс в суспільстві викликав (і надовго) фільм Хуциєва «Застава Ілліча» - теж, безперечно, майстерно зроблений фільм, що вплинув на ціле покоління «шістдесятників» і став навіть символом цього феномену і символом свіжості «відлиги». Але «Липневий дощ» це твір вже зрілого відомого майстра. Спокійний, філософський, зі своєю естетикою та кіномовою, наповнений символами та протиріччями. Тут автор більше задає питань, ніж пробує дати на них відповіді. Задавати питання – велике мистецтво. Задавати питання завжди важче ніж відповідати на них. Хоча б тому, що в ті роки кожне запитання було свого роду відповіддю... Цей фільм більше лаяли і критикували і, напевно, дарма режисера Марлена Хуциєва називали «людина липневого дощу»...

Що найбільше дивує – як цей фільм могла пропустити цензура? Багато фільмів – набагато м'якших і лояльніших до режиму були безапеляційно заборонені і покладені «на полицю». Ну, де, в якому ще фільмі один з героїв просто кричить глядачам: «...Ви можете легко прокинутись і прозріти?! ... Я хочу щоб все

було справжнє! ... Мені набрид загальний трьоп, коли слова нічого не означають!» Епоха справді була «на зламі» - час надій закінчився, відродження потрохи придушили, почався час словоблудства – слова втратили звій зміст, перетворились на безглузду тарабарщину яку повторювали як ритуал, як свідоцтво лояльності до режиму. Комунізм вже ніхто не будував і не збирався будувати, всім давно стало зрозуміло, що це утопія, тільки мало хто наважувався це сказати вголос... Почалась епохи лицемірства – носії ідеології самі не вірили в свої слова, але карали за кожную найменшу «єресь». Це все у фільмі сказано не прямим текстом – але зрозумілим натяком.

Герої фільму – інтелігенти. При цьому інтелігенти не з андеграунду, не з маргінесу і навіть не з тодішньої фронди. Вони, начебто, «на коні», можуть творити офіційно і писати не «в стіл», творити, писати, їздити за кордон і будувати скульптури. Але серед них панує атмосфера глибокого розчарування – в усьому: в суспільстві, в майбутньому, в ідеології, в системі, в людях. Герої прекрасно розуміють, що жити і працювати вони змушені в вузьких рамках. У цих рамках їм не просто тісно, їм незатишно, їм інколи нестерпно. І вибір перед ними невтішний: або пристосовуватись і лицемірити, або випадати з течії буття. Світ стає для них все більш сірим – совок стає все більш потворним просто на очах. Герої стають все більш самотніми і непотрібними – ні собі, ні суспільству. Вони це переживають гостро і болісно. Інтелектуали перетворюються в скрині забиті купою непотрібних знань, правильні і чисті стають огидними святенниками, жадаючи свободи обмежують цю свободу розпустою, друзів радять колекціонувати як речі... У головних героїв розрив, розлучення. Під образом сексуального розриву насправді криється розрив інтелігентів з системою. Система їм стає остаточно чужою. Вони не можуть з нею жити, але і бунтувати для них є поки що неприродно. Відчуття безвиході заповнює героїв. Одні тікають в минуле, де для них ще існував сенс і зміст, інші тікають в себе, ще інші сподіваються на щось істинне – те що ховається за

кадром, за видимою стороною життя. Тікають кудись – не усвідомлюючи куди і навіщо.

Совок показаний суспільством самотніх – люди не розуміють один одного і не хочуть розуміти. Замикаються в собі. Говорять діалоги в порожнечу – без будь-якої надії що їх почують. У фільмі є неймовірна і глибоко символічна сцена: герої сидять серед ночі у темному лісі, а над ними ревуть військові літаки. Таким воно і було суспільство епохи «холодної війни» - темрява, постійна загроза апокаліпсису і вогник, біля якого годі зігрітися. Система штовхає героїв до подвійного життя – окремо офіційного і окремо неофіційного. Герої не звикли і не розуміють чому їм потрібно жити так. Один із героїв підкорюється обставинам – стає таким яким його хочуть бачити «владу імущі», інший тікає в невідомість.

Це справді був рік психологічного зламу – масові опозиційні настрої змінились з комуністичних (при владі не такі комуністи, не справжні, а ми хочемо справжнього комунізму, людяного) на антикомуністичні (справжнього комунізму не буває, кожна форма комунізму потворна і жорстока). Але на зламі світоглядів люди почувають себе підвішеними невідомо де – і в цьому їх трагедія, а зовсім не в неможливості знайти свою половину.

Цей фільм рідкісного напрямку – соціалістичного реалізму. Дуже мало хто знімав у рамках напрямку. Навіть якщо вважати, що ту форму державного феодалізму, що була в «Совітському Союзі» можна назвати «соціалізмом». Майже все, що знімалось було не реалізмом і не соціалістичним. У кращому випадку було казкою про білого бичка з абсолютно нереальними персонажами, що живуть у вигаданій неіснуючій країні. Тут же – справжній, непідроблений реалізм.

Фільм інколи переходить у «потік свідомості» і починає нагадувати роман Джеймса Джойса «Уліс» - тільки бідолашний Одісей чомусь жіночого роду і потрапив не модернову Ірландію, а в совковий захарашений довгобуд. З'являються на екрані ще дві стихії, які теж є своєрідними героями фільму – юрба та радіо.

Юрба сірої совкової Москви снує, пливе вулицями під мінливі звуки радіоприймача, ручку якого крутить незримий адепт буття. Радіо в ті часи буди тим самим, чим для нас є мережа «інтернет» – вікном у світ. Навіть більшим – єдиною можливістю почути, що ж насправді відбувається там – за «залізною завісою»: яку музику слухають, про що думають, що люблять і як живуть. Це був світ радіо. Світ звуків і слів. Світ ще не став світом кольорових картинок. Країна постає з екрану не тільки країною неупорядкованої будови, де будують невідомо що і невідомо для чого – перед нами країна дощу від якого нікуди сховатись, бо парасольки далеко не в усіх.

Це, певно, перший «радянський» фільм в якому про війну говорять без зайвої героїзації і романтизму – просто як про страшну трагедію, іноді навіть з чорним гумором. Вперше показано безглуздість тодішніх «виборів» - всі усвідомлюють беззмістовність цього процесу, але все одно беруть в ньому участь – якимось механічно, навіть пародійно...

Режисер постає як майстер психологічної гри і крупних планів - ідуть обличчя молодих людей – і надії в їхніх очах немає. Тільки запитання і німий докір.

Багато хто із творців цього фільму та акторів, що в ньому зіграли мали батьків, що були розстріляні 1937 року. Власне цей фільм один із зразків мистецтва дітей розстріляних батьків з їх вічним запитанням: «Хто винен?»

Якщо ти ще живий

«Та ніде не знайшов я вітчизни; не маю спокою я в жодному місці і рвуся за всякі брами.»

(Фрідріх Ніцше)

В історії світового кінематографу мало знайдеться фільмів, які різні люди – від маститих критиків до звичайного глядача будуть проголошувати «кращим фільмом всіх часів і народів». Думка парадоксальна і позбавлена сенсу – в мистецтві (тим паче в кіномистецтві) подібні твердження безглузді – глядач оперує чимось невловимим, а тому відносним з точки зору «кращості». Але так чи інакше – ця думка висловлювалась з приводу фільму «Мрець» («Dead Man» (англ.)) (1995) режисера Джіма Джармуша (Jim Jarmusch). Мені, звичайно, важко погодитись з такою оцінкою цього фільму – вершиною світового кінематографу я вважаю фільми режисера Андрія Тарковського. Але фільм «Мрець» безперечно є кращим фільмом Джармуша, рідкісним шедевром – з якої б точки зору ми цей фільм не оцінювали. І належить до низки найкращих фільмів, які були створені за час існування кіно як мистецтва.

Фільм «Мрець» аналізують в першу чергу як зразок новітнього вестерну, хоча вестерном його назвати важко. Так, дія відбувається на Дикому Заході і ще й в класичні для всіх вестернів часи. Але закони жанру невблаганні. У вестерні не може бути такого вихору емоцій на якому, власне, і побудований весь фільм, найманий вбивця не може запитувати іншого вбивцю: «А ти хотів би бути місяцем?», бавитися вночі з плюшевим ведмедиком і філософствувати: «Ну, скажи, що ти радий, що сонце заходить поступово. Було б гірше, якби воно гасло як свічка...» Це вже якийсь сюрреалізм, чесне слово. Для вестерну (як жанру) це просто абсурд.

Фільм побудований на засадах і в стилі постмодернізму. Дев'яності роки – це був апофеоз постмодернізму – час його розквіту, найбільшої популярності та найвищого художнього

злету. Я маю на увазі популярність в колах інтелектуалів. Цей напрям не міг бути в принципі широко популярним – він народився як забава інтелектуалів. Дев'яності зараз сприймаються як далека історія, шмат часу який прийнято лягти чи навіть зневажати. А в той же час це був період цікавого культурного феномену. Зараз постмодернізм призабутий. Нині взагалі все призабуте – нинішня епоха – це епоха невизначеності. У першу чергу культурної у мистецької невизначеності. Новий напрямок не виник (хоча він не забариться), старі вважаються такими, що вичерпали себе (хоча це не так, чимало напрямків, таких як футуризм, тільки намітили перспективу свого розвитку і замовкли, так і сказавши свого головного голосно). Постмодернізм просто забутий. Забутий незаслужено.

Фільм «Мрець» складний для аналізу – я довго намагався написати про нього і все не наважувався. Занадто багато площин розуміння, символів, знаків. Все що досі написано про цей фільм – поверхове. Ніхто так і не зробив аналіз цього шедевру, і мені це не до снаги – я це цілком усвідомлюю – але спробувати варто.

Світоглядні корені фільму в шістдесятих. Хоча це абсолютно не очевидно. Але автор робить не просто натяк – пряме посилання. Автор цитує Кастанеду. Кастанеда теж як і постмодернізм досяг піку своєї популярності саме у дев'яності – з'явилась навіть «мода» на індіанську культуру – музику та химерні культури їхніх шаманів. Але Кастанеда – це саме втілення світогляду шістдесятих – цей пошук виходу у замежове, у потойбічне, і в інше суспільство, якщо хочете – розумніше і духовніше ніж тогочасний «цивілізований» світ, що оточував патлатих хіпі вільних від марноти і упереджень.

Містичний аспект фільму важко піддається аналізу – чи автор справді підводить нас до світогляду містиків і справді вірить у існування «різних рівнів буття», у які мандрує головний герой, чи це просто фон для усвідомлення глибини трагедії особистості? Дивлячись фільм ми усвідомлюємо можливість реальності всіх цих подій – все це могло бути – і індіанець який цитує вірші Вільяма Блейка, і юнак, що живе з кулею застряглою

біля серця, і водночас на наших очах відбувається щось загадкове, нечуване, таємниче. Ми починаємо вірити у той інший рівень буття на який слід перейти герою цієї химерної повісті про людину.

Фільм чорно-білий. Знятий зумисно у чорно-білій тональності. Це графіка – сучасна графіка кіномистецтва. Тут одразу напрошуються паралелі з Андрієм Тарковським – іншим майстром кінографіки. Але якщо для Тарковського графічність часто вимушена, то тут це вільний вибір автора. Цим фільмом Джармуш створив нову хвилю ренесансу чорно-білого кіно. І справді: чорно-білий кінематограф далеко не вичерпав себе. Кольорове кіно винайшли зарано. Кінографіка відійшла у минуле не встигнувши створити найбільші свої шедеври. І це було повернення – тріумфальне повернення чорно-білого кіно. Автор постає перед нами як майстер гри світла і тіні – це майстерність малювання відтінками сірого. Особливі контрасти створюють справжній театр світла і тіні. Колір тут не потрібний. Він зайвий. У жодному іншому фільмі так не відчувається зайвість кольору як у цьому.

Паралелі з Тарковським цим не вичерпуються. Джим Джармуш тут постає як майстер «розставляти предмети» - камера ковзає по них, створює якісь каскади фантазмагоричних натюрмортів. Щось подібне ми бачимо хіба що в «Сталкері» Тарковського. Навіть не знаю, чи це прямий вплив чи нове відкриття того ж підходу в кіномистецтві. Так само як і у Тарковського кадри фільму картинні. Кожний кадр постає перед нами як довершена картина, довершений шедевр графіки, де кожен елемент важливий і наповнений змістом. Це рідко кому вдається з кіномитців. Тільки у Тарковського ця картинність розтягнута в часі – погляд довго зупиняється на об'єкті. Тут же динамічність.

Джармуш постає у фільмі як майстер образів і майстер емоцій. Перед героєм (а глядач тут дивиться на світ очима одного героя) проходить низка яскравих типажів епохи, яскравих образів. Вони як намистини, а ниткою тут час. Кожний образ

довершений, витончений. Епоха ХІХ століття з її тонкою психологією особистостей постає перед нами у глибині конфлікту особистостей.

Проте фільм не про епоху – про людину як таку. Це по суті філософсько-графічне есе на тему: «Що таке людина?» Перед нами чеховських інтелігент (а доба то чехівська! Не дарма О'Генрі називали «американським Чеховим»!) який стає свідком геноциду корінного населення колоністами, що втілюють аморальну механістичну цивілізацію. Жорстокий світ очима чехівського інтелігента – мало б хто наважився на такий експеримент у кіномистецтві. На наших очах відбувається трансформація особистості – це помічали всі, і це викликало найбільше зацікавлення і критиків, і глядачів. Людина, яка лишає світ сучасної механізованої цивілізації (по суті цивілізації машин і мертвих людей – бо живими їх назвати важко) і подорожує у світ природний, дикий, живий, неминуче трансформується – відбувається дивна метаморфоза. На наших очах народжується особистість. Герой епохи якщо хочете. Страх стає непотрібною і зайвою химерою. Смерть видається чимось неіснуючим, якимось привидом – бо насправді життя вічне, і ми тільки подорожуємо по різних його рівнях...

У фільму показано протиставлення двох типів цивілізації – цивілізації машин і цивілізації природної, де в центрі буття стоїть особистість, людина, а не матеріальні псевдоцінності. На початку фільму герой подорожує в «Місто Машин», що є втіленням механістичної цивілізації і переконується, що ця цивілізація – цивілізація мертвих людей. «Саме серце пекла». Навколо знаки смерті, які просто переслідують героя. Цей тип цивілізації огидний і знищує у людині людське. Герой знаходить себе, розуміє суть свого «я» тікаючи у глибину дрімучого лісу з індіанцем-ізгоєм свого племені. Автор свідомо робить вибір – віддає перевагу природній цивілізації, що живе згідно принципів гармонії з оточуючим світом, це свого роду даосизм в кіно.

У фільмі є навіть сліди буддизму – герой отримує свого роду просвітлення споглядаючи старезне дерево, переходить від

чуттєвого до споглядального способу життя – і багато аспектів світу, які раніше були для нього надзвичайно важливими, стають непотрібними, нікчемними, не вартими уваги. Навіть власне життя перетворюється для героя в якусь абстракцію. Споглядаючи вбите оленятко серед нескінченного дикого лісу герой усвідомлює себе оцим вбитим оленятком. Для нього «я» перестає бути самодостатнім феноменом відокремленим від світу, для нього «я» це те, що він бачить. Герой розчиняє своє «я» у Всесвіті, у нескінченному потоці Часу.

У фільмі є ключова фраза. Героя часто запитують: «У тебе є тютюн?» Це свого роду якийсь символ. Ніби запитують насправді не про тютюн, а про якусь суть, що має бути в естві людини. Якесь Дао. Ніби запитують: «А в тебе є Шлях? Та суть, внутрішня сила яка і робить нас людьми?» У кінці фільму герой таки має тютюн – але індіанцю який запитував героя про його наявність, він виявляється не потрібен: «Він тобі знадобиться для останньої подорожі...»

Одного з героїв фільму звати Ніхто. Інше його ім'я – «Той, хто говорить голосно – не говорить нічого». І це символічно. Він частина Всесвіту і розуміє це. Його голос – це голос Всесвіту, а Всесвіт до серця кожної людини звертається тихо.

І останнє, що хочеться сказати – я переглянув кілька версій перекладу цього фільму. І всі, що нині доступні для глядача – нездалі. Переклади жахливі. Втрачається зміст тексту, зміст фраз. Найкращий – і дійсно хороший переклад цього фільму мені пощастило почути у 1996 році – тоді ще на касеті. Для постмодернізму важливим (дуже важливим!) є хороший переклад. Взагалі, погані переклади дуже псують враження від творів, а тут це відчувається особливо гостро. Можна було б порадити дивитися фільм на мові оригіналу, але для цього мало знати мову – тут треба відчувати тонку гру слів...

Не ламайте квітів, навіть якщо вони відцвіли

*«Поля журбених глин – то рідний край для нас.
І пекло на землі, і весь цей рай – для нас.
І нинішній цей глек з джерельною водою,
І цегла забуття – ось урожай для нас...»*

(Омар Хайям)

Є фільми які зачаровують, є фільми, які дивують, жахають, надихають, звеличують, пригнічують, засмучують, веселять дух... А є фільми які викликають сум'яття... До таких фільмів я би відніс фільм Джіма Джармуша «Зламани квіти» (2005) (Jim Jarmusch «Broken Flowers» (англ.)). Переглянувши цей фільм я довго не міг сформулювати своє враження від цього творіння дивного і непередбачуваного режисера – я побачив зовсім не те, на що я очікував...

Фільм дивний у всіх відношеннях, не типовий ні для сучасного кінематографу, ні для Джіма Джармуша як режисера. Джармуш парадоксальний – його фільми перенасичені ірраціональним, підсвідомим, дивним, неймовірним. Фільми Джармуша наповнені експресією, подіями, бурхливими емоціями на межі життя і смерті – найсильнішого переживання які тільки є у людини. А тут же все не так - все на диво реалістично, банально, спокійно. Сюжет на диво простий – старий «Дон Жуан» на старості років зрозумів, що життя пройшло дарма, сенсу жити далі немає, але і змінювати щось вже пізно. Лишається механічно і сіро дожити роки які судилося. Попереду тільки нікчемна самотня старість і смерть. З відчуттям своєї непотрібності. Але раптом він довідується, що можливо у нього є син – невідомо де і невідомо хто – і він починає марні пошуки. З надією, що його життя отримає хоч якийсь примарний сенс. І справді цікаво – а що зробив би Дон Жуан, якби не загинув від важкої руки Командора – Камінного Господаря і дожив би до старості? Пішов би в монастир? Став би філософом?

Але за цією простотою і банальністю сюжету, за типовими образами сучасності ховається щось більше – щось невловиме і

багатозначне. Подорож нашого героя втомленого марнотою і сірістю – це подорож за істиною. Герой фільму, якого за збігом обставин (посміялася доля) теж звати Дон – натяк на знаменитого прототипа, що жив на чотири століття раніше – здійснює епічну подорож як аргонавти в старовину. І байка, що зовні це виглядає банально, він подорожує по лабіринтах власної душі. І як Одісей вирушає у невідоме і нескінченне море на пошуки своєї омріяної Ітаки, так і наш герой – старий Дон вирушає на пошуки сенсу свого життя, хоча (на відміну від Одісея) розуміє всю примарність цих пошуків. По дорозі він зустрічає п'ять жінок – своїх колишніх жінок – двадцять років по тому. І це не просто типажі, не просто типи сучасних жінок – це символи. Втілення різних граней людського буття. Перша жінка – це еротичність, чуттєвість, втілення земного і тілесного кохання. Друга – символ раціональності, стоїцизму, холодного розуму, поміркованості, зваженості вчинків, користі та матеріальних благ. Третя – символ наближення до природи, універсального космічного закону, пошуків Дао (якщо хочете). Четверта – символ ненависті, жорстокості, нетерпимості, сварки, непорозуміння. І нарешті п'ята – це ж сама смерть. Кожній із цих жінок він дарує квіти. І щоразу рожеві. І щоразу інакші. І щоразу недоречні. Не ті. Чуттєвості він дарує лілії – символ незайманості і чистоти. Ненависті він дарує квіти прості, польові, природні. Смерті – троянди. Але щоразу ці квіти зламані (хоча букет підібраний бездоганно). Вони недоречні – їм судилось опинитись на смітнику. Коли квіти душі викидають на смітник душа опиняється в порожнечі, яка може спонукати до роздумів, філософії та просвітлення – якщо цього захоче сама людина. Та й символи які бачить наш герой якісь недолугі – чуттєвість зводиться до розпусти – показної та огидної, нашому герою вже явно не потрібної; розсудливість заводить людину в світ потворності, меркантильності та убогого матеріалізму, де сенс існування – накопичення; природність зводиться до розуміння тварин та рослин, але відкидає людину як таку, мистецтво, людяність, культуру; жорстокість веде до повної духовної

деградації; а смерть – навіть вона не лишає герою надії чи покою – є лише незрозумілою п'ятмою за межею його «я». Все це чуже для нашого героя, заводить його ще в глибші хащі, манівці, замість того щоб вивести до світла.

У фільмі (на відміну від інших фільмів Джармуша) є лише слабкі сліди буддизму – лише легкий натяк. Наш герой дає настанови юнаку-безхатьку, що подорожує автостопом: «Не важливо, що відбулося вчора, бо воно минуло, не важливо, що відбудеться завтра, бо воно в тумані невідомості, важливо те, що відбувається зараз.» І саме цю фразу можна вважати ключовою у фільмі. Свого роду резюме. «Слоган» фільму якщо хочете.

У героя прокидаються цілком нормальні бажання і пориви – допомогти людям, знайти сина і сенс життя – але оточуючі – навіть ті, хто мусив би його зрозуміти, роблять висновок, що він ненормальний, психічно хворий. Ще б пак – в нинішньому світі такі бажання видаються абсурдними – більшість живе меркантильними інтересами і дрібними примітивними бажаннями. Навіть не заради себе – заради вдоволення примітивних інстинктів і плоских тілесних бажань. Нинішнє суспільство – це навіть не суспільство егоїстів – це суспільство людей, які забули себе, забули для чого вони живуть... І хоча, здається, істина ось вона – поруч, але ж ні треба жити не справжнім життям, а вигадати собі фетиш... Сумне суспільство сумних людей – вічно самотніх і замкнених у собі. І ніякі квіти тут не допоможуть – навіть якщо вони вже зламані.

Фільм ставить більше запитань, ніж дає відповідей. Точніше весь фільм – суцільне запитання: «Для чого ми живемо?» І це запитання поставлене в якійсь спокійній споглядально-меланхолійній атмосфері, що так рідко зустрічається у божевільно-динамічному нинішньому світі.

Життя як музика

*«Нам буття не судилось. Ми - тільки потік.
Ми всі форми наповнюєм радо собою:
Форму ночі і дня, русла років і рік,
Піднебіння печери і тишу собору...»*

(Герман Гессе)

Генії багатогранні. Їхня творчість різновекторна. З різними рівнями змісту. З різними думками і висновками в одному творі – часто несумісними. Або на перший погляд несумісними. Про це мені подумалось після перегляду фільму Федеріко Фелліні «Репетиція оркестру» (1978) (Federico Fellini «Prova D'Orchestra» (іт.)).

Подивившись я подумав – це інший Фелліні. Зовсім не той бунтар, ексцентрик, жартівник і експериментатор, що запам'ятовується з фільмів «Амаркорд», «Вісім з половиною». І не сатирик на грані епатажу – творець фільму «Солодке життя». Це зовсім інший митець – це філософ і тонкий естет. Це зрештою розумний неоконсерватор. Ми звикли сприймати Фелліні як безнадійно лівого художника, мало як не прихильника радикальних соціальних змін. Пам'ятається як колись в совітах запевняли, що Фелліні друг, мало не свій і майже комуніст. І критик буржуазного суспільства. Тільки чомусь фільми його важко доходили до совкового глядача (я вже мовчу, що совок його зовсім не розумів), а інколи і зовсім не доходили потрапляючи під негласну заборону чи замовчування. Пам'ятаю, як довго йшов до глядача в совітах фільм «І корабель пливе...». Я довго не міг зрозуміти чому – фільм явно антимілітарний, з різким антивоєнним пафосом, що так було модно в тодішньому «Союзі». І раптом таке неприйняття... Тепер зрозуміло чому – Фелліні совітські комуністи не могли пробачити фільм «Репетиція оркестру».

Якщо відверто – я не пригадую в світовому кінематографі такого глибокого і високохудожнього фільму з такою тонкою і

глибокою критикою тоталітаризму, комуністичної революції, профспілок і психології юрби.

Про цей фільм багато сперечались – інакше бути і не могло. Кожен критик і глядач це розумів по своєму, у кожного ці образи викликали свої асоціації. Мене не полишає думка, що цей фільм я подивився невчасно. Справді, треба було його подивитись тоді – 1978 року. Тоді все це звучало і сприймалось зовсім інакше. Тоді, напередодні 1980 року – року змін суспільної свідомості – змін, направлених до повернення в суспільство традиційних цінностей. Вічних цінностей. Марксизм як форма суспільного радикалізму показав свою неспроможність створити досконале суспільство. Його утопія перетворювалась на антиутопію. «Досконале суспільство» на ділі перетворювалось в суспільство маразму...

Фільм наповнений символами. Це стає очевидно не одразу – починається фільм як псевдо документалістика, як документальні зйомки репетиції оркестру в старовинній церкві. Артисти філософствують про музику, про сенс мистецтва, про своє життя. Іноді ця філософія набуває несподіваних форм. Один музикант запитує чи то сам себе чи то колега, чи то глядача: «Куди зникає музика коли ти перестаєш грати?» Це як пряме посилання на твір Л. Керрола «Аліса в країні див», де Аліса запитує сама себе: «Куди зникає полум'я, коли свічка гасне?» Мало хто знає, що тут Керрол цитує Будду, який задавав точно таке саме питання своїм учням. Натяки чи то просто роздуми про буддизм. І це не данина моди – очевидно для Фелліні буддизм був не просто екзотичним вченням...

Але поступово стає зрозуміло, що все що відбувається це візерунок символів. Оркестр – це суспільство, диригент – представник інтелектуальної еліти, що випадково прийшов до влади, церква – Батьківщина, музика – життя, інструменти – професії та місце людей в суспільстві, ноти – доля. Церква (себто Італія) – храм дивної акустики. «...Люди всієї Європи заздрили нам...» Справді Італія колиска культури та цивілізації. Колись їй

зздрили. Але все нетривке в цьому світі. У найцивілізованішій і найкультурнішій країні може з'явитися свій Муссоліні.

Здавалось би оркестр створює досконалий мистецький твір, де все має бути гармонійно і прекрасно. Але чомусь нічого не виходить. Чи то бракує натхнення, чи то накопичилось розчарування. Замість краси і гармонію долинає какофонія. У декого вихоплюються фрази кинуті в простір (чи то собі): «Іноді хочеться померти. Чому? Тому, що світ став злим і огидним.» Поступово росте невдоволення диригентом. Виявляється що суспільство безнадійно хворе. «Загальний невроз – ворог всього людства. Він зведе нас всіх в могилу...» Фільм перетворюється з реалістичного в суцільний сюрреалізм. Музиканти здійсмають революцію і вимагають вбити диригента. Стіни церкви (де спочиває не один Папа) вони розмальовують гаслами і кричать: «Смерть диригенту!» Починають трошити меблі і інструменти. Один із музикантів вихоплює пістолет і починає стріляти в людей. Навіщо? А просто так. Революція ж! А революції потрібні жертви! Пістолет у нього забирають, але він обурюється: «У мене є дозвіл!!!» Пістолет тут же повертають – якщо є дозвіл, тоді дійсно – вбивати людей має право. Як це схоже на одну революцію! Що була зовсім не в Італії... До речі... Диригент в цей час просто сидить в стороні – йому все одно. Його більше хвилюють його роздуми про мистецтво. Бо якщо неможливо створити щось досконале – той все хоч вогнем горить... Дехто з музикантів під загальний шум займається тут же розпустою. Революція як не як, свобода! Значить, геть всі моральні закони – свобода, так повна свобода! І від моралі теж. Саме не свобода творчості (про неї забули), не свобода для чогось, а свобода від всього. Тут же в юрбі (яка щойно була зібраннях інтелігентних творчих людей!) виникає ідея замість диригента поставити метроном – машину. Ось що буде правити світом – машина. Ось як хтось уявляє свободу – свободу від чийсь особистості, але підпорядкування машині. Машину, правда тут же ламають, бо серед революціонерів розкол – правління машини декому різко не сподобалось. Починається бійка – війна між різними таборами

– «машиністів» та «анархістів». Але несподівано стіни церкви падають – в зал храму в пролом стіни вривається велетенська металічна куля – церкву виявляється руйнують. Ось чим все закінчується повним руйнуванням всього – країни, культури, історії... Під уламками гинуть ті хто ніякої участі в революції не брав – найбільш беззахисні, добрі і спокійні. Їх ця хвиля знищує в першу чергу... Коли здавалось все загинуло і все зруйновано виходить диригент і каже сакральну фразу – фразу ключ: «Ми тут, щоб почати все спочатку. Відкиньте страх – репетиція продовжується...» І стається диво. Музиканти – ті самі що ще кілька хвилин тому хотіли вбити диригента дістають з під уламків свої інструменти і виконують дивну по своїй красі музику. Здавалось би – «хеппі енд» - люди усвідомивши всю небезпеку тотальної катастрофи згуртовуються, залишають свої комуністичні ілюзії, починають творити, відроджують своє традиційне суспільство, свою культуру. Знову знаходять сенс життя. Але де там! Натхненний першим успіхом диригент зривається на палку промову – його промова поступово перетворюється на щось дуже знайоме, з'являються якісь сталеві і злі нотки... З італійської мови диригент поступово переходить на німецьку, використовує характерні для диктатора жести. Диригент перетворюється в Гітлера. Це шокує.

Це не просто фільм – це притча на тему – звідки береться комунізм, фашизм, чому нормальне суспільство раптом сходить з розуму – народ перетворюється в юрбу. Чи то некеровану чи то навпаки повністю керовану диктатором – і що більш небезпечно ще хто знає...

Слід згадати, що фільм знятий в сімдесяті роки і Італії. На фоні соціальних протестів, суспільного неспокою, «червоних бригад», що вбивали політиків і кидали бомби, у суспільстві росло розчарування у традиційних цінностях – християнстві, демократії, церкві... Здавалось, що Італія стоїть на порозі комуністичної революції. І Фелліні розповів нам казку наповнену алегорія – чим все це може закінчитись. Чим взагалі закінчується комуністичний рух.

Але фільм не безнадійний. Режисер показав – існує щось, заради чого варто жити. Перед чим ніщо всі суспільні химери та утопії. Це творчість. Це мистецтво. Це культура. Заради цього варто жити і цьому присвятити життя.

Дорога, яка нікуди не веде

*«Нічого не поробиш,
Потрібно – ось і іду...»*

(Танеда Сантока)

Майстер рідко стає перед глядачем у повній величі свого таланту в своїх ранніх роботах. Але це не стосується Федеріко Фелліні (Federico Fellini) – одного із найбільш блискучих і оригінальних кінорежисерів ХХ століття. «Дорога» («La strada» (іт.)) (1954) – це по суті перший фільм цього генія світла і тіні. Він це кіно творив у своїй душі ще у 1949 році, коли ще не починав нічого знімати. Просто режисер і автор сценарію в одній іпостасі довго не міг знайти кошти для реалізації своєї ідеї. І знімав інше.

Кажуть (і пишуть), що в цей фільм він вклав стільки душевних сил і енергії, що пережив сильний нервовий зрив – цілу катастрофу душі, після якої довго і тяжко «відходив». Воно й не дивно – важко знайти ще якийсь італійський фільм з такою глибиною людської трагедії, з такою оголеністю роздертих людських душ. Це, певно, найбільш реалістичний фільм Фелліні – подальші його твори носять характер фантазмагорії, хоч і побудований на реальних образах. В інших фільмах Фелліні наш реальний світ постає як якась божевільна сюрреалістична фантазія (бо так воно насправді і є – і чим далі в потоці часу тим химерніше). Тут же реалізм ріже по душам своєю гострою бритвою буття. Світ потворний. І це сказав італієць! Син чарівної країни-казки. Показати Італію потворною – це треба мати надзвичайну внутрішню сміливість і відвертість (і це задовго до знаменитих шедеврів Вісконті! Я маю на увазі «Смерть у

Венеції», «Рокко і його брати» де ця божевільно-крамольна думка звучить вже як банальність. Ми то цю думку не розуміємо і не хочемо розуміти. Для нас зображена Італія це просто постіндустріальний світ – без конкретики).

І в той же час Фелліні в першому ж істинно своєму фільмі випадає з італійського неореалізму, випадає з потоку «італійської весни». Я не про декаденс – хоча в фільмі він відчувається. І то не запізнений. Новий. Ніхто так не сумував напередодні шістдесятих – років надії. Я про те, що реалізм тут плавно переростає в філософські роздуми на теми: що таке людина? Для чого все це потрібно – життя, світ, люди? У чому взагалі сенс буття людини? І багато відповідей лишаються висіти в повітрі невизначеного світу – світу людства з невизначеним майбутнім. Робиться тільки натяк – для чогось все це є, кожен камінчик потрібен, кожна людина для чогось потрібна, навіть нездала чи божевільна, зла чи потворна – всі вони для чогось потрібні. Все це існує дарма, цей весь світ людей і речей, каменів і живих істот – все має свою мету і призначення. Тільки ми вперто не можемо це призначення розгадати – може тому, що не намагаємось?

Фільм глибоко гуманістичний. І справа тут зовсім не в тому, що Італія – це батьківщина європейського гуманізму. Італія м'яко переходила від античності до ренесансу, варварство раннього середньовіччя сприймаючи як щось зовнішнє, чужорідне. Тут зовсім не в тому справа. Гуманізм цього фільму абсолютно не ренесансний. Можливо це взагалі єдиний в історії італійського кінематографу неренесансний італійський фільм. У ренесансній культурі під гуманізмом у першу чергу розуміють створення досконалої людини, а не співчуття до знедолених – душевно чи матеріально – байдуже. Співчуття це більше християнська категорія притаманна не лише ренесансу, успадкована ним від глибоко християнського середньовіччя Європи. У цьому фільмі йдеться про те, що в кожній людині – навіть найпотворнішій, найжорстокішій є, закладено, жевріє в глибині душі щось добре і світле. І воно може прокинутись. Хай навіть людина і штучно цей

вогник доброти намагається погасити. Це Конфуцій разом з Кантом вважали, що людина по своїй природі зла, і тільки зусилля розуму, культури, освіти роблять її доброю. Тут же основна аксіома фільму – людина по своїй природі добра, і тільки суспільство, потворна цивілізація роблять її злою.

Фільм трагедійний – фаталістичний навіть. Носії чогось світлого і доброго в цьому світі бруду гинуть, але лишають на землі слід, зерно, яке рано чи пізно проросте.

У фільмі світ людей постає цирком – але дуже сумним цирком. Тут навіть клоуни не смішні, а сумні. Все інше – просто трагедія. Якщо у Василя Стуса є «Веселий цвинтар», то у Фелліні «Сумний цирк». Сама думка про те, що суспільство це навіть не театр, а цирк, простежується в наступних роботах Фелліні постійно. Тільки надалі це - в тому числі смішне або взагалі смішне. У багатьох фільмах Фелліні навіть фашизм смішний. І навіть тортури у фашистських спецслужбах теж смішні. Як смішна війна у Ярослава Гашека. Тут же сміх в принципі недоречний. Фільм випадає з загального оптимістичного і саркастичного кінематографу Фелліні (бо він оптиміст – навіть потойбічний світ зумів зобразити якимось оптимістично у фільмі «Вісім з половиною»). Тут же все безнадійне. Навіть прозріння одного із негативних персонажів фільму якимось безнадійне, безвихідне. Прозріння, що супроводжується відчаєм, усвідомленням безглуздості власного життя. Хоча тут життя всіх персонажів безглузде, позбавлене сенсу. Їхнє життя це нескінченна дорога. І ця дорога нікуди не веде. Бо безодня небуття це і є те саме «нікуди». Тільки одні герої фільму усвідомлюють, що їхнє життя це коротка мить балансування над прірвою, а інші ні - живуть бо живеться. І живуть сьогодні, бо про завтра думати марно.

Герої фільму їдуть по дорозі життя мимо людей, що живуть і страждають, мимо монастирів, де шукають спокою та істини, мимо радостей і печалей. Їхня дорога звивиста, але звернути кудись неможливо. Навіть якщо звернути пробують – вертаються

туди ж куди веде їх доля. Виходу немає і не може бути... Але лишається надія, що все це недарма...

Якщо ви заблукали в норвезькому лісі

«Опадають квіти
Їх роздроблені відображення
Потік відносить...»

(Нацуме Сосекі)

Мало було в моєму житті переглянутих художніх фільмів, які справили настільки ж неоднозначне і глибинне враження на мою підсвідомість (і її темні закутки) як фільм Режисера Ан Хун Тана «Норвезький ліс» (2010) («Норувей-но морі» - яп.) по роману Харукі Муракамі.

Фільм складний – там заплутане нашарування з поверхів, площин, просторів та прихованих цитат, що надсилають свідомість «посвяченого» в такі сфери мистецького (і не тільки) буття, з яких годі шукати тривіального виходу.

Одразу зазначу, що роман і фільм абсолютно різні художні твори, хоч і об'єднані спільним сюжетом, подіями та загальною побутово-модерністською ментальністю. У романі відчувається сильний вплив літератури європейського постмодернізму, тоді як фільм – естетизована притча про покоління розхристаних шістдесятих і вдалий спосіб відтворити їх духовний світ з усіма модерністськими поривами у незнане.

Небагато існує фільмів, у яких шістдесяті показані як цікаве ретро. Сам факт цього багатьох шокує. Адже справді шістдесяті стали ретроспективною минувиною – особливо для тих, для кого дев'яності – минула епоха. А шістдесяті – це взагалі сива давнина, мало не епічні часи. Але багато людей – і я в тому числі – добре пам'ятають 1969 рік – для них це було вчора. Це їх світ. І раптом їм в очі, прямим текстом сказали з екрану: «Ви, панове,

ретро! Живі експонати історії.» Це пережити важко. Це сприймається хворобливо. Навіть в контексті: «Та ви теж були модернові. Ну, майже як ми...»

Цей фільм – одна із спроб (і то вдала, так!) відповісти на питання – чим був для людства 1969 рік? Атмосфера того неймовірного часу передана дуже вдало і до найменших дріб'язкових деталей. Люди тоді саме так жартували, говорили по телефону і споглядали дерева. З тих часів змінилось багато саме таких дрібних деталей – а цього й ніхто не помітив (крім автора фільму). І відповідь на вищенаведене сакраментальне питання у цьому фільмі парадоксальна: 1969 рік – це велике роздоріжжя. Зрив 1968 року вже позаду. Жадання свободи – і на Заході, і на Сході, і за всіма залізними і бамбуковими завісами закінчилось крахом і розчаруванням. Але в повітрі висіло: це радикальний поворот історії, все тепер буде інакше, світ змінився і всі ми на роздоріжжі. Шістдесяті скоро стануть історією, але вони залишаться жити в нашій крові довгі епохи. Можливо, цілі століття в душах людей будуть агонізувати шістдесяті роки ХХ століття. Вони і зараз пульсують у наших венах. Озиваються голосами патлатих блукальців, щасливих безхатьків.

Але 1969 рік тут лише фон – хоч і вдало зображений. Все, що відбувається – відбувається в душах людей. І переживання героїв показано через образи природи. Кіномова фільму образна – стан трави і дерев – це стан душі. Вітер не просто вітер – це душа світу сього.

Герої фільму розриваються між двома світоглядами, між двома способами естетичного розуміння світу, між двома світосприйманнями – модерновим в якому звучить музика «Бітлз» і традиційним японським – споглядально-просвітленим. Герої шукають себе і не знаходять – традиційний світ помер, а новий – модерновий – потребує адаптації до його нових нелогічних реалій розхристаних особистостей.

Я досі думаю: які слова в цьому фільмі є ключовими – і сумніваюсь. У багатьох (зрештою, всіх) фільмах є фрази, які є ключами до розуміння змісту, сенсу і суті фільму. Згадаймо хоча

фразу з культового фільму «Місце зустрічі змінити не можна»: «Злодій має сидіти в тюрмі!» чи фразу з фільму «Мрець» Джармуша: «У тебе є тютюн?» Тут відповідь здавалось би очевидна – в кінці фільму героя запитують по телефону: «Де ти?» Він відповідає здивовано: «Де я?» А потім запитує сам себе в простір: «Де я?», бо насправді не розуміє де він опинився і який звідси вихід. Але не все так однозначно. У фільмі є низка ключових фраз: «Краще б він поїхав в Уругвай..» і т.д. І сама назва фільму «Норвезький ліс» - знакова. Адже ніякого норвезького лісу у фільмі немає – дія відбувається у різних містах Японії. Але ніби між іншим звучить в епізоді «хіпацька» пісенька: «Вони жили в хаті збудованій з доброго норвезького лісу...» І стає зрозуміло: герої фільму живуть в цьому норвезькому лісі, який ще не зрубали і не зробили з нього доброї затишної хати. Більше того – герої заблукали у ньому...

У фільмі є роздуми про самогубство (центральної теми сучасного мистецтва – у нинішньому світі всі пишуть і знімають фільми про самогубство – більше і писати то ні про що), зокрема дано відповідь на давнє запитання: чому самогубство засуджується будь-якою релігією, будь-яким суспільством. Це не тому, що самогубство погане для людини – смерть не буває ні поганою, ні хорошою. Смерть взагалі не буває – смерті не існує. Щоправда, герої фільму цього ще не знають – чи то тому, що надто молоді, чи то тому, що сприймають світ як потік почуттів, переживань. Є лише надія, що вони це зрозуміють. Або ні. Тоді все справді безнадійно. Але суть не в тому. Самогубство засуджується будь-якою релігією тому, що воно приносить людям страждання – тим хто лишився жити, а не перейшов у інше буття. Люди не знають, що смерті не існує – тому приречені страждати, горювати за тими хто пішов і вічно звинувачувати себе. Світ і без того переповнений стражданнями, гріх привносити додаткові і лишати їх по собі.

Герої фільму шукають сенсу буття і не знаходять його – сенс існує, але це лишається поза кадром. Шматочки надії, що

герої все таки знайдуть шлях і сенс лишаються, але це десь там в майбутньому.

Фільм цікавий для розуміння світогляду та ідеології хіпі. Вперше показана «однаковість» світу шістдесятих в різних куточках світу – шістдесяті Японії дуже вже нагадують шістдесяті Європи, України, Африки (принаймні, по естетичних переживаннях людей) – глобалізація яку так «модно» нині ляяти почалась тоді, а не зараз. «Компи» і «мережа» тут ні до чого – тоді – в часи «Бітлз» та Кеннеді щось змінилось в самому світі, в самому повітрі.

Герої фільму не просто на роздоріжжі – вони зависли в повітрі – майбутнє не просто невизначене – його ніби і не може існувати. Сексуальна революція вже відгриміла, а сексуальна контрреволюція не просто ще не почалась – ніхто навіть не здогадується, що вона можлива. Герої шукають вихід з безглуздості свого існування в чуттєвості, зазирають у глибини власної душі і не побачивши нічого крім порожнечі, розуміють, що виходу немає. Про те, що існує релігія, наука, мистецтво і що саме вони можуть допомогти відшукати сенс буття героям ще слід здогадатись. Ці поняття наразі вони сприймають як елементи світу в якому вони приречені (саме приречені) жити. Медитативно переживають фільм глядач і режисер – але не герої. В цьому їх трагедія. Традиційну культуру вони відкинули, а нову – модернову – так і не знайшли. Точніше не знайшли себе і ній...

На останок пораджу подивитися цей фільм на мові оригіналу – фрази японською звучать просто красиво – при перекладі багато втрачається. У першу чергу поетичність діалогів. Хто ще не вивчив японської мови – цей фільм для нього буде додатковим аргументом сісти за хірагану та катакану. Я тоді вам можу тільки позаздрити – відчуття краси і досконалості ієрогліфів у вас ще тільки попереду.

Пісня, яку ніхто не почув

«Від сивої давнини я роблю своє діло, і, здається, кінця йому не видно... Ви стали мою в'язницею з якої я не можу вирватися!»

(Пер Лагерквіст)

Деякі культурологічні питання приречені вічно висіти в повітрі – з того часу як вони виникли з небуття і періодично нагадують про своє існування. Всім. Особливо тим, хто не хоче їх бачити. До цих питань належить без сумнівно одне риторичне: «Що таке сучасна шведська культура?» (У ширшому контексті – скандинавська.) Під словом «сучасна» мається на увазі не модернова – модернові культури це варіації весняного настрою нестиглих цивілізацій – а культура Швеції після героїчної епохи. Що така епоха була, і що культура тої епохи вічно буде надихати на подвиги – безсумнівно. Але урвалось, як уривається багатьом. Король Карл XII був останнім спалахом тої епохи, останнім лицарем вже не існуючого середньовіччя, останнім вікінгом Скандії. Після нього лише меланхолія застиглого сірого північного неба. Олово як фон для сонця. 1808 рік занадто жирну крапку поставив на історії цієї неоаристократичної країни. Швеція була пошматована остаточно надто зажерливим і злим сусідом. Лишалось тільки сумувати, зі страхом дивитися на схід і думати тільки про самозбереження. Певно і мрій вже не лишилося. Або натхненних спогадів. Цю меланхолію холодного спокою у свій час тонко вловив А. Тарковський у фільмі «Жертвоприношення». Але я не по це...

Після Тарковського я вже не сподівався почути репліку на тему – що таке сучасна шведська ментальність. Навіть не культура, ні – ментальність. В свій час про це багато філософствував Пер Лагерквіст – згадаймо хоча б його фаталістичну повість «Кат». Але в кінематографі...

Не буду приховувати – одкровенням в пошуках відповіді на це довічне питання став для мене фільм «Пісні з другого поверху»

(«Sanger fran andra vaningen» - швд.) режисера Роя Андерсена (Roy Andersson).

Фільм вже назвали сюрреалістичним. Хоча насправді реалізму там більше ніж у творах Чехова. Принаймні ніхто не розмовляє з шафами і не мріє знову посадити вирубаний сад (бідний Чехов! Він не знав, що в тій країні скоро посадять не тільки сад...) У фільмі звучить декаденс, навіть безнадійний декаденс. Але безглуздя і фантазмагоричність, що навалюються на свідомість з екрану – це реалії нинішнього життя, сучасного суспільства. Люди не знають навіщо вони живуть – сенс життя втрачено.

Християнство героями фільму викидається на смітник. З якимось жалем, тугою, але з відчуттям неминучості. А викинуті ідеали немає чим замінити. Абстрактний гуманізм у прокрустовому ложі атеїзму ну ніяк не тягне на концепцію – концепцію, що надасть людству мету і сенс. Люди відчують, що втрачені не тільки сенс їхнього існування але і естетика – світ потворний і це сприймається як факт, як самодостатня реальність. Вчинки людські в цьому світі позбавлені змісту. Люди діють механічно – бо так воно є, так треба. Питання ніхто не задає – для чого задавати, коли і так все ясно – відповіді на всі запитання давно отримані. Точніше відповідь одна – світ це суцільне безглуздя.

Людина в такому світі приречена стати жертвою – невинною жертвою – агнцем, якого кинуть на заклання цьому сірому суспільству. І співчуття буде таким же атавізмом як почуття – бо які можуть бути почуття у цій сірості приреченого на існування світу?

Як на мене автор тут ставить питання глибше ніж будь-хто на березі того втомленого моря, що постало як льодовикове озеро, як шмат великої крижини, що раптом стала просто водою. Автор запитує – а чи не було лютеранство основою подальшої трансформації свідомості в атеїстичну? Адже в лютеранстві таїнство, містика скинуто з небес на землю. З ірраціональних просторів у логічні ланцюги. І якщо людині не потрібно

посередника між своїми думками і Богом, то чи людина не відкине посередника (вищий моральний закон) між собою і своїм світоглядом, між собою і суспільством? Чим стане суспільство, в якому релігія перетвориться тільки на форму, атрибут рутинної повсякденності, докучливий ритуал? Чи не є релігія, релігійні переживання людини тим, що рятує нас від світу сірості буття? Того самого буття яке ми собі створили...

Кожен герой у фільмі займається явно не свою справою. Бо своєї справи не існує і існувати в тому світі не може. Бо своя справа для людини - це знайти сенс життя. А сенс може бути у кожного свій, індивідуальний. Хто зна, може універсальний сенс така ж ілюзія і примара як комунізм.

Всі герої фільму або старі або внутрішньо старі – старі духом. Вони живуть в старому світі, а значить і народжуються старими. Якщо трапляється якийсь порив молодості, то лише у козенят – тих самих, що вирости б і стали цапами-відбувайлами. Але не судилось – тут духовно зістаріле суспільство знищує паростки молодого духу.

Звісно, прикро чути в наші дні голос такого відвертого песимізму, такого антиестетичного зображення людини як такої – персонажі можуть викликати або жалість або відразу – іншого не дано. Їх, на правду, до болі шкода. Але фільм кличе подивитися навколо – чи не перетворимо ми свій – поки що молодий світ, на ось такий...

Цей фільм роздумів, фільм алегорія, фільм попередження...

Діти вдови

«Пробігли дні мої – наче оленів
Коса хода. Час щастя був коротший,
Ніж помах вій...»

(Петрарка)

Напевно найбільш французький фільм по духу, по ментальності, по змісту і взагалі, який був знятий за останні 12 років, це фільм «Вдова з острова Сен-П'єр» («La Veuve de Saint-Pierre» (фр.)) (2000) режисера Патріса Леконта. Це приємно дивує в нашу то епоху безглуздої культурної глобалізації. Крім того, що фільм знятий в кращих традиціях французького кінематографу, містить блискучу гру талановитих акторів, фільм являє собою епічну філософсько-етико-соціальну сагу.

Фільм наповнений дискусійними і багатозначними думками. Двозначність закладена навіть в назві фільму: крім того, що в фільмі присутні реальні вдови з острова Сен-П'єр, присутня ще одна «вдова» - на французькому народному сленгу XIX століття «вдовою» називали гільйотину. Навколо саме цієї «вдови» і розгортається весь сюжет і всі глибокі трагедії фільму: на далекому острові Сен-П'єр – французькій колонії немає гільйотини і ніхто не хоче працювати катом, а на думку місцевої влади голови громадянам треба конче відрубувати. Ката зрештою знаходять серед новоприбулих колоністів, але кандидат вагається, ніяк не підписує угоду. «Роботодавцям» зрештою уривається терпець:

« - Так Ви хочете відрубувати людям голови?

- Хочу!!!»

Виявляється кандидата зупиняла не особливість професії, а розмір зарплати...

У фільмі ясно простежується думка: люди чітко діляться на дві категорії – одні готові пожертвувати життям в ім'я своїх принципів, переконань, почуттів, інші заради кар'єри готові вбивати невинних людей. І цей розподіл не залежить від інтелектуального розвитку, освіти, релігії. Етика і інтелект

незалежні. І друга категорія людей буде служити будь-кому – королю, республіці, імператору, феодалізму, капіталізму, комунізму, фашизму, демократії – їм все одно. Вони швидко змінюють свої переконання, яких насправді не існує. Їхня «позиція» є лише маскою. Ці люди завжди були і завжди будуть і при будь-якій владі будуть чинити свою чорну справу.

Фільм глибоко гуманістичний. Тут показано, що в кожній людині, навіть найгіршій (з точки зору обивателя, звісно), сховано щось хороше. Тільки розбудити це хороше буває важко. Погане вилазить саме – під впливом алкоголю чи випадку, а хороше тендітне, вимагає плекання, вирощування. Але якщо воно прокинулось – людина перегороджується, стає здатна на велике і благородне.

Цей фільм ще спроба відомого режисера Еміра Куштуріци на акторському поприщі. І вдала спроба – одну з головних ролей він грає майстерно.

Фільм глибоко трагедійний. Тут немає навіть натяку на гумор – нехай і навіть чорний, як це любляють майстри постмодернізму. Фільм класичний. І цей класицизм оспівує благородне, чесне та інтелектуальне ХІХ століття, коли навіть негідники мусили ховатися за масками благородства.

Фільм – це гімн чистоті. У наш брудний час нам показують кришталево чистих людей, зрештою, приречених у брудному світі. Бо кожен час по своєму брудний – завжди знайдеться потолок, що отруїть найчистіші криниці, найблагороднішу епоху. Підзабуті у наш платонічні почуття показанні у формі настільки сильного кохання, щоб в душі не лишається місця для якихось інших переживань – навіть для ревнощів. Це звучить парадоксально, але героїв глядач розуміє.

Для французького мистецтва і кінематографу в тому числі не типові картини північної суворої та скупі природи. Але тут вони органічні, більше того – буяння фарб і життя було б тут чуже, як воно чуже у віршах Шарля Бодлера. Саме цей поет пригадується і ніби стоїть за естетизацією суму та відчаю в цій картині. Фільм, на правду, глибоко естетичний – інакше і не могло

бути – XIX століття – це століття найвищого злету людської культури та мистецтва – далі пішла епоха неестетична, епоха культури занепаду, естетизації потворного. Попереду XX століття – століття неосередньовіччя, повторення готичної темряви.

Це оспівування життя як такого – в фільмі життя самоцінне, самодостатнє, є сенсом самого себе. Пейзаж, природа вдало доповнюють внутрішній світ і переживання героїв, створюють атмосферу, тло переживань.

Це гімн людині. Тільки на перший погляд тут панує фаталізм. Герої не фаталісти, герої фільму – люди честі. Вони чинять так, не тому, що вважають, що долю змінити не можливо. Вони чинять так, тому, що інакше вони втратять честь, а це гірше смерті.

Герої фільму терплять поразку, гинучи в ім'я своїх переконань і принципів. Тому, що інакше не можна – не можна з покидьками та потолочню грати за їх правилами – краще загинути. Але лишається народ – ще не деградований, наповнений якоюсь внутрішньою чеснотою, він народить нових героїв.

Ще одна думка яка випливає з свідомості після перегляду – всі ми діти вдови, діти тої страшної епохи, коли людське життя було розмінною монетою владомощців. Попереду нас чекають, можливо (хоча хто хоче сідати в човен цього «можливо»?), страшні часи. Але, які б не були часи, все одно треба лишатись людиною – до цього кличе фільм.

Про те, що трапля ться одного разу

*«Я жодної сльози у світу не просив...»
(Шарль Бодлер)*

Про шедеври писати важко. Особливо про такі, де вербальна частина твору мізерна, а весь зміст і думки передаються образами. Критика має бути гідна шедевру про який пишеш. А це неможливо. Поруч біля майстрів відчуваєш себе мізерним.

З такими думками я вирішив написати есею про фільм майстра сінематографу Серджо Леоне «Одного разу на Дикому заході» («Once upon a time in the West» (англ.), «C'era una volta il West» (іт.)) (1968).

Це безперечно шедевр, вершина творчості Серджо Леоне, найкращий вестерн знятий будь коли... Хоча з цим далеко не всі погоджуються, що й не дивно. Рідко який майстер міг би сказати про свій твір з повним правом: «Я закрив тему!» Серджо Леоне, звісно, цього не сказав, але тему вестерна справді закрив – перевершити майстра в цьому жанрі ніхто не зміг. Більше того – ніхто не спромігся створити нічого навіть гідного порівняння. Мені скажуть – як? А Джармуш зі своїм фільмом «Мрець»? Але це взагалі не вестерн. Крім того, що порушуються практично всі закони жанру, крім того, що це постмодернізм (що з вестерном не сумісно), це поема про трансформацію психіки урбанізованої людини під дією віковичних стихій, сага про чеховського інтелігента, що став свідком геноциду. Ну який же це вестерн?

Вестерн – це жанр, що керується своїми законами, своєю стилістикою якщо хочете... Ні, в жанрі вестерн нічого рівного створено не було. Ні до, ні після.

Хоча, сам Серджо Леоне теж дещо відійшов від правил жанру, свідомо їх порушуючи і створюючи дивну химеру з вплетеннями нетипових мотивів. По-перше, образ головного «ганфаєра» - тут він європеїзований індіанець. Це нетипово. «Ганфаєром» має бути англо-сакс. Індіанці – фон, корінний етнічний елемент, стихія. І аж ніяк не «цивілізатор». По-друге,

міміка – згідно законів жанру обличчя мають бути стоїчно незворушні, особливо в критичних ситуаціях чи під час несподіваних подій. Тут же – хвили емоцій, які замінюють одна одну каскадом, які замінюють слова, які виражають зміст і сенс... Люди мовчать – це непотрібно – їхні думки написані на обличчях. Люди розмовляють, спілкуються не вербально. Слова часто протирічать тому, що вказано на обличчях. Режисер ніби проголошує: ми спілкуємось душами та емоціями. Сухий зміст слів і літер зависає в повітрі спаленого простору, зникає у вирі часу. Про істинний зміст слів ми завжди маємо лише здогадуватись.

Вестерн – це в першу чергу індивідуалізм, торжество особистості над обставинами, еством. Інакше і бути не може в міті, в епосі підкорення дикого простору, «цивілізаторства», культургейства якщо хочете - нехай і псевдо. (А що в цьому світі не псевдо?) Тут же – особистість у вихорі часу. Кожен кадр стверджує – людина насправді нічого не вирішує, все складається так, як має скластися, як судилося. Більш фаталістичного вестерна годі шукати. Хіба що подібний фаталізм є в фільмі «Золото Маккени» режисера Джей Лі Томпсона. Але там фаталізм містичний, а тут соціальний.

Задовго до Куштуриці в вестернові буття вносяться елементи «соцреалізму». Герої одержимі не особистим буттям і добробутом, а ідеєю-фікс: збудувати залізницю від океану до океану. І в ім'я цієї ідеї готові пожертвувати всім – навіть своїм і заодно чужим життям. Вперше в вестерні в кадр вводиться маса – юрба, що творить, будує залізницю. І залізниця буде збудована, не дивлячись на те, що всіх творців ідеї перестріляли.

Тут цікава безмежна відірваність особистості від світу – світ живе за своїми законами, особистість за своїми. І можна або кинутись у цей вир світу, розчинитись у ньому, стати піщинкою людської пустелі або лишатись собою. І тоді мандрувати безмежно і назавжди самотнім через події і світи. Дружби не існує. Це ілюзія. Зате існує честь, закони якої порушити неможливо.

З усіх фільмів Серджо Леоне це найбільш американський. Не просто «найбільш» - це єдиний фільм Серджо Леоне знятий на американському ґрунті і про Америку. Мене знову можуть запитати: «Як? А як же фільм «Одного разу в Америці»?» Це фільм не про Америку. Це фільм про Італію та італійців – спроба дати відповідь на запитання: що таке мафія? І режисер відповідає – мафія це те, що в середині нас. Все інше в цьому фільмі – бутафорія, театральний маскарад. Фільми «Хороший, поганий, злий» і вся ця серія фільмів про стрільця-блондина теж не про Америку – про середземноморську цивілізацію і місце людини в ній.

«Одного разу на Дикому Заході» - це спроба відповісти на запитання, що таке взагалі феномен американської культури. І тут впливає просто крамольна думка – американська культура це трансформована ірландська культура. Америку, як таку, створили ірландці. Звідти корені всіх парадоксів і нелогічності, кантрі та вільний мандрівний дух, культура пастухів та романтиків.

Фільм наповнений символами. І найголовніші з них – вода та колесо. Символи джерела життя та вічності. Навколо них крутиться все – і в буквальному і в переносному змісті цих слів. Першооснови, що визначають буття.

Головні елементи кіномови тут, звичайно, це обличчя, зняті крупним планом. І це вдало доповнено просто геніальною музикою Енніо Морріконе та звуками природи. Спів цикад тут говорить більше ніж слова, навіть більше ніж постріли, бо вони лише спосіб спілкування людей, а не знаки буття.

І тема смерті – як і має бути в вестернах – на поверхні. Для героїв смерть це абстракція. Це те, що не стосується до життя як такого, щось неминуче, а значить і не варте обговорення чи страху. Страшно не померти – страшно вийти з цієї гри, виявитись слабаком, не гідним буття. І тут ключем звучить фраза – побажання, яке краще за будь-які інші у їхньому вже не ілюзорному світі: «Нехай тебе застрелить людина, яка вмє добре стріляти!»

Люди і пустеля

*«Співай і вируй, лікуй душу новими
піснями, щоб нести велику долю, котра
не випадала ще жодній людині!»*

(Фрідріх Ніцше)

Кінематограф як мистецький феномен схожий чимось на річковий транспорт: течії Великої Ріки розгалужуються, але є певні знакові віхи – свого роду дороговказівники чи то порти-пристані звідки судилось вирушати новим капітанам-творцям. До таких знакових фільмів безперечно належить фільм Серджо Леоне (Sergio Leone) «Хороший, поганий, злий» (1966) («Il buono, il brutto, il cattivo» (іт.), «The Good, the Bad and the Ugly» (англ.)). Фільм прийнято сприймати як розважальний і як завершення трилогії про «жменю доларів» присвяченій старій заяложеній темі людей і грошей. Насправді все не так просто.

Фільм багатоплановий, багатопверховий, різноплощинний. Навіть різнонаправлений. На час виходу цього фільму вестерн як жанр виродився. Перетворився з напрямку кіномистецтва на різновидність кустарної шабашки, ремесла розваг, у свого роду лубок Нового Світу. Новітня казка і модерновий міф трансформувались в штамп. Вестерном як жанром перестали цікавитись митці, вважалося знімати в сьому стилі мало не ознакою поганого смаку. І раптом – переворот. Стрічку, звісно, лаяли. Але навіть найагресивніші критики розуміли – це шедевр і його вплив на кінематограф як такий буде величезним – що і не забарилось збутися. Фільм побудований в принципі без претензій на реалізм (на відміну від багатьох попередніх вестернів). Більше того, це по суті найбільш голосне заперечення реалізму в новітньому італійському кінематографі. Італійську весну розуміють виключно як течію неореалізму – і раптом – відверте заперечення. Леоне, взагалі, працював як міфотворець. Вестерн у нього не просто казка з особливими правилами (мінімум присутності жінок, абсолютизація досконалості певних здібностей героїв, зловживання алкоголем

як спосіб життя та ін.), а міф, епос. Епос новітній, модерновий, але зі стилістикою класичного. «Ганфаєр» тут не просто майстер постріляти – це аргонавт, що філософствує про гуманізм зі світоглядом Діогена.

У фільмі взагалі відчувається, що режисер усвідомлює себе спадкоємцем великої і давньої цивілізації. Так знімати міг тільки італієць для якого античність була вчора, а всі середньовічні естетизації темної містики – дивне непорозуміння. Фільм перенасичений символами, які виглядають, як цитати чи то із Сервантеса чи то із Данте. Елементи середземноморської цивілізації виглядають як мозаїка. Автор заперечує окремішність американської культури. Весь фільм просякнутий думкою – європейці здолавши океан і засновуючи Новий світ прихопили з собою свою голову і посадили відщепу європейських культур на новий ґрунт. Режисер підводить до думки, що так звана американська культура це одвічний конфлікт двох цивілізацій – середземноморської (романської, якщо хочете) і кельтсько-германської (англосаксонської). Індіанські елементи не присутні навіть як тіні. Дивисься фільм і бачиш якесь продовження історії романських народів. Ці католицькі храми, монахи, віслюки і колодязі. Так і хочеться вигукнути: «Це знущання. Це ж пісня про Іспанію, а не епопея підкорювачів дикого краю!»

Фільм просякнутий індивідуалізмом. І це теж шістдесяті! Індивідуум – самоцінність, суспільство – ніщо. Герой сміється з приводу його псевдоцінностей.

Ще один рівень фільму – пародійний. Фільм починається як пародія на вестерн і кінематограф взагалі. Автор ще не починаючи сюжет пояснює – цей персонаж – поганій, цей – хороший, а цей – огидний. Це ж знущання над споживачем «кіно» як ширпотребу, обивателем екрану. Але це тільки елемент фільму – далі діалог ведеться образами, крупними планами, типажами. Стереотипність героїв стає ілюзією. Образи глибокі і оригінальні. Всі персонажі цинічні – і це не випадково – людина тут цинічна по своїй суті, не залежно від моральної основи, що є вторинною. Зображений світ просякнутий неодарвінізмом – йде виживання

найбільш пристосованого. Ніцшеанство виступає як домінанта світогляду сучасної людини – на екрані йде становлення надлюдини – нехай і створеної напівштучно за допомогою винаходу інженера Кольта. Герої, звісно, не проголошують, що «Бог помер» - для них це банальна істина. І це все – неодарвінізм і ніцшеанство поєднане з глибоким гуманізмом. Ви скажете – це неможливо, таке поєднання – несумісне. Але в цьому то і була вибуховість такої суміші – вибуховість шістдесятих років. Це передчуття 1968 року з усіма його ілюзіями і марними мріями. Не випадково картина просякнута антивоєнним пафосом. З точки зору режисера будь-яка війна безглузда, аморальна, дурна. І немає такої мети, яка б виправдовувала війну. Будь-яка війна аморальна, навіть якщо здійснюється під найчистішими і найкращими гаслами. Будь-яку війну ведуть негідники – і не в ім'я гасел, а в ім'я власних примітивних бажань. Герою байдуже яку форму одягати і що проголошувати – навколо ідіотизм – з обох боків фронту. Важливі вічні цінності, а не гасла. Це теж шістдесяті. «Давай висадимо в повітря міст і ці ідіоти підуть собі воювати в якесь інше місце...» - так відноситись до війни може певно, тільки італієць, для якого, починаючи з часів занепаду Римської імперії, війна - суцільне безглуздя, нищення культури заради творення якої він і живе... Герой фільму вкриває помираючого солдата власним плащем – єдиним майном, що в нього лишилось, хоча хвилину тому він був у лавах ворожого табору. Бо для нього це не ворог, а людина, просто людина, яка заслуговує поваги тільки за те, що вона думає, відчуває. Для героя поняття «ворог» тотожне поняттю «те що вбиває мене» - причому саме зараз, в цю мить. Героя не цікавить, що було вчора чи що буде завтра – для нього реально існуючим є тільки коротка мить, що і є життям. Ворог через мить може стати другом, або «тим, що копає землю». Для нього люди чітко діляться на дві категорії – ті, що тримають в руках револьвер і ті, що копають землю. І в нього немає нахилів ненавидіти будь кого – навіть того, хто вчора хотів його вбити. «Те, що нас не вбиває, робить нас сильнішими» - цією фразою Ніцше просякнутий не тільки цей вестерн.

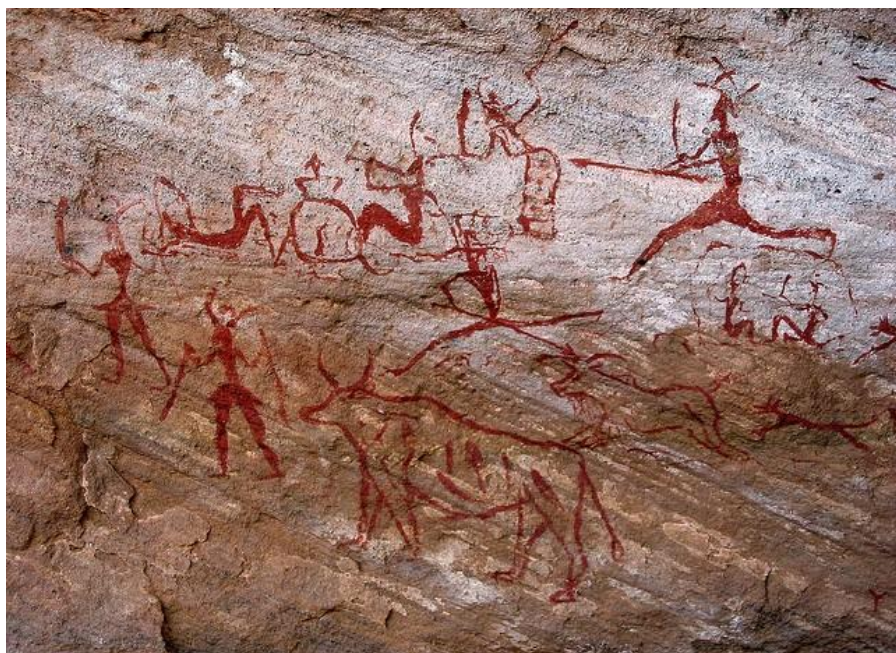
Образи фільму є самодостатніми картинами, автономними філософськими притчами. Людина, що біжить по кладовищу – а кладовище тягнеться до самого горизонту, море хрестів. І цей біг в невідомість. Так кожна людина біжить через море смерті яким є Всесвіт до якоїсь примарної мети, якої, можливо, і не існує.

Перед нами велика філософська притча незвичайного майстра. Картина художника пейзажу та людських душ. Життя – це мозаїка. І режисер кадр за кадром цю мозаїку складає в калейдоскоп, співаючи серед пустелі модерного суспільства пісню про Людину.

У фільмі звеличується людина як така – фільм по своїй суті ренесансний чи навіть бароковий – тут дивуватися немає чому – італійська культура – культура вічного бароко... Власне, це і послужило основою для критики цього фільму – світогляд режисера ренесансний, середньовіччя для нього ніби і не було. Античність плавно перейшла в проторенесанс. Для італійця це, зрештою, так і було. В італійській культурі християнство феномен античний. А не основа середньовічної (і готичної, панове, так!) свідомості. Кінокритики переважно мислять середньовічно – для них ренесанс чи то не почався чи то давно закінчився. Ми справді живемо на початку нового середньовіччя, але даруйте, помріяти про світ Платона можна. Хоча б на екрані кінотеатру...

КАМІНЬ ШОСТИЙ

ПОЛЮВАННЯ

МОЯ ГУЦУЛІЯ

Рід Шкрібляків

Рід Шкрібляків – давній гуцульський рід. Колись володів землями в долині Черемошу та на оточуючих горах біля нинішніх сіл Устеріки, Розтоки, Черетів, Голови, Гринява, а також біля Жеб'є, біля Косова та на Покутті. Резиденція голови роду колись була в селі Біла Річка, потім в селищі Старі Кути. Символом роду здавна була квітка шовкової косиці – едельвейсу. Гасло роду: «Все минає». Основний колір вишиванок – чорний. Є легенда про замок роду Шкрібляків, який нібито колись стояв на горі Лелькова, що біля села Устеріки і був резиденцією ватажка роду Шкрібляків, але на це немає ніяких доказів. Навіть самі Шкрібляки про то мовчать. На горі Лелькова немає навіть слідів замку, який нібито там стояв і був спалений під час сутичок з родом Гаджугів у 831 році.

Згідно легенд та історичних переказів роду Шкрібляків рід походить від якогось володаря стад коней, що жив на горі Шкрібля в часи правління князя карпів Будимира II Довговолоного (222 - 239). Що то за гора, де вона розташована не знають навіть самі Шкрібляки. Хоча була колись думка, що так називалась колись гора Писаний Камінь, але це більш ніж сумнівно.

Рід Шкрібляків не згадується ні в «Книзі чорного сонця», що була складена 361 року, де ватажки карпатських родів ставили свої родові знаки під присягою князю білих хорватів Боеславу I Сильна Рука (340 - 366), ні навіть в більш пізніх літописах, ні навіть в «Книзі страшного суду», що датується 1350 роком, де записані гуцульські роди і їх землі для визначення податків королю Польщі. Тому багато істориків, в тому числі й Войцех Замойський (1754 – 1830) писали, що рід Шкрібляків на Гуцульщині зайшлий. Але це неправда. Шкрібляки не були в горах зайдами – вони належали до так званих родів-відмовників, які після підкорення Карпат і племен бастардів та карпів білими

хорватами відмовились присягати князю. Проте відносини роду Шкрібляків з князями білих хорватів не завжди були ворожими. Рід Шкрібляків був в свій час могутнім родом в долині Черемошу та на Покутті і князі білих хорватів хотіли знайти з ними порозуміння і укласти спілку, що, зрештою, і було зроблено. Син ватажка роду Шкрібляків Зореслава Чорна Ріка Будимир Шкрібляк одружився з дочкою князі білих хорватів Любомира VII Золотослова (660 - 664) Миловидою Золотокою. З того часу рід Шкрібляків постійно стверджував, що їх ватажки мають законне право на корону білих хорватів і навіть претендували на трон, коли право на корону було сумнівним. Князі білих хорватів пам'ятали про це і намагалися знайти підтримку серед гуцульських родів, опираючись в першу чергу на рід Шкрібляків – досить авторитетний рід, особливо на Покутті. Князь білих хорватів Світозар I Залізний (671 - 695) дарував ватажку роду Шкрібляків титули боярин Замагори та газда Греготу. Ці титули викликали в гуцулів несприйняття і нерозуміння – Шкрібляки ніколи не володіли землями ні на Замагорі, ні на Греготі. «Де Шкрібляки, а де Замагора!» - обурювались старі люди.

Одним із відомих ватажків роду Шкрібляків був Доброслав Шкрібляк (663 – 745) – син Будимира Шкрібляка та княжни білих хорватів Миловиди Золотокою. Оскільки він був родичем князів білих хорватів, він ввійшов до Таємної Ради князя Світозара I Залізного у 689 році. У 694 році він був послом білих хорватів до полян, уклав з ними військову спілку і домовився про одруження княжича білих хорватів Станимира (майбутнього князя Станимира I Вовка) з княжною полян Любомирою. За успішну місію він був нагороджений спадковою посадою хранителя корони білих хорватів та каштеляна замку Білого Сонця, що стояв на горі Лебедин біля нинішніх Шешорів і був офіційною резиденцією князя білих хорватів в Карпатах. Ватажки роду Шкрібляків досі з гордістю носять ці спадкові звання, хоча ні корони білих хорватів давно не існує, і навіть забули легенди про те де і куди вона поділася, і від замку Білого Сонця не лишилося навіть сліду. Князь Станмир I Вовк вважав ватажка роду

Шкрібляків – Доброслава Шкрібляка своєю правою рукою. Саме йому він доручив захищати карпатські перевали під час його походу сумісно з полянами, тиверцями та уличами на хозарів та їх союзників – торків та аварів 703 року. Під час походу паннонські авари – союзники хозарів та торків могли напасти на землі білих хорватів через перевали, що вони власне і зробили. Доброслав Шкрібляк зі своїми загонами вщент розбив аварів на перевалах, а потім наздогнав їх відступаючі загопи і знищив до ноги на берегах Тиси. Хоча подальші дії Доброслава були незрозумілими. Замість того, щоб користуючись перемогою напасти на землі аварів в Паннонії, він відступив назад до Карпатських перевалів, навіть не лишивши залоги в долині Тиси, хоча вся вона тепер була під його владою, аж до рівнини Сахат. Завдяки цій його нерішучості агонізуючий Аварський каганат проіснував ще 93 роки, а міг би бути знищений ще тоді. Але ці перемоги не мали належного впливу на подальші події. Похід Станимира Вовка на хозар і торків був невдалим – військо коаліції мало важку поразку в битві на Темній Воді, князь білих хорватів Станимир I Вовк у битві загинув. На трон білих хорватів бояри посадили (не без участі Шкрібляків) малолітнього князя Володислава I Високу Смереку. Доброслав Шкрібляк очолив опікунську раду бояр і фактично узурпував владу в князівстві білих хорватів – Білій Хорватії. Князь майже 10 років був його слухняною маріонеткою. Проти Доброслава постійно плелися змови з боку бояр, в першу чергу незадоволені його владою були роди Гаджуг, Потяків, Рибчуків та Кінчуків. Змова вилилась у повстання, яке Доброславу Шкрібляку не вдалося придушити і він змушений був тікати і шукати притулку в уличів. У вигнанні він перебував до 717 року, потім був помилуваний князем, що на той час звільнився від впливу бояр і став сильним володарем, землі і титули Доброславу були повернені. Але такої влади в Карпатах рід Шкрібляків уже не мав, хоча входив у найближче оточення князів Світозара II Тура (720 - 733) та Володислава II Ведмедя (733 - 745). Загинув Доброслав Шкрібляк будучи вже повжного віку під час боярської змови, коли Володислав II

Ведмідь був вбитий разом зі своїм оточенням у замку Білого Сонця 13 липня 745 року. На трон зійшов брат князя Будислав I Вогненний (745 - 761), що теж до роду Шкрібляків теж ставився прихильно.

Після смерті батька ватажком роду Шкрібляків став не його син, що загинув під час сутички під час нескінченних міжродових конфліктів щодо землі і худоби, а його внук – Гордослов Шкрібляк. Він активно підтримував князя білих хорватів Будислава I Вогненного під час внутрішньої війни між різними родами білих хорватів, був його найбільш вірним союзником. У цю війну втрутився князь уличів Володимир Комонник і запропонував Гордослову Шкрібляку угоду, згідно якої син Гордослова Любомир одружується з дочкою князя уличів Миловидою, їх діти успадковують трон князя уличів, Гордослов забезпечує підтримку низки гірських сильних родів, разом вони скидають з трону князя білих хорватів Будислава Вогненного, і розділяють князівство: гірські райони відходять Гордослову Шкрібляку, де він утворює своє власне князівство і посідає його трон, а рівнинні землі відходять уличам. Але ці умови були для Шкрібляків неприйнятними. Натомість Гордослов Шкрібляк – III боярин Замагори підтримав князя білих хорватів. Гордослов планував одружити свого сина з дочкою князя білих хорватів Мирославою. Князь Будислав I Вогненний теж не мав синів і після такого шлюбу трон білих хорватів посіли би ватажки роду Шкрібляків. Але Мирослава категорично відмовила Любомиру і шлюб зірвався. Любомир був настільки одержимий шлюбом з княжною і короною князівства, що після цієї відмови збожеволів і провів решту свого життя в сутінках, у полоні власних марень, в укріпленій садибі, що в горах біля нинішнього села Білоберізка під опікою своїх родаків. Всюди йому ввижалися потвори та злі духи, які начебто вкрали в нього наречену і корону. Посаду ватажка роду успадкував його молодший брат Вогнесвіт Шкрібляк.

Після загибелі Будислава I Вогненного Вогнесвіт Шкрібляк потрапив в немилість нового князя Білої Хорватії Боєслава V

Довгий Меч (761 - 786), якого вважали сучасники узурпатором. Вогнесвіт змушений був тікати з рідних земель, так само як багато інших ватажків гуцульських родів. За допомогою князя уличів він зібрав чимале військо і повернувся в Білу Хорватію з мечем в руках. Боеслав V Довгий Меч зрозумів, що поразка неминуча і пішов на мир – ватажкам-вигнанцям були повернуті їх землі та титули, владою князь поділився з боярською радою, зі свого оточення усунув найбільш войовничих ворогів нової коаліції гуцульських родів, яку очолив рід Шкрібляків.

Влада роду Шкрібляків занепадала в горах за життя VIII боярина Замагори Межимира Шкрібляка, що жив в часи князя білих хорватів Любомира XI Нестримного (848 - 863). На худобу стад Шкрібляків напав мор та падіж, пожежі спустошували господи. Ходили вперті чутки про якесь прокляття, що було накладене на Межимира. Хоча сам він був людиною надзвичайної фізичної сили, але невдачі переслідували його. Після його смерті рід Шкрібляків остаточно збіднів, хоча зберіг свої титули і користувався повагою.

Рід Шкрібляків завжди відрізнявся вірністю давнім гірським звичаям, можливо саме тому християнство Шкрібляки прийняли пізно і ще навіть в кінці XIII століття дотримувались язичеських вірувань.

У XIV столітті виникли три закарпатські гілки роду Шкрібляків – це Шкрібляки Рахівські, Шкрібляки Тересавські та Шкрібляки Тячівські. Ці три гілки походять від трьох молодших синів ватажка роду Захара Шкрібляка (1311 – 1402) – Івана, Петра та Василя, що переселилися на Закарпаття. Був ще в нього четвертий син – Йосип, але він в молодості загинув в сутичці з людьми роду Ганджуків – давніми ворогами Шкрібляків. Суперечка виникла із-за худоби.

У неспокійному XVII столітті відомим ватажок роду був Максим Шкрібляк (1602 – 1691). Крім усього іншого він ще й вславився тим, що мав 30 синів, що склали основу його особистої армії. У ті неспокійні часи в горах можна було покладатися тільки на самого себе – всі воювали проти всіх. Ця особиста армія

перетворилася на загін опришків, який він водив походом в Трансільванію та Волощину. На старість років він заспокоївся і жив відлюдником високо на горі Габорянська Гига у добре укріпленій садибі. Про нього ходили вперті чутки, що в походах він здобув незліченні скарби, які десь закопав біля гори Чорал, вертаючись з походу.

Були серед Шкрібляків і будівничі храмів. Серед них найвідоміший був Василь Шкрібляк з Кривобродів (1704 – 1779). Він збудував низку дерев'яних храмів в різних селах Гуцульщини та Покуття. Але жоден із цих храмів не зберігся до нашого часу – знищені пожежами, часом і людьми, і про його майстерність ми можемо судити тільки згідно переказів та народних легенд. Кажуть, що він перед тим як будувати церкву довго сидів і споглядав місце, де храм мали будувати і казав: «Доки не буду видів церкву від підвалин до маковиці, доти не буду будувати». Йому ж приписують відому фразу: «У кожному селі має бути один пияк, одна курва і один злодій».

Серед Шкрібляків були відомі на всю Гуцульщину ковалі. З них найбільш відомим був коваль Василь Шкрібляк (1358 – 1421). Про нього розповідають, що він викував для ватажка роду залізний перстень, який буцім то не іржавів і мав магічну силу: за його допомогою можна було накликати вітер, дощ і лікувати худобу. Перстень цей передавався з покоління в покоління ватажків роду Шкрібляків. Останній, хто володів цим перснем – Петро Шкрібляк (1711 – 1798). Він крім того, що газдував на полонинах мав ще млини: один водяний на річці Брустурка біля села Шепіт, та вітряк на горі Швайкова коло Жеб'є. Про нього казали, що він відьмак, знається з дідьком, здатний на всілякі неймовірні штуки, як от з'являтися в один день в різних далеких одне від одного селах, змушувати худобу співати людським голосом і таке інше. Але так чи інакше перстень був втрачений 1796 року. Привид Петра Шкрібляка бачили кілька разів на горі Чорний Грунь та в колибі, що на полонині Ротило. Кажуть, що він там блукає ночами і шукає свій загублений перстень.

Але рід Шклібляків був знаменитий зовсім не ковалями, мельниками та ворожбитами, а берегарями. Найвідоміші берегарі на Черемоші були саме з роду Шкрібляків. Про них навіть жартома казали: «А, то тоті Шкрібляки, що береги Черемошу шкрябають!» Але на цей жарт ніхто не ображався – професія берегарів здавна була серед гуцулів дуже шарованою, а кращих берегарів ніж Шкребляки годі було шукати. Не тільки на Гуцульщині, але і по всіх Карпатах. Найбільш відомих берегарів серед Шкрібляків було двоє: Йосип Шкрібляк (1812 – 1890) та Теодор Шкрібляк (1820 – 1896). Останній ввійшов в історію як будівничий кляузи корнпринца Рудольфа на Білому Черемоші (точніше на його притоці Перкалабі) в 1879 році. Хоча, будував, звісно, не тільки він, але і без нього там не обійшлося, і як кажуть гуцули «без нього тоту кляузу би не збудували ніц». Про майстерність побудови цієї кляузи свідчить і той факт, що кляуза пережила і витримала не одну повінь в Карпатах, у тому числі і катастрофічну повінь 29 – 30 серпня 1927 року. Були серед Шкрібляків і відомі баркаші, що водили дараби по Черемошу. Серед найбільш знаних баркашів були Микола Шкрібляк (1843 – 1932) та Данило Шкрібляк (1801 – 1915), що прожив більше 100 років. Саме про нього гуцули казали: «Якщо жити так довго як той баркаш, то наживеш душу». Ватажки роду Шкібляків тримали в ті роки тартаки. Іван Шкрібляк (1850 – 1923) тримав тоді один тартак біля Кутів, а інший в Тучапах.

Бурхливе і трагічне ХХ століття не оминуло і рід Шкрібляків. Василь Шкрібляк (1893 – 1936) був в Січових Стрільцях з самого початку створення українського легіону. Брав участь в боях на Борецькому та Ужоцькому перевалах, потім відзначився під Галичем та на горі Маківка. В боях на горі Лисоня був поранений і потрапив в російський полон. З полону його звільнили події в Україні 1917 року – він опинився в лавах Січових Стрільців армії УНР. Брав участь у вуличних боях в Києві в січні 1918 року, у лютому того ж року брав участь у звільненні Києва від більшовиків. У листопаді 1918 року пішов до повстанців і визначився в бою під Мотовилівкою. У березні

1919 році був у бою під Бердичевим. Потім потрапив до «чотирикутника смерті», але зумів вибратись звідти живим. У 1920 році воював у складі 6-ї січової стрілецької дивізії армії УНР. Після поразки УНР нелегально перейшов до Румунії, потім до Чехословаччини, де жив у Празі і помер від сухот в березні 1936 року. По собі лишив спогади – книгу «Нотатки непотрібної людини», що вийшла друком в Торонто в 1952 році.

Серед повстанців теж були Шкрібляки. Це Петро Шкрібляк, що був стрільцем у боївці Сіроманця, яка мала криївку біля Грамотного. Він загинув в бою з спецпідрозділом НКВД у лютому 1946 року на румунському кордоні біля гори Гнетеса. Ще був Максим Шкрібляк, що був ройовим у сотні Бурлаки. У листопаді 1946 року він з групою повстанців після виснажливих боїв перейшов кордон та дійшов горами аж до Австрії, де був інтернований. Решту життя прожив в Канаді, в Вінніпегу, де і помер у 1976 році.

Серед репресованих у 1946 – 1953 роках було кілька Шкрібляків. Це Іван Шкрібляк з Вигоди, заарештований за те що його брат нібито був у повстанцях, хоча у повстанцях був зовсім інший Шкрібляк, а його брат на той час давно помер. Степан Шкрібляк з Косова, заарештований за те, що зайшовши по справах до сільради, повісив кепку на голову бюста Сталіна. Ярослав Шкрібляк з Брустурова, його заарештували взагалі невідомо за що. Всі вони отримали по десять років таборів і по них у Сибірах пропав і слід.

Чимало Шкрібляків живе в Канаді – в провінції Саскачеван. Це переважно нащадки емігрантів 1902 – 1911 років. Майже всі вони фермери. Лише один – Дмитро Шкрібляк перебрався до Британської Колумбії і працював електриком в Ванкувері, нині на пенсії.

Нинішній ватажок роду Шкрібляків – Святослав Шкрібляк живе нині в Кутах. Він поважного віку – йому вже 86 років. У 1992 – 1995 роках він обіймав посаду Голови ради гуцульських родів та входив до складу Суду Ведмедя. У нього є кілька онуків,

серед них Микола Шкрібляк, що є спадкоємцем посади ватажка роду.

Рід Зеленчуків

Рід Зеленчуків - давній гуцульській рід, що в старі княжі часи володів землями Чорногори. Цей гірський хребет здавна був їхньою дідижною. Резиденція ватажка роду у раннє середньовіччя розташовувалась в нинішньому селі Зелене, потім у XIV - XV століттях в селі Буркут, у XVI - XVII століттях в Жеб'є, потім знову в Зелене - на схилах гори Піп-Іван Чорногірський. Самі Зеленчуки стверджують, що колись, у VI - VIII століттях у них був замок на вершині гори Піп-Іван, що тоді звалась Чорна Гора, де нині руїни обсерваторії, і біля замку було капище, де жрецьми були люди з роду Зеленчуків з гілки Студенаків. Гасло роду: «Аби не гірше!» Основний колір вишиванок - зелений. Символом роду Зеленчуків здавна була квітка звіробою.

Згідно історичних переказів самого роду Зеленчуків засновником роду був якийсь Зело, що служив князю карпів і князь Грунь II Важка Сокира (210 - 222) дарував йому за службу землі Чорногори «у вічне володіння». Хоча історики ставляться до цього повідомлення скептично. Вважається, що рід Зеленчуків походить від аборигенів Чорногори, які з давніх часів, можливо з часів Гальштадтської культури населяли Чорногору та її околиці, а саме верхів'я Чорного Черемошу та Прута (Порати). Ватажки роду Зеленчуків згадуються в «Книзі Чорного Сонця», зокрема, Зело Темний та його син Зело Довга Стріла. У 361 році князь білих хорватів Боеслав I Сильна Рука (340 - 366) підкорив племена карпів та бастарнів і змусив ватажків карпатських родів присягнути йому на вірність, і поставити власноручно у відповідній книзі з присягою на вірність свої родові знаки. Ця книга ввійшла в історію під назвою «Книга Чорного Сонця» завдяки сонячному затемненню 362 року, коли, власне, ця книга

і складалася. Книга до нас не дійшла, але чисельні уривки з цієї книги наводить візантійський історик Інокентій Синопський (768 - 824) у своїй праці «Історія варварів». У цій же книзі він згадує «dux ad barbarorum Zelo Fortis», що брав участь у нападі на землі Візантії у 632 році. Є версія, що це був ватажок роду Зело.

Про капище на горі Піп-Іван, що в ті часи називалась Чорна Гора мало що відомо, а перекази самого роду Зеленчуків історики дружно називають вигадкою. Є версія, що капище було присвячене богу Високого Неба, що у карпів в пантеоні було верховним божеством. Самі Зеленчуки багато розповідають про Зореслава Зело Довговолового, що нібито був головним жрецем на цьому капищі десь у VIII столітті. Переказують, що це капище в часи його волхвування відвідували князі білих хорватів Володислав II Ведмідь (733 - 745) та Будислав I Вогненний (745 - 761). На капищі приносили щорічну жертву Високому Небу - чорного бика. Ця кривава офіра буцімто приносилась в день літного сонцестояння. Під час цього ритуалу періодично відбувалися вибори нового головного волхва карпів, коли ця посада ставала вакантною. Відбувалось це наступним чином. Після жертвоприношення один з воїнів (не зі стану жреців) донесхочу їв м'ясо бика, потім над його ложем говорили слова правди, потім він лягав спати і той, кого він бачив у сні і ставав головним жрецем карпів.

Серед ватажків роду Зело, що лише десь з середини XIII століття став іменуватися родом Зеленчуків відомий Зело Мудрий, що в 792 році був послом князя білих хорватів Любомира X Синьоокого (786 - 819) до Хозарського каганату, з яким князь планував вести спільні військові дії проти Візантії. Але згідно, знову ж таки, візантійських джерел посол вів себе зухвало і хозари вбили його, що послужило причиною довгої війни білих хорватів з хозарами.

Про замок на вершині Чорної Гори, що був твердинею роду Зеленчуків та їх ватажків мало що відомо. Судячи по всьому він стояв там у V - X століттях в часи загострення сутічок між різними гуцульськими родами, які вже на той час називали себе

етнонімом гуцули, а не карпи. У легендах він називається «Замок Чорноти». Цей замок був обложений у 838 році за часів князя білих хорватів Світозара III Срібний Перстень (830 - 848) під час війни між двома коаліціями гуцульських родів, які очолювали відповідно рід Зело і рід Гнетеса. Замок тоді витримав облогу, хоча ватажок роду Зело - Зело Вершник під час сутички втратив ліву руку і звався після укладення чергового перемир'я Зело Однорукий. Вдруге замок був обложений у 940 році за часів князя білих хорватів Велемира II Темного (932 - 948) людьми з роду Гропа. Замок тоді був спалений вщент і більше не відбудовувався.

Після XIV століття, коли влада ватажків гуцульських родів занепала, рід Зеленчуків продовжував контролювати Чорногору і лишався впливовим і сильним родом серед гуцулів. Серед ватажків роду Зеленчуків XV століття відомий Зиновій Зеленчук (1456 - 1523). Він одружився з Василюю Стефлюк - поєдналися і породичалися два давніх гуцульських роди, які довгий час ворогували. У цієї подружньої пари народилось двадцять п'ять дітей - п'ятнадцять синів і десять дочок. Всі вони вижили не дивлячись на високий рівень дитячої смертності серед горян в ті часи. Крім такої чисельної родини Зиновій Зеленчук відомий ще будівництвом великого водяного млина, що стояв біля нинішнього села Великий Ходак і в ті часи був найбільший водяний млин у Карпатах. Цей млин простояв до великої повені 1679 року і про нього складено чимало легенд і казок як про обитель нечистої сили, що в цьому млині жила і волю мельника виконувала. Ходять вперті чутки, що привид мельника Федько Зеленчука з'являється щороку біля того місця, де стояв млин в ніч на Івана Купала у білій подертій свиті і говорить подорожнім: «Жорна млина втопилися в Черемоші».

У XVII столітті з роду Зеленчуків був відомий газда Василь Зеленчук (1601 - 1677), якого називали в Карпатах «Дзень-дзелень Зеленчук». Він мав величезні стада овець і торгував овечим лоєм та шерстю в Косові, Космачі, Коломії та в Надвірній. Він настільки розбагатів, що вважався найбагатшим

гуцульським газдою. Він завжди носив з собою торбечку з золотими монетами, які постійно дзвеніли, за що він і отримав таке прізвисько. Він розділив свої статки між синами Андрієм, Іваном та Петром, які довго між собою ворогували після смерті батька, але потім всі ці статки і багатство пустили за вітром прославившись марнотрацтвом. У XVIII столітті жив відомий знахар Марко Зеленчук (1720 - 1825). До нього зверталися навіть тодішні магнати і можновладці. Ще ходили вперті чутки, що він знається з нечистим і чаклує. Він жив у селі Топільче і дожив до віку 105 років. Про нього розповідають, що колись він у віці 99 років переходив кладку через Черемош і впав у воду. Його дістали з ріки, а він плакав. Тоді його спитали: «Діду, чого плачете, Ви часом не забулися?» «Ні, не забувся, але бачите, який я став незграбний, а що буде як я зістаріюсь?»

Серед опришків XVIII століття був відомий Максим Зеленчук, що був соратником Олекси Дувбуша. Саме про Максима Зеленчука казали, що йому відомо де Олекса Довбуш похований і де він заховав свої скарби, хоча сам він запевняв, що «то все байка». Про його подальшу долю нічого не відомо. В останнє його бачили в селі Гринява в 1750 році і після цього він загадково зник.

У XIX столітті жив відомий гуцульський пасічник Микола Зеленчук (1831 - 1910), що тримав пасіки на Чорногорі і його мед славився далеко за межами Карпат. Крім газдів, що господарювали коло землі, води та худоби рід Зеленчуків мав ще священників. Так у селі Великий Рожин у 1770 - 1792 роках був священником отець Степан (в миру Василь Зеленчук), а в селі Снідавка в 1801 - 1834 роках служив господу отець Методій (в миру Ярема Зеленчук).

Під час Першої світової війни у 78 піхотному полку армії Австро-Угорщини служив капралом Степан Зеленчук. Він постійно носив з собою скрипку і грав в перервах між боями. Загинув у 1915 році під Тернополем, коли грав на скрипці, схопивши випадкову московську кулю. Куля пробила спочатку скрипку, а потім його серце. Серед Січових Стрільців був Петро

Зеленчук, що потім потрапив у 1916 році в російський полон, з полону втік, і в 1918 році був у лавах УГА. Пробав без вісті у «Чотирикутнику смерті» у 1920 році.

Серед повстанців у 1942 - 1950 роках був відомий сотник Карпо Зеленчук, що діяв на Чорногорі і загинув в бою з загonom НКВД біля Ворохти 20 вересня 1950 року. У селі Білоберезівка вчителював у 1930 - 1947 роках Іван Березюк. Він отримав освіту у Львівській політехніці. У 1947 році на нього хтось написав донос, що він веде в школі антирадянську пропаганду і він був засуджений на 25 років таборів. У 1953 році він став одним з керівників Норильського повстання політ'язнів і після придушення повстання був розстріляний 5 серпня 1953 року.

Крім Верховинського району в Карпатах чимало людей з роду Зеленчуків живе нині в Бразилії в штаті Парана. Це нащадки Романа, Мирослава та Данила Зеленчуків, що емігрували в Бразилію у 1895 році. Серед музик у свій час були відомі у Карпатах сопілкар Ярослав Зеленчук (1846 - 1898) та цимбаліст Григорій Зеленчук (1885 - 1932). Основної гілки ватажків роду зеленчук є ще бічні гілки Студенаки, Зеленчуки Буркутські, Зеленчуки Ворохтянські, Гропські та Ходакські. Останні три гілки виникли у XV столітті і походять від різних синів Зиновія Зеленчука.

Рід Березюків

Рід Березюків - давній гуцульський рід. У давні часи володів землями біля нинішніх сіл Бая Березів, Вижній Березів, Нижній Березів, Сережній Березів, Акрешори, Рунгури та біля гір Рожет, Рокита Мала, Чемеговська. На сьогодні рід Березюків не має визнаного Радою гуцульських ватажків та Судом Ведмеда ватажка, тому згідно гуцульських законів цього роду ніби не існує. Такі роди в Карпатах ще називають «родами пастухів». З давніх часів у роді Березюків посада ватажка роду була спадковою. Основна лінія ватажка роду урвалася у 1946 році і з

того часу рід не має ватажка. На посаду ватажка претендують люди з двох бічних гілок роду - Березюки Акрешорські та Березюки Рунгурські, але Суд Ведмедя відхилив обидві кандидатури і досі посада ватажка роду Березюків лишається вакантною. Гасло роду Березюків: «Моя надія тільки на пана Бога!» Основні кольори вишиванок - зелений і чорний. Символ роду - гілка берези. Резиденція ватажка роду спочатку була розташована на горі Рожет, що в давні часи називалася Золота. Після того як дерев'яний замок на горі Золота був спалений, Березюки збудували укріплене обійстя на горі Ротундуль. Коли і від нього лишився лиш попіл під час чергової війни, резиденція ватажка роду була в селі Вижний Березів. Крім цих дерев'яних замків рід Березюків мав ще замки на горах Чемеговська, Рокита Мала та в урочищі Куратул. У цих замках були свої каштеляни та варта з родів Потяків та Рибчуків. Замки були дерев'яні і нині від них не лишилося і сліду. Товариство «Стара Гуцульщина» з села Чорні Ослави планувало відновити замок на горі Рожет, що колись, у свій час, був одним з найпотужніших замків в Карпатах і називався Замок Чорного Ведмедя, але справа так і лишилася в проекті. Крім того не збереглося ніяких креслень чи малюнків цього замку, навіть приблизних описів, тому відновлення цього замку буде фантазією будівничих, а не відтворенням історії.

Про походження роду Березюків збереглося чимало легенд. Хоч історики і не ймуть віри цим легендам, вважають їх вигадкою, але всі погоджуються з тим, що рід Березюків походить від давніх автохтонів Східних Карпат. Кожен гуцульський рід має про засновника свого роду якусь красиву легенду. Засновник роду обов'язково або герой, або мудрець, або чарівник, що знався з потойбічними силами. Так і рід Березюків розповідає, що засновником роду був якийсь Береза, що жив в часи князя Білих Хорватів Добромисла I Чорна Одежа (366 - 372). У той час, згідно легенди, жителям села Рунгури докучав величезний вовк, що нападав на худобу та людей. Береза вистежив того вовка і вбив його на горі Варатик. Потім він заснував Село Березів, від якого потім виникли села Вижний,

Нижній, Середній, та Баня Березів. Нібито він мав чотирьох синів - Вихора, Грегота, Космача та Вершника, що і заснували ці чотири села і дали початок чотирьом основним гілкам роду Березюків, а потім у IX столітті від Березюків Греготських відокремилась ще гілка Березюків Акрешорських, а від гілки Березюків Вершників відокремилась гілка Березюків Рунгурських. Всі вони вважаються молодшими гілками і ніколи, аж до нинішніх часів не претендували на посаду ватажка роду Березюків.

Рід Березюків зберіг ще таку легенду. В часи правління князя білих хорватів Всевида VI Світла Голова (532 - 561) у 558 році напали на Карпати обри (авари). Гуцульські загони і загони білих хорватів зустріли великий загін нападників біля села Шешори, де і відбулась Шешорська битва, під час якої авари були розбиті, а ватажок роду Березюків - Кметь Береза вбив командира загону аварів у поєдинку. І нібито, князь білих хорватів Всевид VI Світла Голова підійшов до Кметя, що стояв над вбитим ворогом, занурив три пальці в кров аварського хана і провів по щиту Кметя Берези. І сказав: «Ти тепер будеш стояти на сторожі Карпат на горі Золотій!» І дарував роду Березюків землі на горі, що нині зветься Рожет. З того часу Березюки - де б вони не жили, малюють на воротах три червоні смуги в знак тої давньої перемоги.

Історики скептично ставляться до цієї легенди і дружно це все заперечують, включно з історичність Шешорської битви, вважають цю битву легендою. Це вони аргументують тим, що авари вперше здійснили набіг на Європу в 565 році, а перший набіг на Карпати здійснили в 598 році в часи князя білих хорватів Горислава III Хороброго (587 - 612). Але, можливо, тоді напад зробили не обри, а якісь племена гунів - кутригури або утригури, які все ще жили в степах Причорномор'я і робили набіги на слов'ян, а з часом перекази заплутались і всіх кочівників того часу почали називати «обри».

В історичність Шешорської битви вірив священник села Шешори отець Климентій (в миру - Іван Березюк) (1732 - 1802). Він у 1784 році робив розкопки біля села Шешори і за його

словами знайшов іржаві мечі, потрошені шоломи, наконечники стріл та списів, залишки кінської зброї. Але ці розкопки він вів зовсім не професійно. Крім того, знайдені предмети після смерті отця Климентія десь пропали, тому встановити час коли ці речі потрапили в землю немає ніякої можливості.

Так чи інакше, але саме про цю подію співається у старовинній гуцульській пісні «Три смуги»:

*«Ой, три смуги, та й три черлені,
Та й на тисових воротах мальовані,
Три черлені, три криваві, три знаки,
А в Берези були штири сини, та не однакі...»*

Замок на горі Рожет рід Березюків збудував у часи правління князя білих хорватів Любомира I Сива Борода (612 - 615). Потім замок був суттєво перебудований у 839 році в часи правління князя білих хорватів Світозара III Срібний Перстень (830 - 848). Тоді замок перетворився з простого укріплення в справжню неприступну фортецю з подвійними стінами та високими вежами, ровом та валом. Перебудову замку приписують XVII ватажку роду Березюків - Березі Черноокому. Замок витримав не одну війну і не один набіг на Карпати кочівників, але був спалений вщент під час ворожнечі родів Березюків та Стефлюків, що перетворилась у справжню війну. Стефлюки спалили Золотий замок спекотного і сухого літа 1167 року під час несподіваного нічного нападу, коли в замку був дуже малий загін охорони. Кажуть, заграда від пожежі була видна далеко і старі люди казали: «Це не Золотий замок горить, це горить гуцульська слава!»

У XIV столітті почалась ворожнеча між родами Березюків та Ведмедчуків, що тривала майже 500 років і коштувала цим родам дорого. Невідомо з чого почалась та ворожнеча - чи то із-за землі, чи то із-за худоби. Розповідають, що у 1381 році, коли ворожнеча була вже в розпалі троє парубків з роду Ведмедчуків викрали худобу - 5 корів і 1 бичка з полонини Яворова зі стада

Березюків і погнали їх до полонини Під Гордем. Але люди з роду Березюків наздогнали їх на баских конях і вбили. І того часу почалась кровна помста. У відкриту війну поста переросла у 1531 році. Тоді ватажка роду Ведмедчуків - Андрія Ведмедчука, що жив в Микуличині викликали на суд в Коломию по якихось земельних справах. Оскільки він їхав на суд, то поїхав без зброї і взяв з собою тільки п'ятьох хлопців охорони. По дорозі він заїхав до свого родича - Петра Василюка, що жив укріпленому обійсті на горі Хега біля потоку Чемеговський, що тоді називався Чорний Звір. Кажуть, що у змові проти ватажка роду Ведмедчуків брали участь жінки. Жінка Петра Василюка - Марічка була з роду Березюків. З цього ж роду була і наймичка - Настя. Як тільки гості виїхали з двору і почали спускатися до потоку, жінки повісили на воротах білу хустку, яку було видно здалеку. Це був знак для змовників, які влаштували засідку біля потоку. І як тільки вершники доїхали до мосту, Андрія Ведмедчука застрелили з пістоля, а решту порубали бартками. Від несподіванки ті навіть не змогли вчинити гідний опір. З того часу потік Чорний Звір став називатися Потоком Вдів, а назву потік Чемеговський він отримав тільки в ХІХ столітті. Рід Ведмедчуків у відповідь того ж року застрелив з рушниці ватажка роду Березюків Василя Березюка просто біля воріт його хати, а його молодшого сина Миколу зарізали на полонині Поле Куртукул, коли він спав втомлений в колибі. Після того ще багато пролилось крові, чимало Березюків і Медведчуків були заарештовані і засуджені королівським судом до шибениці, але все марно - ворожнеча тривала. Все можливе для примирення двох ворогуючих родів зробив отець Степан (в миру Микола Дудар) (1645 - 1717) з церкви святого Варфоломія, що була в селі Верхній Вербіж. Його зусилля не були марними. У 1695 році ватажки родів Березюків та Ведмедчуків зустрілись біля потоку Чемеговський на тому самому мості і потиснули один одному руки в знак примирення. Проте ворожнеча ще тліла. Остаточо вона згасла у 1798 році, коли ватажок роду Березюків Іван Березюк одружився з дочкою ватажка роду Ведмедчуків Василюкою. Два давніх гуцульських

роди поєдналися. Кажуть, що це було найбучніше весілля в Карпатах за всю їх історію. Весілля відбувалося в селі Вижний Березів.

Серед Березюків були і відомі опришки. Так Богдан Березюк був соратником відомого опришка Степана Іванійчука, що здійснював рейди мало не по всіх Карпатах у 1709 - 1721 роках. Ватажок опришків загинув в результаті зради. Побратимів схопили урядові жовніри коли вони спали в хаті в селі Білі Ослави. Богдан Березюк зійшов разом зі Степаном Іванчуком на ешафот на ринковій площі в Коломиї і наклав головою за вільні Карпати.

Серед Березюків були і релігійні діячі. Серед монахів Манявського скиту відомі Дмитро Прочанин (в миру Євстахій Березюк) (1403 - 1461), Лев Чорноризець (в миру Роман Березюк (1498 - 1573). Останній відомий своїми теологічними творами «Про Дух Святий і благодать», «Син Божий в пустелі», «Подолання гріха і скверни молитвою».

У XVIII столітті був відомий Мусій Березюк (1748 - 1799), що присвятив життя впровадженню в життя гуцулів пити каву. Він вважав шинки, де чоловіки Гуцульщини зловживали алкогольними напоями злом і мало не в кожному селі будував кав'ярні. Старі люди ще пам'ятають, як одну з кав'ярень у Жеб'є і ще в 1939 році називали «кав'ярнею Березюка».

Не минула рід березюків і Перша світова війна. У Січових Стрільцях був Іван Березюк, що пішов у Січові Стрільці, ледве йому минуло вісімнадцять. Поліг він від московської кулі на горі Маківка.

Серед повстанців був Михайло Березюк, що воював під проводом Станіслава Бучі (псевдо «Стрелець»). Боївка діяла з 1943 року в Карпатах і мала криївку в районі гори Лисина Космацька. У 1947 році після важких боїв з карателями вони за наказом проводу здійснили рейд через всі Карпати, Татри і Судети в Австрію на територію, що була під контролем союзників. Помер він у 1981 році в Канаді, в провінції

Саскачеван, де, до речі, живе багато Березюків - нащадків емігрантів 1902 - 1910 років.

Останній ватажок роду Березюків - Іван Березюк вчителював в селі Шепіт. У нього на подвір'ї росла калина і хтось із «визволителів» написав на нього донос, що він «засадил весь огород націоналістическім кустарніком». Його заарештували і дали за кущик калини десять років таборів. Десь по Сибірах по ньому пропав і слід.

Рід Стефураків

Рід Стефураків - один із найдавніших родів гуцулів. У давні часи володів землями в долині річок Прут, в верхів'ях Чорного та Білого Черемошу, на гірських хребтах в районі Космача, в верхів'ях Чорної Тиси, в долині річки Тересва, Рускова та гори Фаркау (нині це Румунія). Символом роду була гілка смереки та вовк. Недарма в Карпатах в старі часи була приказка: «Злий, як стефураківський вовк». Гасло роду Стефураків: «Ніколи як нині!» Кольори вишиванок: червоний, чорний, зелений. Це один з небагатьох гуцульських родів у яких лінія ватажка роду ніколи не переривалася. Крім того, це чи не єдиний рід гуцулів у яких резиденція ватажка роду ніколи не змінювалась і завжди розташовувалась в Космачі - з дуже давніх часів. Нинішній ватажок роду - Іван Стефурак живе в Космачі, офіційно визнається Радою гуцульських ватажків і Судом Ведмеда, і є постійним представником роду в Раді гуцульських ватажків. Рід Стефураків - це рід який зберіг чи не найбільше легенд та історичних переказів про ватажків роду. Але офіційні історики не визнають ці перекази достовірними та історичними, вважають їх псевдоісторичними та міфологічними. Крім гірського роду Стефураків, який колись був чи не наймогутнішим і найбагатшим родом гуцулів у Східних Карпатах і змагався по силі, впливу і багатству з карпатськими князями, є ще рівнинний рід

Стефураків, що має зовсім інше походження і не споріднений з ним. Рід Стефураків обирав ватажка до 1356 року - тоді відбулась остання рада роду на горі Горде, що під Космачем і востаннє вибирався ватажок роду Стефураків, після цього посада ватажка роду стала спадковою - передавалась від батька до сина. Хоча і раніше під час виборів ватажка перевага надавалась одному із синів колишнього ватажка. Тільки двічі - у 1128 та у 1267 році обрали не сина, а племінника загиблого ватажка, хоча були і прямі спадкоємці.

Навколо походження роду Стефураків серед істориків точиться чи не найбільше суперечок та дискусій порівняно з походженням інших гуцульських родів. Так польський історик Лех Крушницький (1675 - 1738) стверджував, що рід Стефураків має польське походження і з'явився в Карпатах в часи польського короля Стефана Баторія (1533 - 1586) і від його імені, мовляв походить назва цього роду. З цим погоджується мадярський історик Петер Балашші (1789 - 1854), але стверджує, що рід Стефураків не польського, а мадярського походження. Румунський історик Міхай Тцара (1855 - 1920) заперечує це і пише, що рід Стефураків румунського походження - походить з Молдови від гайдуків господаря Штефана III Великого (1457 - 1504) і саме після його смерті, мовляв, предки цього роду переселились в Гуцульщину. Єпископ Рахівський та Солотвинський Варфоломій (1458 - 1501) писав, що рід Стефураків походить від Святого Стефана - апостола, родичі якого, чи то нащадки примандрували в Карпати і там оселилися. Як історики, так і інші церковні діячі це категорично заперечують і пишуть, що це вигадка Варфоломія, що він в стані екзальтації був схильний до неочікуваних проповідей і думок, за які його у 1498 році засудили як єретика.

Самі ж Стефураки говорять, що вони жили в Карпатах з дуже давніх часів, є автохтонними жителями, походять від короля племені карпів Стаха, що був засновником їхнього роду. При цьому розповідають легенду про Дике полювання короля Стаха, що король Стах був підступно вбитий ворогами і з того часу

періодично приходять з того світу зі своїми воїнами і слугами, і вони влаштовують полювання на нащадків вбивць і будуть здійснювати цю помсту до кінця світу сього, аж до Страшного Суду. При цьому в переказі наводиться навіть час життя і правління цього короля - I століття нової ери, 58 - 96 роки. Історики заперечують достовірність цього повідомлення, зазначають, що в ті часи у карпів були не королі, а вожді племені, і що історичний вождь карпів Стах жив не в I, а в III столітті - десь біля 236 - 277 років. Крім того, історики зазначають, що легенда про Дике полювання поширена у всіх народів Європи - від Ірландії до Білорусії і навряд чи має карпатське походження.

Згідно історичних переказів роду Стефураків рід мав багато гілок. І серед них була князівська гілка Стахи-князі, до якої належали давні вожді Білих Хорватів та гілка жреців, до якої належали волхви капища Змія, що було розташоване на відрогах гори Вовча. Нині там збереглися залишки капищ, дольмени часів неоліту - Стефураки стверджують, що там у VI - IX століттях були святилища, в яких головними волхвами були люди з роду Стефураків. Згідно цих же повідомлень, вони були волхвами на капищі Сонця на горі Лисина Космацька та на капищі Місяця на горі Горде Доброкиївська. Там теж збереглися залишки мегалітичних споруд неоліту, можливо часів Гальштату, петрогліфи, але перевірити повідомлення історичних переказів роду Стефураків немає ніякої можливості. В легендах самих Стефураків наводяться списки 46 поколінь волхвів з сивої давнини до 1052 року. У 1052 році рід Стефураків прийняв християнство, і це було поворотним пунктом у хрещенні гуцулів. Це власне був перший гуцульський рід (який до того ж мав авторитетних язичеських жреців), що прийняв християнство. Загалом прийняття християнства гуцулами затяглося - окремі роди гуцулів дотримувались старої віри аж до 1378 року.

Щодо князівської гілки роду Стефураків, то династія Стахів-князів існувала до 843 року, після того ватажків роду називали просто ватажками, а не князями. Але навіть до 843 року Стахи-князі були васалами князів карпів, а потім князів білих

хорватів і ніколи не утворювали якогось окремого князівства чи королівства, хоч володіли в ті часи величезними землями. Зокрема, ватажок роду Стефураків Світозар присягнув на вірність, разом з ватажками інших гуцульських родів, князю білих хорватів Добромислу IV Великому у 529 році. Рід Стефураків мав в Карпатах чисельні укріплені замки та фортеці. Зокрема, їм належав замок Чорна Смерека на горі Грегит (що біля Космача), Замок Білого Птаха на горі Хом'як (що біля нинішнього Татарова) - тоді ця гора називалася Кам'яна Сторожа, Замок Великого Дика на горі Чивчин (потім той замок у 974 році був захоплений родом Зеленчуків), Замок Весняного Вітру на горі Діл (що біля нинішньої Ворохти). Ці замки будувалися з дерева - нині від них не лишилося і сліду.

Рід Стефураків брав участь у війнах з обрами (аварами) під час їхніх нападів на Карпати. Легенди розповідають про ватажка роду Мирослава Стефа Доброго, якого волохи ще називали «Чорним Стефом». Він був першим з роду Стефураків, хто отримав епітет Чорний. Пізніше серед ватажків роду виникли гілки: Чорні Стефураки і Білі Стефураки. Вони селилися, зокрема в долинах річок Чорний і Білий Черемош. Історики сперечаються, чи їх епітети виникли від назв цих річок чи навпаки. У 598 році Мирослав Чорний зібрав воїнів з роду Стефураків та союзних родів, і вони зітнулися з аварами в долині ріки Прут в районі нинішньої Ворохти. Тоді гуцули в тій битві отримали важку поразку, але Мирослав Чорний зробив з цієї поразки правильні висновки і в 601 році знову зібрав військо і розбив вщент аварів в районі нинішнього Татарського перевалу. Чому до нього прикріпилася назва Чорний - є різні думки. Є версія, що Мирослав Стеф тримав оборону замків на волоському прикордонні, де постійно були в ті часи сутички між волохами і гуцулами, здійснювалися взаємні рейди, в яких відбувалися викрадення худоби, причому кожний наступний рейд був помстою за рейд ворожої сторони. У волохів досі збереглася колискова в горах північної Трансільванії, де є такі слова: «...Спіть спокійно овечки й корівки, а то прийде Чорний Стеф і

забере вас!» Кажуть, що нащадки Мирослава Стефа лишили собі епітет Чорний, «щоб боялися нас вороги». З Мирославом Стефом Чорним пов'язують ще таку легенду. Коли помер князь білих хорватів Горислав III Хоробрий у 612 році, то він заповідав поховати його серце на вершині гори Фаркау, що в ті часи називалась гора Стаха і була священною для всіх білих хорватів. Скриню з серцем князя Горислава повіз на гору Стаха Мирослав Стеф зі своїми воїнами, але їх біля Скель Смерті їх оточили авари, які несподівано знову зробили набіг в Карпати. Мирослав Стеф вигукнув своїм воїнам: «Ми завжди слідували за своїм князем Гориславом, підемо і зараз за ним - до перемоги, або до загибелі!» І кинув скриню з серцем князя в густі лави ворогів і ринувся з мечем в руках слідом за скринєю з серцем. У тому бою Мирослав Стеф і всі його воїни загинули. Але скриня з серцем князя Горислава III Хороброго потім була потім знайдена і похована на горі Печаль, яка з того часу має таку назву.

Проте не завжди взаємини між верховними князями білих хорватів у роду Стефураків були дружніми. У VIII столітті сила і багатство роду Стефураків настільки зросли, що князі білих хорватів почали вбачати у роді Стефураків загрозу своїй владі. Почалась ворожнеча - при цьому одні гуцульські роди стали на бік князя, інші на бік роду Стефураків. Доходило навіть до збройних сутичок. За часів князя білих хорватів Боеслава V Довгий Меч намітилось деяке примирення між ворогуючими сторонами. Але князь несподівано помер (ходили чутки, що його отруїли), і князем білих хорватів став малолітній Любомир X Синьоокий якому було тільки 12 років. У той час помер і ватажок роду Стефураків - Стеф Сіра Сокира і ватажком на раді роду обрали малолітнього Птахослава, якому було тоді тільки 15 років. Далі у 786 році в замку Білого Каменя, що біля нинішнього Делятина відбулась подія, яка увійшла в легенди як «Чорний обід». Бояри князя з родів Зеленчуків та Смеречуків запросили ватажка роду Стефураків на урочистий обід - ніби то для остаточного примирення. Під час обіду принесли і поставили на стіл голову чорного бика - символ смерті. Після цього слуги князя

схопили ватажка роду Стефураків Птахослава, відвезли його на гору Рокита, там влаштували судилище, оголосили, що він зрадив князя і вбили його. Сам князь все життя заперечував причетність свою до цього злочину, просив пробачення в ради гуцульських ватажків і в роду Стефураків. І йому вірили. Хто саме влаштував цей «Чорний обід» так і лишилося загадкою. Підозра (і не безпідставна) падає на тодішніх ватажків родів Зеленчуків та Смеречуків, але ці роди заперечують це.

У IX столітті тривала ворожнеча між родом Стефураків та Смеречуків. Зокрема, у 847 році рід Стефураків захопив і спалив замок Білих Квітів на горі Чорний Грунь, яким володіли Зеленчуки. Цей замок після цього так ніколи і не був відбудований. Ворожнеча тривала до 1388 року, коли ці два давніх гуцульських роди остаточно примирилися і закріпили мир шлюбом молодшого сина ватажка Стефураків Данила Стефурака з дочкою ватажка Зеленчуків Марічкою Зеленчук.

Рід Стефураків прославився не тільки військовими ватажками. До цього роду належали також видатні церковні діячі і вчені. Так у селі Кути у 1768 - 1789 роках служив священником отець Петро (в миру - Григорій Стефурак) - відомий богослов, автор праць «Сенс молитви Господньої», «Таїна Божої Благодаті», «Проповіді в час посту».

Рід Стефураків взяв участь і в повстаннях опришків. У 1723 - 1731 роках в горах біля Чорної Кливи та Братковської діяв загін опришків Василя Стефурака. Він загинув під час походу до Надвірної від кулі жовніра урядових військ. Відомий ще Левко Стефурак, що в 1735 - 1455 роках тримав у Криворівні водяний млин і допомагав опришкам.

У XIX столітті в Карпатах були відомі Дмитро Стефурак (1801 - 1876), що мав у Перкалабі тартак та пастухував на полонині Веснярка, отець Онуфрій (в миру Тарас Стефурак) (1834 - 1900), що був священником в селі Гринява. Під час Першої світової війни багато чоловіків з роду Стефураків загинули на фронтах. Так не повернувся з війни Данило Стефурак, що був рядовим 45 піхотного полку армії Австро-Угорщини. Судячи по

всьому, він загинув під час Стрийської битви у 1915 році. У часи ЗУНР в УГА був хорунжий Петро Стефурак, воював під Львовом, подальша доля його невідома, скоріше всього він загинув у Чотирикутнику Смерті у 1920 році. Ще у ХХ столітті відомі: сотник УПА Іван Стефурак, боївка якого діяла біля гори Версалем та перевалу Рижі у 1946 - 1949 роках. У грудні 1949 року він потрапив у засідку біля села Снідавка і загинув в бою. Відомий ще священник з села Великий Березів отець Павло (в миру Назар Стефурак) (1899 - 1947). У 1946 році він був репресований і отримав 10 років таборів тільки за те, що лишився вірним Українській греко-католицькій церкві, відбував покарання на Колимі, на золотій копальні «Далека». У 1947 році він був розстріляний під час десяткування в'язнів. Кажуть, що він був дев'ятим, але десятим випало стояти неповнолітньому хлопцю, якому в той день виповнилось тільки 16 років, і отець Павло сказав: «Розстріляйте краще замість нього мене!» Що і було зроблено.

Чимало людей з роду Стефураків живе нині по світах - в еміграції. Стефураки, що виїжджали в Канаду у 1899 та 1903 роках селились переважно в провінції Альберта.

Нині в Карпатах рід Стефураків живе переважно в Надвірнянському, Косівському, Верховинському районах Івано-Франківської області та в Рахівському районі Закарпатської області.

Рід Бойчуків

Бойчуки – давній рід горян, гуцульський, але бойківського походження. Символом роду була квітуча гілка ожини. Недарма у гуцулів є приказка «Кольчій, як бойчуківська ожина». Гаслом роду були слова: «Ніде, як на полонині!» Кольорами вишиванок Бойчуків були жовтий, чорний та зелений. Знаком роду Бойчуків був восьмикутний хрест, який ще інколи хибно називали «зіркою». Бойчуки переселилися на землі села Рафайлова

(нинішня Бистриця) у 1096 році. До цього вони володіли землями в районі нинішнього села Вишків, що біля Торунського перевалу. Тоді – в XI столітті село Вишків звалося Бескидове Поле. Згідно переказів самих Бойчуків їх рід жив біля торунського перевалу з IV століття і рід започаткував князь Бойя. Згідно мадярських джерел, зокрема в «Історії Карпатських земель» історик Янош Кронікайро (1436 – 1489) пише, що рід Бойчуків походить від племені боїв, які «суть бастарни про яких писав Птомелей і які колись землями великими володіли, Італію воювали і місто Болон'ю заснували...» Зараз ця гіпотеза відкидається істориками як вигадка. Хоча вона знайшла свого популяризатора – Войцеха Заболотського (1747 – 1809), що в нарисі «*Nota est historia Sarmatae terram*» писав, що «бойки походять від племені бастарнів, а гуцули від племені карпів – давніх аборигенів Карпат, що згадуються ще Птолемеєм, карпи ж походять від одного з племен кіммерійців, що переселились, гнані скіфами, і до гір Карпатських, і що були оспівані ще Геродотом та Гомером...» Звісно, ця теза не була нічим підтверджена і нині в історика може викликати тільки посмішку.

Але так чи інакше рід Бойчуків є одним найдавніших родів горян у Карпатах. Про це свідчить, зокрема, гуцульська приказка: «Є три речі найдавніші в оцьому світі: оці гори, диявол та рід Бойчуків»*.

Чому Бойчуки покинули землі біля Торуня, де вони жили (за їхніми словами) понад 700 років – незрозуміло. Як історія, так і перекази самих Бойчуків про це мовчать. Проте частина роду лишилася жити на Бескидах. І досі і в Вишкові, і в Торуні живуть родини Петруняків та Поджожоків, що є відгалуженнями роду Бойчуків. Але самі Бойчуки цього не визнають.

Переселившись у 1096 році на Горгани (тоді ще дуже дикі і мало освоєні людьми) вони застали у самих верхів'ях Бистриці пустку і дикі ліси. Проте вони не були першими поселенцями на місці майбутнього села Рафайлова – згідно їхніх же переказів Бойчуки застали в тій місцині три згарища хат і господарок. Що там жили за люди і що там сталося – так і лишилося загадкою.

Тому деякий час селище, яке заснували Бойчуки так і називалось – Три Згарища, місцевість довкола – Ведмежа Пуща. Бойчуки першими освоїли і володіли землями на полонинах Панцир, Довга та Верхнижня. Полонина Панцир в ті часи звалась Братове Поле. Справа в тому, що Бойчуки переселились на Горгани під проводом свого ватажка Святослава Бойчука, що мав братів Зоряна, Світлозара та Кременя. Знайдену полонину біля гірського хребта він передав брату Зоряну – від цього і пішла назва полонини Братове Поле, а потім і гори Братківська. Полонина Верхнижня під горою Довбушанка в ті часи (і ще довго по тому) звалась Висока Ельма, а гора Довбушанка звалась Ведмежий Камінь. Це потім ця назва підзабулась, а Ведмежею стали називати гору Чорна Клива. Бойчуки перші поставили колибу на Верхнижній у 1121 році, та проклали стежку, що траверсом йшла по схилах Довбушанки від полонини до полонини і збереглася досі.

Бойчуки, звісно, не були єдиною родиною, що переселялися в тоді ще дикі місцини Карпат – у пошуках земель і пасовищ все далі в гори переселявся не один рід. Між поселенцями часто виникали гострі конфлікти і ворожнеча. Найвідоміша з них – ворожнеча між родами Бойчуків та Вівчаруків. Про причини конфлікту говорять різне. Так, є переказ, що сварка почалась у 1289 році на весіллі в Черче (що вже тоді існувало, але мало іншу назву – Чорні Смереки) – поєднувались дві давні гірські родини Зеленчуків та Ботяків. На цьому весіллі, нібито, хтось із Вівчаруків, а може і тодішній ватажок роду Іван Вівчарук сказав комусь із присутніх: «Та для тебе і кіт худоба, і Бойчуки газди!» Це було смертельною образою, яка вилилась у кровопролиття. Але це виглядає на легенду. Ворожнеча насправді почалась через полонину Верхнижня, яку обидва роди вважали своєю. Конфлікт то тлів, то згасав, то знову спалахував, але у 1327 році сталася наступна подія. Богдан Вівчарук запалав якоюсь шаленою пристрастю до Марічки Бойчук. Крім того, що родини смертельно ворогували, ще й пристрасть не була взаємною. Але Богдан від всепоглинаючої пристрасті остаточно збожеволів і

вкрав Марічку Бойчук. Марічка не витримавши такої сваволі і наруги перерізала собі косою горло (а коси у вівчариків були славні – робилися з особливої сталі особливим секретним гартуванням – вони довго не тупилися і були на диво міцними, за одну таку косу давали на обмін корову). І хоча після цього Богдан Вівчарук кинувся зі скелі в Чорну Бистрицю і забився на смерть, ворожнеча між родами Бойчуків та Вівчаруків набула небачених до цього в горах масштабів. Ще й підсилювалось звичаєм кровної помсти, що жив в горах не дивлячись на заборони князів.

Коли кровопролиття між родами Бойчуків та Вівчаруків перейшло всі допустимі межі, ватажки родів зустрілися, щоб нарешті покласти край нескінченному ланцюгу смертовбивств. Зустріч ватажків відбулась на вершині гори Братківська**. Було домовлено, що кінець сварці двох давніх родин покладе Божий Суд – «з кожної сторони на місце двобою на полонині Малі Рогози буде по десять коней». Малося на увазі по десять вершників. Але Вівчаруки схитрували – на кожного коня вони посадили по двоє людей. Користуючись чисельною перевагою Вівчаруки порубали всіх Бойчуків бартками. Там же поліг і тодішній ватажок роду Бойчуків Петро.

Після цього Бойчуки – ті що лишилися – покинули Рафайлову і переселились в Косів, Космач, Жеб'є, Пасічну та Битків. Тоді ж утворилися окремі гілки роду Бойчуків – Іванничуки та Пасічники. Засновниками цих гілок стали відповідно Іван Бойчук та Степан Бойчук (Пасічник). Землі біля Рафайлової вони втратили і змогли повернути їх (і то частково) лише у 1785 році. Ворожнеча між родами Бойчуків та Вівчаруків тривала ще довго до 1735 року – більше 440 років. Помирились вони тільки під час чергового повстання опришків в якому обидва роди брали активну участь.

Косівські Бойчуки володіли землями на хребті Сокільський, Космацькі Бойчуки – на горі Грегит, а Бойчуки з Жеб'є на горі Діл Малий. Тамтешні Бойчуки дещо відрізнялися від інших гуцулів, хоч і постійно з ними родичалися. Так Бойчуки вдягали на юнака пояс, що означав перетворення дитини на повноправного

чоловіка у віці 14 років, тоді як інші гуцульські роди у 15, Бойчуки носили на поясі ніж, тоді як інші гуцульські роди носили з собою тільки бартку, а носити ніж було неписаною заборонаю, свого роду табу. У XIV – XVIII століттях ватажок роду Бойчуків жив саме у Косові.

У гуцулів ввійшов у приказку вираз «гостинність Бойчуків». Виникнення цього вислову пов'язане з наступними подіями. У 1538 році син ватажка Бойчуків та син ватажка роду Петрашів разом з кількома людьми з роду Бойчуків пішли разом на полювання. Ночувати лишилися серед лісу біля ватри під старезною смерекою. Але тут між чоловіками виникла сварка, що переросла в сутичку. Молоді чоловіки схопились за бартки і сутичка закінчилась тим, що син ватажка Петрашів смертельно поранив сина ватажка Бойчуків. За ним кинилась людина Бойчуків і він мусив рятуватися втечею на коні. Тікаючи горами і лісами серед ночі він збився з дороги і заблукав. Випадково він вийшов на якусь садибу і попросив захисту, сказавши що його переслідують і хочуть вбити. Господар дав втікачу захист. Але виявилось, що господарем дому був саме ватажок роду Бойчуків. З розмови він зрозумів, що гість вбив саме його сина. Але закони гірської гостинності не дозволили йому здійснити помсту – він потайки від своїх родаків вивів сина ватажка Петрашів іншим виходом дав йому свіжого коня і сказав: «Тікай і рятуйся якщо зможеш, ми будемо переслідувати тебе тільки тоді коли ти будеш на своїй землі серед своїх родаків». Петраші пам'ятали про цей вчинок Бойчуків і неодноразово віддячували їм більше ніж через 200 років, коли Бойчуки переховувались від переслідування влади за участь їх в русі опришків.

У Бойчуків посада ватажка роду не обиралася, як у більшості гуцулів та бойків, а успадковувалась від батька до сина. У XVII – XVIII брали активну участь у русі опришків і в багатьох народних повстаннях, у 1621 році ватажок роду Бойчуків Василь Бойчук брав участь в здобутті Пнівського замку і загинув при цьому. Останній ватажок роду Бойчуків Гринь Бойчук загинув у 1767 році в загоні опришків під час сутички з урядовими

військами. Він не лишив нащадків і тому з того часу рід Бойчуків не має ватажка. Згідно неписаних гуцульських і бойківських законів рід, що не має ватажка ніби не існує – немає повноважного представника цього роду на радах горян. Проте, у 1996 році знайшовся спадкоємець ватажка роду Бойчуків по лінії брата Гриня Бойчука – Данила. Ним виявився Григорій Бойчук, що жив на той час в селі Кути. Велика рада роду скликана у 1997 році визнала за ним спадкове право бути ватажком роду, але це має ще остаточно затвердити Суд Ведмедя, що має відбутися у 2016 році.

На початку ХХ століття багато Бойчуків кидало свої землі і емігрували до Канади – там вони розселилися на землях провінцій Альберта та Саскачеван. Там їх нині живе чи не більше ніж у Карпатах.

Чимало Бойчуків були у 1914 – 1920 роках у лавах Січових Стрільців та УГА і полягли в боях. Багато Бойчуків у 1946 році були репресовані та вивезені на Сибір совітами, де за ними пропав і слід. Серед повстанців відомий був кулеметник Іван Бойчук, що загинув під час бою з карателями на горі Тавпширка у 1959 році.

Ніні не так багато лишилося нащадків роду Бойчуків та його гілок в Капатах, але вони живуть в селах Верховинського, Косівського та Надвірнянського районів.

Примітки:

* - в оригіналі «дідько». У деяких варіантах приказки «арідник».

** - там досі компас показує хибно, певно із-за тих подій...

КАМІНЬ СЬОМИЙ

ПТАХ

Про тіні і не тільки

*«Ти зрозумій, - ми ні там, ні тут...»
(Зініїда Гінніус)*

Про минуле писати важко. Про майбутнє легше. Майбутнє більш ілюзорне, хоча менш ефемерне. Найлегше, звісно, писати про сьогодні. Взагалі, найлегше жити сьогоднішнім днем – усвідомити, що минуле назавжди пройшло і стало тінню, а майбутнє ще не прийшло, тому не більше ніж фата моргана. Але виникає проблема – не встигнеш написати про сьогодні, як воно вже стає минулим.

Насправді ніхто не пише про сьогодні – всі пишуть тільки про минуле. Навіть ті, хто фантазують про майбутнє насправді тільки викладають проєкцію подій минулого. Фантазують на тему, що все повториться, тільки в інакшій формі. Мені завжди хотілось писати про сьогодні. Про цю мить, що саме зараз. Але перо мимоволі зісковзується в минулий або майбутній час. Я завжди заздрив таким поетам як Бусон чи Басьо – вони вміли жити сьогодні, в цю мить. Омар Хайям хотів, але не зумів. Всі його вірші – це лише спроба жити сьогодні, але зловісна думка, що ми всі станемо травою і люди минулого стали жменями глини не давала йому спокою. Як і всі про минуле пишу. Хоча б тому, що минуле наше завжди спотворювали, завжди знаходилась зграя злодіїв, які це минуле крали, спалюжували, спотворювали і потім підсовували якийсь пережований совковий сурогат – ось вам ваше минуле, споживайте!

Коли забувають про людей, які гідні пам'яті – це боляче. Але коли обливають брудом прекрасних і чистих – це огидно. У Джойса в його знаменитому «Уллісі» постійно сторінка за сторінкою прокручується одна і та ж думка – людина здатна бути собою тільки в певному етнічному часопросторі. Поза ним людина розчинаючись в потоці елементів свідомості просто стає цим потоком, зникає як особистість. Мене завжди цікавили другорядні поети шевченківської доби. Чомусь побудує думка, що між Котляревським і Шевченком була величезна порожнеча,

космічний вакуум у Всесвіті українства. Але це не так. Ми просто мало згадуємо своє минуле. І тут впливає закономірне питання – чи українська література є єдиним феноменом? Справді, чи література Нестора літописця, Сковороди, Шевченка, Хвильового та Цибулька є тою ж літературою, в тому ж етнічному часопросторі?

Сучасна епоха – вихор: все змінюється, навіть те, що віками лишалось незмінним – клімат, психіка людей, взаємини статей. І щоб врятувати спадкоємність словотворення необхідна певна інтегруюча філософія. На кшталт світоглядно-етичної парадигми Конфуція. Я пробую уявити собі цього бородатого мудреця впорядкованого світу детермінант ритуалу у наших лісостепах і не можу! Така філософія не може стояти на чорноземі, що постійно втікає з під ніг, на землі, яку постійно намагаються вкрати, яку постійно потрібно боронити як не шаблею то пером. Гео Шкурупій колись сказав геніальну фразу, яку ми чи то пропустили чи то недочули: «...Тільки нам відкрито семафори в майбутнє!» І це справді так. Дороги і семафори створюють не для злодіїв, що промишляють у потягах культури чи хочуть чинось культуру знищити. Дороги і семафори існують для творців національних культур. Тільки ми інколи страждаємо на дивний дальтонізм – не розрізняємо червоного та зеленого світла і гавимо слухний час. Так, так, той самий, що «кличе нас».

Акутагава Рюноске якось написав фатальну для себе фразу: «я програв». І ця фраза його вбивала, а не страх перед ілюзорною хворобою. Як мінімум двоє геніальних людей в нашій літературі померли по причині спалювання власного роману – Гоголь і Хвильовий. В обох випадках це було ритуальне самогубство – знак протесту проти обставин, що забороняють творити. І скільки геніальних творів вони могли б ще подарувати людству, якби усвідомили, що література – це завжди протест проти огидної дійсності, завжди бунт і барикада. Фрідріх Ніцше здається усвідомив це («...Я кличу вас не до праці, а до боротьби. Я кличу вас не до миру, а до перемоги.»), але його відірваність від культурного спадку вирвала з-під його ніг ґрунт. Людина не може

довго висіти у невизначеному просторі – божевілля тоді логічний наслідок. Культурний спадок предків – ось чим живе будь-яка література! Гао Ці, певно, це розумів більше ніж будь-який інший китайський поет епохи Мін (хоча китайську літературу без цього постулату взагалі уявити неможливо). Але у нього в цьому усвідомленні домінує тема самотності в просторі культуротворення: «У хащах дрімучих, у прикрій самотині з ким відшукаю я квітку пізньої осені?» Трагедія Гао Ці в тому, що він не бачив серед сучасників творців і не відчував в минулому опори. Батьківщина за якою він так тужив не може існувати тільки сьогодні – навіть якщо вона вічна як Китай. Вітчизна існує, якщо вона має минуле і це минуле трепетно бережуть. Це розуміли всі хто хотів знищити інший народ – в народу забирали його минуле. Р. Кіплінг саме тому є поетом вічності, що відштовхувався від минулого, як від точки відліку. Для нього ці тіні – піктів та «абеткових істин» були цеглинами з яких будується сьогодні. На наших очах відійшли в небуття епохи (навіть не одна).

Нас так часто і так довго годували міфами та вигадками. Причому міфами злими і примітивними. Тому – згадуймо. Дивлячись на малюнок галактики на трипільському глечуку я думаю: предки зуміли нам сказати про сокровенне, тільки ми не можемо зрозуміти їх високі істини.

Останній інсургент

*«У ночі такі, як в старовинних сагах,
Серця лицарів, що лежать в саркофагах
Раптом знов стугонять...»*

(Райнер М. Рільке)

Вість приніс нам хлопчина. Малий, замурзаний пастушок. Той самий, що носив у гори хліб. Вість як сполох – в селі карателі. Шукають нас – більше нікого в цій пустелі шукати. І схоже рушать прочісувати хащі сеї ночі.

Навряд чи нас хтось міг зрадити – місце криївки крім нас не знав ніхто. Але це не той випадок, коли мисливці йдуть шукати барліг сплячого ведмеда. Ми теж мисливці. Отже ця ніч буде нічю Великої Брами. Брами, за якою Шлях. Кому куди... Чи знають ті знавіснілі «мисливці» в погонах - хоча б приблизно - між якими бескидами пішов під землю наш бункер – байка. Стежина на ці плаї одна - між скалками, де старе бердо нависає над ущелиною. Як здійнятись на кручу - видолинок як на долоні, і вони будуть йти саме там.

Боївка рушила серед глибокої тьми – ніч випала горобина. Ще й туман – густий як питво з Чорної криниці. У такій темряві ноги йдуть самі – очі можна заплющити – щось прокидається в глибинах ества і підказує – там провалля, там камінь. І йдеш як летиш у сні. У снах я часто літав. Принаймні до тої ночі. Засинаєш і раптом відриваєшся від тіла і летиш на гірськими стежками і полонинами. Тільки вітер шумить і колісає верховіття смerek. Сотник казав, що ці сні віщуни. Як помру то отак і полечу.

Під ранок тьма стала не такою колючою, з'явилися обриси дерев – зійшов місяць, що ледве пробивався крізь туман. Холод і сирість ставали все більш відчутними – певно свідомість поверталась до реальності буття. П'ятеро інсургентів залягли на крутосхилах кичери – все, що лишилось від сотні за двадцять років боїв.

Сотник подивився мені в вічі і мовив, що на мій скоростріл вся надія, стріляти тільки за наказом – коли почую крик сови. Я

ще подумав: чому сотника назвали Віхола? Мені він завжди нагадував не зимовий вітрисько, а птаха – здавалось, що змахне руками і полетить. І в очах його було щось пташине. Колись казку мені розповідав дід про птаха віщуна і казав, що стріну колись такого птаха серед лісу на старезному яворі, і навіщує він мені про все моє життя і про мою легку смерть.

Я чекав. Чи то скоростріл приймав тепло моїх рук і не здавався таким зимним, чи то мені цей інструмент герцю віддавав холод свого заліза, і ми з ним ставали одним. Я часто розмовляв зі скорострілом сприймаючи його як живу істоту, схожу на собаку чи то їжака. Їжаки вони все розуміють, навіть можуть говорити слова які ніхто не чує бо не прислухається до тихого шуму ночі.

Почало сіріти. Ранкові сутінки о цій холодній порі вони як тужлива пісня. Я вже подумав, що марне було чекання, як з імлі виплили постаті. Багато. Випливали одне за одним серед ранкової лісового мовчання, ступаючи важкими кроками на безлісий видолинок. Виплили всі як юрмище привидів серед такої тиші, що аж дзвеніло в вухах – кроків їхніх я не чув, голосів теж - йшли мовчки. Раптом крикнула сова, і сіпнувся, затріпотів в шаленій лихоманці мій скоростріл. Світ із мовчазного перетворився в суцільний шум, ревіння. Постаті падали, падали і падали, відгризаючись спалахами вогню, навколо все свистіло і ревіло – так вітер вривається в падолисті між кичерами і шаленіє, тріскотить ламаючи дерева як сірники.

Скоростріл клацнув і замовк – у диску закінчились набойі. Швидко міняючи диск я раптом відчув тишу – здалось, що просто я втратив на мить слух від цієї колотнечі. Але ні – тиша відчувалась еством, тілом. Залишки туману згасили навіть луну. Цього не могло бути – цей шмат світу був щойно наповнений людьми і виром їхнього двобою – не могло так раптово все затихнути – може я помер і це мій дух дивиться на затихлу леваду? Але ж ні – я не лечу – я тримаю в руках розгарячений скоростріл. Не знати як довго я лишався в такому заціпенінні, але потім рушив.

Навколо справді стояла тиша. Тихий холодний ранок. Я обійшов ущелину – у видолинку лежали тіла карателів скошені чергами. На місцях своєї останньої засідки лежали повстанці дивлячись мертвими очима в сіре холодне небо. Партизани останньої діючої боївки. Партизани Білого Місяця, яким кедрі Горган співали свої пісні.

Я поховав їх у величезній ямі, що лишилась від видертої вітром з коренем старезної трьохсотлітньої смереки, поклав поруч уламок сірої скелі і побрів навмання ступаючи скамя'нілими ногами на м'які килими зеленого моху. Я – останній інсургент краю. Я буду блукати цими дикими горами і лісами від одної кинутої криївки до іншої, несучи на плечах крім шмату войовничого заліза ще й мрію про Волю. Буду лишати на корі дерев знак – знак партизана - цей слід останнього повстанця. Буду шукати по цих дрімучих лісах ворога – свого ворога гідного мого двобою. І так блукати буду вічно. Бо навіть коли шмат металу зробить моє тіло нерухомим, полечу я над цими гірськими стежинами у свій вічний політ.

Спадок

«Влетіла буря, крикнула – дзвінко, просторо: - Повстання!»
(Микола Хвильовий)

Мій дід прожив сто років. Точніше сто років і один день. Дні народження він ніколи не святкував, бо чомусь вважав, що «день смерті кращий за день народження» і у свій столітній ювілей ремонтував дах. Він взагалі все життя був міцний козак і ніколи не слабував. До глибокої старості зберіг ясність розуму і силу тіла. І то при тому, що пережити йому довелося війни, революції, тричі страшний голод, тяжку працю в шахті, репресії, ув'язнення, концтабори... Та й міцних напоїв і жінок у свій час не цурався (так, принаймні, кажуть).

Бувають такі люди – із криці. Особливо в наших степових краях. Помер як і личить козаку – сказав, що «час мені вже й

піти». Подивився на сонце, потім заспівав давню козацьку пісню на прощання, ліг на долівку на й помер. Він не просто себе вважав козаком – голив голову бритвою по козацькому звичаю. Оселедця, щоправда не лишав. Була в нього грамота стара ще XVIII століття, де писалося, що такий то (прізвище наше) належить до козацького стану. Прикро, що та грамота не збереглася. На свій сором до діда в гості я приїжджав рідко про ще тепер шкодую до нестями. Скільки всього він би міг мені ще розповісти...

Поховавши діда я вирішив хату дідову подарувати племіннику – мені вона все одно ні до чого, а йому треба десь жити. На останок вирішив з дідівською хатою попрощатися – хоча це не була його рідна хата – надто багато доля кидала мого діда по світу, а хати горіли. Але все таки. Майна у нього було всього нічого. Кілька книжок які він знав на пам'ять. Мені взагалі не траплялися ніколи в житті люди які знали на пам'ять весь «Кобзар» - крім мого діда. Пам'ять він мав дивовижну.

Я піднявся на горище яке біло завалене різними інструментами та бруктом – дід був майстер на всі руки – міг змайструвати з нічого будь-що: від радіоприймача до трактора, хоча ніде не вчився. Майстрував колись і годинники, і приймачі, і праски. Я торкався руками різних недороблених пристроїв, порохи лоскотали ніс, промені світла пробивались крізь щілини. Раптом побачив серед металевого непотребу клунок промасленої мішковини. Щось ніби стріпнулося в повітрі, щось ніби змінилося – промені світла перетворилися в сонячні нитки. Я розгорнув мішковину і на руки мої ліг старий дідівський обріз. Він був теплий, масляний, просився до рук як старий пес, що довго шукав господаря. Руки відчули його зручність і досконалість форми. Це був легендарний обріз.

Дід його змайстрував в той день, коли довідався про смерть свого батька. Прадід мій в ті буремні роки був вільним козаком армії УНР у сотні Паливоди гайдамацького куреня. Зимою 1919 року армія УНР відступала з боями за Дніпро. На хутори між Драбовим і Золотоношею (тодішня Полтавська губернія) де

власне і жив весь мій рід з XVII століття заїхав козак, що й розповів що в бою в степах зійшлася в бою з ворогами сотня. Стиналися на шаблях не на життя, а на смерть. І серед бою побачив прадід серед ворогів свого брата. Обмінялися вони поглядами й зрозуміли, що така їхня доля і пішли рубатися. Так і поліг мій прадід від руки свого брата. Так що то не вигадка і не міф: «брат на брата» - так і було.

Почувши ту оповідку мій дід зрозумів, що хату боронити вже немає кому. Будуть приходити чужинці і займати. І як сам він свою хату не оборонить, то не зробить це за нього ніхто. Залізляччя в ті часи в Україні було доволі – тлумились туди-сюди різні армії кидаючи зброю або міняючи її на хліб. Дід змайстрував обріз і пішов його освятити в церкву за десять верст як колись святили ножі гайдамаки. Батюшка - старий і сивий священник - отець Вафоломій родом з Чигирина покропив обріз святою водою і сказав: «Бережи цю свячену зброю, бери її до рук тільки на діло праведне – за Вітчизну і віру ставай, здіймай її на безбожних упирів-комуністів. Ленін-антихрист явився – боротися треба. І простяться тобі всі гріхи вільні і невольні які ти цією зброєю здійсниш. А як поляжеш зі свяченою в руках, буде тобі цей обріз перепусткою до раю – покажеш його святому Петру. Во ім'я Отця, і Сина, і Святого духа. Амінь.»

Вперше заговорив цей обріз своєю простою селянською мовою у 1923 році коли черговий раз заїхав у село комісар. Заїхав сам, бо Прохор напився, а Грішку викликали в губком. Заїхав у те маленьке село з метою боротьби з самогонварінням шляхом конфіскації незаконно виготовленого напою, конфіскації майна у «куркулів» для допомоги бідним чекістам-сиротам. Заодно планував полапати дівок та молодниць. Конфісковане вантажив на бричку. Там уже лежало кілька мішків з «надлишками», несплаченим «продналогом» та кілька великих бутлів каламутного напою коли він зайшов в хату мого діда. Поживитися там особливо не було чим і це його розлютило. Побачивши на стіні портрет гетьмана Мазепи старовинної роботи він тикнув пальцем і прохрипів: «Снімі ето!» На що почув

відповідь: «Геть з моєї хати!!!» Це його просто вразило: «Што?!» І вихопив маузер. Але перед ним виникла дилема – чи спочатку застрелити мого діда, а потім зірвати і розтоптати портрет чи навпаки. Мить поміркувавши вирішив, що треба насолодитися своїм торжеством принижуючи непокірного, тому вирішив спочатку зірвати портрет. Це і вирішило його долю. Він не встиг дотягтися рукою до картини. Під лавою в діда був обріз. Тьохнув постріл – та й по комісару. Його, звісно, потім шукали. Але в селі «ніхто нічого не бачив і не чув». А всі ставки та вигрібні ями обшукати було неможливо. Та й невідомо було в яке саме село він поїхав. А його бричку знайшли десь аж у Хоролі, а коней в Січеславі.

Вдруге обріз заговорив страшного 1933 року. На село черговий раз прийшли (не знаю навіть як їх назвати. Виродки? Так наче ж нормальними народжувались) забирати останній хліб у голодуючих людей. Дід чотирьох катів тут же і поклав. Вони чи то отямитись не встигли чи то подумали, що то їхні поплічники по селянам стріляють. Так що то неправда, що наші люди покірно йшли на смерть під час геноциду. Опір чинили. Шкода, що не всі.

Конфіскований хліб селяни повернули собі назад і чесно розділивши заховали. Дід розумів, що хліба того надовго не стане. І ті знову прийдуть. Тому зібравши жінку та дітей (малих на руки, великі своїм ходом) вони з села втекли. Взяв з собою тільки найдорожче – обріз. Дід цінував тільки життя, тому дешево його віддавати не збирався. Тікати було непросто – кругом були патрулі НКВД – тікаючих від голоду селян розстрілювали. Але якимось ярами, балками, лісами пробрався він на Донбас. Робочих рук там бракувало, тому взяли його «в забій» і без паспорту який він «загубив» поселивши сім'ю в бараці.

Обріз дід сховав. Обріз мусив чекати свого часу – слухного часу. Діставав його під час війни, коли ховався в лісі від німців і партизанів. Шахту свою шахтарі підбурені моїм дідом двічі висадити в повітря не дозволили. Один раз коли це хотіли зробити НКВД-исти при відступі совітів, другий раз не дозволи це зробити німцям вже при їх відступі. І в обох випадках обріз, я

думаю, прислужився, хоча дід при це не розповідав. Може до стрілянини і не дійшло - просто залізли в шахту і перед самим вибухом дроти перерізали. І нічого дивного тут немає – копальня годувала і після вибуху (в обох випадках) самим же шахтарям довелось би її відновлювати.

Після війни обріз знову пішов до сховку а дід до копальні «в забій». Заарештували його в 1946 за те що на весіллі затагнув пісню «...пиймо за щастя, пиймо за долю, за неньку за Україну!» Це вже вища несправедливість. Червоних комісарів на той світ відправляв, а посадили за «виконання політично неправильної пісні». Цікаво, що вся шахта поголовно пішла під НКВД діда визволяти – на ті часи вчинок відчайдушний. У беззбройних людей могли стріляти. Але шахтарям було якось все одно – кожен день на смерть під землю лізли. Хто вертався, а хто ні... Так чи інакше – в народ тоді не стріляли, діду враховуючи його партизанське минуле і порятунок шахти дали як на ті часи мало. Дід повернувся додому і ще довго працював, майстрував, плекав сад, ростив дітей та онуків (а дітей у нього було десять, а онуків і не перерахувати). А обріз лежав та й лежав чекаючи господаря, прагнучи до його теплих рук.

Брати

*«...Люди давно на світі живуть і вже все вигадали.»
(Андрій Платонов)*

Настрій у брата Бартоломео був сьогодні чудовий – ще б пак – зранку повітря було свіже, прохолодне і дивно збадьорювало, хмари плели в небі якусь казкову дивину. Хотілося дихати і працювати. Він любив свою роботу. Брат Бартоломео очолював Святий відділ розслідувань еретичної гріховності містечка Сан-Петро. Простіше – місцеву інквізицію. Роботи останнім часом було багато і цей хороший день був не винятком. Брат Бартоломео навмисно не поспішав на службу. Хотілось пройтись тихими ранковими вулицями, слухати звуки своїх кроків, відчувати всім єством свіжість. Іноді йому траплялися люди. В очах їх з'являвся страх ледве вони бачили його високу постать у чорній сутані. Він любив такі погляди навіть відчував цей людський страх на відстані – спиною. Це надихало Бартоломео, дарувало йому відчуття величі і значущості, сенсу власного буття. Прогулюючись він поправляв свою чорну сутану інквізитора – він любив цей одяг, відносився до нього як до жінки – погладжував і розмовляв з ним.

Брати Григорію, Антонію, Пауло були на місці і можна було починати. Він не любив пісні обличчя Антонію і Пауло – свою роботу вони робили механічно, без захвату і шалу. І мало втішало, що вони з усім погоджувались і все підписували. А цей Григорію... Ну хто, хто його прислав в святий трибунал? Ну який з нього інквізитор? Це худе загострене обличчя, миршава постать. Шмаркач. Молокосос. Єдине на що годиться – протоколи писати.

Привели якусь молоду дівчину років двадцяти. Дочка місцевого виноградаря, що помер від чуми два роки тому. Знає він цих місцевих виноградарів! Серед них була поширена ересь альбігойців, яка певно досі жевріє...

Справа виявилась проста і ясна. Сусідки донесли, що підсудна чаклувала і висловлювала еретичні судження. Так, у

день святого Анастасія вона вивісила сушитись панчохи, в той час, коли біля воріт у неї лежав дохлий щур і тут же почалась страшна буря, яка наробила в містечку чимало біди. А на страсну п'ятницю подивилась якимось дивним поглядом на козу – і молоко в кози пропало. Місцевий пастор – отець Глоріо доповів, що церву вона відвідувала рідко і на сповіді давно не була. При обшуку в дівчини знайшли дві явно еретичні книги – одна грецькою (ех, шкода братія грецькою не розуміє, інакше докази були б очевидні) і ще якусь, де писалось, що «Пробігли дні мої – наче оленів коса хода...» Єресь! Явна єресь! Життя – це дар божий, а не кроки оленів. Хм... Якийсь Петрарка написав. Певно, еретик, не інакше. Крім того, на ринку чули як ця дівчина говорила, що братія в тутешньому домініканському монастирі тільки те й робить, що пиячить та займається розпустою. Ясно! Наклепи на святу церкву та інквізицію. Типова еретичка! Лишилось домогтися від неї визнання і розкаяння. Крім того у неї могли бути спільники... І хтось їй ці еретичні думки нав'язав і чаклунству навчив. Хто? Та дівчина вперто все заперечувала, казала, що, мовляв, все це наклепи, що в тих книгах ніякої єреси немає. Довелось застосувати «допит з пристрасною».

Як правило цю процедуру довіряли місцевому кату. Але сьогодні в брата Бартоломео було натхнення! Допит влаштував він власноручно. Спочатку застосував «іспанський чобіт». Марно. Не допомогло. І трохи перестарався – ногу підсудній зовсім розтрощив... Потім підвісив її на дибу – теж марно... Торочить те саме. Кілька разів мліла – відливали водою. Ні, тут зусилля були марними...

- Все з нею ясно. Єретичка і відьма! Спалити її сьогодні ж! На вогонь! – розчаровано видихнув брат Бартоломео.

Брат Антоніо вже махнув рукою – давайте мовляв протокол сюди – підпишемо, брат Пауло позіхнув і потер руки – з цим закінчено мовляв. Але погляд Бартоломео впав на брата Григоріо. Він нічого не писав – руки в нього тремтіли, в очах було якесь сум'яття – суміш жалості, сумнів, відчаю. Бартоломео підійшов до столу і впритул зазирнув йому в вічі:

- Ти, взагалі, віруєш, що Ісус Христос був син божий?!

- Вірую! Але... Так... Так... Так не можна! – в очах брата Григоріо жаль і співчуття було витіснено єдиним – великим страхом.

- Вірі і святій церкві загрожують ересі! Ми оточені ворогами! Зараз не час для сентиментів і чистоплюйства! Ти або з нами, або проти нас. Третього не дано. Вирішуй. Якщо не з нами, то сам розумієш які висновки ми зробимо...

- Я з вами... З нами... Зараз допишу протокол...

На автодафе брат Бартоломео не пішов – хоч намагався не пропускати таких подій. Знав, що і без нього все організують бездоганно, але не тому. Він лишився в келії і думав – йому не йшов з голови сон. Багато разів йому снилось одне й те саме – нібито у нього є брат. І не просто брат, а брат-близнюк. Тільки живе він зовсім в іншій країні і що дивно – не одночасно з ним – в якомусь іншому часі і між ними століття...

Настрій у комісара Полікарпова був сьогодні чудовий – ще б пак – зранку повітря було свіже, прохолодне і дивно збадьорювало, хмари плели в небі якусь казкову дивину. Хотілося дихати і працювати. Він любив свою роботу. Варфоломій Полікарпов очолював місцеву надзвичайну комісію. Революційний трибунал містечка Фастів. Простіше – місцеву чека. Роботи останнім часом було багато і цей хороший день був не винятком. Варфоломій Полікарпов навмисно не поспішав на службу. Хотілось пройтись тихими ранковими вулицями, слухати звуки своїх кроків, відчувати всім еством свіжість. Іноді йому траплялися люди. В очах їх з'являвся страх ледве вони бачили його високу постать у кітелі та галіфе. Він любив такі погляди навіть відчував цей людський страх на відстані – спиною. Це надихало Полікарпова, дарувало йому відчуття величчя і значущості, сенсу власного буття. Прогулюючись він поправляв кобуру свого маузера і легко погладжував його рукоятку – він любив свою іменну зброю, відносився до нього як до жінки – пестив і розмовляв з ним.

Грішка, Антошка і Пашка були на місці і можна було починати. Він не любив пісні обличчя Антошки і Пашки – свою роботу вони робили механічно, без захвату і шалу. І мало втішало, що вони з усім погоджувались і все підписували. А цей Грішка... Ну хто, хто його прислав на службу в трибунал революції? Ну який з нього чекіст? Це худе загострене обличчя, миршава постать. Шмаркач. Молокосос. Єдине на що годиться – протоколи писати.

Привели якусь молоду дівчину років двадцяти. Дочка місцевого дрібнобуржуазного інтелігента, що помер від тифу два роки тому. Знає він цих місцевих інтелігентів – буржуазне охвістя! Серед них було багато есерів та меншовиків – певно і досі є...

Справа виявилась проста і ясна. Сусідки донесли, що підсудна говорила, що розквартирований у Фастові червоноармійський полк особливого призначення тільки й здатний, що селян грабувати та гвалтувати, а як прийде Петлюра, то розбіжаться ці мародери як щурі. Місцевий партійний активіст – Горлов доповів, що прийти на мітинг в честь дня Паризької комуні вона відмовилась, ще й заявила при цьому, що марксизм – це небезпечна утопія, червоний прапор над своєю хатою ніколи не вивішувала. При обшуку в дівчини знайшли дві явно контрреволюційні книги – одна французькою (ех, шкода товариші французької не розуміють, інакше докази були б очевидні) – явно від агентів Антанти, і ще якусь, де писалось про якогось студента, що бабцю сокирою зарубав і потім філософствував про людей звичайних і незвичайних. Явна контрреволюційна пропаганда. Хм... Якийсь Достоевський написав. Певно, контра і буржуй, не інакше. Крім того на ринку чули як ця дівчина говорила, що в чека засідають садисти. Ясно! Наклепи на радянську владу і чека. Типова контра! Лишилось домогтися від неї визнання і розкаяння. Крім того у неї могли бути спільники... Хтось її цьому навчив і підбурив. Хто? Тут явно є контрреволюційна організація... Та дівчина вперто все заперечувала, казала, що, мовляв, все це наклепи, в тих книгах

ніякої антирадянщини немає. Довелось застосувати «допит з пристрасстю».

Як правило цю процедуру довіряли червоноармійцю Зобову – майстер цієї справи. Але сьогодні в Полікарпова було натхнення! Допит влаштував він власноручно. Спочатку просто бив по морді буржуйській. Марно. Не допомогло. Руки виламував і трохи перестарався – щось там зламав - хруснуло... Потім підвісив її за руки - попередньо скручені за спиною - на гак від люстри і бив залізним прутом – теж марно... Торочить те саме. Кілька разів мліла – відливали водою. Ні, тут всі зусилля були надаремно...

- Все з нею ясно. Контра! Есерка! Розстріляти!!! – розчаровано видихнув Полікарпов.

Антошка вже махнув рукою – давайте мовляв протокол сюди – підпишемо, Пашка позіхнув і потер руки – з цим закінчено, мовляв. Але погляд Полікарпова впав на Грішку. Він нічого не писав – руки в нього тремтіли, в очах було якесь сум'яття – суміш жалості, сумнівів, відчаю. Полікарпов підійшов до столу і впритул зазирнув йому в очі:

- Ти, взагалі, віриш у перемогу Світової Революції і комунізму???

- Вірю! Але... Так... Так... Так не можна! – в очах чекіста Грішки жаль і співчуття було витіснено єдиним – великим страхом.

- Революції і Радянській владі загрожує контра всіх мастей! Ми оточені ворогами! Зараз не час для сентиментів і чистоплюйства! Тільки нещадний червоний терор врятує комуну! Ти або з нами, або проти нас. Третього не дано. Вирішуй. Якщо не з нами, то сам розумієш які висновки ми зробимо...

- Я з вами... З нами... Зараз допишу протокол...

На розстріл Полікарпов не пішов – хоч намагався не пропускати. Знав, що і без нього все організують бездоганно, але не тому. Він лишився в кабінеті і думав – йому не йшов з голови сон. Багато разів йому снилось одне й те саме – нібито у нього є брат. І не просто брат, а брат-близнюк. Тільки живе він зовсім в іншій країні і що дивно – не одночасно з ним – в якомусь іншому часі і між ними століття...

Вчитель і марксизм

*«Ось я йду,
А ти, мій друже, лишаєшся.
Своя у кожного осінь...»*

(Йоса Бусон)

Я люблю розповідати історії невігадані. Хоча це писати важко – за кожним словом чиясь доля, чийсь страждання та болі. І про це треба розповісти максимально правдиво – щоб не образити пам'ять людей минулого. Особливо відчувається оця важкість пера в руках, коли перевідаєш історію почуту не з перших уст – кожен сприймає світ по своєму... Я хочу сьогодні розповісти історію про одного вчителя. І про марксизм – як він вплинув на сумну долю одного юного служителя освіти.

Історія ця сталася в місті Чорткові. Жив в місті Чортків хлопець – народився він ще до першої світової війни. У двадцятих роках того страшного двадцятого століття йому випало бути школярем – навчався в гімназії. Чортків в ті часи було містом прикордонним – в Чорткові була Польща, а за Збручем совіти – так званий Совітський Союз – країна де єдиною можливим світоглядом був марксизм – з певними видозмінами з часом в рамках «партійної лінії». Це я так – нагадав середовище в якому хлопець з прізвищем К. жив і вчився. І сталося так, що якось йому його товариш по гімназії підсунув брошурку про марксизм. Точніше марксистську брошурку видану якимось комуністичним діячем – ось мовляв як цікаво, ось воно як все насправді, як влаштоване суспільство. Брошурка на відміну від нудних книг Маркса чи Леніна викликала цікавість, і своєю недосказанністю і поверховістю змушували фантазувати – так влаштовані всі брошурки, агітація – це лише збовтування розуму. І на свою голову К. захопився марксизмом. Після брошурки він роздобув «Капітал» Маркса і спробував у цьому талмуді матеріалістів та шлункопоклонників знайти істину. Захоплення мало не переросло в манію – К. вирішив, що Маркс в усьому правий і що треба боротися за досконале суспільство в якому всі

рівні, всі однакові і все в усіх спільне – від хати до штанів і жінок. А тут якраз гімназію він успішно завершив і мріяв вчитися в університеті. Але коштів на навчання в університеті батьки К. не мали, потрібно було думати про хліб насущний і К. влаштувався на роботу вчителем в одну з шкіл поблизу Чорткова. Але мрія про навчання в університеті його не полишала і бажання будувати досконале суспільство рівності теж. «Капітал» став його настільною книгою, на стіну він повісив портрет Леніна і вечорами філософствував про усупільнення.

І раптом йому в голову прийшла ідея: а якщо перейти кордон? Тут же поруч – он там – за Збручем перша в світі країна соціалізму, там марксизм втілюється в життя, всі рівні і вчать в університеті безкоштовно. Він отримає освіту і буде будувати комунізм. Це ж втілення мрії! Він стане справжнім комуністом, вивчиться і стане великим вченим або «інженером» і буде працювати куди його направить комуністична партія – на якийсь великий завод чи будову, а можливо і самого його приймуть до лав комуністичної партії (якщо, звісно, він такої честі заслужить і буде гідний). У ті часи в тих краях був розвинутий народний промисел – контрабанда. Чимало людей переправляли таємно за Збруч товар, заробляючи на цьому якісь гроші. У маленьких містечках всі всіх знали хто чим займається і знайти досвідчених контрабандистів було не складно. За невелику плату вони серед ночі перевезли нашого героя через Збруч оминаючи прикордонників. А були вже тридцять років божевільного двадцятого століття.

Вчитель К. йшов на світанку лісами і полями на схід. Це були найщасливіші години його життя! Сповнилась його мрія! Ось вона навколо – «Радянська Україна», де він почне нове, сповнене вищої мети життя. Навколо буяла весна. Свіже весняне повітря і запахи квітів наповнювали легені.

Він дійшов до найближчого села і спитав у селян, де тут сільська управа чи голова колгоспу. Щоправда, колгоспники не виглядали так, як він їх собі уявляв – не справили вони враження щасливих людей, були погано вдягнені, змарнілі і були якісь

перелякані. Вони нічого йому не сказали, тільки подивились якимось дивним поглядом і махнули рукою. Дійшовши до сільради, яку він впізнав по червоному прапорі, тут же зайшов у середину і повідомив здивованому голові, що він втік з буржуазної Польщі в соціалістичну країну і хоче будувати комунізм. Голова попросив його посидіти і трохи почекати, а сам тим часом кудись телефонував і попросив терміново когось там приїхати.

Довго чекати не довелося – приїхала велика блискуча чорна машина, а в ній люди в якомусь незнайомому однострої і один в цивільному. Певно партійні працівники. Вони мило посміхалися вислухавши його розповідь про бажання будувати комунізм. На всі запитання відповідали посмішкою і киванням голови і запросили в сісти машину. Вчитель К. їхав щасливий – адже його везуть, напевно, в Київ, в університет де влаштують на навчання і взагалі влаштують йому нове щасливе життя.

Але його чомусь привезли в якийсь дивний будинок, завели в кімнату практично без меблів і почали бити запитуючи тільки: «Какоє у тебе заданіє!?» Вчитель К. нічого не розумів. Чому його б'ють? Що від нього хочуть? Він все повторював свою історію, що він хотів жити в першій країні соціалізму, хотів вчитися і будувати комунізм. Але його знову били і запитували те саме. А потім кинули в якусь кімнату без вікон, а потім знову те саме... І так тривало більше тижня. Вчитель К. перестав навіть відповідати – тільки дивився розширеними очима в порожнечу. Зрештою, кати зрозуміли, що, напевно, він таки говорив правду. Не знаючи, що з ним робити вирішили звернутися до польської сторони – чи живе у них в Чорткові такий собі вчитель К. Польська сторона відповіла, що справді, є такий громадянин, він пропав більше тижня тому. Вчителя К. більш-менш привели до ладу і передали польським прикордонникам. Вони зібрались його теж побити і пояснити популярно, що кордон нелегально перетинати не можна. Але побачивши, що бідолаха ледве тримається на ногах відпустили додому.

Вдома вчитель К. довго відлежувався і приходив до тями. Потім чомусь зняв зі стіни портрет Леніна і десь його подів. Книгу «Капітал» перестав читати і став використовувати її сторінки для розпалювання пічки. Перестав філософствувати про досконале суспільство і спілкуватись зі своїм колишнім колегою і однокласником Ш., що на той час вивчився на зубного лікаря і досі захоплювався марксизмом.

Видужавши далі вчителював. У вересні 1939 року в Чортків прийшла совітська армія і совітська влада. Зубний лікар Ш. вітав «визволителів» з квітами, хлібом-сіллю та червоним прапором. Вчитель К. чомусь не висловив такого ентузіазму – лишився вдома. І як ви гадаєте, кого першого заарештувало НКВД у місті Чорткові? Правильно, вчителя К. А кого другого? Правильно, зубного лікаря Ш.

З того часу про вчителя К. ніхто нічого не чув. Зникла людина і все. Родичі після війни подавали чисельні запити, коли почалась «відлига» та реабілітація теж зверталися всюди, але їм відповідали, що ніде в документах такий не значиться і про нього нічого не відомо. Так би його доля і лишилася загадкою, але мати вчителя К. якимось уже в похилому віці на початку шістдесятих пішла лікувати зуби. Її приймав лікар Ш. Він її запитав: «А ви часом не родичка вчителя К.?» «Так, це мій син!» «Я сидів з ним в одній камері. Його дуже сильно били і вимагали визнати, що він ворог народу і шпигун. Він говорив, що не розуміє за що його б'ють і вимагають признатися у злочинах які він ніколи не здійснював. Я визнав все і все підписав – мене відправили по етапу, я відсидів 10 років, потім повернувся. Він так нічого і не визнав, і лишився в тюрмі в Чорткові. Коли почалась війна НКВД панічно тікало з міста, але перед цим розстріляло всіх заарештованих. Його тіло впізнала Н., коли вона разом з іншими людьми зайшла в тюрму – совітська влада вже втекла, а німці ще не прийшли. Його поховали разом з іншими розстріляними. Прикро, що Н. нічого Вам про це не сказала...»

Ось так вплинула на долю вчителя К. одна єдина брошурка прочитана ним в гімназії.

Біла імла

«Ірландіє, прийде твоя весна...»

(П. Шеллі)

Над карпатськими перевалами літала недобра гостя – зима. Світ став білим як сама смерть у гаснучій свідомості старого даоса – білі смереки, білі гори, білі ковдри полонин. Навіть саме небо вицвіло і побіліло. Вітер здіймав хвилями навіть не сніг – якийсь крижаний порошок, що голками колов ще живу шкіру. Повітря перетворилося у білу імлу, в якій зникав виднокіл, розчинявся світ, перетворювався в марево. Серед цього білого повітряного місива на перевалі ледве виднілись загорошені шанці. Дві самотні постаті в шинелях тепер уже неясного крою виднілись біля наполовину занесеного снігом скорострілу. Постаті були заліплені снігом і нагадували більше двох білих привидів – тільки зледенілі кріси та мазепинки говорили, що це січові стрільці. Крім завивання вітру пануючим звуком був гомін далекої канонади, що поволі стихав – це нагадувало, що тривала Велика війна, і почався страшний 1915 рік.

- Здається вщухає, але куди і звідки вони стріляли зрозуміти важко. Та це вже і не суттєво. Судячи по всьому я замерзаю – вже не відчуваю своїх рук. Рецептори не реагують. Стає тепло і байдуже. Точніше не тепло – стає ніяк. Не судилось нам полягти від кулі – схоже судилось замерзнути.

- Ну, то рухайся! Ворушись! Бракувало тільки ще одного хреста на цьому перевалі. Та й довбати мерзлу землю мені сьогодні аж ніяк не кортить.

- В мене таке відчуття, що навколишній світ припинив своє існування, і час зупинився, не існує нічого крім цієї білої імли. І ми вже давно перейшли на якийсь зовсім інший рівень буття. Таке відчуття, що світ остаточно втратив глузд, і ми з тобою якісь білі тіні на білому снігу, а значить дві ефемерні ілюзії.

- Ти, я бачу, філософ. Ти що студіював у Відні у цивілі?

- Право. Юриспунденцію.

- Дивно. Я думав літературу або Платона. Схоже, перед святим Петром судилось стояти мені поруч з недовченим адвокатом. Підготуй хоч апологію – одну на двох.

- А ти? Певно "фільольогію"?

- Ні, медицину. І то не у Відні. В Кракові.

- Краю бракує лікарів. А ти замість того щоб дарувати життя іншим вирішив померти. І то саме тут.

- А ти зібрався помирати? Я гадав, ти пішов волонтером у легіон, щоб боронити та визволяти.

- І ти віриш у свою високу місію? Наше перебування тут – абсурд. Ми лицарі цього абсурду. Як би не склалась війна – наші надії марні. Якщо переможе Австрія, приєднають до володінь ясновельможного цісаря кілька повітів. Можливо, Волинь. Якщо переможе Росія – українство знищать як таке – остаточно. Під корінь. Не те що слово Україна заборонять – заборонять слово Малоросія. І згадку про нас будуть використовувати як привід для нищення України. Так що омріяна воля то міт, ілюзія, fata morgana як написав Коцюбинський. Будда мав рацію – люди живуть в світі ілюзій. Ми – особливо. Ця війна – суцільна бійня. Самознищення людства як такого і всього, що воно встигло створити – культури, етики, естетики, самого поняття людяности. Ця війна буде тривати без кінця і без краю доки те, що звалось колись Європою не перетвориться в пустелю зорану іржавим залізяччям.

- Тоді, якщо ти такий зневірений, якщо ти такий песиміст – чому ти тут? Чому в лавах стрільців? Чому добровільно пішов учасником цієї бійні? Чому, нарешті, замерзаєш у цих шанцях, а не тікаєш за перевал у Лопушне. Я тебе тримати не буду. Перестрінуть військові скажеш, що посланець по допомогу. Ми лишилися двоє. Інші - в мерзлій землі - чекають весни і волі.

- Та тому, що в усіх нас просто немає іншого виходу! Ми маємо або сумирно як вівці піти на заклання, спокійно дивитись як знищують наш народ і саме наше право на буття або заявити навіть своєю смертю, що ми як народ жадаємо волі. Крім того знаєш, що я чув від біженців у Мукачеві? Знаєш, що чинить

московська влада в окупованому Львові? Людей вантажать у вагони і відправляють до Сибіру за найменшої підозри у нелояльності, точніше в українстві, а не москвофільстві. І батьків відправляють окремо від дітей які дорогою помирають чи божевільнують. Уявив собі поїзд наповнений мертвими і божевільними дітьми – нашими дітьми. Тому я тут – на перевалі. - А я вірю. Вірю, що це остання війна. Людство, зазирнувши в оцю безодню самознищення, в ці жахи озвіріння отямиться. Зрозуміє своє призначення на Землі. Спрацює інстинкт самозбереження. Подальші війни стануть немислимі. Імперії виснажаться і розпадуться в прах. На їх місці постануть вільні народи, що самі будуть визначати свою будучину та суспільний лад. Навіть не держави, бо чи потрібна буде держава, цей засіб насильства при досконалому суспільному устрої? Виникне усвідомлення самоцінності людського життя. І буття народів як таких. Самозрозумілим стане те, що кожен народ – найменший – має право самостійно вирішувати свою долю. І в час падіння імперій необхідні будемо ми – зародки національних армій, що закреслять буття імперій. Через морок цих років я бачу нове буття України.

- Ти ідеаліст і мрійник. Всі майбутні лікарі – мрійники. Недарма їх змушують проголошувати клятву Гіппократа – щоб їх повернути на грішну землю. Я грубий реаліст як і кожен в сучасній модерновій Європі. Звісно, не матеріаліст – для цього мені слід було б народитися німцем. І реальність яку я спостерігаю – це відсутність моєї тіні. Я вже кілька днів не бачив своєї тіні – через цю клятву білу імлу. Мене переслідує думка, що я взагалі втратив свою тінь. Назавжди. Тільки не треба запитувати мене, як давно в мене ці думки – ти це вмєш. Я сам собі нагадую Петера Шлемеля з роману Шаміссо. Тільки він продав свою тінь дияволу, а ми просто загубили в гонитві за примарним. Тіні не люблять бігати за примарним.

- Твій Шаміссо насправді цинік. Людина не така як він любив зображати. Він занадто однозначно зрозумів вислів Канта «Людина по своїй природі зла». Ми не кидаємо тіні на землю

тому, що ми на краю. На краю своєї землі. Ми на перевалі. Он там за кілька кроків на південь Мад'ярщина. Теоретично. Хоч там живуть наші люди, такі ж русини як ти і я, тільки юридично ця земля мад'ярська. Тому оці кілька кроків – це останній шматок нашої землі. І вона в наших руках. Доки сягають кулі мого скоростріла земля ця моя і вона вільна. Я її звільнив своєю волею. І крок за кроком я пройду цю землю «від Сяну до Дону». Або загину, щоб хтось зумів це зробити.

- Ні, ти не лікар. І лікаря би з тебе не вийшло, навіть якби в Сараєво не знали, що таке револьвер. Лікар не може бути конфуціанцем. А ти – саме втілення суспільного обов'язку. Лікар це даос. Лікар у вічних пошуках природного буття та еліксиру молодості. Лікар повинен шукати причину життя, а не пояснювати чому він мусить померти.

- Ти сьогодні понурий як Вільям Блейк - лишилося лише процитувати: «...в країні моїй ціною жорстокою досвід, трапляється, мають...» Це, певно, хвороба нашого часу – бачити все у понурих кольорах – навіть тоді коли навколо тільки білий колір – королівство снігу. Хворе століття. Декаденс. Модерн по своїй суті сумний. Виродження мистецтва.

- А що? В старі часи в Україні білий колір був кольором жалоби. Це вже потім – червона китайка стала кольором смутку. Чисте і сумне взагалі – близько.

- Тоді чому ж згідно давніх легенд саме ведмідь якого називали Бер відносив душі людей у потойбіччя? Істота явно не біла, не чиста і не сумна. Ні, не бачили наші забуті предки за межею життя чогось світлого.

- Але вони любили життя і помирили, тому, що так велів обов'язок. Правий був Вальтер Скотт співаючи про людей давнини: «Ми з дитинства поріднилися з сурмою бою, провісницею гри та двобою...» Тільки писав він це про кельтів і дивну країну Альбенех. Міг би це написати про Русь. Не помилився б. І я лишаюсь на цій війні і на цьому перевалі бо інакше не можна. Якщо ми відступимо, москалі захоплять перевал. Вибити їх звідси буде важко. Вони покотяться лавиною

в Угорщину. Тоді Австро-Угорщині кінець. А якщо москалі виграють зараз – вони доконають, донищать Русь остаточно. Якщо ні, то вони змушені будуть піти на поступки. А там хто зна... Може ті українці, що в зараз лавах москалів зможуть створити своє військо. І Русь постане із небуття. Розтоптана принижена Русь, що шістсот років була під чужим пануванням нарешті підніметься з колін.

- Тільки не кажи, що двоє людей здатні змінити хід історії. Історія йде вперед по своїх законах, ніхто не здатний змінити її хід. Навіть двоє героїв, що опинились в потрібному місці і в потрібний час. А ми не герої. Ми просто двоє замерзаючих людей. І якщо не прийде підмога в найближчі години нам точно кінець.

- Здається у нас з'явилась нагода зігритися – принаймні від розжареного кулемета...

Серед білої імли на схилі з'явилися чорні цятки. Це в атаку пішли москалі. Дві зледенілі постаті почали готувати скоростріл до бою. І вони знали – як би не склалися обставини вони не на крок не відступлять назад. І жодна куля не пропаде марно. До останнього будуть боронити той останній незайманий шматочок рідної землі який вони вважали вільним, бо його сягали кулі їхнього скоростріла.

В той же день на Торунський перевал перекинули з Лопушної підмоги – сотню стрільців під командою поручника Горліса. У шанцях на перевалі новоприбулі вояки побачили тільки двох вбитих стрільців. Все було притрушене снігом, крім гарячого кулемета, що парував. Вбиті стрільці припіклися руками мертвою хваткою - один до кулемета, другий – до скрині з набоями так, що їх неможливо було від них відірвати. Вони вмерли, щоб Україна жила.

Бувальщина

*«У гущавину доріжка по папороті,
повз сизих кущів, до Солонського
Яру. Солонський Яр: яр і село.»*

(Микола Хвильовий)

Я люблю писати невігдані історії – описувати бувальщини, записувати справжні спогади – це набагато цікавіше за будь-які фантазії. Єдиний недолік цього жанру – звуженість літературних прийомів. Перо інколи просто не слухається, не дозволяє фантазувати з метафорами. Правда життя буває простою і жорстокою – слова замерзають на цьому морозі реалізму. Але її черствий чорний хліб корисніший за будь-які марципани...

Це трапилось в селі П. – невеликому мальовничому селі Черленої Русі недалеко від ностальгічної долини Дністра. Я навмисно не вказую назви села. Варто мені написати це, як тут же багато різних людей скажуть, що така історія сталася зовсім в іншому селі, і було це не зовсім так. Ця історія типова – ось в чому біда. Тому назва може бути будь-яка. Спитайте старих людей – вони розкажуть Вам подібну історію, що сталася саме в їх селі.

Отже це сталося восени 1946 року. Рік в селі П. був голодним, люди їли лободу. Якраз збирали вбогий урожай і думали як дожити до весни. Приїхала з райцентру чорна машина з людьми в одностроях МГБ. Сказали, що привезли в село «уповноваженого», і що треба з головою колгоспу (якого не так давно обрали) в'яснити деякі дедалі оргроботи. Його посадили в машину і повезли – більше його ніхто ніколи не бачив і про його долю нічого не чув. Щезла людина ніби і не було.

А новий «уповноважений» сказав, що він «представник радянської влади» і приїхав власне тут оцю радянську владу встановлювати. І почав свою діяльність по «встановленню радянської влади» бурхливо і з ентузіазмом. Спочатку повісив на сільраді новий червоний прапор, а на церкву великий амбарний

замок, сказавши здивованим селянам, що «релігія – це опіум для народу, тому церква закривається і буде перероблена під клуб». Потім поліз на купол – не полінувався і спилив хрест.

Після цього ходив по селу з маузером в руках. Побачивши дітей, у яких від голоду опухли животи він тикав їм в живіт маузером і сміявся: «У вас што тут все діти беременніє? Ха-ха-ха!» Потім підходив до селян тикав їм в обличчя своїм улюбленим маузером і шипів: «Будете чем то недовольни – я вас всех на Колиме згнуою!»

А потім наказав повантажити все зібране зерно на підводи і сказав, що хліб він здає державі. І повіз валку з мішками в райцентр. Щоправда, далеко він не заїхав – дорога йшла біля лісу – темного і густого, майже чорного. І хлопці з лісу його таки перестріли. Вість несеться швидше за людей, навіть якщо несеться серед лісу. Не було навіть стрілянини – він чи то не встиг, чи то побоявся вихопити свого маузера – перед ним були вже не беззбройні селяни. Хлопці з лісу повернули хліб назад у село і роздали людям. А «уповноважено» знайшли селяни в пилюці на дорозі – він лежав і вигукував щось незрозуміле дивлячись навколо переляканими очима. Хлопці з лісу не вбили його – погидували – тільки забрали зброю і розстрожили нанівець йому ноги. Селяни пожаліли цього «уповноваженого» (точніше те, що від нього лишилося) - погрузили на підводу і повезли в районну лікарню. Дорогою «уповноважений» періодично здіймав руки до неба і кричав: «Господи! Порятуй мене!» Той самий, що ще вчора хотів знести церву і збивав з дзвіниці хрести, раптом згадав про Бога і заговорив українською. Воістину, бувають дива непередбачувані на цій нещасній землі...

Розповідь діда Миколи

«...І мовою зеленою він просить:

- Дай ще мені пожити трохи,

Поки трави коса не косить!»

(Арсеній Тарковський)

Цей дід не вигадка. І це навіть не святий Миколай. Це просто дід – звичайний дід з села. І навіт не мій дід, а дід одного мого хорошого знайомого.

В ті роки, про які йде мова в оповідці, він, звісно, був не дід, а вуйко. І його розповідь не вигадка. Це свідчення про шмат нашої страшної історії. Я давно здогадувався, що нам всім замість справжньої історії підсовують жуйку якогось примітивного і тупого міфу. Але що ця заміфологізованість доведена до такої степені... Розповідь ця в свій час різонула мене по свідомості бритвою. Я справді деякі епізоди і періоди історії сприймав «як книжка пише». Але надто часто ця красива картина виявлялась низкою вигадок. Дійсність виявлялась страшною і жорстокою. І безжальною до нашого народу.

Звали його, звісно, не Микола. І назву села, я звісно, теж не скажу. А щоб «товариш майор» дарма не хвилювався, скажу, що дід цей давно помер (земля йому пухом!). Переповідаю я цю бувальщину тому, що ми маємо знати правду про власне минуле в усій сукупності подій і явищ, а не шматочками дозованими цензурою. Факти наведені тут не виключення, не артефакт страшної епохи.

Дід Микола типовий, як типова і історія цього села. Колорит розповіді з її діалектизмами і мовними зворотами передати важко. Такі розповіді треба чути. Не буду переповідати дослівно. Викладу суть.

Війна двічі перекочувалась фронтом через їхнє село. І було й так, що фронт біля села зупинявся надовго. Через те село в час війни проходили всі армії які в тій війні брали участь (Ну, це вже

він перебільшив – американських, китайських, японських і фінських частин там точно не було. І багатьох інших теж.). Найбільш жорстокими були мад'яри, найбільш якимись нещасними були італійці. Коли італійський солдат – обірваний і голодний – заходив в хату він лишав рушницю біля хати – якось йому було не зручно зі зброєю та й до гостини в чужу хату. Потім коли бачив в куті ікону починав молитися – відчайдушно. А потім уже просив шматочок хліба. Довго стояла німецька частина – якраз тоді коли біля самого сала йшла лінія фронту і були ми обстрілом. Троє німецьких солдат – худих і голодних побачили дідову корову та й забрали. І з'їли, звісно, в той же день – не втрюх, ясна річ. Дід Микола пішов до німецького офіцера і поскаржився. Німецькою мовою на той час в Галичині володіли майже всі – селяни знали крім рідної німецьку, польську, а іноді ще кілька мов. Австро-Угорщина все таки – бабця Австрія як її називали була не так давно. Офіційно німецькі окупанти відносились до місцевих жителів м'якше ніж до населення багатьох інших країв і країн – як до колишніх підданих ясновельможного віденського цісаря. Офіцер вислухавши діда спитав чи може дід конкретно вказати хто із солдат конкретно вкрав корову. Дід Микола відповів, що може. І коли солдат вишукували вказав – цей, цей і цей. Цих солдат тут же відправили на передову – в руїни церкви яка була під перехресним обстрілом совітів і наказали протримати оборону рівно добу. Через добу повернувся тільки один солдат – обшарпаний, брудний і без зброї з якимось дивним виразом обличчя і порожнею у розширених зіницях. Він підійшов до хати діда Миколи і все хотів з ним поговорити – кликав. Але дід чомусь не вийшов...

Німці відступили, село зайняла Червона армія. Поводились вони в селі не як визволителі, а як чергові окупанти. Місцеве населення червоноармійці чомусь сприймали як ворогів, а не як своїх співвітчизників. Спочатку вони перестріляли всіх собак, потім всіх курей, потім взагалі всю живність, що у селян бігала,

нявкала, крякала і мукала. Для чого вони це зробили – я не розумію. Який військовий чи політичний геній з совітського командування це допускав і для чого – зрозуміти не можливо. Це ж все автоматично озлоблювало і налаштовувало місцеве населення проти радянської влади яку вони і так недолюбливали.

Після того всіх жителів села зібрав політрук. Звісно, крім тих, що вже встигли втекти до лісу – чи то давно чи то щойно. Всіх осіб чоловічої статі віком від 18 до 50 років одягли у ношену військову форму, дали замість зброї палиці і погнали під дулами автоматів через мінне поле на німецькі кулемети. Ніхто з того бою не повернувся живим... Подібні випадки були не поодинокими. Це був прояв свідомої політики винищення українського народу якого черговий раз керівництво червоної Москви сприймало як «зрадників». Я не сумніваюсь, що ті чисельні факти звірств німецьких підрозділів і тим паче спецпідрозділів карателів в Україні мали місце. Про це писалося багато. І про це ще треба писати і писати. Але злочини і звірства військ червоних, спецпідрозділів НКВД, СМЕРШ, «Істрібітельних батальйонов» в Україні і в західних областях зокрема замовчуються. Нібито нічого і не було. Але ж були випадки просто жахливі і моторошні. І все це змушують забути. Адже були випадки, коли спецпідрозділи НКВД спалювали села разом з їх жителями загнавши селян попередньо в сарай. Це було. І при чому в тих місцях де ніяких повстанців чи антирадянських партизан і близько не було. А навіть якби були? Мирні жителі тут при чому?! На Кавказі, зокрема, був таким чином спалений аул Вайбах. І ніхто за це ніколи покараний не був. Про це навіть ніде не писали на території колишнього СРСР. А скільки сіл в Україні було поголовно виселено в Сибір? А ті страшні накази високопоставлених радянський керівників того часу «Про виселення всіх українців в Сибір»? Їх не змогли виконати, тому що нас було занадто багато. І нікому б було тоді піднімати країну з руїн... Це всі факти волають до нас. Одних негідників і

душоубів засудили міжнародним судом і повісили. Інші ж спокійно дожили свого віку в пошані як «визволителі» і «рятівники людства». Будь-які акти геноциду і звірства повинні бути засуджені – хоча б словесно – не залежно від того хто, коли і при яких обставинах їх здійснив.

Дивна ностальгія

*«Згадалися
Краплі дощу
На ясно-лілових
Квітах картоплі.
Дощ у столиці.»*

(Ісікава Такубоку)

Блукаючи дикими горами самотнім відлюдником можна часом пережити несподівану зустріч. Не з білкою чи їжаком, звісно, з людиною. Видряпавшись на одну з вершин Горган я вирішив спуститися навпростець, через ліс не добираючи стежини. Ліс був дрімучий, предковичний. Йти через нього було цікаво хоч і важко.

Зійшовши в долину до річки я побачив закинуту ґрунтову дорогу, напівзруйнований міст на якому стояла дорога машина (марку вже й не пригадую), біля неї сидів звисивши з моста ноги чоловік середніх років. Ці дві істоти – людина і залізний звір якось не вписувались у місцевість, виглядали протиприродно. Чи то може я за тиждень блукань відвик від людей і їх створинь.

Побачивши мене чоловік неймовірно зрадів. Виявилось, що бажаючи нових вражень він поїхав у гори покататись незнайомим шляхом і заїхав ось сюди. А на цьому мосту задні колеса його авто провалилися у дірки. І він застряг. І ніяк. Я допоміг витягти йому автомобіль. По ходу цієї рятувальної операції і одразу опісля почалась розмова.

Коли довго блукаєш самотньо горами випадкового співбесідника слухаєш спрагло. Крім беззмістовних теревень і

багаторазових запевнень, що більше ніколи він у гори не поїде почув я монолог про дивну ностальгію. В екстремальних умовах люди бувають на диво відверті навіть із незнайомими. Уривок з його монологів був на диво парадоксальним:

- ...Останнім часом з'явилась в мене ностальгія за радянським минулим. Не те щоб погано мені зараз жилося (з моєю то посадою!), просто раптом, знаєте, згадалося дитинство, весело, газована вода з сиропом з автомата (тоді смакувало). І всі ті черги і порожні магазини почали сприйматися якось кумедно – як лоторея – стоїш і не знаєш чи вистачить любительської ковбаси – знаєте була така по два двадцять. Хоча я тоді бурчав страшенно: «І навіщо тоді ота радянська влада потрібна, якщо ковбаси нема!» І теж злився, коли за маслом в чергу о п'ятій ранку ставав, цілий день в черзі стояв так масла і не вистачило (треба було в четвертій чергу займати) і жінку одну в тій черзі на смерть затоптали. Я тоді теж обурювався страшенно: «І коли тих комуністів і ті совіти шляк трафить?!» Але зараз то все під забулося – смішно навіть згадувати. Зараз я фільми про Чапаєва дивлюся і Маяковського читаю. Думав навіть в комуністи записатись (обіцяли добре платити), але сусід... Він то мені нічого не говорить. Але я кожен день його бачу. Його сумне однооке обличчя. І знаю його історію. Він родом з одного маленького села на Опіллі. У 1946 році, коли він був ще дитиною, в село ввійшов великий підрозділ карателів НКВД (чи як вони тоді називались) з метою ліквідації боївки повстанців. Але партизан хтось попередив і вони завчасно відійшли в Чорний ліс. Ще й влаштували засідку на карателів. «Істребітелі» понесли важкі втрати і були страшенно злі невдачею. Вони ходили по селу і виколювали дітям очі зі словами: «Я тебе покажу как хлопцам в лес хлеб носить!» Сусіду ще пощастило, що вибрали в нього тільки одне око. На останок НКВД-исти навмання вибрали кількох селян відрубали їм голови, настромили на кілки і написали нижче: «Они кормили партизан». В ті часи навіть гебісти називали повстанців «партизани». Це вже потім називати стали інакше... Через кілька місяців в село прийшов уже інший

батальйон гебістів. Всіх жителів села погнали до залізничної станції, повантажили в «теплушки» і вивезли на Сибір. Хати спалили. Ніхто з них з Сибіру не повернувся. Сусіду пощастило – він в той момент був у родичі в іншому селі. Так і лишився єдиним свідком всіх тих подій. Мовчазним свідком. Наважився говорити про те все тільки через сорок п'ять років. Пройшло стільки часу можна було б взагалі все забути, але я кожен день бачу вічно сумне обличчя сусіда. Ну, заберіть його кудись від мене! Інакше я не зможу ніколи любити оту радянську владу...

Він навіть не подякував, не запропонував підвести. Хоча я все одно б відмовився. «Ну, мені вже час...» Не знайшов би я його – довелось би йому кидати машину і вибиратися пішки – люди там давно вже не ходять, зв'язку немає. Може йому моя неголена фізіономія здалась підозрілою, може злякав «вальтер», що був у мене на поясі під курткою і він його зауважив. Але то байка.

Я планував ще тиждень подорожувати горами. Вечоріло, час було подумати про табір. Ще й місцина була мені не знайома.

Шукаючи місце для ночівлі я піднявся вгору струмком через ліс. Знайшов досить рівне місце біля старезних буків – невелику галявину. Поставивши табір пішов збирати хмиз для ватри і раптом побачив біля столітніх ялин вхід до напівзруйнованого схрону. Серед глиці виднілись залишки навіть не зіржавілого – майже нанівець зотлілого автомату. Зброю так не кидають – певно тут колись був відчайдушний бій. Я знав, що тутешня боївка повстанців трималася аж до 1960 року – ніяк їх не могли знайти. Двадцять років у хащах. І, можливо, це була саме їх криївка.

Я нарвав лісових квітів і поклав їх біля входу в бункер. Потім розпалив ватру і цілу ніч дивився у темряву лісу та на язики полум'я. Думав про людей минулого і їхні відчайдушні мрії. Якщо про них не буду думати я, то хто?

Два Нестори

На Русі – за всі довгі віки її буття було всього два Нестори: Нестор Літописець і Нестор Махно. І все. Інші не рахуються. Інші так – або пародія або ніщо. Довгий час на Русі (особливо в XIV столітті в Чорній Русі) матері не наважувались називати синів Несторами – невідомо чому переслідував їх оцей страх. Може тому, що в темних лісах Волині, серед її дрімучих хащів – у міру пустельних, росте й цвіте чорна квітка. Я не бачив її, але відчуваю нутром, глибинами свого серця, що вона там є. Хто зна, може вона цвіте серед зими, коли волинські праліси стають особливо незнаними і хижими для людини без снігоступів. Але я не про це. Я про Несторів. Точніше про Нестора. Бо обидва Нестори настільки схожі між собою, настільки подібні, що я їх плутаю: мені здається інколи, що «Повість минулих літ» писав Нестор Махно, а ватаги повстанців у наших синіх степах водив рубатися з немитими зайдами Нестор Літописець. Може тому, що Махно на чужині почав писати літописи – тільки з комуністичним ухилом. Хоча під комунізмом він розумів свободу – і тільки. Для нього було новиною, що хтось під комунізмом розуміє тільки тюрму і концтабори. Якби ж то Нестор Махно дожив до сивобородої старості – а він до неї дожити не міг, і бороду запустити теж не міг, це виключено, то він би писав справжні літописи. І ми би довідались, що коїлося від літа 7426 року, коли пішла на Русь чергова орда, аж до скону віку, до кінця часів і до Суду Божого Страшного. Вони настільки схожі між собою – оці два Нестори, що їх образи злилися між собою у моїй свідомості в один. Той Нестор – отой, що Літописець в молодості теж був рубакою, а старості зрозумів, що перо теж меч. І жив за мурами монастиря, що був фортецею, а не куточком затишку. Нестор Махно не читав Шеймаса Гіні, тому про те що «...між пальцями трьома таїться перо моє немов рушниця...» від додумався сам. І вже взяв перо не «як руків'я меча», а саме як рушницю. Обидва були типовими Дон Кіхотами – ці степи між Істром та Танаїсом спонукають до романтики і мандрів, кожен млин тут чудовисько,

бо перемелює Час, а не тільки зерно, отож і не дивно. Ви можете заперечити, що, мовляв, у нас тут кожен літописець Дон Кіхот – не тільки Нестор. Але справжній Дон Кіхот по перше гідальго, по друге анахронічний. Писати так романтично на початку XII століття, замість того, щоб сухо повідомляти про чергову безглузду різанину князів – це вже був анахронізм. Махно теж був невчасним – йому б в часи Руїни гарцювати, було в саме воно. А так, черговий лицар абсурду. Та ще й обидва проповідували анархію – як тут не сплутати. Щоправда, в XII столітті ні праць Кропоткіна, ні нарисів Бакуніна ніхто не читав (чомусь), але сама ідея матінки анархії витала в повітрі. І вже давно. Нестор Літописець як ніхто бачив і розумів, що свавілля князівської влади веде до хаосу, руйнування, вогню і страждань. А відсутність такої якось впорядковує все само собою. У Нестора слов'янські колоністи угро-фінського моря запросили варягів, бо, мовляв, «земля у нас багата, порядку тільки немає». І своїм літописом так обережно показав до чого така от інвазія монархії Русь довела – до сваволі монархів-князів і нескінченної кривавої боротьби за владу. Краще б вони запровадили не отакий от «порядок», а його маму – анархію. Порядок би встановився сам собою. Потім вони схаменулися й спробували запровадити республіку, хоча б в одному Новому Городі. Анархічну республіку. Але було вже пізно – личинка тиранії вже була відкладена в мокшанських болотах. Мене завжди хвилювала одна й та сама думка – читав Нестор Махно в молодості літописи? Якщо читав, тоді все зрозуміло. Від «Повісті минулих літ» до Бакуніна та Кропоткіна один крок.

А за вікном ще одна махновська осінь – така ж анархічна, як подих холодного вітру, що відносить опале листя в минуле. Справжній літопис – це літопис анархії. Гай Светоній не міг писати літописів – він бачив навколо себе тільки деспотію, тому його життєписи – свідоцтва морального падіння, а не хроніки. Він навіть дати не ставив (певно із принципу). Інша справа Нестор Літописець – для нього питання моральності влади не стоїть – влада (будь-яка) аморальна по суті. Моральним для нього є тільки

вчення Христа, яке він розуміє на диво оригінально – християнство він бачить як релігію свободи і внутрішньої втечі від тиранії державної влади – втечу в духовну анархію, оце «царство небесне» без кесарів і царів. У Нестора Махно літопис не від літа до літа, а щоденний. Епохи втискуються в дні. День існування селянської вольниці Гуляй-Поля важливіший за століття животіння в неволі. Махно перетворився в легенду, в символ, в ідею. І можна вічно дискутувати чи зробив він це свідомо, чи так мусило статись, бо всі слов'яни в душі анархісти. Особливо степовики. Нестор Літописець мислив себе легендою початково. Для нього не стояло питання зробити з себе легенду. Він легендою (не міфом!) став вже тоді, як вперше взяв до рук перо. Він проступає між своїх рядків як фон, як привид, що осмислює буття. Минуле в першу чергу. І сучасне, що проростає з минулого як очерет навесні з чорної землі спаленого болота. Нестор Махно мислив не минулим, а майбутнім. З його точки зору анархія неминуча, бо вона впливає з природи людини як такої, а не тільки з душі слов'янина, що чорний прапор волі бачить і в зораній землі і в кіптяві курних хат. Про минуле – цей спалах вольниці кількох буремних років він писав як про майбутнє – його епізод чи то його час-провісник. В усі часи перепоною анархії було і є азійське духовне рабство, сліпа покора хану чи то імператору болотяної «Піднебесної». І можна вічно сперечатися, що спонукає степових землеробів до вічного жадання волі, а степових кочівників до сліпої покори. Степ один і той же. І вода має той самий солодкий смак. І сіль так само солонка на солончаках. Невже спосіб життя? Але не всі номади визнавали над собою деспотію! Всі індоєвропейці походять від степових номадів причорноморських степів. Ірландці аж до нинішнього часу лишалися напівномадами-скотарями. Але годі шукати більш свободолюбивого народу. І більш анархічного. І то, якщо для українців анархія була мрією, то для ірландців – дуже довгий час, аж до англо-норманського поневолення – реальністю. То що це? Етнічна особливість? Етнопсихологія? Я завжди

думав, що культуру і психологію нації визначає природа і пейзаж. Виявляється, не зовсім.

По анархію – селянську вольницю мріяли не тільки Бакунін, Кропоткін і Махно. Мріяв Сергій Єсенін. Та і Макс Волошин був в першу чергу анархічним космополітом і теософом. І білий, і червоний терор були йому в однаковій мірі огидні і ненависні. Велемир Хлебніков бачив майбутнє в свободі і звільненні від будь-яких пут, в тому числі пут держави. І не тільки вони, але і багато інших поетів, прозаїків, мислителів бачили майбутнє в анархії і вектор прогресу бачили в звільненні особистості від пут держави, а в деспотичній державі бачили тільки регрес, деградацію, виродження. Я люблю співати у своїх верлібрах про метафізичне, метафоричне і трохи містичне. Але я ще ніколи не оспівував чорний прапор анархії. Тільки злегка жартував на цю тему. Чому? Не знаю.

Осінній сніг сивини
(Спроба передмови до книги Шона Маклеха «Кам'яний трамвай»)

*«Так листя шумить
І падає наче дощ...»*

(Бо Цзюй І)

Перед Вами незвичайна книжка. Незвичайна у багатьох аспектах. Вірші починають писати в юності. І тоді ж кидають писати поезію. Як Артюр Рембо – все що він написав він написав у дев'ятнадцять. Потім писати кинув. Ще гірше, якщо людина пише в юності геніальні твори, а потім шкрябає пером бездарну писанину, заробляючи цим на шматок хліба з маслом чи (ще гірше!) отримуючи за це дивіденди у негідників, що мають владу. Тут же ми бачимо якийсь парадокс: людина почала писати вірші (і прозу, зрештою, але інколи це одне і те саме) не просто в похилому, а в древньому віці, коли перевалило за дев'яносто сім.

Щоправда, автор стверджує, що почав писати давно - не від учора (у чому я особисто глибоко сумніваюсь), писав мало не все своє довге життя (хоча чи буває життя довгим?) в тому числі українською та гельською. Але як мінімум більшість творів, що є цю цій книжці написані Шоном Маклехом коли було вже йому за дев'яносто. І тут я подумав ось що – автор правий. Писати вірші потрібно коли чуприну відбілів осінній сніг сивини. Для істинної поезії потрібен спокій і відчуття довгого шляху – пройденого шляху (хоча шлях ніколи не закінчується, але в будь-якому випадку, для того щоб отримати право писати вірші треба добрий шмат шляху пройти). Якщо в поезії відсутнє осмислення буття, то постає питання чи дійно це є поезія. Писати можна про що завгодно. Світ переповнений поезією. Тільки це не всі помічають. Лишається тільки побачити це, зобразити, занотувати. Істинна поезія відрізняється від писанини в першу чергу нескінченністю глибини, що ховається між словами, тією безоднею в якій кожен читач блукає самотійно, шукаючи свої шляхи.

У нинішньому постмоденовому світі всі прекрасно розуміють, що форма це вторинне, рима тільки заважає справжній поезії – це добре розуміли класики японської літератури, що свідомо відмовились від рими. Верлібр став вираженням індивідуального «я» сучасного інтелектуала, якому тісно у будь-яких формах і обмеженнях. Верлібр не всі сприймають і не завжди бачать у ньому поезію. Хоча він такий же давній як світ. І ще невідомо що було раніше: зліплений перший глек з глини чи проголошені перші слова верлібру (о, неоліт, як давно ти минув!). У цій книжці верлібр не випадковий і не вимушений – він закономірний і необхідний. Ця форма інколи єдино можлива для конкретного твору – кудлатого як ірландські скелі, що поросли мохом. Хоча автор не цурається римування – коли це потрібно.

Ернест Гемінгвей колись назвав Париж «святим, яке завжди з тобою». Читаючи книжку «Кам'яний трамвай» старого відлюдника і філософа Шона Маклеха, я подумав, що Ірландія в його творах це журба, яка завжди з тобою. Тільки тут Ірландія

поступово розростається до масштабів світу. І вона не просто «росте як гриб», як «протрухлий український материк» у творах Василя Стуса, Ірландія заповнює собою Всесвіт виростаючи навіть не до розмірів земної кулі, а охоплює сонячну систему і ковтає галактики. Воно й не дивно – для кожного ірландця Ірландія там де він є – у його серці. І якщо ірландцю судилось помандрувати у потойбічний світ – байка – до раю чи в пекло, там теж буде невеличка Ірландія. В Ірландії завжди було місце і для пекла, і для раю. Так чому ж раю і пеклу не вмістити в собі по Ірландії – хоча б по шматочку.

Ми вже звикли чути про «англомовну ірландську літературу». Сам вираз є по суті абсурдним. Це все одно що говорити про «російськомовну українську літературу». Але факт лишається фактом. Ірландці втративши свою мову (майже повністю, у переважній більшості) зберегли свій дух і свою сутність. Ірландець завжди лишиться ірландцем куди б він не потрапив і як би його не намагалось переробити суспільство. Ірландець впізнається у юрбі, навіть якщо він без зеленого капелюха в День святого Патріка.

І в цій книжці втілюється новий абсурдний феномен (а що в нинішньому світі не абсурдне?) – «україномовна ірландська література». Ірландець, що пише українською у віці 97 років – це щось сюрреалістичне. Це якась картина Сальвадора Далі, що вдерлася без дозволу у наш божевільний світ. Ми постійно боялись (чи то не наважувались) творити літературу космічну, постійно скочувались до хуторянства. Якщо мандрували в космос, до повертались до садку біля хати, бо там кинутий якір, бо без того шматка землі ми ніщо. Усвідомити, що в туманності Оріона може бути шматок України для нас неможливо. І раптом в цій книжці я помітив за межами слів дивну аксіому – Вітчизна в першу чергу в глибині нашої душі. І якщо її немає там, то її немає ніде.

Сучасний читач все більше усвідомлює, що він те тільки читає, але і живе на сторінках якогось абсурдного літературного твору, де сюжет руйнується, втрачається, губиться. Тому

сучасного читача найбільше обурює безсюжетність (хоча вона цілком має право на існування з часів Конфуція та після віршів Франсуа Війона особливо). Тут же в кожному вірші невеликий сюжет. Тут навіть пейзаж отримує свій сюжет буття. Звідки це взялось - зрозуміло. Ірландська поезія вся пейзажна. Навіть якщо вірш про скрипаль, то скрипаль є лише частиною пейзажу. Якщо описується битва, то битва є пейзаж – не більше. Так її сприймають герої, такими кольорами вона описується – фарбами осіннього ірландського пейзажу. Кожний ірландець, читаючи давню скелу, усвідомлює себе частиною пейзажу.

Я знайомий зі стариною Шоном: вперше я познайомився з ним на конгресі славистів в Глазго у 1992 році. Я тоді хильнув зайвого, «і тут Остапа понесло» - на перерві між засіданнями. Шон чомусь оцінив цю словесну каламуть як щось істинно слов'янське. Його чомусь дуже зацікавила моя фраза: «Григорій Сковорода – це останній Будда знервованого ренесансу». Шон Маклех в середовищі славистів тоді був відомий як славіст-любитель. Свого роду вільний художник славістики. На цьому ж конгресі Жак Іннусо (Jacques Innocents) сказав мені пошепки: «Славістику XIX століття неможливо уявити собі без Павела Йозефа Шафарика. Так само ірландську славістику неможливо уявити собі без Шона Маклеха... Тільки це сказано мною не офіційно...» Вдруге ми зустрілися з Шоном Маклехом (вже як старі знайомі і добрі приятелі) на міжнародній конференції «Кельти і слов'яни: дві парадигми культури» в Палермо у 1994 році. Після я часто відвідував Шона у його старому будиночку на околиці Дубліна – він веде самотній спосіб життя, мало з ким спілкується, крім такого ж старого садівника. Кабінет у нього вічно завалений книгами, які він читає навмання і невпорядковано та сторінками рукописів, які утворюють просто хаос довкола стола. Над усе він цілує хороший чай і може годинами філософствувати на тему ірландської міфології і генезису індоєвропейських народів. Я часто запитував його – чому саме славістика? Адже з його то знаннями гельської та валійської мов, з його то знаннями ірландської міфології він міг

би стати відомим, шанованим і знаним кельтологом. Але про те, що наштотувало його на вивчення слов'янських мов і, зокрема, української мови (яку він вперто називає руською) Шон говорить абстрактно. А відповідь на це є одна: Григорій Сковорода. Колись Шону Маклеху в його студентські роки трапився до рук томик філософських творів Григорія Сковороди – і це перевернуло його свідомість. Він став славістом назавжди. А мені назавжди (теж назавжди!) запам'яталися довгі бесіди з ним осінніми ірландськими вечорами про Спінозу і еволюцію латиноамериканської прози, про толерантність раннього конфуціанства і правління ірландського короля Аеда Слайне мак Діармайта, про вплив клімату на фольклор гелів, про мандрівника Васко де Гама та про манускрипти монастиря Клонферт...

Ми живемо в епоху, коли модернізм перетворився в ретро. Коли постмодернізм сприймається як факт, як подія в історії літератури, а не як модна течія, розвага літературних гурманів чи забавка для богеми. При цьому ми якось забули, що модернізм невичерпний, як, зрештою, невичерпний і будь-який жанр чи напрямок літератури. Суть не в стилістиці (хоча вона нині важлива мало не в першу чергу). Суть в глибині – там, де нічого не можливо пояснити вербально, там, де щось ховається за рожевою оболонкою слів. І ніхто не пояснить, що воно таке оце «щось». Але воно визначає істинну поезію. Тому – читаймо...

Ця книга - одна з найповніших збірок україномовних творів Шона Маклеха. Звісно, ще є архів рукописів в якому чимало нарисів, словесних етюдів та незакінчених творів, у тому числі філософських. Цей архів існує наразі тільки в паперовому варіанті, більші творів, що там містяться досі ніде не опубліковані, архів потребує дослідження і редагування. Можливо, в майбутньому ми ще будемо мати змогу читати невідомі нам досі твори цього цікавого і оригінального майстра слова.

Нова естетика буднів

«У давніх слов'ян вона Еродій, в еллінів – Пеларгос, у римлян – Кікоя, у поляків – Боцан, в українців – Гайстер, - схожа на журавля.»

(Григорій Сковорода)

Ми все більше живемо в японському світі – і то не трохи. Камікадзе, сеппуку, харакірі, просвітлення, ритуал, клан, вірність повелителю та імператору, самурай, жорстока краса, порожнеча – все це вривається в наше буття, стає буденним, зримим. Лише проблема в тому, що низка людей – а таких чимало – продовжують мислити звичними категоріями: якщо садочок, то коло хати. Тої самої, що скраю. Але в японському світі хати скраю не буває. Кожна хата в центрі світу сього. І якщо садочок коло – то пелюстки вишень нагадують, що життя людське це мить...

Література нині розхристана як ніколи. І це не тому, що розхристані вітром (саме не віднесені, а розхристані – це в преріях вітер може віднести, у нас не прерія, а лісостеп, навіть степ якийсь лісостеповий) автори нинішньої загірної літератури (а країна вже загірна – по часу – Хвильовий був правий), не тому.

Література вдирається в життя – ми живемо на сторінках божевільної сюрреалістичної драми, де життя людське – іграшка в руках божевільного Калігули. О, Альберте! Фантазував ти у своїй лагідній виноградовій Франції, а тут Калігула повернувся во плоті – і виявився зовсім не філософом. І навіть не поетом, що давно пише вірші кров'ю на тему смерті, а просто тупим вбивцею.

Що мені завжди подобалось в ірландському епосі, так це вільне поводження невідомого автора (чи авторів) скел з часом. Дія може відбуватися не тільки у різних просторах – у паралельних світах – реальному і потойбічному сиді, але і різних часах (мало не написав «одночасно»! Це був би взагалі абсурд!).

Герої інколи вільно переміщуються в далекого минулого у сьогодення. І навпаки. Так вільно бавитись з часопростором не вміють навіть сучасні модерністи і футуристи. Я маю на увазі футуристів у хорошому значенні цього слова – дехто нині плутає футуризм з комунізмом. І це після того як Бернардо Бертоличчі (сам з колишніх – кому знати як не йому) сказав чесно і відверто у фільмі «Мрійники» - комунізм це маразм. Навіть, якщо він починається як хвороба у юнаків – все одно, ледве народившись перетворюється на маразм.

Я часто думав на дозвіллі (а дозвілля, це не часовий інтервал, це простір – простір у нашій свідомості – одна частина мозку думає про роботу, а інша про вічне), чому деякі сучасні «акули пера» досі вважають літературу забавкою, розвагою, бальзамом, способом лікувати отруєно-ображену самоідентичність. Література давно перетворилася на засіб перетворення світу. Це розуміли в давнину – особливо брахмани індоєвропейців-номадів. За допомогою літератури вони чи то намагалися чи то справді перетворювали світ. В епоху суцільного декадансу автор замкнувся в собі – подумав, що він і є світ, а перетворювати - це значить заперечувати, а заперечувати – значить знищувати, отож і буду писати про знищення – себто про свою власну смерть – бо про щось інше і писати не варто, бо чогось іншого і немає. І кожен автор вважав ці от словесні ігри забавкою. Для себе. Не відаючи, що оцією от грою слів у небуття та буття кожен автор-декадент (а в епоху модерн всі були декадентами – не кажіть мені, що це не так – я не повірю...) готував оцей нещасний ґрунт для зовсім інших дерев – не вишеньки, а сакури. Тільки не думайте, ради Бога, що література це катана, а поет це конче самурай. Він може ним бути чи стати. Колись самурай справді мусив навчитися писати вірші – інакше який же він самурай. Але краще хай поет лишається не майстром меча, а просто хайдзіном – не всім же гинути на барикадах і кидати в бездушних вбивць пляшки з бензином. Комусь треба спокійно споглядати цю божевільну круговерть і співати сумні пісні про світло місяця...

Коли грім

*«Серце кинувши в шторм і штилі,
Ми в обличчя плюєм сатані...»*

(Олекса Влизько)

«Коли говорять гармати – музи мовчать!» Автор цієї синтезії був як мінімум не щирий. Просто коли йде війна, говорять інші музи. «Марсельеза», наприклад, писалася буквально під гуркіт гармат. «Роса туману» («Foggy dew») і багато інших ірландських пісень були написані теж саме під гуркіт гармат (або під дзвін мечів – в залежності від епохи), бо в Ірландії війна ніколи не закінчувалась. Те саме можна сказати і про нашу музу. Маруся Чурай писала саме коли «на Вкраїні ревіли гармати».

Є країни яким судилося довго воювати за свою свободу, яким боротьба перетворюється в долю і спосіб життя. Як писав Володимир Сосюра: «життя ж – це вічна боротьба, і тільки сильними народи куються в нації...» Можна довго сперечатися, чому окремим народам так не пощастило – одним свобода була дана від початку, а якщо і втрачалася, то здобулася швидко і знову, іншим навпаки: доводилося століттями воювати – знову і знову здійснюючи спроби – «громаду спроб», як писав Василь Стус... Але чи не пощастило? Може навпаки – саме такі народи доля гартує для майбутнього.

Читаючи історію Ірландії дивуєшся який чином цей народ вижив взагалі, який чином не дивлячись на тотальне знищення протягом не те що століть – тисячоліть, нескінченних війн на цьому маленькому острові який судився їм долею як їхня єдина Вітчизна і колиска, вони зуміли не тільки вижити, але і створити культуру якою захоплюється весь світ, зуміли розселитись по всьому світу, творити цивілізацію і при цьому лишаючись собою, зберігши свою душу. Тут можна пофілософствувати – музи, мовляв, різні. Є музи Еросу, є музи лірики і сентиментальності. Вони то, мовляв, мовчать, коли люди йдуть або померти, або здобути свободу чи саме право жити. Але ж ні. «Сонячні

кларнети» Павло Тичина писав, коли світ навколо нього божеволів і вирував – Перша світова війна, горожанська війна в цілій купі країн (бо «шоста частина світу» ніколи не була однією країною), війна за незалежність України, свідком якої він був. Звісно, він писав і про кров і про жахи війни і по жахи того «уряду» окупантів, що почав свою криваву справу на нашій нещасній землі, про звитягу людей, що стали на борню свободи («Пам’яті тридцяти» та ін.). Але серед цього всього він писав на диво метафізичну тонку лірику, вірші космічного масштабу глибинної всесвітньої філософії.

Отже музи не мовчать ніколи – навіть тоді коли починають говорити гармати. Ернест Гемінгвей став письменником світового рівня зазирнувши у жахіття війни. Я сумніваюсь, що він зміг би стати майстром пера без цього. Чи Редьярд Кіплінг – його то муза – муза батальна. В часи жахіття війни одні поети прислухаються до відчайдушності людини в екстремальних умовах, інші зуміли зберегти навіть в такій ситуації стан спокою і медитативності. Як Євген Плужник: «...За селом батарея, чати, а може «Портрет Доріана Грея» почитати?» Це ж треба так зуміти подивитися на себе і все навколишнє зі сторони щоб під кулями читати метафізичний і філософський твір про циніків і неминучу карму. Для муз і поезії взагалі найгіршим є не час війни (а нині нам просто нав’язують війну – війну хоч і без стрілянини але війну підлу і цинічну, тиху і брудну, війну всього підлоги і злочинного, що є в нашій країні проти народу і його права бути вільними людьми), а час після боротьби – чи то в час перемоги чи то в час поразки.

Післявоєнна втома знесилює муз - якщо це перемога – все мовляв позаду, далі нічого цікавого, або після поразки – розчарування, хай мовляв, все пропаде, нічого не зміниш. Ось що найгірше для культури і поезії, зокрема. Але були, є і будуть поети і письменники які будуть творити будь-коли, у будь-яких ситуаціях. Бо вони творять вічні цінності, пишуть про найсокровенніше, найголовніше і найпотаємніше. І можновладці і диктатори та їх огидне охвістя такої літератури завжди боялися

найбільше: тут і не заборониш, бо написано зовсім не про владу і не про політику, але ця література змушує думати, а це для диктаторів найбільш небезпечно – коли народ починає думати, їх влада стає ефемерною. Показовою тут є постать Григорія Сковороди. Він жив ніби і серед людей, але одночасно в світі вищої істини. При цьому не тікав, а саме був у світі істини. І саме тому світ не зміг його зловити – неможливо зловити того, хто вже не тут. І при цьому написав твори які будуть читати і через тисячоліття.

У братів Стугацьких є персонаж – Письменник, який все задавав сам собі питання: «А якщо мене не будуть читати через сто років, то навіщо мені тоді взагалі писати?» Подібні питання не задають собі або дійсно талановиті майстри пера, або графомани. Інші мордуються, переживають – для чого все це, чому так важко писати і так важко не писати, а чи варто чогось ось це – те що написалося...

Література твориться і існує за своїми законами – ця аксіома так і не стала зрозумілою багатьом хто до цієї самої літератури не байдужий. У свій час Акутагава Рюноске говорив, що (підкреслю, це з його точки зору!) війни, революції, соціальні потрясіння чи стихійні лиха важливі тільки з тої точки зору чи допомагають вони творити шедеври мистецтва і під час страхітливого землетрусу в Японії під час якого загинули сотні тисяч людей, він публічно журився з того, що загинуло багато творів мистецтва, а про людей – ні слова. Таке чисто японське відсторонення від буття призвело, зрештою, його до душевної кризи – він втратив мету і сенс і не побачив іншого виходу крім самогубства. Поет чи письменник мусить знайти сенс – люди які пишуть знічев'я – не знаючи для чого не мають право називатися ні поетами ні письменниками. Так, є люди і є людці, є ватажки і є диктатори, але є ще істина, заради якої мусимо жити і творити.

Гіркий мед весни
(Замість післямови до збірника віршів
Інги Хухри «Дикий мед»)

*«Тепер я перестану шукати дорогу
в минуле. Досить дзвонити по
телефону, записаному на папірці.»*

(Кобо Абе)

Ми досі живемо в світі літератури. Нехай суспільство за вікном (за нашим вікном – в цьому чужому світі ще лишилося трохи нашого, або такого, про що ми можемо ще сказати – наше) чи то постіндустріальне суспільство, чи то інформаційне, чи то технотронне – байка – ми продовжуємо мислити як в часи Овідія – літературно. Просто література змінилася (хоча в цьому світі нічого не буває «просто» - я це усвідомлюю, але досі пишу – «просто»).

Якщо донедавна це була література в стилі Сфіфта, Шекспіра, Анатолія Франса, то тепер це література в стилі ісландських саг та «Пісні про Роланда» - сучасна література (та якби тільки література!) повернулася то ментальності середньовіччя з його містицизмом, ірраціональністю та чисто жіночою інтуїтивністю. Релігія краси античності в яку так була закохана епоха ренесансу забута. Знову прийшла естетика готики. Це все я сприймав як аксіому, як постулат (якщо хочете). Але несподівано до моїх втомлених рук та очей (від чого втомлених? Від зневіри та песимізму нинішніх авторів? Я їх розумію, але...) потрапили вірші незвичайної сучасної поетеси – Інги Хухри. Прочитавши її дивні твори, наповнені явно не сучасною чуттєвістю, я подумав: «Це остання поетеса ренесансу!» Справді, ренесанс помер, агонізував протягом страшного ХХ століття – цього предтечі нового середньовіччя. Але як не дивно (о, як приємно дивуватися! Як добре, що збереглась ще ця здатність – в наш то час – дивуватися!) збереглись ще люди (і поети!) які продовжують мислити і думати (і навіть писати) так, ніби ренесанс досі триває. Згадаємо хоча б

Хуліо Кортасара – адже його оповідання це теж бароко, що пишається власною «красивістю» в чисто європейському місті Буенос-Айресі. Ай, скільки поетів і письменників відчували свою «невчасність»! А хоча Ви зустрічали поета, який би сказав чесно і відверто (і щиро): «Я прийшов у цей світ вчасно!» Про це, що правда, писав Маяковський – але чи щиро? Чого б тоді йому ставити крапку у своїй творчості кулею? Читаючи збірник «Дикий мед» я думав: «Це теж бароко...» Справді, ренесанс – це в першу чергу чуттєвість і відвертість. Це прекрасно розуміли автори часів модерн – хоч і ховались в хащах символів, зрозумілих тільки втаємниченим (це було передчуття нового середньовіччя, але без пророцтв). Без відвертості неможливо уявити собі ні Шекспіра, ні Бокаччо, ні Сфідта, ні поетів часів романтизму – вони ще жили ілюзіями ренесансу (точніше думкою, що ренесанс буде тривати вічно). Пуританство це не ренесанс. Це його побічне дитя, що народилося передчасно і тому страждало від задухи.

Анатоль Франс колись написав прекрасну річ, що стала свого роду декларацією – «Сади Епікура». Справді епікурейство стало рятівною соломинкою для багатьох авторів ХХ століття – вони рятувались у його садах радості та тихих простих насолод від божевілля страшного часу. У ХХІ столітті страшний час триває (а ми то думали, що приходить епоха гуманізму! Поваги до людини! Де там...). Особистість справді поважають – як в часи Річарда Левове Серце, індивідуалізм справді абсолютний – як часи Хрестових походів, але інтелігенту від того не легше. Тим паче поету! (Ах, як невчасно мені подумалось, що трубадури в часи середньовіччя були професією зневаженою – на них дивились як на паяців – в кращому випадку...)

Читаючи цю збірку я зрозумів, що це феномен – адже ренесансна поезія і проза була глибоко чоловічою. Автор у ту епоху виступав завжди свого роду деміургом, творцем. Поодинокі поетеси писали аналогічно – таке складалося враження, що вони бачать світ очима чоловіків. А тут – перед нами чисто ренесансна поезія, але жіноча. Так бачити і писати

може тільки жінка. І це цікаво, це нове. Звичайно, писати відверто намагались чимало поеток нашого часу. Але ця відвертість завжди чомусь виходила готичною або чисто романською – з присмаком штучної ідеалізованості. Тут же інтимна площина людського буття є природною як природним є еротизм в індійських легендах та храмах. Ах, як довго і скільки авторів і мислителів нехтували біологічним, природним, глибинним еством в людині!

Мислителі часів Томи Аквінського в природному бачили тільки гріховне – як довго ця ідея домінувала, як довго святість природного буття яку так розуміли і так змогли оспівати даоси не розуміли. Ренесанс був епохою постійного пошуку оцієї природної святості, коли плоть розумілась як щось чисте по своїй суті, чистою початково і тільки людське затьмарення, оці темні хащі людської свідомості роблять її штучно брудно. Це чисто античне розуміння тіла людського рідко зустрічається в сучасній літературі. А якщо і зустрічається, то лише як самодостатній факт, а не як засіб до пізнання, просвітлення, як пошук шляху до Істини. У цій книзі інтимні переживання, ерос, чуттєвість відкривають браму вічності, адже як пише авторка: *«Орган без пам'яті лунав. Кровоточили ноти.»* Ось цей космічний орган грає мелодію Всесвіту і наші переживання та почуття це звуки цього космічного оркестру. І ця комічність виривається з тісних рамок індивідуалізму. Тут є чисто ренесансний порив до вогню Всесвіту: *«У жовтневих кольорах ліхтар небесний зблід...»* - ліхтар може біти тільки небесним, він уже не може біти ліхтариком маленького замкненого світу кухні і сільської церкви. Тут людина мислиться як істота космічна. І ліжко стоїть не в комірчині на тихій вулиці Молен-Руж, а десь між Плеядами та Туманністю Андромеди. Говорячи про відвертість в мистецтві не можемо не згадати про фільми Нагіса Осіми – я маю на увазі його діалогію «Імперія почуттів» та «Імперія пристрасті». Там відвертість є ключем до буддиських істин, які, звісно, лишаються за кадром, яле до яких глядач приходять, якщо в нього вистачить розуміння і здатності. Деякі вірші авторки мені нагадали цей

спосіб пошуку істини. Тільки тут пошуки не буддиських істин як таких, а пошуки Абсолюту – того, до якого приходять всі шукачі, тільки різними шляхами... Авторка пише, що «...Інколи краще мовчати...» - вона ще не знає, що завжди краще мовчати. Мовчання – це пошук істини в собі, слова – спроба знайти істину для інших. Взагалі, деякі вірші цього збірника нагадували мені по внутрішньому глибинному змісту вірші Оно-но Коматі – той же фаталізм та глибина проникнення таємні закутки людської душі:

*«Якби не таємничий смуток слів,
Який мене тримає
На цім світі
Давно б уже
Покинула його...»*
(Коматі)

Цікаво, що Коматі ніколи в мене не асоціювалась з епохою середньовіччя. Може тому, що Японія не мала своєї античності. Вона одразу стрибнула з часів варварства (в хорошому розумінні цього слова) в епоху ренесансу, що в далекосхідних цивілізаціях почався значно раніше. І епоха Хейян це по суті ренесанс неіснуючої античності. Точніше чужої античності – китайської. Тільки цей ренесанс готовий був тривати до нескінченності... Перед нами зовсім інакше розуміння чуттєвості:

*«Але й у цьому є якийсь приємний смак,
шляхетний смак.
Кохання - вільний птах.»*

Оця от шляхетність переживань, самоцінність почуттів – є тут щось від чисто античного розуміння аристократичності. Але античним аристократам був притаманний песимізм. Нам годі навіть уявити патриція без цієї чисто скептичної зневіри в доцільності буття. Тут же життя є самодостатнім скарбом, самоцінністю. Ми відчуваємо, тому, що ми живемо. І це є вищою

цінністю буття. Тут більше відчуються мотиви Фр. Петрарки - згадаймо:

«Пробігли дні мої - наче оленів коса хода...»

(Петрарка)

Хоча Петрарка занадто ранній ренесанс, може навіть тільки передчуття ренесансу, а тут він нагадає стиглий плід, що готовий впасти додолу гойдаючись у поривах сильного вітру змін... У кожному творі цього глечика «Дикого меду» прихований теїзм – світ прекрасний, а значить він доцільний. Це як світогляд Плотіна та Порфірія – переживання, це шлях до Вищого, Єдиного. Ми осягаємо це вищу приховану істину Всесвіту пройшовши через всі аспекти буття, через всі переживання і страждання, через пекло самотності та рай гармонії. Є хтось – не суддя наших вчинків, а спостерігач...

Але це можливо. Це лишається гіпотезою, а не догмою. На перший погляд книга наповнена стражданням – навіть весняний мед гіркий, навіть молодість сповнена самотності, марних пошуків себе, нескінченних запитань на які не існує відповідей... Але це ілюзорно. У цій гіркоті є солодощі буття. У цій самотності – пошуки істинного шляху. У цій невизначеності – дзеркало Всесвіту. З точки зору авторки світ існує тому, що ми його відчуваємо. Саме наші почуття є єдиним критерієм оцінки буття світу. Світу в якому ми приречені бути. Страждати і гинути. І наші почуття і переживання є елементами єдиної Душі Всесвіту, цього Космічного Розуму. Все чим ми живемо настільки ж реально, наскільки воно відображає оцю Єдину Космічну душу – звідти ж приходять і краса і любов.

У нашому феноменальному, людському світі ця Всесвітня душа розбивається на кавалки – душу неба, душі зірок, душі людей... І намарно намагаємось подолати цю ілюзорну роздробленість гублячись у світі самотності... Оце єднання з першоосновою світу сього авторка бачить у коханні – духовне платонічне кохання і тілесне кохання з точки зору аврки

нероздільні і суть одне. При цьому авторка відкидає соліпсизм який багато кому в наш непевний час вже встиг набити оскомину. Під час читання цієї книги не полишає відчуття, що етику тут відкривають і пишуть заново – Арістотеля, схоластів, патріархального світу нібито і не було. Етичний бік цих віршів підводить читача до думки, що зло (і самотність людини як варіант всесвітнього зла) дійсно реально існує, але воно існує не дарма. Зло світу сього потрібно для того, щоб долаючи його своїм терпінням і своєю стійкістю поет міг досягти добра і просвітлення, оселитися в цій обителі світла.

Наш читач не звик до філософствуючи жінок. Тим паче до поеток-філософів. Творів Сафо, насправді, ніхто з наших читачів в очі не бачив. Інакше б здивуванню середньо-статистичного читача не було б меж. Ця поетка була в першу чергу філософом. Тим паче не звик наш читач то філософствування на мові чуттєвості, навіть Еросу. Особливо якщо ця філософія альтернативна, нетипова, жіноча – наповнена інтуїцією, а не логікою. Тому беріть обережніше до рук цю книжечку – ця суміш може стати у вашій свідомості вибухонебезпечною. Авторка пише: *«Мені потрібен адресат... Хтось рідний, хтось з дірою в серці.»* Справді, ми живемо в світі байдужих. У світі людей з кам'яними серцями. Але є недія достукатись у неіснуючі двері печер людських душ. Поруч з нами блукають лабіринтами свідомості читачі – наші читачі. У яких серце теж зранене цим черствим світом, які здатні відчувати і розуміти...

Про авторку:

Авторка цієї книги – Інга Хухра народилась в далекому місті яке колись заснували вікінги на березі холодного моря, яке проте ніколи не замерзає, бо зігріте теплими течіями Океану. Саме від цього моря авторка успадкувала свій вітаїстичних і бурхливий темперамент і нездатність, несприйняття байдужості. Вона рано захопилась античною філософією, особливо творами Епікура, Хрісіппа, Епіктета та Клеанфа. На її світогляд суттєво вплинула поезія Оно-но Коматі та Германа Гессе. Освіту здобула

в невелику чарівному місті, що загубилося в часі та просторі на березі кам'яного моря гір. За фахом Інга майстер слів. Логос для неї завжди був більше ніж просто символом – таким Логос міг сприймати хіба що Сенека. Зараз авторка живе в краю річок та зелених пагорбів і шукає Істину в візерунках звуків...

Внутрішня сторона ночі

*«Душе моя, я навчив тебе казати
«сьогодні», а також «колись» і
«раніше» і водити хороводи над усіма
«тут», «тепер» і «там»....»*

(Фрідріх Ніцше)

Нещодавно я прочитав захоплюючий роман дивної сили і внутрішньої містичної краси, який мене просто зачарував. Звучить банально. Але це роман сучасної письменниці, що живе поруч з нами і дихає одним і тим же повітрям, що і ми, грішні... А це не абищо. Високохудожні романи рідкість в наш неестетичний час. Тим паче романи з містичного змісту. Я веду мову про роман Галини Пагутяк «Урізька готика».

Роман складний і багатошаровий – багатоповерховий якщо хочете. Його слід розглядати в розрізі дискурсів – і то не сучасних дискурсів. Перший дискурс – світоглядний. Авторка ставить досить дивне на перший погляд питання (яке лишається поза вербальним текстом, але це не так важливо) – чи готичний світогляд (як варіант світогляду) властивий Україні – бодай хоч на кавалку часопростору. Питання риторичне (і на перший погляд недоречне і абсурдне. Але що нині не абсурдно? Влада?) Його можна аналізувати тільки відповівши на питання, а що власне є готика як феномен людської культури? Що це за естетичний, світоглядний, етичний феномен Європи на зламі епох? Що, власне, так зламало Європу XIII століття, що вона перейшла від романського середньовіччя – романтичного і піднесеного, ідеалістичного і гіперіндивідуалістичного, з його приматом

світла і віри - в темні лабіринти готичних соборів? І чи є ця епоха самодостатньою в духовному сенсі? Чи є тільки зламом – переходом в зачаровано-піднесений світ ренесансу? Чи передчуттям ренесансу, чи вищим проявом середньовіччя – його апогеєм? І чому тоді цей злам був настільки трагічний протягом всього XIV століття з його столітніми війнами та виродженням лицарства? І чому тільки Італія змогла якось перестрибнути через темні лабіринти готики одразу з романського світу в світ легкого і повітряного (навіть прозорого) ренесансу? Чи може тому, що Італія просто не знала своїх «темних віків»?

Кожен найтемніший час лангобардів на цій давній землі етрусків та імперій наповнений хроніками, подіями, соборами і папами, посланнями «Urbi et Orbi» і одкровеннями монахів. І чи Італія справді унікальна в своєму польоті крізь час історії? Бо сусідня Іспанія не уникла готики – реконкіста – це теж готика, тільки романтизована до краю.

В Україні є тільки один справжній готичний храм – храм Іоана Предтечі у Львові. Інші – це або псевдоготика або готика видозмінена ренесансною «красивістю». Мало не сказав «легкістю». Бо готика це теж легкість. У першу чергу легкість і піднесеність. Тільки темна легкість. Як політ нічного метелика до вершин неба. Як темна половинка знаку «інь-ян», темна як жіноча душа. Як внутрішня сторона ночі.

Вважається, що готичний світ для України принаймні чужий. Україна, перенасичена візантійською «блискучістю» і консерватизмом пізньої античності, теж летіла (щоправда, переважно в андеграунді) від естетично-філософського візантійства в світ ренесансних мрій. Бо візантійство і є колицкою барокових філософів і естетів. Ренесанс виношувався візантійством. Слов'янізована і варваризована Візантія (нехай) зі своїми фемами була вагітна ренесансом. Тільки розродилась ним чомусь готична Європа за допомогою італійської повитухи. І раптом в цьому романі ми бачимо готичний український світ. Нехай і припізнений як весна в наших скіфських краях (о, країни, ви ж скіфи! Призабули це в своїй хліборобській гуманістичний

цивілізованості...) Так, так, готочний український світ – містичний, темний, ворожий дискретності буття, ірраціональний. І це вже не містицизм Гоголя – натуралістичний і етнічний, як легенда орача, що дивується, як земля породжує все суще...

Тут вже містицизм свідомості інтелектуала-алхіміка, що хоче добути еліксир молодості з безодень мороку матерії. І готичний світогляд тут не екзотичний, не привнесений. Він притаманний. Вкраплений в буття цього народу на межі світів – лісистій Європи міст і дикого степу волі. Ми просто погано знаємо своє XIV століття – часи Юрія II, химерних королів Галича і нових метаморфоз історії вже в часи Ольгерда.

Другий дискурс – дискурс простору. Точніше часопростору. Бо авторка розглядає час і простір як єдине ціле. Як різні грані однієї дитячої пірамідки, якою бавляться допоки...

Допоки часопростір є, а не стає самим собою – себто не перетворюється у вічне Ніщо. Це в нашій свідомості він часопростір. І матерія це «щось» - забавки для тих, хто думає, що світ насправді існує. А насправді все це флуктуації Порожнечі, нескінченного Ніщо. Потоїбиччя, надприродність в цьому романі ховаються за атрибутами буденності, навіть модерновості.

Навіть виникає парадоксальна думка – невже модернізм це теж метаморфоза готики? Невже Едгар По це нове народження готичної свідомості (за якою так тужили весь ренесанс, про яку так мріяли...) Буденність як темна сторона буття – це щось нове. Джовані Бокаччо таке не могло навіть приснитись – навіть в часи чуми...

Часопростір в цьому романі не дискретний. Він тягнеться як чума у галицьких передмістях Львова у XVI столітті. Тече як вода. (Це час може текти як вода, а може й зупинитись, але часопростір... Чи не занадто... Хоча нічого не буває занадто коли говоримо про готику...) Логічність, послідовність подій (причина – наслідок) розриваються. Це нам здається, що схоластика у готичну епоху базувалась на логіці. Логіка була формальною вивіскою над воротами в ірраціональний світ. П'єр Абеляр – нещасне дитя романського світу, готичним світом був так і не

осмислений. Світ – випадкове нагромадження подій. У готичному світі це відчувається навіть сильніше ніж в парадоксальному Китаї. Все нелогічне – від людини до химери на даху Нотр Дам де Парі. Людина – істота трагічна по своїй суті. Часопростір тут виступає як флуктуація цієї одвічної трагедії. Навіть небуття тут не звільнює – не дарує жаданої нірвани, а тільки помножує трагедійність і стражденність буття. Поява такого твору на українському ґрунті несподівано. Але хіба може бути щось несподіване в невизначеному, нелогічному часопросторі?

Краплі дощу холодної весни

*«Нехай я помру
Під квітами вишні,
Покину цей світ
У весняні дня кісарагі
У світлі повного місяця...»*

(Сайґьо)

Днями я завітав до одного свого знайомого хайдзіна. День візиту я вибрав не випадково – у нього є вишневий сад і вишні якраз розцвіли. Він пише хокку і танка під досить дивним і не типовим для нинішніх поетів псевдонімом – Ханабіра-ва Кадзетотомонісаріну (花びらは風と共に去りぬ). День був холодний, вітряний і мокрий – падав перший весняний дощ, але не веселий і легкий, а сумний і безнадійний. Але ми все одно пішли в сад і споглядали квіти вишні на які падали краплі дощу. Здавалось, що весь світ був сумним, як і ця весна. Мій друг зітхнув і сказав, що небо надовго затягли важкі сірі хмари, тому цієї ночі не вийде помилуватися повним Місяцем над квітучими вишнями. Коли наш одяг остаточно промок ми зайшли в чайний будиночок (часіцу) і влаштували садо – чайну церемонію. Потім ми запросили відому в нашому місті гейшу Хару-но Кірі і довго слухали кото – вона прекрасно виконувала мелодії «Канасі

сайренто цукі» (悲しいサイレント月) та «Хана-но хае» (花のハエ). Коли вже зовсім засутило, ми відпустили гейшу, запалили півонієвий ліхтар і почали віршувати. Тему взяли: «Краплі дощу на квітах вишні». Я тоді склав ось такі хокку:

* * *

*Холодні дні:
Вітер моїх одкровень,
Вишні цвіт сумний.*

* * *

*Чорні парасольки
Блукають серед цвіту
Білих вишеньок...*

* * *

*На квіти вишні
Дощу прозорих днів
Холодні краплі.*

* * *

*Сумний соловей
Пісню мокрої весни
Ченцю співає.*

* * *

*Холодні дощі:
Самотній кіт і вишні
Мокнуть під вікном.*

* * *

*У каламутний потік
Холодний весняний вітер
Торішні листя несе...*

Послухавши мої хокку мій друг сказав, що останнє хокку написано неправильно – порушений розмір і тема. Тоді він взяв листок зі своїми хокку, які були написані прекрасно і бездоганно і спалив його, запаливши рукопис полум'ям півонієвого ліхтаря. Мені стало дуже сумно – мені ніколи не було так сумно. Я вдягнув солом'яний плащ і пішов у темряву, просякнуту холодним весняним дощем...

Просвітлення після заметілі

*«У цій країні снігу
Я слухаю мовчання,
Згадую цикад
І цвіркунів, що давно відспівали,
Занурившись у зимовий сон...»*

(Сайто Мокімі)

Нинішньої непривітної та безбарвної зими мені пригадуються дні, що пішли у небуття майже два роки тому. Тоді почався рік дерев'яної вівці – мала би початись весна, але прийшла заметіль і все вкрило глибоким снігом – навколо запанувала біла порожнеча. Я тоді був у війську його світлості тюнагона Фудзівара Ямакадзе – залишив пензель та тушечницю, взяв до рук катану і приєднався до загонів самураїв, що йшли воювати східних варварів. Після зимового граду та заметілі трохи затихло і східні варвари кілька днів менше турбували. Скориставшись невеликим перепочинком ми знайшли в гаю біля нашого табору чайний будиночок і влаштували чайну церемонію – садо (茶道). Цей чайний будиночок ми назвали «Дзютаку кодокуна кокоро» (住宅孤独な心) – «Житло самотнього серця». Нам пощастило – серед нас був майстер чайної церемонії Сакура-но Ханабіра (桜の花びら) і ми змогли не просто в точності дотриматись ритуалу,

але і помилуватися твором справжнього майстра. Посуд був, звісно, не той, яким користуються майстри столиці, хоча навіть там у нашу епоху занепаду поменшало знавців давньої порцеляни. Ми пили чай і згадували гвоздики, акації, піони та гіацинти. Наприкінці церемонії як і належить ми говорили про поезію, цитували по пам'яті хайку майстра Масаока Сікі. Я ще подумав про те, що він теж писав свої хайку кров'ю – недарма він взяв псевдонім по імені птаха, у якого голом іде кров, коли він співає. А потім складали власні хокку. Я слухав слова кожного і з сумом думав про бодхісатву Дзідзо – покровителя мандрівників, бо нині всі ми мандрівники в невідомість, хоча йдемо шляхом Обов'язку – шляхом самураїв. Я теж склав кілька хокку, а потім вийшов з хатинки і побрів глибоким снігом навмання повторюючи «Наму Аміда Буцу» і думав про те, що мало кому пощастить в наступній реінкарнації народитись в Чистій Землі Будди Аміді. І раптом побачивши сосну в снігу я пережив саторі – просвітлення. Нині я споглядав сніг за вікном і згадав хокку, які ми – суворі воїни жорстокої зими складали в тому чайному будиночку серед снігів і записав їх на папір:

* * *

*Прочанин меча.
Сніг – це листок паперу.
Пишу про тишу.*

* * *

*Ось так напевно –
Тьма: буду бачити сни
Біля гвоздики.*

* * *

*Зникли кольори:
Акація в долині:
Білий-білий сніг.*

* * *

*Зимове небо.
На землю грішну летять
Білі пелюстки.*

* * *

*Серед мовчання,
Серед холодних снігів
Споглядаю меч.*

* * *

*Кіт серед снігу.
Згадує дні березня
І спів горобців.*

* * *

*Моє мовчання.
Може слова загубив
Десь по дорозі...*

* * *

*Тільки сніг, сніг, сніг
Вірші читаю сумні
У порожнечу.*

Блідий Місяць старого саду

*«Покрилася грань
Попелом. А хатку надійно
Засипало снігом.»*

(Йоса Бусон)

Чотири роки тому, коли зима була в розпалі, я завітав до свого хорошого знайомого хайдзіна, що взяв собі поетичне ім'я Цуметай Юкі. У ті дні все засипало глибоким снігом, і його хатинку і його старий сад. Після кількох днів і ночей снігопаду небо очистилось і визирнув Місяць оповні – блідий і яскравий. Було вже доволі пізно, ми пішли в сад і довго милувалися снігом і Місяцем.

У променях зимового Місяця засипаний снігом сад видавався маревом. Потім ми довго – до глибокої ночі сиділи біля старої печі і слухали, як тріщать дрова, говорили про поезію Йоса Бусона і ту журбу самотності, яка звучить в його хайку. Потім мій приятель розповів про свого рудого кота. Якось цей кіт, коли на дворі падав лапятий сніг постукав лапою в вікно. Він пустив його до кімнати і довго читав йому свої хокку, а кіт уважно слухав. Наразок хайдзін виявив на столі рукопис – кілька листків паперу, на яких були написані хайку нерівним почерком. Прочитавши їх, мій знайомий зрозумів, що ці хайку були написані котом. Я не повірив цій історії.

Потім Цуметай Юкі попросив взяти мені на зберігання його рукопис – збірник хокку «Сліди на снігу». Я відмовився, мотивуючи тим, що моє життя хаотичне і непередбачуване. Він тільки усміхнувся у відповідь. Потім ми віршували, взявши тему «місяць і сніг». Пройшов час. Мій знайомий пішов на війну зі східними варварами і не повернувся. Його рудий кіт помер, а рукопис десь пропав – канув у небуття. Нині знову випали глибокі сніги і знову світив яскравий місяць – як тої ночі. Я пригадав оте віршування і записав по пам'яті деякі хокку які ми тоді складали:

* * *

*Лапаті сніги
Падають серед тиші.
Холонуть руки.*

* * *

*Імено Будди
Серед снігів лунає.
Місяць оповні.*

* * *

*Глибокі сніги
Вкрили сліди на землі
Людей-блукальців.*

* * *

*Пірнає в сніги
Навіть Місяць-прочанин.
Йдемо навмання.*

* * *

*Уривки віршів
Серед пустелі снігу.
Блимає ліхтар.*

* * *

*Обличчя Будди
Вітер малює снігом
На склі вікна.*

* * *

*Навіть кіт пише
Вірші сумного снігу
Цієї зими.*

* * *

*Глибокі сніги.
Порожнеча мовчання
Там – серед міста.*

* * *

*Шарудять миші
На горищі зимівника.
Глибокі сніги.*

Майстер вітряків

* * *

Цього літа я відпочивав на Маркізьських островах – на острові Фату-Хіва. Острів зачарував мене спокоєм, лагідною природою і відсутністю докучливих і вульгарних земляків-скоробагачків. Цілими днями я безцільно блукав по острову милуючись екзотичними рослинами, плавав навперейми океанічним хвилям, пірнав навздогін зграйкам яскравих риб та в пошуках барвистих мушель. Густими тропічними вечорами (о, цей тропік Козерога! О, ці таємниці південних морів!), що ставали ще більш безтурботними від легкого океанічного бризу, сидючи на веранді свого бунгало, я слухав шум хвиль та шурхотіння листя пальм, попиваючи кокосовий сік, який на Фату-Хіва особливо запашний та солодкий. Іноді моїм співбесідником був Жак Поль Франсуа де Ломар – нащадок французьких аристократів, що переховувались в Брістолі від вихорів Великої французької революції. По матері один з його предків був гугенотом і довгий час жив в Ірландії, ховаючись від переслідувань протестантів в часи Людовіка XIV. Він виявився тонким знавцем австрійського модерну, нудьгував по причині відсутності співбесідників і маси цікавих думок, які накопичились у його голові в результаті тривалого відлюдництва

на острові (як давно він залишив Париж!) – помітивши в моїх руках томик Райнера Рільке, він усвідомив, що його тут і зараз зрозуміють. Ми з ним багато говорили про епоху короля Франциска I та світогляд Франсуа Війона. Якимось розмова зайшла про Велику французьку революцію. Мій співрозмовник висловив цікаву думку, що однією з причин революції була церковна політика Папи Климента XIV і якби не протестантизм, вогнище якого продовжувало жевріти в душах багатьох французів, Бастилія ніколи не була зруйнована, а монархія у Франції лишилася б старою доброю традицією зміненою реформами до парламентаризму, і що корені світогляду гугенотів лежать в пластах містичних вчень катарів та альбігойців. Після цієї розмови я наступного дня довго споглядав порожній океан і написав ось таке хокку:

*Сонячний вітер.
Мені б у його вихорі
Вітрила здійняти.*

* * *

Під час своєї останньої подорожі до Італії я зупинився на десять днів у Риміні в готелі «Коралло» (доречі досить симпатичний готель). В цьому чарівному приморському містечку я познайомився з китайкою Лі Цзян. Вона приїхала на ту саму наукову конференцію що і я, ще й зупинилась в тому самому готелі. У той час я досить непогано володів Пу Тун Хуа та Бей-Цзінським діалектом китайської мови. Тому порозумілися ми швидко. Щовечора ми прогулювались по піщаному берегу Адріатичного моря дихаючи його солоним холодним подихом і підставляючи обличчя вітру. Була рання весна, туристів не було, пляжі і готелі були порожні. Блукаючи порожніми пляжами можна було сповна насолоджуватись безлюддям і спокоєм у такій завжди гамірній Італії. Моя співрозмовниця виявилась хорошим знавцем Конфуція. Родом вона була не з Китаю, де при владі досі лишаються комуністи, а з Малайзії – з китайської діаспори. Це

якось одразу відчувалося, хоча комунізм не лишив на психології китайців такого потворного відбитку як на ментальності росіян чи казахів. Розмовляли ми більше про еволюцію даосизму, сорти чаю та перспективи натурального каучуку (вона мала плантації каучуконосів в Малайзії). Якось розмова перейшла легко до теми ренесансу (ми ж були в Ріміні) – говорили про те, що істинними творцями відродження були насправді Малатеста та Вісконті, а потім уже католицька церква, поети та художники. З китайської ми перейшли на англійську – італійської вона не знала зовсім, а говорити про ренесанс в Італії китайською мовою це, пробачте, нонсенс і моветон. На прощання я склав їй ось таке хокку:

*Крик паротяга.
Куди я їду? Навіщо?
У далину таку...*

* * *

Якось блукаючи безцільно вулицями гамірного та галасливого міста Салоніки я подумав, що в часи Арістотеля воно було таким же суетним. І просто дивно, що саме тут, в самому апогеї античного та візантійського ринкового галасу постали такі гіганти культури як брати Солунські – Кирило та Методій. Видно, великі перехрестя спонукають не тільки до рухливості, але і до філософії. І які протилежності розташовані поруч – гора Атос з вічним спокоєм, чистотою думок, медитативністю своїх монастирів і Салоніки зі своїм невгамовним шумом і брудом. Подумавши про те, що Салоніки впадають в тимчасове заціпеніння вдень і починають жити своїм бурхливим життям вічного свята вночі я склав ось таке хокку:

*Намалюй мені вічність!
Хоча б на дзеркалі.
Або на поверхні вітру...*

Байдуже Небо

* * *

Блукав я тихим осіннім лісом і слухав як дерева гублять свої листя – у глибокій (як у старому колодязі) тиші було чути звук падіння жовтих листочків на землю. Раптом я побачив на стовбурі сухого дерева дивну тваринку, що трималась за кору задніми кінцівками, а передні склала за спиною. Щелепи у цієї істоти були перетворені у довгі загострені зроговілі вирости. Раптом ця тваринка з силою і голосним стукотом почала бити головою по дереву. Побачивши це я написав таке хокку:

*Стукіт серед тиші.
Він теж шукає щось.
Осінній день...*

* * *

Холодного осіннього дня тинявся я без будь-якої мети містом, де живуть люди. Юрба складалась з байдужих і втомлених. На бруківці сидів жебрак-безхатько і просив у людей округлі шматочки металу. Всім було якось байдуже, що крижаний вітер мало не збиває цього нещасного старого з ніг. Всі топтали ногами воду калюж і не кидали йому навіть погляду співчуття. Побачивши цю картину під сірим вогким небом я подумав:

*У колючий світ
Пралісу дикого
Піду назавжди...*

* * *

Серед холоду і нудного осіннього дощу раптом зрозумів, що життя – це порожнеча. Тимчасовий візерунок дхарм у чорній безодні. Наші мрії давно померли і по них ми навіть не справили тризну. Тоді я написав таке хокку:

*Порожнечі букет
Віднесу на могилу Мрії.
Холодно.*

Знаки на снігу

* * *

Березень тільки почався і ніч за вікном виглядала зовсім не по весняному. Темне небо навіювало думки про марність прожитих років життя. Раптом з глибин свідомості виринула чітка думка: «Через кілька днів в Японії станеться страшний землетрус і цунамі». Думка постала в свідомості настільки виразно і голосно, що не давала мені спокою. Коли мені в свідомість приходили подібні думки вони завжди збувалися. Я споглядав бронзову статуетку Будди Шак'ямуні і думав – якщо сказати комусь, то подумують, що хлоп не сповна розуму та і мало кому в голову які думки приходять... А через десять днів я побачив моторошні кадри руйнувань. Все це справило на мене настільки гнітюче враження, що я не спав цілу ніч – до болю було шкода ту прекрасну країну. Я довго дивився в порожнечу ночі, а потім читав книгу Германа Мелвілла «Мобі Дік або Білий Кит» і думав про те, що всі ренесансні мрії людини про «підкорення природи» марні і згубні. Доки людина не навчиться жити в гармонії з оточуючим її світ і Всесвітом взагалі доти і будуть тривати такі страшні катастрофи. Потім я споглядав старий глиняний чайник рясно списаний китайськими ієрогліфами і згадав тривірш який я колись написав такої ж безсонної сумної ночі:

*Він теж нудьгує
У цю ніч моторошну
Мій старий чайник...*

* * *

Пішов я колись взимку на вершину гори Чорна Клива через гору Братковська помилуватись зимовими краєвидами Горган. Але погода різко зіпсувалась – на хребті я потрапив у туман, мокрий сніг, сильний вітер і сніговий буревій. Подираючись крізь непролазні хащі криволісся і відчуваючи, що я вже замерзаю, я подумав, що вибратись живим мені вже не судилось і склав ось таке хокку:

*Вірші на снігу
Напишу у темряві.
Небо прочитає...*

* * *

Якось влітку я ночував у дрімучому предковічному лісі в горах. Вогонь уже згас, темрява гула, запалювались перші зорі. Над галявиною літали кажани, в лісі перегукувались сови. Раптом на мій намет сів величезний вухастий пугач і блимнув на мене здоровенними очиськами. Я тоді склав ось таке хокку:

*Літають у темі –
В утробі старої ночі
Істоти лісу.*

* * *

Одної осені задощило. Дивлячись на завіконну мокроту я зрозумів, що цієї осені не судилося мені піти в гори і споглядати листя, що падає, слухати його шурхіт під ногами. Чергова осінь втрачена. І тоді я написав ось такі вірші:

*Слова краплями.
Чи то осені дощі
Чи то віршів сум...*

* * *

Коли прийшла весна і повітря наповнилось свіжістю мені не спалося. Піднявшись з ліжка ще до світанку я вирішив заварити ароматний чай сорту «Вуха дракона». Розрізавши лимон холодним сталевим ножом я відчув сильний аромат. І тоді я пережив саторі. Потім подумав, що дзен без саторі все одно, що чай без аромату і написав ось такі вірші:

*Аромати та сталь.
Свіжий весняний ранок.
Фрукти розрізав...*

Хатинка для птахів

* * *

Блукаючи одного вітряного і холодного дня містом, де живуть люди, споглядав я високі сірі будинки. Раптом зрозумів, що ці будинки схожі на шпаківні, а люди що в них живуть схожі на птахів, які відлітають в теплі краї як тільки в цій країні настають паскудні часи. Зрозумівши це зайшов я в старий закинутий сад і, побачивши там порожню шпаківню, написав такі рядки:

*У хатинці для птахів
Вже ніхто не живе.
Осінь глуха...*

* * *

Приїхавши в одне велелюдне і химерне місто я довго блукав його вулицями без певної мети. У місті стояв у повітрі дим і запах паленого. Я побачив високу металеву вежу незрозумілого

призначення верхівка якої губилась в імлі. Таке було відчуття, що ця башта проколола небо. Тоді якось самі склалися такі рядки:

*Небо сколите
В обкуреному місті.
Дорога видінь.*

* * *

Ночував на вершині гори. Багаття згасло і я знічев'я споглядав зоряне небо. Побачив туманність Андромеди – сусідню галактику. Подумав, що там теж живуть якісь люди чи істоти які так само замріяно дивляться на нічне небо. Стало сумно і порожньо. Тоді написав такий віршик:

*Кожна галактика Чужа...
Знайти б свою!
Нескінченні пошуки.*

* * *

Читаючи «Дао Де Цзін» милувався кожним ієрогліфом, подумав, що в кожному давньому знаку явлена істина, краса і прихований зміст. Тільки цей зміст не кожному дано осягнути. І тоді написав наступне:

*Про знаки чорні
На папері креслені
Вірші напишу...*

* * *

Зайшов до старого знайомого, перебирав у запиленій комірчині книги, які йому стали давно не потрібні. Згадав, що сьогодні не просто холодний осінній день, а перше листопада – день проголошення ЗУНР. Побачив старий забутий календар, де згадку про цю дату годі було шукати. Тоді подумав, що кожен

шанує свої дати і свої свята, кожен в нинішньому світі живе по своєму календарю. І написав таке:

*У кожного дати свої.
На сірій стіні пожовк
Старий календар!*

Холод осіннього саду

* * *

Зайшовши до доброго знайомого помилуватись його садом і осінніми хризантемами зустрів там двох дивних людей які вважали себе аристократами, але при цьому не милувались квітами, а використовували сад для вживання якогось напою, що нагадувало sake. Вони пили його холодним і вели розмови далекі від поезії. Побачивши це я здивувався і написав наступне хокку:

*Чужий сад. Бачу
Дивних аристократів.
Хризантеми цвіт...*

* * *

Я завітав до старого знайомого з метою поговорити про давню літературу. Але побачив його зайнятим пакуванням валізи – він вирішив поїхати шукати собі нову Батьківщину. Хотів розповісти йому, що осінній вітер всюди однаково холодний, істинні квіти не потрібно шукати в далеких краях – вони тут під ногами, але побачив в його очах, що він вже нетутешній. Тоді написав йому на прощання ось таке хокку:

*Ми нетутешні
У світі під Місяцем.
Холоди... Осінь...*

* * *

У старовинному місті, що носить назву великої хижої тварини
зайшов я у стару кав'ярню, де варили каву вже не одну сотню
років. З горнятком ароматного трунку в руках я думав зі смутком
про людей минулих часів і написав ось таке хокку:

*Терпкий аромат
Несе тінь мою в казку.
Стара кав'ярня...*

* * *

Йшов я до будинку де молодих людей навчають мудрості.
Побачив біля входу юнаків та дівчат, що діставали з кишень
короткі білі палички, запихали до їх до свого рота і підпалювали
їм кінці. Після цього дихали димом, що утворювався з сухого
листа якоїсь заморської рослини з якої, власне, ці палички і були
зроблені. Споглядаючи це раптом склав хокку:

*Дим ароматний
Заморського трунку.
Піти б звідси!*

* * *

Блукаючи старим засніженим парком серед лихої зими по
незайманому білому снігу, побачив раптом старий ясен весь
обвішаний жмутками насіння, що шелестіло на крижаному
зимовому вітрі подумав:

*Холодна зима.
Вони шелестять тихо.
Весну чекають...*

Книга снігу

*«Коли прокинуся – вже сніг,
Та я не сумую...»*

(Танеда Сантока)

Цієї сумної та гнилої зими в мене виникло відчуття, що я списався. Мої твори – особливо поетичні – в мене викликали відчуття розчарування. Постійно висіла в свідомості думка, що все не так і все не те. Списатися це ще гірше ніж спитися, про це знають старі майстри пера. Відчуття щонайпаскудніше. Маяковський коли відчув, що списався застрелився, а Гоголь просто помер. Я гостро відчув потребу з кимось порадитись. Особливо мені було прикро усвідомити, що я списався навіть не досягнувши рівня майстра.

І тут згадав про одного свого старого знайомого. Він залишив суєтність світу сього і оселився в селищі Осмолода – маленькому селі загубленому в найглухішому куточку Карпат. Лісова тиша потрібна була йому для занять літературою та філософією. Я не вказую його імені навмисно, бо він людина досить відома в певних колах київських містиків та окультистів – в свій час він був відомий як знавець філософії розенкрейцерів. Навіть пробував себе в політичній діяльності, доки не остогидло йому споглядати бруд і цинічність своїх опонентів.

Він став відлюдником. Схимництво його носило відверто релігійний характер – крім літератури він практикував буддизм: споглядав і спілкувався з деревами, піднімався на хребет Матахів (чомусь вважаючи ту гору священною), медитивував споглядаючи каміння. Бажання відвідати знайомого відлюдника і порадитись з ним з'явилося в мене дещо невчасно – коли випав глибокий сніг і вдарили морози.

Але це жадання було настільки нестримним, що я вирушив не дивлячись на ризик застрягти десь по дорозі в заметілях. Машина моя зламалася – в мого старого «Ягуара» відвалилися колеса. Колись я купив цю машину – вже досить потріпану часом та людьми, і сказав собі: «Буду кататись, доки колеса не

повідвалюються!» І вони таки відвалились – одного осіннього дня, коли я ганяв без будь-якої мети лісовими дорогами Чорного лісу – деś між селами Нивочин та Грабівка. Я так і кинув це старе залізне одоробало серед лісу і вибирався з тих хашів пішки. Тому добиратись до Осмолоди довелось громадським транспортом, який в ту глушину ходив нерегулярно. Прямого сполучення з Осмолодою зі Станіслава не існує, тому їхав через Перегінське та Ясенів. На моє щастя рух транспорту не скасували, і старенький пошарпаний автобус таки зміг проїхати розбитою засніженою дорогою в це Богом забуте село. Але це було лише півділа – мій знайомий жив далеко на околиці села – для нього навіть в цьому маленькому селищі було занадто гамірно. Треба було снігами дістатися до його хатинки, що стояла серед лісу на крутосхилі.

Провалюючись в сніг, намагаючись згадати забуту стежку, я більше по інтуїції ніж по прикметам відшукав його тихе житло. Побачивши несподіваного гостя, він не здивувався і не зрадів – не висловив взагалі ніяких емоцій. Він сидів серед хати і тихо дихав – був наче відсутній. Я посидів біля нього годинку, відігриваючись після холоду дороги і лише потім спитав: «Чи справді можна ось так стати подібним до сухого дерева, а серце перетворити в жменю холодного попелу?»

Потім ми пили чудовий запашний чай – гарячий як вогонь. Щоправда, замість листків чайного дерева в чайник кидали сухі листя ожини. Це порушення чайної церемонії не завадило нам цитувати вірші Бусона та Сайгьо, милуватись красою старовинної порцеляни і споглядати картини давніх китайських художників розвішених на стінах. Потім розмова перейшла до творчості Танеди Сантока. Мій знайомий відлюдник висловив думку, що цей поет зумів побачити світ таким яким він є – а це рідкісний дар, рідкісне вміння, якого мало хто досяг.

Потім ми вийшли з хати у морозяний простір і пішли споглядати старезний бук, заметений снігом, слухали зимовий вітер, блукали по снігу «доки не звалилися з ніг», споглядали порожнечу білого ніщо. Погода змінилась – знову почав падати лапятий сніг. Ми намалювали на снігу серед лісу ієрогліф

«вічність» і знову зайшли до хати. І лише тоді я спитав мого знайомого:

- А що таке істинна поезія? Чим відрізняється поезія від простого набору слів, що красиво звучать?

- Істинна поезія не обов'язково мусить «красиво звучати» - мати риму і ритм. Це часто-густо навіть заважає поезії чи навіть псує її. Істинна поезія побудована згідно певних законів, принципів. Перший принцип – це принцип «сабі» - сум за нетривкою швидкоминаючою красою. І ця краса за якою сумує поет є красою витонченої простоти. Крім того, краса повинна мати терпкість давнини як старе вино. Другий принцип – принцип «сіорі» - асоціативне усвідомлення гармонії, усвідомлення того, що весь Всесвіт є єдиною системою, єдиним потоком буття. І поет є частиною цієї системи, цього потоку. Пишучи вірші поет зливається зі Всесвітом, розчиняється в потоці буття. Третій принцип – принцип «хосомі» - глибина проникнення – за скупими словами повинна ховатися глибина думки. Четвертий принцип – принцип «мусін» - досягнення стану зречення суєти світу сього, п'ятий принцип – принцип «кьому» - розчинення власного «я» у порожнечі Всесвіту і злиття з зображуванним об'єктом у метафізичному трансцендентальному просвітленні, шостий принцип – принцип «муі» - невтручання у природний хід подій, вміння адаптуватися до змін світу сього. Єдине завдання поета – вловити ритм всесвітніх метаморфоз, налаштуватися на їх хвилю і відобразити їх у своєму творі, стати медіатором вищого Космічного Розуму.

Я подякував великому самітнику за настанову і попросив наостанок скласти мені танка на честь сьогоднішньої розмови. І тоді він сказав:

*Біле мовчання.
Падає лапатий сніг
На змерзлі гілки.
Дрімаючі дерева
Чекають як я весни...*

Я йшов глибокими снігами в село Осмолода між обліпленими снігом ялинами і думав: «Що таке «я»? «Я» - це лише візерунок дхарм, що виникає щомиті новий і щомиті зникає. Зараз цей візерунок складається лише з білих сніжинок...»

Уривки туману

* * *

Один мій хороший знайомий, втомившись від політичних інтриг та суспільної діяльності, купив собі хатинку в горах поблизу села Осмолода і оселившись там, став складати вірші у стилі «Вітер і потік». Він вирішив решту свого життя присвятити вдосконаленню свого поетичного мистецтва, віддав перевагу тиші і спокою, залишив «пил міст» та шум людської юрби. Я знав його як майстра каліграфії і неперевершеного коментатора віршів Оно-но Коматі. Я відвідав його хатинку цієї осені коли повітря було особливо прозорим, а листя на деревах тільки почало облітати. Ми довго розмовляли про творчість Кавахігасі Хекігодо, пили чай, споглядаючи стару столітню смереку на подвір'ї, милувались осіннім вечором та загравою. На прощання я склав йому в подарунок ось таке танка:

*Осінній вечір
Тільки він нам повідав
Суть слів таємних
Будди Аміді. Осінь
І вітер пронизливий...*

* * *

Друг мого дитинства - Олександр Миколайович Кравченко в молодості пішов служити на річковий флот щоб слухати зачаровано плюскіт річкових хвиль. Він дослужився до капітана, водив вантажний корабель «Весняний туман» по Дніпру з

Вишгорода до Ржищева, перевозячи пісок, щебінь та інші будівельні матеріали. Одного разу восени я відвідав його корабель коли він стояв на рейді біля гирла Десни серед жовтих сухих очеретів та тихої води. Ми милувались осіннім туманом, споглядали верболози берега, пили чай зі старовинного китайського порцелянового посуду епохи Сун зроблений майстром Чженом Лі. Потім розмовляли про вірші Танеди Сантока. Мій знайомив був тоді відомий як кращий знавець творчості цього поета серед усіх річкових капітанів Дніпра і міг цитувати на пам'ять цього хайдзіна годинами. Під час дружньої бесіди ми прийшли до висновку, що субкультура хіпі насправді далека від буддизму і її носії у своїй емоційності і неприйнятті буденності світу сього далекі від Серединного шляху. На прощання я попросив капітана скласти мені вірш і він, подивившись з сумом на осінню річкову воду, продекламував:

*Осінній вітер!
Безтурботність поета
Поніс далеко...
Листя верби падають
На хвилі темні ріки...*

* * *

Одного осіннього вечора я вирішив зайти з візитом до одного старого знайомого, який був хорошим знавцем літератури епохи Хейан та й був цікавим хайдзіном – його танка були відомі у певних колах знавців сучасної поезії. Крім того він був знавцем японської поезії епохи Мейдзі. Виявилось, що мій візит був дещо невчасним – він якраз збирався здійснити самогубство – якраз в той день помер президент Янукович і він, будучи його фанатичним прихильником, вирішив супроводжувати його у потойбічний світ. Довідавшись про це, я зажурився і сказав, що нікому тепер буде оцінити мої хокку і доведеться «розірвати струни кото», і говорити про поезію епохи Мейдзі мені не буде з ким. На останок ми вирішили цей вечір – останній для мого

старого співбесідника - провести за бесідою про старовинну китайську поезію, цитували Ван Вея та Су Ші, потім перейшли до японської поезії часів Бусона. Потім повправлялись трохи у складанні ренга і прийшовши до висновку, що ренга має складатись тільки трьома поетами одночасно, спалили свої віршовані спроби. Завершили вечір хорошим чаєм сорту «Вушка дракона» з провінції Юнь-Нань. Розстаючись назавжди, я скромно відмовився бути асистентом у самогубстві мого знайомого зіславшись на необхідність редагувати поетичний збірник «Осінній туман». Знайомий з розумінням кивнув головою і посміхнувся. Я з жалем подумав про те, скільки людей цієї ночі покинуть добровільно світ йдучи у Велику Порожнечу супроводжувати покійного президента і попросив знайомого прочитати останнє танка, яке прийнято складати перед самогубством. Тоді він сказав:

*Білі пелюстки
Квітів осінніх сумних
Несе течія.
Суха трава завмерла –
Скоро паморозь вкриє...*

Час полювати

*«І тоді він зрозумів, що це і є те місце, куди
прямує його Шлях...»*

(Ернест Гемінгвей «Сніги Кілімаджаро»)

Мені наснилась дивна істота – вомбат, але з величезними вухами як у зайця. І нібито це був подарунок, що дарують мені щороку, коли місяць оповні, а до кельтського свята Імболк ще добрий тиждень чи два. Я люблю писати про сни. І про свої і про чужі – в які заблукав – випадково чи навмисно. Про чужі сни писати навіть цікавіше, аніж про свої. Якщо, звісно, вони кольорові і яскраві. Якщо ж це повторення сірих буднів, відображення їх у свічаді свідомості, то це не для мене. Я отакі сни одразу полишаю і мандрую в якийсь інший сон. Цікаво, що ніхто зі сновидів, чий сон я відвідував, на мене не ображався ані крапельки. Може тому, що люди вважають сни чимось не своїм. Окремим світом, що існує без них. А ми так – гості. Випадкові. То чи можна ображатись на людину, що забрела в той самий ліс? Навіть навмисно? Адже ліс належить всім. Ернест Гемінгвей прокидаючись після своїх жорстоких снів раптом усвідомлював, що час полювати. І їхав на чергове сафарі чи плив в океан по величезну рибу. Що ж мені робити після моїх чудернацьких снів? Що усвідомлювати? Я не рибалка і не мисливець. І навіть не старий газетяр. Бував, звісно, у Венеції, але не бачив там жодної газети. Або не встиг, або їх там уже немає. Може їх всі втопили на дні лагуни. Дожі кидали в море обручку, а нинішні венеціанці кинули в море газети – замість якорів. Щоб корабель-місто Венеція не поплило кудись за обрій. Я так і не знаю, чи була в Гемінгвея журба. А якщо була то яка? Адже він не писав віршів. Тільки жорстку як наждак прозу. Журяться переважно поети. У газетярів на то немає часу, а читачі газет журитися просто не вміють. Літературні герої Гемінгвея як і він сам ховались від безнадії не під сірим плащем журби, а за маскою цинізму. Вбачаючи у цинізмі незламність і крицевість душі. Цікаво, що Гемінгвей – цей абсолютний і dokonаний реаліст теж ставився з

особливою повагою до сну. У новелі «Сніги Кіліманджаро» сон і дійсність так переплітаються, що ми – читачі вже плутаємося: де сон. а де реальність. Для таких містиків як Гоголь чи для таких метафізиків як Достоевський це і не дивно. Але для модернових реалістів... Тим паче для Ернеста – людини «вінчестера» це на перший погляд дивно. Просто він теж зрозумів, що різниця між сном і дійсністю умовна. І, можливо, дійсність це теж сон. Чийсь або наш. Хто зна, може це він зрозумів, коли його, нашпигованого осколками тягли з передової брати санітари.

Я давно зауважив: чим більший поет, тим більша його журба. Саме не сентиментальність, не чуттєвість, а журба. Сентиментальними можуть бути і графомани, і літописці, і навіть анархісти. А от втекти від своєї журби... Тільки поети на це не здатні. Чомусь люди люблять тікати від своєї журби, вважають це мало не своїм обов'язком. Вигадують для цього найхімерніші способи. Не розуміючи, що часом журба – це той найкоштовніший діамант, що в них є. Чимало старателів, що рушали в Дикий Край, затискаючи в мозолястих руках карабін чи «кольт», рушали не в пошуках золота чи камінців, а в пошуках журби. Отого нескінченного смутку, з якого поети наче арахни чи мойри плетуть вірші.

У старі часи пишного і красивого бароко, коли ренесанс ще й не думав конати в конвульсіях готичного романтизму, картографи вперто наносили на карту Землю Невідому, писали чорним чорнилом на грубому папері карт і портоланів слова Terra Incognita. Вони це робили зовсім не тому, що були впевнені в існуванні такої землі, де холодні гори височать серед імлі. Вони знали – мапа має кликати, має вабити, повинна бути піснею. Інакше, для чого це все... Інакше для чого латати подерті вітрила і вдивлятись за обрій...

Після епохи модерн поети теж картографи. Не менестрелі, не рапсоди і навіть не барди. Розважати нема кого. Королі минулого перетворились на тіні, вожді гордих кланів зникли як марево. Поети стали картографами душі. Тільки замість Землі Невідомої вони наносять на цю незримую карту Журбу Невідому –

Tristitia Incognita. Вільяму Батлеру Єйтсу – цьому нащадку «старих англійців», що раптом стали новими ірландцями, печаль була відома надто близько. Інтимно. Його печаль. Він шив для неї панчохи, кольоровий плащ, майстрував для неї човен. Мріяв, щоб печаль припливала до людей нечутко крізь туман – така неочікувана. Для нього журба була жадана. Така світла й жадана... Хоча він здогадувався, що ця коханка надто зрадлива – навіть для поета Гібернії, де все привидно, все зрадливо. Він знав, що після народження «жахливої краси» люди стали самотніми. І єдиною доброю подружкою для них лишилася журба. Для японських поетів від Оно-но Коматі до Танеди Сантока світ був тільки сумний. І тільки оця висока печаль, оця «сабі» була гідна пензля і віршів. Їм теж печаль була знайому (кому як не їм!), але їхня печаль. Але крім знайомої і близької журби існує ще невідома печаль – далека і незбагненна *Tristitia Incognita*. І саме в пошуках такої журби ми і рушаємо як давні мореплавці – навмання, без компасу і лоцмана, нічого не знаючи, що там – попереду, рушаємо в пошуках невідомої журби.

Мені часто снять сумні сні. Не весь час же бачити в царстві Морфея щось казкове чи химерне, як оповідь характерника! Світ снів неосяжний. І там багато сумних закутків. Вчора я бачив сумний сон. Снилось сумне місто, де живуть сумні люди. І цей світ на одну нескінченну ніч став моїм світом. І це була не висока печаль невловимої зникаючої краси. Це була журба сірості. Журба безвиході. І прокинувшись, я зрозумів: час полювати! Час ладувати кріса набоями зі срібними кулями. Час полювати на бурдалаків. Прогнати їх з людських снів.

Замість післямови

*«Весняні сутінки
З перехожих ніхто
Не поспішає додому...»*

(Йоса Бусон)

Я не хотів писати цю післямову – цей черговий незачесаний текст. Бог свідок. Можете спитати в нього – він брехати не буде (на відміну від багатьох писак, що думають – вхопили його за бороду, але це не так). Не хотів. Бо навіщо до малюнків на каміннях якась післямова. Все сказано і підводити ризику недоречно. Крім того процес малювання на скелях і бердо вічний. Прийде хтось і домалює: якщо не мишу, то волохатого вуйка. Чи таргана, що чистить свої вусики серед променів байдужого Сонця. І так буде доти, доки буде жити на поверхні цієї кам'яної кульки хоч одна людина. А потім писати післямови буде вже безглуздо. Так я думав, так я мислив, так я бачив. А потім подумав – існують дві категорії читачів: одні питають про що ця книжка до прочитання, інші питають те саме після прочитання. А значить треба писати нещасному автору і передмову, і післямову. Бо обидві категорії читачів будуть цю книжку читати. Я так сподіваюсь.

У післямовах я переважно пишу хаотичні тексти, що пов'язані з книгою не безпосередньо, а на рівні підсвідомому. Тут же вирішив написати і підвести ризику. Але все одно, виходить не «післямова», а «замість». Бо все в нинішньому світі «замість». Занадто мало справжнього. Навколо ерзац. Світ ерзацу. Але «замість» виходить все одно не тому...

Пояснити хоча б не про що ця книжка (ясно, що ні про що і про все одночасно), а про кого. Пишуть книжки переважно про читачів (бо більше писати немає про кого). У гіршому випадку пишуть про себе, бо знають, що крім автора ніхто його книжку читати не буде. Я пробував писати про себе, але весь час збивався на стороннього, якусь людину, хто вже точно не я. Я краще скажу для кого написана ця книга. Для того єдиного читача, що цю

книгу точно прочитає. Для того – сивого, бородатого, з сумними очима. Він читач. Йому сумно і самотньо. Так самотньо як нікому. А попереду вічність. Він цю нудьгу і порожнечу вічності забарвлює спогляданням нашої драми. І читанням. Тому він особливо прихильний до поетів і письменників. До того часу, доки ми – писаки пишемо щось вартісне. А потім геть – у темний ящик. У Ніщо. Величезне і темне. Бо нецікаво. Я не знаю, що він подумає прочитавши цю книгу. Мені, зрештою, все одно...

Коли я завершував форматування цієї книги мені приснився страшний сон – темної і зимової ночі. Зимові ночі бувають світлі – коли сніг, мороз і повний Місяць. Але ночі цього грудня були зовсім не такі. (Ох, ці поети і сни! Ох, ці поети, творці текстів і темні ночі! Я пишу переважно ночами – коли я наодинці з Великою Питьмою. Я тоді більш відвертий. Менше вигадую і фантазую. Проза стає шорсткою і колючою.) Так от. Снилось мені, що все живе в нашому Всесвіті загинуло. Вмерло назавжди. Без будь-якої надії на воскресіння чи реінкарнацію. Навколо тільки мертві світи, мертві планети, мертві галактики. І я лишився однієї мислячою живою істотою на весь Всесвіт. І стало так порожньо, так самотньо, так безнадійно. Адже попереду вічність. І доведеться вічність мислити про самотність...

Я зрозумів, як самотньо Йому – Єдиному. Коли нема навіть з ким поговорити. Я зрозумів Його – так ось чому він сотворив Життя і споглядає нашу драму... Драму, як вершимо ми самі. Завжди тільки ми самі – «Шин фейн».

Добре було творцям текстів у постіндустріальному суспільстві – їх слова були вагомими, тексти виблискували металом, перо нагадувало то меч то рушницю. Нині в інформаційному суспільстві навіть постмодернізм перетворюється в ретро – у нас на очах (здивованих), а кіберпанк стає синонімом дивацтва. Есеїсти перетворюються в блогерів. А новий стиль, новий напрямок літератури все ніяк не народиться. І муза літератори навряд чи вагітна ним – сумнівно.

У свій час Конфуцій благословив літературу і літературну творчість, розуміючи її сакральність як само собою зрозуміле.

Шкода, що ми його не зрозуміли. Хто не читав, а хто читав, але не уважно. Всім сучасним гравцям словами більше імпонує Лао Цзи, аніж отой спокійний і врівноважений мудрець з царства Лу. Всім нас хочеться експресії, одкровення, містики. Спокійне споглядання нам недосяжне. І хочеться народного гуляння царства У. Або царства Я – як мінімум. Мислити Піднебесною – та де там. Передчуття Апокаліпсису повертає нас на західні терени. І вічність здається вигадкою паризьких клошарів і гуляки Франсуа Війона. А він то шпагу плував з ножем. І халупи з замками. Війон знову в моді. Краще б вже в моді був Артюр Рембо. Бо нині планета Земля – це п'яний корабель. Він правильно все передчував. Нарешті ми зрозуміли, що модернізм – це назавжди. Все інше стає забавою інтелектуалів – від сонетів в стилі Петрарки до неокласицизму двадцятих. Ми все фантазуємо, дивлячись як світ балансує на межі самознищення. І все сподіваємось, що він цього не допустить. А якщо йому весь цей божевільний хаос набридне? Що тоді?

Мені лишається тільки запевнити читача, що я його поважаю. Хоча б за те, що спробував прочитати і зрозуміти цей текст.

З повагою. Справді з повагою.

Автор.

Зміст

Про знаки намальовані на камені (спроба передмови)	3
Камінь перший. Тур.	7
Жменя сніжинок	9
Людина, що продавала отруту	10
Про себе	13
Хлопець Великої Порожнечі	18
Перкалаба і Порожнеча	22
Останній лицар епохи модерн	28
Людина огненного міста	33
Анатомія совка	39
Станіслав	46
Легенда про все	51
Космач	55
Великий пересмішник	61
Зазираючи в майбутнє	65
Метаморфози Мінотавра	71
Камінь другий. Козлотур.	75
Донецькі етюди	77
Донецьк	77
Ще один візит в місто Донецьк	82
Експрес «Сніжне – Станіслав»	85
Донецькі квіти	88
Донецькі сни	95
Елегія Донецька	98
Тенденції сучасного донецького есею	110
Донецька осінь	118
Яма	124
Камінь третій. Мамут.	133
Життя Серафима	135
Дитинство Серафима	135

Юність Серафима	146
Зрілі роки Серафима	154
Серафим та конспірація	163
Серафим і маленька потворка	166
Серафим, гроші і Новий рік	168
Серафим і другий совок	175
Серафим та портрет Торквемади	178

Камінь четвертий. Тарпан.	183
Дивні нотатки, що були написані на хмарі	185
Перше травня	187
Космос і картопля (триптих)	195
Древолаз Поліванов	217
Так нам дано	236
Паростки бамбуку	240
Стежки розчарувань	243
Стежки, якими ніхто не ходить	249
Зустріч з істотою темряви	255
Картинка	257
Чорний рік	261
Про любов до вождя	264
Коли одцвітали жоржини	267
Дар	274
Пророцтво отрока Афанасія про землю Донецьку	277
Годинник	283
Добридень, докторе!	286
Червневе відлюдництво	287
Асистент Морока	294

Камінь п'ятий. Олень.	301
Кіно і німці	303
Ніхто не виживе	303
Танго, яке завершується смертю	307
Небо розколоте для одкровення	314
Збудуйте свій дім	321

Все привидно, навіть пси	326
Світ, який завжди з тобою	330
Краса справді невловима	334
Коли навіть ангели плачуть	337
Буття уривками	341
Якщо твій дім порожнеча	346
Медитація просвітленого Дон Кіхота	351
Мрія як сон	354
Година щура	357
Останній етюд відлиги	360
Люди в країні дощу	365
Якщо ти ще живий	369
Не ламайте квітів, навіть якщо вони відцвіли	374
Життя як музика	376
Дорога, яка нікуди не веде	381
Якщо ви заблукали в норвезькому лісі	384
Пісня, яку ніхто не почув	388
Діти вдови	390
Про те, що трапля ться одного разу	393
Люди і пустеля	396
Камінь шостий. Полювання.	401
Моя гуцулія	403
Рід Шкрібляків	403
Рід Зеленчуків	411
Рід Березюків	415
Рід Стефураків	421
Рід Бойчуків	427
Камінь сьомий. Птах.	433
Про тіні і не тільки	435
Останній інсургент	437
Спадок	441
Брати	445
Вчитель і марксизм	451

Біла імла	454
Бувальщина	459
Дивна ностальгія	464
Два Нестори	467
Осінній сніг сивини	470
Нова естетика буднів	475
Коли грім	477
Гіркий мед весни	480
Внутрішня сторона ночі	486
Краплі дощу холодної весни	489
Просвітлення після заметілі	491
Блідий Місяць старого саду	494
Майстер вітряків	497
Байдуже Небо	500
Знаки на снігу	501
Хатинка для птахів	503
Холод осіннього саду	505
Книга снігу	507
Уривки туману	510
Час полювати	512
Замість післямови	515

Літературно-художнє видання

Артур Сіренко

**Петрогліфи
(есеї та новели)**

Художній редактор - *Калагурка В. С.*

Комп'ютерний макет – *Сіренко А. Г.*

Для оформлення використані наскельні малюнки (петрогліфи) різних епох – від верхнього палеоліту то бронзового та початку залізного віку.

Підписано до друку 20.01.2019. Формат 60X84/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «Times new roman». Умовн. друк. акрк. 22,5
Наклад 100. Зам. № 153 від 09.06.2019.

Друк: підприємець Голіней О. М.
76008, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 203
тел./ф.: (0342)58-04-32, +38 050 540 30 64

Свідотство про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серії ІФ № 25 від 17.10.2005 р.

Друк: підприємець Голіней О. М.
76008, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: (0342) 580 4326 +38 050 540 30 64